

JOACHIM WIEDER
**A VOLGAI
KATASZT.
RÓFA**

EGY NÉMET TISZT
FELJEGYZÉSEI

JOACHIM WIEDER

A VOLGAI KATASZTRÓFA

EGY NÉMET TISZT FELJEGYZÉSEI
A 6. NÉMET HADSEREG PUSZTULÁSÁRÓL

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
ÉS ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
BUDAPEST, 1969

A MŰ EREDETI CÍME:

STALINGRAD UND DIE VERANTWORTUNG DES SOLDATEN

NYMPHENBURGER VERLAGSHANDLUNG GMBH

MÜNCHEN — 1962

A FORDÍTÁS AZ 1963-BEN MEGJELENT

SZOVJET KIADÁS FELHASZNÁLÁSÁVAL KÉSZÜLT

FORDÍTOTTA:

HOLLÓS ALFRÉD

JOACHIM WIEDER

KÖNYVÉNEK JELENTŐSÉGE*

(Bevezető)

ÍRTA

ANDREJ IVANOVICS JERJOMENKO,
A SZOVJETUNIO MARSALLJA

A második világháború egyike azoknak az eseményeknek, amelyeket semmi sem törölhet ki többé az emberiség emlékezetéből. A világközvélemény az évek múlásával egyre céltudatosabban igyekszik kibogozni a nagy társadalmi katalizma okait, menetét és következményeit. Erről tanúskodnak a második világháborúról szóló könyvek és tanulmányok, amelyek mind nagyobb számban jelennek meg a szocialista országokban és a tőkés világban egyaránt. Ám az úgynevezett nyugati világban, különösen a Német Szövetségi Köztársaságban, a két világháború kirobbantásáért legnagyobb felelősséget viselő ország jogutódállamában, a történetírás, amint ezt a szovjet történészek már több ízben leszögezték, gyakran tudatosan ellentétbe kerül a második világháború tényeivel.

A NATO-országokban, elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban mindjobban dagad a történelemhamisító kiadványok zavaros áradata: memoárok, cikkek, hosszabb tanulmányok, hadászati szintű összefoglalók, monográfiák a fegyvernemekről és csapatokról, politikai értékelések a második világháború előzményeiről és lefolyásáról stb.

Ez az egész irományáradat kisebb-nagyobb mértékben a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni agresszióra,

* A szovjet kiadás előszava. – *A szerk.*

revánsra, a totális atomháborúra való uszítást szolgálja. Éppen ezért a szovjet történészeknek, katonáknak, az elmúlt háború résztvevőinek többször is tollat kellett ragadniuk, hogy megcáfolják a nyugatnémet szerzők koholmányait. Le kellett lepleznünk a revansizmus ideológusait, akik a német vezérkar, a fasiszta tábornokok, az egész Wehrmacht rehabilitálására törekszenek, s azt igyekeznek bizonyítani, hogy Németország veresége a véletlen műve volt. Seregnyi könyv arcátlanul dicsőítette a német vezérkar „gazdag tapasztalatait és éleslátását”, a „művészi hadvezetést”, a hitlerista hordák „hősiességét”, a német technika „tökéletességét” és így tovább. A történelemhamisítók megrágalmazták a szovjet népet és hadseregét; azt igyekeztek kimutatni, hogy a hitleristákra mért vereségsorozat pusztán a nehéz földrajzi és éghajlati viszonyok, valamint a számbeli fölény következménye volt. Megpróbálták tisztára mosni a nácikat a megszállt területek lakosságával szembeni magatartásukért. A szerzők nagy része – aszerint, ki mennyire volt részese a háborúnak – arra törekedett, hogy elhatárolja magát a háború eseményeitől, és helyreállítsa saját presztízsét. S ezeknek a hamisítványoknak és egyéb koholmányoknak a fő mondanivalója az, hogy a német nemzetet a háború nyomán érdemtelenül megalázták, amiért is revánsra kell készülniük.

Jellemző, hogy ez az „eszme” a történetírásból a nyugatnémet kormány külpolitikai programjába is behatolt. Erhard volt nyugatnémet kancellár első programbeszédében kijelentette: „Ebben a szerződésben (arról a »békeszerződésről« van szó, amelyet a nyugatnémet monopóliumok érdekeinek megfelelően szeretnének megkötni – *A. I. Jerjomenko*) és csakis ebben lehet és kell megállapítani Németország végleges határait; Németország az érvényes jogi helyzet szerint továbbra is az 1937. december 31-i határain belül létezik.”¹ Tehát a nyugatnémet kormányfő a monopolizációk és a militaristák revansista fantazmagóriáját nemzetközi jogelv rangjára akarta emelni.

Csupán néhány nyugatnémet szerző akadt, aki megpróbálta reálisan felfogni Németország háborús vereségét. Kétségkívül ezek közé sorolható e könyv írója, Joachim Wieder is.

Joachim Wieder könyve lényegesen eltér azoknak a műveknek túlnyomó többségétől, amelyeket nyugatnémet szerzők az elmúlt háborúról és különösen a volgai csatáról írtak.

A könyvet elsősorban az írónak az a szándéka jellemzi, hogy becsületesen, minden előítélettől mentesen elemezze annak a gigantikus katasztrófának az okait és következményeit, amelyet a német seregek a Don és a Volga között átéltek.

Míg az elmúlt háborúval foglalkozó szerzők java részét azokhoz kell sorolnunk, akik semmit vagy alig valamit tanultak a háború eredményeiből, addig Wieder levonta a tanulságokat a múlt tragikus eseményeiből. Elég, ha bizonyításképpen a következő részletet idézzük könyvéből:

„... Felzaklatott idegállapotban voltam, amely fokozottabban működtette elmémet, és lehetővé tette, hogy letekintsek szerencsétlenségünk szakadékába, katasztrófánk bűnökkel terhes, borzalmas mélységébe. A halál közelsége az utolsó fátylat is lerántotta szememről, s hirtelen megérlelte bennem hosszú évek élményeinek, megfigyeléseinek, kínzó érzéseinek és gondolatainak gyümölcsét. A ránk nézve legiszonyúbbá váló háború most, az élet és a halál mezsgyéjén kérlelhetetlenül leleplezte a környező jelenségeket. Erkölcstelen és értelmetlen mivolta, csakúgy mint általában az a végzetes tévút, amely logikusan vezetett a sztálingrádi pokolhoz, megsemmisítő egyértelműséggel jutott el tudatomig. S ebben a körös-körül zajló kíméletlen boszorkánytáncban magamat is bűnösnek éreztem. Ez a felismerés most ólomként nehezedett rám, súlyos teherként nyomta szívemet és lelkiismeretemet.”

Tehát Wieder elismeri, hogy nemcsak Hitler, valamint politikusai és tábornokai felelősek az embertelen háborúért

és következményeiért, hanem a Wehrmacht minden egyes katonája, minden egyes német, aki követte az „őrült vezér” szavát.

Wieder álláspontját valóságos szakadék választja el a nyugatnémet történelemhamisítók ama állításától, hogy a Szovjetunió elleni háborúban Németország „civilizáló” miszsiót teljesített. Nem tévedés, pontosan ezt állította jó néhány nyugatnémet szerző.

A végzetes elhatározások című könyvében Blumentritt tábornok azt írja: Hitler „nemes” indítékokból volt „kénytelen” háborút kezdeni a Szovjetunió ellen, hogy megvédje Európát a „vörös veszedelemtől”, mivel „a szovjetek a huszas-harmincas években milliós hadsereget szerveztek és azt állandóan növelték”. A továbbiakban így érvel: „Minthogy a Wehrmacht volt akkor az egyetlen hatékony erő a Vörös Hadsereggel szemben, Hitler úgy vélte, Németország miszsiója a keleti veszedelem elhárítása s az Európát fenyegető bolsevista erők visszavetése. Feszült figyelemmel kísérte a keleti eseményeket, s készen állt a cselekvésre, mihelyt az szükségessé válik.”²

Ezzel szemben, ha Wieder könyvét olvassuk, meggyőződhetünk arról, hogy ő nem szorítkozik a hitleri szoldateszka bűnösségének megállapítására, hanem tovább megy, és felveti a német nép szempontjából talán legfontosabb problémát: a megfelelő következtetések levonását nemcsak a volgai „erődnél” bekövetkezett tragédiából, hanem általában a második világháborúban elszenvedett vereségből. Wieder mély aggodalommal szemléli, hogy számos egykori hitlerista tábornok és magas rangú tiszt visszatért a régi nótához, militarizmust és revansizmust prédikál, hogy az NSZK-ban egyre jobban élő polgár mindinkább elfelejti az elmúlt háború tanulságait, s hogy a történetírásban újjáéled a katonakultusz, a Wehrmachtot dicsfény övezi. Wieder meggyőződéssel vallja: „Az elesettek végakarátának csakis akkor tehetünk eleget, ha ennek a (sztálingrádi – *A. I. Jerjomenko*) katonai, erkölcsi és politikai katasztrófának az

emléke a történelmi tanulságok kiapadhatatlan forrása lesz.”

Könyvében Wieder tulajdonképpen azonosítja magát mindazokkal a nyugatnémet történelemhamisítókat leleplező művekkel, amelyeket szovjet történetírók és más országok haladó történészei írtak, s cáfolhatatlan tényekkel bizonyítja a Mansteinnak, Görlitznek és a revansizmus más prédikátorainak tollából származó írások rosszindulatát.

Joachim Wieder, a különleges megbízatású tiszt, a VIII. hadtest felderítő osztályának tisztje, a 6. hadsereg keretén belül részt vett a volgai csatában. Ott volt a harkovi harcokban, majd a 6. hadsereggel eljutott Sztálingrádig, s neki is a körülzártak sorsa jutott osztályrészül. Majd néhány évi szovjet fogság után visszatért Nyugat-Németországba, s ma is ott él. Wieder mélyen vallásos ember, aki nem gyanúsítható a kommunizmus iránti rokonszenvvel. Ezért könyve meggyőző példa arra, hogyan válhatnak különböző világnézetű emberek szövetségesekké korunk legfőbb problémájának megoldásában: a béke védelmében, az új világháború elhárításaért folyó küzdelemben.

Wieder első visszaemlékezései a volgai csatáról 1955-ben jelentek meg A sztálingrádi tragédia címmel, igen kis példányszámban. Később a szerző átdolgozta, kibővítette és több, ugyanerről a témáról szóló mű elemzésével egészítette ki könyvét. A mű első része: „Egy túlélő emlékezései”, azonos a szerző kiadott emlékirataival. A legtöbb eszmei mondanivalót a második rész tartalmazza, amelynek címe: „Kritikai szemlélődés húsz év után”. Ennek keretében Wieder először Manstein Elveszett győzelmek című könyvét és Paulus Parancsot teljesítek című, Görlitz által átdolgozott, hátramaradt írásait elemzi, majd Seydlitz tűzérési tábornoknak, a 6. hadsereghez tartozó LI. hadtest parancsnokának – aki később a „Szabad Németország” Nemzeti Bizottság tagja lett – tevékenységét veszi szemügyre.

A könyv – amelynek első része a tragédiát túlélő ember közvetlen személyes benyomásainak összefoglalása, a máso-

dik pedig a szerző kísérlete arra, hogy húsz évvel később értékelje a múltat – sem Wieder elgondolását, sem a feldolgozott anyagot tekintve nem nyújt teljes képet a volgái csatáról. Kizárólag a csata második részét tárgyalja, amelyben a németek védekeztek és a szovjet csapatok támadtak. Tehát a csata első időszakával – vagyis a szovjet csapatoknak a Don és a Volga között, majd Sztálingrádban vívott hősi védelmi harcával, amely négy hónapig, 1942. július 17-től november 19-ig tartott – a szerző nem foglalkozik, pedig éppen ezek a harcok teremtették meg a feltételeket a hitlerista seregeknek a hadtörténelemben példa nélkül álló katasztrófájához, amelyet Wieder oly hatásosan ír le.

Ezért érdemes röviden áttekinteni az első időszak eseményeit. 1942. július 17-e és augusztus 7-e között elkeseredett harcok dúltak a nagy Don-kanyarban. A harc fő célja az volt, hogy feltartóztassuk az ellenség előrenyomulását, minél nagyobb veszteségeket okozva neki élőerőben és harceszközökben, hogy időt nyerjünk a szükséges védelmi intézkedések megtételére (tartalékok felvonultatására, védelmi terepszakaszok kiépítésére). Ennek eredményeként Paulus 6. hadseregének főerői a város tervezett gyors elfoglalása helyett már a Sztálingrádhoz vezető utak távolabbi szakaszain véres harcokba bonyolódtak.

Augusztus 8-a és 18-a között a harcok Sztálingrád külső védelmi gyűrűjében folytak. A hitlerista hadvezetés ekkor már meggyőződött arról, hogy a 6. hadsereg ereje egymagában kevés lesz a Volga menti város bevételéhez, ezért idevezényelte a 4. páncélos-hadsereget, amelynek eredetileg a Kaukázus irányában kellett volna támadnia. Hoth páncélos-hadserege áttörte külső védelmi gyűrűnket, és 30 kilométerre megközelítette a várost. A szovjet csapatoknak azonban szívós védelemmel, ellencsapásokkal és ellenlökésekkel ezúttal is sikerült keresztülhúzniuk az ellenség számításait.

Augusztus 19-e és szeptember 3-a között a hitlerista hadvezetés nem mindennapi szívóssággal igyekezett megvalósítani szándékát: a két hadsereg koncentrált támadásával

birtokba venni a várost. Trjohosztrovszkaja körzetéből a 6. hadsereg támadott keleti irányban, Abganyerovo körzetéből pedig a 4. páncélos-hadsereg észak felé. A 6. hadsereg egy kisebb arcvonalszakaszt – Pavlovszk és a Hopjor folyó torkolata között – átengedett a 8. olasz hadseregnek, és erős támadó éket képezett. Úgy tervezték, hogy Vertyacsij körzetében átkelnek a Donon, és északnyugat felől betörnek Sztálingrádba. A 4. páncélos-hadseregnek – amely a jobbszárnyon vonta össze erőit, balszárnyát pedig két román hadosztállyal biztosította – az volt a feladata, hogy dél felől mérje a főcsapást Sztálingrádra és szintén betörjön a városba.

Kezdetben az ellenségnek sikerült Vertyacsij körzetében átkelnie a Donon és áttörnie a város külső védelmi gyűrűjét; augusztus 23-án a német csapatok Jerzovka és Rinok szakaszán elérték a Volgát, ugyanakkor a város ellen heves légitámadásokat hajtottak végre. A Luftwaffe 4. légiflottájának egész repülőgép-állományát Sztálingrád fölött vetették be. A Volga elérése után a németek délről indítottak támadást, hogy elvágják a várostól a 62. hadsereget és a 64. hadsereg egy részét, amelyek még a külső védelmi gyűrűben, Kalacs körzetében helyezkedtek el. A szovjet parancsnokság a 62. hadsereget a középső védelmi gyűrűbe vonta vissza. Ez az augusztus 31-ére virradó éjjel sikeresen végrehajtott manőver egyrészt megóvta a 62. hadsereg erőit, másrészt megghiúsította az ellenségnek azt az elgondolását, hogy dél felől elfoglalja a várost. Figyelembe kell vennünk, hogy az idő tájt Sztálingrádban szinte nem is voltak csapatok.

Szeptember 4-e és 13-a között a harcok Sztálingrád belső védelmi gyűrűjében folytak. A szovjet csapatok hadműveleteit ismét számos ellencsapás és ellenlökés jellemezte, amelyeket délről és különösen északról indítottak a Volgaig előretört hitlerista csapatok ellen. Ezek az aktív hadműveletek elvonták az ellenséges erőket a főcsapás irányától, s mó-

dot adtak, hogy folytassuk a város közvetlen védelmének erősítését.

Ezután több mint két hónapig – szeptember 14-étől november 18-áig – elkeseredett harcok dúltak magában a városban. Különös szívóssággal védtünk minden egyes terepszakaszt, minden egyes lakónegyedet, házat. Ezzel egyidejűleg a német támadó csoport szárnyain – a várostól északra és délre – már megtettük az előkészületeket ellentámadásunkhoz.

Nos, éppen ezek a harcok vezettek el ahhoz az eseményhez, amelynek leírásával Wieder könyvét kezdi, amidőn a hitleristákra nézve oly gyászos napról, 1942. november 19-éről így ír: „Azon a késő őszi napon, amelyen a sűrű ködöt mindent elsöprő hóförgeteg váltotta fel, keleti arcvonalkunk legmesszebbre előretolt egységeit a rendkívül kemény orosz téllal együtt utolérte az oly sokak által megsejtett szörnyű katasztrófa. Az orosz támadás megsemmisítő ereje először a sztálingrádi hadsereg balszárnyán elhelyezkedő román magasabbegységekre sújtott le... Az oroszok... nyomasztó páncélos és lovassági fölénnel villámgyorsan törtek előre észak, majd másnap kelet felől is, és az egész 6. hadsereg harapófogóba került. A gyűrű három nap alatt a Don menti Kalacsnál bezárult s egyre erősebbé vált.”

Ilyenformán Wieder könyve a következő hadműveletekről ad többé-kevésbé teljes képet: *a)* a szovjet csapatok november 19–20-a és 23-a között végrehajtott ellentámadása, amely a német csoportosítás körülzárását eredményezte; *b)* a gyűrű szorosabbra vonása november 24-e és december 11-e között; *c)* a németek december 12-e és 30-a közötti kísérlete, hogy a „Don” hadseregcsoporthoz tartozó, újonnan felállított 4. páncéloshadsereg erőivel kiszabadítsák a körülzártakat;* *d)* a körülzártak megsemmisítése 1943. ja-

* Ezzel egyidejűleg a Délnyugati Front és részben a Voronyezsi Front csapatai szétzúzták a 8. olasz hadsereg és a „Hollidt” hadműveleti csoport főerőit. Erről is említést tesz Wieder könyve. – *A szovjet kiadó.*

nuár 1-e és február 2-a között; e) a körülzártak megsegítésére létrehozott „légihíd” megsemmisítése.

A Wieder által leírt eseményeknek elsősorban az a jelentőségük, hogy a nyugati olvasó szinte első ízben kap hiteles képet az események alakulásáról és arról, miként gondolkoznak Sztálingrádról az ellenséges táborban.

Annak idején, a csata folyamán, amikor a Sztálingrádi Front parancsnoka voltam, gondolatban többször is fel kellett idéznem az eseményeket úgy, amint azt az arcvonal túlsó oldalán értelmezték. De most, amikor elolvastam Wieder könyvét – amelyben pontatlanságok és torzítások is akadnak –, most értettem meg világosan a szűk látókörű hadvezérek bűnei miatt megsemmisült két német hadsereg tragédiájának grandiózus voltát.

Megrendítő a katasztrófa képe, amelyet Wieder a szemtanú hitelességével könyvének első részében felidéz, de nem kevésbé hatásos a könyv második része sem, ahol a szerző mint kutató és publicista mutatkozik be az olvasónak. Ebben a részben Wieder lelkiismeretesen vizsgálja a hitlerista hadvezérek bűnösségét, a Wehrmacht sztálingrádi tragédiájáért viselt felelősségüket.

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy ez a kérdés több mint húsz év távlatából nem érdemel különösebb figyelmet. Valójában a probléma ma sem vesztett időszerűségéből.

Azok az egykori hitlerista hadvezérek, akik ma a Bundeswehrben szolgálnak, lázasan készülnek egy új háborúra, s a hatalmas bonni – és nemcsak a bonni – propagandagépezet szakadatlanul azon munkálkodik, hogy tisztára mossa a háborús bűnösöket, s bebizonyítsa ártatlanságukat az elkövetett bűnökben.*

Mindent megtesznek, hogy dicsfénnel övezzék a százazrek pusztulásában vétkes hadvezéreket, megmutassák,

* Jellemző, hogy volt nyugati szövetségeseink vétkes állásfoglalása folytán Nürnbergben nem nyilvánították bűnös szervezetnek a hitleri vezérkart. – *A szovjet kiadó.*

miként emelték tőkélyre a hadművészetet,* milyen „nemes szellemben” ragaszkodtak valamiféle magasztos katonai elvhez, s milyen önfeláldozóan szembeszálltak a bűnös és dilettáns Hitler-féle hadvezetéssel. Olyan elcsépett érveket hoznak fel a parancsnokok bűncselekményeinek mentegetésére, hogy a katonai parancsnokság a politikai szerveknek volt alárendelve, hogy a hadvezéreknek nem jutott idejük jogi és erkölcsi kérdésekkel foglalkozni, hiszen minden figyelmüket az arcvonalakon folyó harc kötötte le.

Érdemes idéznünk Friessner vezérezredes Elárult ütközetek című könyvéből a következő tirádát: „Mivel a háború megindítása és befejezése a politika előjoga, ezért a katonákat értelmetlen dolog kérdőre vonni, miért folytatták a harcot, amikor már látták, hogy a háború elveszett. Azok az állítások, amelyek szerint »a Wehrmacht kapitulált« vagy »a tábornokok vesztették el a háborút«, nem logikusak és nem igazságosak. A háborút a politikai vezetés nyeri meg vagy veszti el . . . Nem igazságos dolog, ha a vesztett háború után azokból a katonákból csinálnak bűnbakot, akik életüket áldozták kötelességük teljesítése közben . . .”³ És Friessner fejtegetéseire kontrázik Görlitz is. Kiderül, hogy csak Hitler és legközelebbi munkatársai felelősek. A militaristákat pedig úgy mutatják be, mintha ők mentették volna meg a német népet történelmének legádázabb ellenségétől.

Ezzel szemben Wieder könyve élesen és meggyőzően polemizál az ilyenfajta, a nácizmust szívvel-lélekkel kiszolgáló Manstein-féle militaristák tisztára mosását és rehabilitálását célzó kísérletekkel. Figyelemre méltó, hogy a szerző tényekkel érvelve, a megszállt országok népei elleni bűncselekmények mellett mindenekelőtt a saját katonáik elleni bűncselekményekkel vádolja a hitlerista tábornoki kart. Wieder az ügyész lelkiismeretességével vizsgálja a két hadvezér – Manstein és Paulus – bűnösségének és a sztálin-

* Ebben a tekintetben Wieder sem tud teljesen szabadulni a hivatalos bonni propaganda hatásától. – *A szovjet kiadó.*

grádi tragédiáért viselt felelősségüknek fokát, és megállapítja, hogy elsősorban Mansteint terheli a felelősség. Ez fontos és teljesen helyes megállapítás. Jellemző azonban, hogy éppen Erich von Manstein vezértábornagy urat emelte pajzsra az Elbán túli propaganda. A Wehrmacht egyik legnagyobb stratégájának kiáltották ki, neki tulajdonítják az 1940-es nyugati hadjáratnak, annak a hadjáratnak a kitervelését, amellyel villámgyorsan térdre kényszerítették Franciaországot. Ugyancsak Manstein mentette meg Németországot a pusztulástól 1943 tavaszán, a volgai katasztrófa után – állítják ezek az apologéták –, amidőn a német védelmet újjászervezte a keleti arcvonala déli szakaszán. Ily módon a veszélyesen alakuló hadihelyzet ellenére is megteremtette Hitler számára a szükséges feltételeket olyan politikai akciókhoz, amelyek segítségével – úgymond – legalább döntetlenre menthette volna a háborút (a német–angol és a német–amerikai különbéketervekre utal). A hadvezéri zsenialitáson túlmenően a tábornagyot még más érdemekkel is felruházták: lovagiasság, kötelességtudás, odaadás a haza és katonái iránt, akiknek érdekében állítólag még karrierjét sem kímélve, kockázatos konfliktusokba keveredett Hitlerrel.

A háború „újrajátzására” törekvő nyugatnémet körök Guderiané mellett Manstein nevét írták zászlajukra. Ám Manstein nem olyan egyszerűen és nem saját közreműködése nélkül lett valamiféle ember- és hadvezériideál. Megnyilatkozásaiban és mindenekelőtt az Elvesztett győzelmek című könyvével azt igazolta, hogy hajlandó híven szolgálni a reváns eszméjét.

Könyvében a többi között annak bizonyítására vállalkozott, hogy amennyiben Hitler megfogadja a katonai szakemberek, főképpen pedig az ő tanácsait, akkor a háború Németországra nézve kedvezően végződött volna. A nyugatnémet propaganda – hogy felhasználhassa Manstein nevét és tekintélyét a revansista erők konszolidálásához – igyekezett elhallgatni a tábornagy életrajzának kompromittáló

mozzanatait, elsősorban azt a kellemetlen tényt, hogy Manstein Hitlerrel és Göringgel együtt teljes mértékben felelős a nácizmusnak a német nép elleni egyik legsötétebb bűnéért: a volgai kalandért. S ehhez fölöttébb egyszerű propaganda fogást alkalmaztak: a felelősséget Paulusra, a 6. hadsereg parancsnokára hárították, ami annál könnyebbnek tűnt, minthogy ő a katasztrófa közvetlen részese volt. Paulus bemocskolása azért is kedvezett a revansistáknak, mert a 6. hadsereg egykori parancsnoka a szovjet fogságban le tudta vonni a múlt tanulságait, és megértette hibáinak súlyát.

Wieder joggal állapítja meg: „Egy lényeges dologban Paulus... mégiscsak eltér tábornok kollégáinak többségétől, nem utolsósorban von Manstein tábornagtól...: fenntartás nélkül elismerte felelősségét, sőt későbbi felismerései és következtetései során szükségesnek tartotta kimondani, hogy helytelen úton járt.”

„A tábornokok – írta Paulus – környezetük és neveltetésük termékei voltak... Szubjektíve azt hitték, hogy népüket szolgálják, objektíve viszont egy saját maguk által is elvetett, népünk számára pedig végzetessé vált rezsim pillérei lettek. Mindenesetre ebből a körülményből rendszerré vált felelőtlenség fakadt, amely a hadvezetés területén is rettenetes következményekkel járt. Abban az időben jómagam is ezen a tévúton haladtam, de most habozás nélkül beismerem tévedésem.”

Wieder tehát korántsem elvontan, akadémiusan boncolja a volgai katasztrófáért viselt felelősség problémáját. Ez a vizsgálódás nagyon is időszerű ma Nyugat-Németországban, ahol nemcsak Mansteint, hanem Hitlert is megpróbálják tisztára mosni. Azt a felelősséget, amelyet a két hadvezér (Manstein és Paulus) a körülzárt hitlerista csapatok harca idején viselt, valamint – és ez különösen fontos – kettejüknek a háború alatt és után a történelekről alkotott felfogását Wieder abból a helyes elvből kiindulva elemzi, amely szerint a társadalom szempontjából korántsem kö-

zömbös, hogy a bűnös felismeri-e bűnét, nem követ-e el a jövőben is hasonlót, illetve másokat nem büntat-e fel hasonló bűnökre.

Wieder cáfolhatatlan érvekkel bizonyítja, hogy Manstein nagyobb mértékben felelős a volgai katasztrófáért, mint Paulus vagy bárki más. Manstein volt a parancsnoka a „Don” hadseregcsoporthoz, amelyhez Paulus 6. hadserege tartozott. A hadseregcsoporthoz parancsnoka, akit közvetlenül Hitlernek rendelték alá, önként vállalta a keleti arcvonal déli seregeinek irányítását. Manstein mindenki másnál alaposabban áttekinthette a szovjet–német arcvonal déli szárnyán előállt helyzetet. Ebben az időben a csakugyan tehetős hadvezérnek szinte korlátlan tekintélye volt Hitler előtt. Egyszerűen, megmenthette volna a Volgánál körülzárt csapatokat a megsemmisüléstől, akár úgy, hogy idejekorán visszavonja őket, akár pedig úgy, hogy engedélyezi kapitulációjukat. De Manstein holmi stratégiai megfontolásokból egyiket sem tette, és szándékosan pusztulásra ítélte legalább 200 000 körülzárt honfitársát.

Egyébként a háború után megvizsgálták a „katlan” védelmének hadászati jelentőségét, s az objektív elemzés kimutatta, hogy a körülzárt csapatok január 15-ére kimerítették harci lehetőségeiket, és már csak utolsó hadműveleti feladatukat teljesítették: lekötötték a szovjet erőket. Ha Manstein akkor engedélyezi a bekerített csapatoknak a tisztességes fegyverletételt, ezzel legalább 150 000 német katonát életét megmenthette volna. Nos, kövessük csak, nagyon röviden, az arcvonal déli szárnyán 1942 végén és 1943 elején lezajlott eseményeket.

1942 decemberének végén, a mi volgai ellentámadásunk kezdete után, a Kaukázus térségében harcoló német „A” hadseregcsoporthoz visszavonulási parancsot kapott Hitleről. A visszavonulás december 31-én kezdődött, s azt különösen az 1. páncéloshadereg hajtotta végre gyors ütemben: már január 10-ére elérte a Gyivnoje–Pjatyigorszk terepszakaszt, január 22-én pedig már a Belaja Glina–Szalszk vonalon

állt. Még 160–180 kilométert kellett megtennie, hogy Rosztovot elhagyja. Február elején a hadsereg nagyobb része Rosztovon túl, Taganrog körzetében helyezkedett el.

Manstein úgy gondolta, hogy a Volgánál bekerített hadsereg kapitulációjával veszélybe kerül az „A” hadseregcsoporthoz. Ismeretes, hogy a körülzártak többsége január 15-e után pusztult el. Ha a 6. hadsereg 15-e és 18-a között kapitulál, Sztálingrád körzetében harcoló csapataink legalább öt napot töltöttek volna soraik rendezésével, a hadifoglyok elszállításával és azzal, hogy megfelelő utánpótlást biztosítanak a Volga túlsó oldaláról. Ez azt jelenti, hogy legfeljebb január 23-a és 25-e között kezdhetik el aktív hadműveleteiket a kaukázusi hitlerista hadseregcsoporthoz ellen. Ebben az időben az „A” hadseregcsoporthoz egy napi járásra közelítette meg Rosztovot, míg a mi Doni Frontunk csapatait nem kevesebb mint 400 kilométer választotta el a várostól, ezért semmi körülmények között sem vehettek volna részt a déli ellenséges hadseregcsoporthoz szétzúzásában. Vegyük figyelembe, hogy az „A” hadseregcsoporthoz ellen a mi Déli és Kaukázusontúli Frontunk csapatai folytattak hadműveleteket. Csapásaik eredményeként szabadultak fel január 24-ére a Kaukázus kiterjedt körzetei, s az ellenséget az Északi-Donyec, Krasznij Manics, Belaja Glina, Armavir, Labinszkaja terepszakaszcra vetették vissza. Ezután az „A” hadseregcsoporthoz kettészelték: kisebb része átvágta magát Rosztov irányába, a többit a Tamany-félszigetre szorították.

Ilyenformán a szovjet parancsnokságnak ez időben egyáltalán nem volt szüksége arra, hogy a körülzártak szétzúzásában részt vevő csapatokat a német magasabbegységek déli szárnyán vesse be. S amint a további események bebizonyították, nem is délen, hanem a szovjet–német arcvonal középső szakaszán kerültek bevetésre.

Wieder azonban nem csupán azt vizsgálja, hogy hadászati lág célszerű volt-e a teljes megsemmisülésig ellenállniuk a körülzártaknak, hanem törvényszerűen felveti a kérdést: vajon egyáltalán igazolható-e holmi hadászati szükségsszerű-

séggel a katonák tömeges pusztulása? És teljes joggal így felel: nem, nem igazolható!

A szerző így ír: „Manstein kizárólag hadászati szempontból ábrázolja és elemzi a sztálingrádi katasztrófát, s mint akkori magas rangú parancsnok elmulasztja felvetni az erkölcsi és a politikai felelősség kérdését...” Wieder véleménye szerint a német vezetők, akik szándékosan okozták a katasztrófát, nemcsak katonai vereséget szenvedtek, hanem durván sárba tiportak mindent, ami az embernek szent: az életet, a becsületet, a méltóságot. Más helyütt azt írja: „A csata utolsó napjaiban nem tudtam szabadulni attól a benyomástól, hogy a Sztálingrád melletti német sírokban a sok ezer holttesttel együtt az emberiesség is el van temetve.”

Igaz, az erkölcsi felelősség kérdésében Wieder álláspontját nem tekinthetjük következetesnek és kimerítőnek. Többek között idézi Goerdeler egyik levelének részletét, amelyben arról van szó, hogy „akárcsak a politikusoknak, a katonáknak is csak olyan áldozatok vállalásához van joguk, amelyek más területeken az áldozatot felülmúló sikert ígérnek”. Ez tulajdonképpen annak a régi aforizmának az ismétlése, hogy a győztesek fölött nem ítélik. A szovjet olvasó számára világos, hogy egy háborúban az áldozatokat csakis az igazságos hadicélok igazolhatják. Ne feledjük, hogy Wieder távol áll a történelmi folyamat helyes értelmezésétől, hiszen idealista, a vallási filozófia híve.

Mindazonáltal pozitív tényként könyvelhetjük el, hogy a szerző, amidőn Mansteint vádolja, nem hivatkozik pusztán valláserkölcsi elvekre, hanem nyíltan felveti a kérdést: vajon felülvizsgálta-e a tábornagy a háború után helytelen és a német népre veszélyes nézeteit?

Wieder megállapítja: „Nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy Manstein mai álláspontját is akkori ismeretei és megfontolásai határozzák meg. Úgy tűnik, hogy ő még ma, utólag is helytállónak, a tragédia igazolására hadászati, politikai és – a szó legtágabb értelmében – erkölcsi szempontból is alkalmasnak tartja azokat az érveket, amelyeknek

alapján annak idején százezreket áldoztak fel a Volga partján.”

Ez azt jelenti, hogy Manstein és a vele egyívásúak mind a mai napig helyénvalónak tartják Hitler külpolitikáját, miközben minden becsületes ember – a német nép többsége is – elismerte, hogy a hitlerizmus bűnös célokkal és módszerekkel viselte a háborút. Golo Mann ismert nyugatnémet történész hangsúlyozza: „Az elmúlt háborúban Németország igazságtalan célokat tűzött ki, a legigazságtalanabbakat, amelyeket keresztény nemzet valaha is kitűzött.”⁴ És ha Manstein a háború után hadászati fejtegetésekbe bocsátkozik a német katonák Volga menti pusztulásának célszerűségéről, ezzel gúnyt űz az elesett német katonák és mindazok emlékéből, akiknek vére hullása árán kivívtuk a fasizmus fölötti győzelmet. Ezt fejtegeti könyvében Wieder is.

Számos egyéb leleplezés végképp lerántja Mansteinról a csalhatatlanság álarcát. Így például Wieder bebizonyítja, hogy a tábornagy még a hitlerista propagandaszólamoktól sem riad vissza, csak hogy mentegesse magát. Megcáfolja Mansteinnak azt az állítását is, amely szerint seregeiben nem vették figyelembe Hitlernek a szovjet politikai biztosok kivégzésére adott bűnös utasítását. Emellett Wieder azt is kimutatja, hogy Manstein lelkiismeret-furdalás nélkül megbélyegzi fegyvertársát, Paulust, igyekszik teljes egészében reá hárítani a felelősséget a katasztrófáért, és így tovább.

A Mansteinról szóló fejezetből az olvasó könnyen megértheti, hogy a tábornagy milyen mértékben járult hozzá a német nép tragédiájához, más szóval, hogy a Wehrmacht legmagasabb parancsnokai – háborús bűnösök.

A könyv egészében helyesen értékeli Paulus egyéniségét és felelősségének fokát. A szerző így vélekedik: „Paulusban a német tiszti kaszt egyik tipikus képviselőjét, korának és nemzedékének egyik exponensét kell látnunk. Nevelésének és környezetének terméke volt – jó és rossz értelemben egyaránt... Paulus, mint Hitler akaratának lojális teljesítője és ugyanakkor a diktátor áldozata is, túlon túl sok em-

bert jelképez. Jelképezi azokat, akiknek hozzá hasonlóan lehetőségük és kötelességük is lett volna mást tenni, mint amit tettek.”

Paulus álláspontját elemezve, Wieder bizonyos fokig indokoltan más fasiszta tábornokokat is szemrehányásokkal illet, például von Weichs tábornokot, a „B” hadseregcsoporthoz* parancsnokát, valamint Zeitzlert, a szárazföldi haderő vezérkarának főnökét, akiket a reakciós történetírás ugyancsak igyekezett tisztára mosni. Pedig – miként azt a tények, köztük a Wieder által ismerttetettek is tanúsítják – ez a két parancsnok is eléggé nagymértékben felelős a Volga mentén harcoló német katonák pusztulásáért.

Az ember figyelmét felkelti a Paulusról szóló fejezetnek az a része, ahol Wieder jogosan bírálja Görnitz tudománytalan, lényegében történelemhamisító módszerét, amellyel a 6. hadsereg egykori parancsnokának emlékiratait sajtó alá rendezte. A szerző részrehajlás nélkül ír a Paulus dokumentumaival való durva, felelőtlen bánásmódról, arról, hogy Görnitz önkényesen, minden magyarázat nélkül belekeverte Paulus kéziratának szövegébe saját elgondolását és a más forrásokból származó idézeteket. Ez a teljesen indokolt bírálat nemcsak Görnitzet ostorozza kíméletlenül, hanem tollforgató társait is, akik hasonlóan tisztességtelen módszerekkel tákolják össze sok kötetes „tanulmányaikat”. Így hát Wieder teljes mértékben alátámasztja azt a helyénvaló és igazságos kritikát, amellyel a szocialista országokban illetik a történelemhamisítókat.

Könyvének következő részében Wieder bemutatja Seydlitz erkölcsi fölényét más német tábornokokkal szemben. A szerző rendreutasítja azokat, akik bemocskolták ezt az embert a „Szabad Németország” Nemzeti Bizottságban végzett aktív munkája miatt. Seydlitz gondolkodásának alakulásában olyan mozzanatokat fedezhetünk fel, amelyek

* A „Don” hadseregcsoporthoz felállítás előtt Paulus 6. hadserege a „B” hadseregcsoporthoz tartozott. – *A szovjet kiadó.*

egyéniségét Petershagenéhoz, A lelkiismeret lázadása című ismert könyv írójáéhoz hozzák közel.

Wieder könyvének érdemei közé kell sorolnunk a volgai csata jelentőségének egészében helyes értékelését. A szerző megállapítja:

„Semmiféle hadászati számítás – ha mégoly előrelátó volt is – nem szüntethette már meg a németek Volga menti katasztrofális vereségének sokrétű erkölcsi és politikai hatását. És itt nemcsak arra gondolunk, hogy elveszett az egyik legjobb, legütőképesebb német hadsereg, s vele együtt jelentős számú tüzérségi és utászalakulat semmisült meg. És nemcsak 300 000 ember pusztulásáról van szó, ami persze már önmagában is tragédia, s amely körülbelül egymillió német és osztrák családot érintett. A Hitler okozta volgai katasztrófa lavinaszerűen idézett elő több szovjet támadást, amelyek során két román, egy olasz és egy magyar hadsereg is elpusztult. Ezzel a keleti arcvonalon bevetett szövetségeseink java részét rövid idő alatt elsöpörték az orosz hadszíntérről. Ha még azokat a súlyos áldozatokat is figyelembe vesszük, amelyeket a kudarcba fulladt felmentő hadműveletek, továbbá a felszaggatott arcvonalon folytatott védelmi harcok követeltek, akkor a sztálingrádi csata és a vele összefüggő események ijesztő mérlege több százezer főnyi veszteséget mutat. A Tyerek és a Voronyezs közti hatalmas, ezer kilométer hosszú arcvonalszakasz összeomlott, a katasztrófa több mint 60 hadosztályt és egy egész légiflottát nyelt el.

És ez semmi esetre sem csak a tetemes ember- és hadianyagveszteség . . . miatt volt katasztrofális. A vereség erkölcsi hatása – egyrészt csapatainknál és hazánkban, másrészt a katonai kezdeményezést megnövekedett önbizalommal és harckészséggel magához ragadó ellenfélnél –, továbbá a katasztrófának a belpolitikai helyzetre gyakorolt hatása és külpolitikai következményei nem sokáig vártak magukra. Ha meggondoljuk, hogy itt totális háború folyt, amelyben az erkölcsi tényezők döntő szerepet játszottak,

akkor a sztálingrádi csatát egészen rendkívüli, példátlan méretű eseménynek és a legutóbbi háború fordulópontjának kell tekintenünk.”

Figyelmet érdemelnek még a szerzőnek a szovjet fogságról tett futólagos megjegyzései is, amelyekből minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy az illetékes szovjet szervek sokkal humanusabban bántak a német katonákkal, mint a német parancsnokság.

„Később azonban – tanúsítja Wieder – minden szállítási nehézség, az orosz polgári lakosság nélkülözései és egyéb – Manstein által lebecsült – bajok ellenére is érezhető volt, hogy az oroszok készek segíteni a hadifoglyokon és javítani helyzetükön. S ebben a vonatkozásban nyomatékosan utalnom kell arra, hogy a szovjet ápoló- és orvosnők közül sokan (köztük szép számban zsidók) önzetlenül feláldozták magukat a Sztálingrádnál foglyul ejtett németekért, amidőn maguk is kiütéses tifuszban haltak meg.”

Wieder meggyőző adatokat sorakoztat fel amellet, milyen fokot ért el a fizikai kimerültség és az erkölcsi hanyatlás a sztálingrádi „katlanban” körülzártak között.

Pozitív vonásként kell elkönyvelnünk, hogy Wieder szovjet forrásokat is felhasznál. S itt nemcsak a német kiadás végén közölt irodalomjegyzékre és dokumentumokra gondolunk, hanem magára a könyv tartalmára is, ahol a Szovjetunióban és más szocialista országokban – köztük a Német Demokratikus Köztársaságban is – megjelent történeti művekre találhatunk hivatkozásokat.

Örvendetes, hogy a könyv szemléltetően kimutatja: a monopóliumokkal és a militarizmussal egygyéforrott bonni állam a propagandagépezet hatalmas erőfeszítései ellenére sem éri el célját. Nem sikerül eltorzítania az elmúlt háború céljainak lényegét, nem tudja a német népet ismét jellegtelen tömeggé tenni, amely hajlandó újabb „Drang nach Osten”-ra.

Ebből a szempontból igen meggyőzően hangzanak Wieder következő sorai:

„Csak nem gondolja a tábornagy, hogy Sztálingrádnál és

általában az elmúlt háborúban szent és igaz ügyért küzdöttünk? . . . ! Az a tragédia, amelynek közvetlen részesei voltunk, felnyitotta szemünket, hogy jobban lássuk mindazt, ami Németországban és határain túl történt, eloszlatta tévedéseinket, és arra készítetett bennünket, hogy józanul tekintsünk a dolgokra. A többé-kevésbé homályos sejtés most azzá a szilárd meggyőződéssé érlelődött, hogy egy féktelen és alapjában erkölcstelen háborús politika juttatott ide bennünket.”

Ezek az igaz szavak nagyon is időszerűek ma, amikor az NSZK-ban mindent elkövetnek, hogy a NATO nukleáris fegyvertárához jussanak, hogy valamiféle atomakna-övezetet létesítsenek a szocialista országok határain, hogy az elévültség ürügyén megszűnjék a háborús bűnösök üldözése.

Ám nem Joachim Wieder az egyetlen, aki az igazságot akarja megmondani az elmúlt háborúról. Idéztük már Golo Mann nyugatnémet történész cikkének egyik részletét. Egészében pozitívnak tekinthetjük Hans Adolf Jacobsen NSZK-szerte ismert történész „A sztálingrádi csatáról – 20 év távlatából” című nagy cikkét is,* amely a volgai csata számos aspektusában osztja Wieder álláspontját.

Befejezésül nem hallgathatjuk el, hogy Wieder álláspontja korántsem következetes, noha számos keserű igazságot mond a hitlerista hadvezérek szemébe. Amikor megpróbálja megmagyarázni a volgai katasztrófa okait, gyakran bonyolódik azokba a szubjektivista koncepciókba, amelyek úton-útfélen elterjedtek a burzsoá történetírásban. Olykor mint-ha elfelejtené, hogy a német hordákat a Volgánál az egész néptől támogatott Vörös Hadsereg zúzta szét. A történeti események kifejtésében fellelhető idealizmus felületes, néha mélységesen téves következtetésekre ragadtatja a szerzőt. Így például hallgat arról, kik juttatták hatalomra Hitlert és klikkjét, kik adták a fegyvert a Wehrmacht kezébe, kiknek

* Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1963. február 2., 65–67. old.

az érdekeiért gyújtották meg a világháború tüzét. A szovjet olvasó könnyen felfedezheti Wieder érvelésének és módszerének fogyatékokosságait. Ahol viszont ténybeli helyesbítésre van szükség, ott segítségére vannak az olvasónak a szovjet szerkesztőség megjegyzései.

Mindent egybevetve a szovjet olvasó megismerkedhet egy érdekes könyvvel, amely megmutatja, hogy a nyugat-német lakosság széles rétegeiben többen is helyes következtetésekre jutottak a Volga menti német katasztrófa után, és elutasítják az agresszió és a reváns kalandorpolitikáját.

EGY TÚLÉLŐ EMLÉKEZÉSEI

„Az alakatlan ólom-, páncél- és acélszörnyek elbagyják alkotóikat, hogy aztán önbatalmúlag az életükre törjenek . . . Aki saját szemével látta pusztulni cafatokra tépett testvéreit, aki féreg módjára keresett menedéket a szégyenletesen feldúlt földben, az csak keserűen nevet a hazug, „hősöket” dicsőítő beszédek hallatán . . .

Az elaggott hadisten nincs többé!”

1942. november 19-e mindig sötét végzetként marad meg emlékezetemben. Azon a késő őszi napon, amelyen a sűrű ködöt mindent elsöprő hóförgeteg váltotta fel, keleti arcvonalonunk legmesszebbre előretolt egységeit a rendkívül kemény orosz téllal együtt utolérte az oly sokak által megsejtett szörnyű katasztrófa. Az orosz támadás megsemmisítő ereje először a sztálingrádi hadsereg balszárnyán elhelyezkedő román magasabbegységekre sújtott le. A nagy Donkanyarban történt ez, Kremenszkajától délre.*

Az oroszok nagyarányú és gondos előkészületek után – amelyekről magasabb parancsnokságaink nagyrészt értesültek – nyomasztó páncélos és lovassági fölénnel villámgyorsan törtek előre észak, majd másnap kelet felől is, és az egész 6. hadsereg harapófogóba került. A gyűrű három nap alatt a Don menti Kalacsnál bezárult s egyre erősebbé vált.

* Wieder közlése pontatlan. A Doni Front november 19-én Kremenszkajától délre mért csapása egy időben történt a Délnyugati Front Szerafimovicstől és a Kletszkaja kozáktelepüléstől délnyugatra levő hídfőállásaiból kiinduló támadásával. A hitlerista csapatok körülzárását nem a Doni, hanem a Délnyugati Front hadműveletei eredményezték. A Délnyugati Front magasabbegységei egyesületek november 23-án Kalacs térségében a Sztálingrádi Front csapataival, amelyek november 20-án a Szarpa-tavak körzetében indították meg az ellentámadást. (A kiadó ama megjegyzései, amelyek a sztálingrádi hadműveletekre vonatkoznak, V. K. Pecsorkin alezredestől származnak.) – *A szovjet kiadó.*

Döbenten meredtünk vezérkari térképeinkre, amelyeken vastag vörös vonalak és nyilak jelezték az ellenséges előrenyomulásokat, betöréseket, támadási irányokat. Sohasem tartottunk lehetségesnek ilyen méretű katasztrófát! Az élettelen rajzokat csakhamar megelevenítették a menekülők közlései, akik észak és nyugat felől egyszerre elárasztották az addig oly csendes peszkovatkai sztyeppszakadékot, és ijesztő híreket hoztak. Kalacsból jöttek, ahol november 21-én a hirtelen felbukkant szovjet páncélosok olyan pánikot idéztek elő az arcvonal mögött, hogy még a hadászatiilag fontos Don-híd is ellenséges kézre került.* Nem sokkal később már közvetlen bal oldali szomszédaink felől, a XI. hadtesttől – amelyet hátulról való felgöngyölítés veszélye fenyegetett – is érkeztek menekülők rongyosan, piszkosan, álmatlan éjszakáktól teljesen kimerülten.

Az ellenséges rohamot Kletszkaja és Szerafimovics között több száz löveg több órás gyilkos tüze vezette be, majd az oroszok lerohanták és felmorzsták a balszárnyunkhoz kapcsolódó, valóságos húsdarálóba került román hadsereget. Az oroszok igen ügyesen nemcsak doni hídfőjükből indították rohamaikat, hanem Sztálingrádtól délre, a Volga-könyökben is kitapintották északnyugati és délkeleti arcvonalszakaszunk leggyengébb állásait, mégpedig arcvonalunk és a szomszédos román magasabbegységek érintkezési pontjain. Hadd jegyezzük meg, hogy a román csapatok harcértéke nem volt kielégítő, mivel nemcsak harci tapasztalatuk hiányzott, hanem nehéztüzérségük és páncéltörő fegyvereik sem voltak.

Számottevő tartalékaink sehol sem voltak, ráadásul a rossz időjárási viszonyok tétlenségre kárhoztatták légierőn-

* A hidat egy kis osztag vette birtokába G. N. Filippov alezredes parancsnoksága alatt. Filippov harckocsijai bekapcsolt fényszórókkal közeledtek az átkelőhelyhez, s a hidat őrző hitleristák sajátjaiknak nézték őket. A szovjet harckocsik a folyón átkelve, megsemmisítették a hídőrséget és elfoglalták a hidat. (Lásd *Bitva za Volgu*, Volgográd, 1958. 133–134. old. és a Nagy Honvédő Háború története, 3. köt., Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1965. 29. old.) – *A szovjet és a magyar kiadó.*

ket. Így azután minden igyekezetünk ellenére sem tudtuk feltartóztatni a hatalmas orosz páncélos ékeket, s a véresen felszaggatott arcvonul hátában csak úgy rajzottak a fürge lovasosztatok, fokozva a pánikot és zűrzavart.

A helyzet csakhamar egyértelműen világossá vált: 6. hadseregünket és a 4. páncélos-hadsereg egy részét – húsz kiváló német hadosztályt, amelyek négy gyalogos- és egy páncélos-hadtesthez tartoztak – bekerítették. Az óriáskatlanban rekedt még egy légvédelmi hadosztály és néhány fontos légi kötelék, a hadseregtüzérség több alakulata, két rohamlöveg-osztály, két aknavetőezred, egy tucatnyi utászszázlólaj, továbbá számos építőosztály, egészségügyi alakulat, tehergépkocsi-oszlop, valamint a Todt-szervezet, a tábori csendőrség és a tábori titkosrendőrség több osztaga. Erre a sorsra jutottak egy román gyalogoshadosztály és egy román lovas-hadosztály maradványai, a német vadászadosztálynak alárendelt horvát gyalogezred, ezenkívül több ezer orosz hadifogoly és az orosz „segédszolgálatosok”. Összesen mintegy 300 000 fő* sorsa kovácsolódott így össze életre-halálra.

Csak jóval később értettük meg, hogy hadseregünk körülzárása csupán része egy német mintára tervezett és végrehajtott** orosz átkaroló támadásnak. A harapófogó északi

* A 6. hadseregnek és a 4. páncélos-hadseregnek 22 hadosztálya jutott a bekerítés sorsára, köztük 15 gyalogoshadosztály (a 44., a 71., a 76., a 79., a 94., a 113., a 295., a 297., a 305., a 371., a 376., a 384. és a 389. gyalogos-, továbbá a 100. könnyű gyalogos- és a román 20. gyalogoshadosztály), 3 páncélos-hadosztály (a 14., a 16. és a 24.), 3 gépesített hadosztály (a 3., a 29. és a 60.), továbbá az 1. román lovashadosztály, valamint 160 önálló egység különféle fegyvernemekből. Az alakulatok együttes létszáma elérte a 330 000 főt. A körülzárt csapatokon kívül a szovjet magasabbegységek az ellentámadás során szétzúzták a 3. román hadsereget, amelynek öt hadosztályát a körülzárás időpontjában ejtették foglyul, továbbá vereséget mértek a VI. és a VII. román hadtestre. Megsemmisült a XLVIII. páncélos-hadtest is, amely a németek hadműveleti tartaléka volt. – *A szovjet kiadó.*

** A hadtörténelem sok-sok bekerítő hadműveletet ismer, kezdve a híres cannae-i csatán, de a volgai ellentámadás tervezésében a szovjet katonai vezetés teljesen eredeti volt, amit több ízben maga Wieder is bizonyít. – *A szovjet kiadó.*

oldalán igen erős orosz rohamcsoportok és a Délnyugati Front átcsoportosított hadosztályai működtek. Ez utóbbiak azelőtt hadseregünk bal szomszédjával álltak szemben. Így tehát hirtelen, rajtaütésszerűen vágott vissza az ellenség, amelyről hivatalos propagandánk minduntalan azt állította, hogy már régen kimerítette tartalékait és lehetőségeit. Különösen azonban az keltett mélységes aggodalmat sorainkban, hogy az oly rugalmasnak bizonyult orosz hadászati és harcászati vezetés szilárdan magához ragadta a kezdeményezést.

Az orosz nyomás ereje és az a tény, hogy a támadásban frissen bevetett szovjet harci kötelékek és elit csapatok vettek részt, tulajdonképpen nem is volt egészen meglepő számunkra. Előzőleg ugyanis már heteken át növekvő aggodalommal figyeltük, hogy a Volga túlsó partjának erdős területein, főleg a Don északi kanyarulatában csapatösszevonások folynak, ami félreérthetetlen jele a közelgő viharnek. Én akkor a VIII. hadtest vezérkarának felderítő (I. c) osztályán teljesítettem szolgálatot segédtszti beosztásban, s az volt a feladatom, hogy térképre vezessem és értékeljem az ellenségről – erejéről, tagozódásáról, fegyverzetéről, hangulatáról – érkező híreket és jelenségeket. Így azután már tavasztól kezdve igen érdekes, de egyre nyugtalanítóbb fejlődést állapíthattam meg.

1942 májusában az oroszok nagyobb páncélos kötelékeket vetettek harcba. Ám a szovjet főparancsnokságnak akkor még nagy árat kellett fizetnie azért, hogy német mintára próbálkozott átkaroló hadművelettel. A Harkovtól délkeletre eső térségben ugyanis a támadó 6. orosz hadsereget, amikor már-már sikerült arcvonalkunk tervezett áttörése, egy klasszikusnak is nevezhető katlancsatában teljesen megsemmisítették. Jóval több mint 200 000 fő, több mint 3000 löveg és harckocsi került a kezünkbe. A hadsereg parancsnoka kétségbeesésében önkezével vetett véget életének. Az ütközet után több foglyul ejtett szovjet tábornok is megfor-

dult törzsüknél,* és vallomásaik – elsősorban a növekvő szovjet harckocsigyártásról és az Urál védőfala mögé áttelepített hadiiparról, amellyel a mi hadiiparunk semmiképpen sem tudott lépést tartani – igen mély benyomást keltettek. Nyáron gyors és nagyméretű előrenyomulást hajtottunk végre a Donyectől az Oszkolon át a Don-kanyarig, majd a Volgáig. Ez átmenetileg optimista hangulatot keltett bennünk, s nyilván nagy zűrzavart idézett elő az állandóan visszavonuló orosz csapatok soraiban. Erről tanúskodott a hadifoglyok tarka tömege, és ezt vehettük ki annak a szovjet hadosztályparancsnoknak a szavaiból is, akit törzsével együtt egy erdőben fogtak el, s aki Lenin-rendjét kapcba burkolva a csizmájában rejtegette. Megsemmisült a 62. szibériai hadsereg jelentős része, s az 1. orosz páncéloshadsereg is erősen megtépázva vonult vissza a Don túlsó partjára, miután júliusban Kalacstól északnyugatra egy katlancsatában kénytelen volt hátrahagyni hadianyagának tetemes részét.

Mindazonáltal támadásunk nagyságához mérten feltűnően kevés hadifoglyot ejtettünk, s kevés fegyver és egyéb hadianyag került birtokunkba. Úgy tűnt, hogy az oroszok tervszerűen tértek ki csapásaink elől, és visszahúzódtak belső területeikre. Ezt a feltevésünket megerősítették a zsákmányolt iratok, amelyek között egy rendkívül érdekes bejegyzésekkel tarkított térképet találtunk. A bejegyzések a legapróbb részletekig rögzítették egy magasabbegység visszavonulásának helyét és idejét, s egészében véve a vezérkari

* Május 23-án az észak felől támadó 6. német hadsereg Balakleja körzetében egyesült a „Kleist” hadseregcsoport dél felől támadó magasabbegységeivel. A szovjet 6. és 57. hadsereget, valamint Bobkin tábornok magasabbegységeit körülzárták. Ezek a magasabbegységek május 29-ig súlyos harcokar vívtak a túlerőben levő ellenséggel. Csak egyes csoportoknak sikerült kitörniük a gyűrűből. Ebben az egyenlőtlen küzdelemben hazánk sok hű fia halt hősi halált, köztük F. J. Kosztyenko, a Dél-nyugati Front parancsnokhelyettese, valamint Gorodnyanszkij, Bobkin és Podlasz hadseregparancsnokok. – *A szovjet kiadó.*

tervezőmunka művészetének nagyszerű példáját szolgáltatták.*

Meggyőződésem, hogy a szovjet csapatok 1942-es nyári kitérő hadművelete a hagyományos orosz hadvezetés kiemelkedő teljesítménye volt, melynek nyomán az ország ugyan halálos veszélybe került, de végeredményben mégis elérte célját. Ezenkívül, úgy vélem, e visszavonulási terv végrehajtását lényegesen megkönnyítette egy számunkra végzetes esemény, amely nem sokkal a Volga felé irányuló nyári támadásunk megindulása előtt játszódott le. Csak néhány beavatott tudott akkoriban erről a súlyos következményekkel járó ügyről, amely napokig tartó lázas izgalomba hozta a harkovi hadsereg-főparancsnokságot és Volcsanszkban székelő hadtesttörzsünket, és súlyos elhatározások elé állította az OKH-t (a szárazföldi haderő főparancsnokságát. – *Szerk.*). Június derekán ugyanis a következő történt:

Csapataink egy éppen az idő tájt véres harcok árán elfoglalt donyeci hídfőben megindulási állásokat építettek a június 28-ára tervezett támadáshoz. Ekkor egy fiatal őrnagy, az egyik hadosztály vezérkari főnöke, „Fieseler Storch” („Gólya” – *Szerk.*) típusú repülőgépen az egyik szomszédos törzshöz repült, hogy az aktatáskájában magával vitt titkos parancsok és iratok alapján megbeszélje a támadás előkészületeit. A repülőgép azonban nem érkezett meg rendeltetési helyére. Nemsokára a senki földjén, a két arcvonal között felfedeztük a lelőtt és kizsigerelt gép roncsait. Az őrnagy – táskájában egy sereg titkos okmánnyal – nyomtalanul eltűnt.

Napokig folytak az izgatott telefonbeszélgetések az OKH, a hadsereg-főparancsnokság és hadtestünk törzse között. Minthogy a baj nálunk történt, természetesen minket bíztak meg az ügy kivizsgálásával. Több ízben hajtót-

* Wieder ezúttal olyan verzióra utal, amelyet a szovjet történetírás a személyi kultusz idején terjesztett, hogy a szovjet csapatok visszavonulása előre kidolgozott, az ellenség kimerítését célzó „aktív védelmi” terv alapján történt. – *A szovjet kiadó.*

tunk végre rohamcsoportokkal felderítő vállalkozásokat erős tűzérsgeli támogatással, s foglyokat ejtettünk a megfelelő arcvonalszakaszon. A foglyok vallomásai eleinte meg lehetőszen ellentmondók voltak, végül mégis kibontakozott egy hitelesnek tűnő kép. Eszerint a repülőgép találatot kapott és a vonalak között lezuhant; a vörös stráfos nadrágot viselő tisztet* még a gépen vagy menekülés közben agyonlőtték, az aktacsomót pedig egy komisszár magához vette. Az utolsó felderítő vállalkozásnál egy elfogott vöröskatona megmutatta azt a helyet, ahol a német tisztet eltemették. A megjelölt helyen valóban megtalálták az őrnagy holttestét.

Így tehát beigazolódtak legrosszabb sejtelmek: az oroszok tudomást szereztek küszöbönálló nagy támadásunkról, melyet a haditerv szerint június végén a 6. és a 2. hadseregnek Harkov–Kurszk térségéből keleti és délkeleti irányban kellett megindítania. Tudomást szereztek a támadás időpontjáról, erejéről, irányáról és céljáról. Még várakozási körleteink helyét és a magasabbegységek csoportosításának részleteit is elárultuk nekik. A nyomban megindult légitámadások – amelyek mindenütt veszteségeket okozva, zavarták felvonulásunkat –, valamint az ellenségnek a saját arcvonalán végrehajtott átcsoportosításai minden kétséget kizártak. Ám az OKH-nak már nem állt módjában megváltoztatni a támadásra vonatkozó döntéseit. Ilyenformán a Sztálingrád elleni felvonulás már a kezdet kezdetén balszerencsés csillagzat alatt folyt**.

Ami azután nyárutóján és ősszel a Don és a Volga men-

* A Wehrmacht magasabbegységeiben (hadosztálytól felfelé) a magasabb beosztásokban vezérkari tisztek szolgáltak, akik egyenruhájukon megkülönböztető jelzéseket viseltek, többek között vörös stráfot a nadrájukon. – *A szovjet kiadó.*

** Wieder túlzott jelentőséget tulajdonít ennek az epizódnak. Az őrnagnál levő okmányok aligha voltak ennyire fontosak. Mindenesetre a hitlerista főhadiszállásnak az 1942 nyári hadjáratra vonatkozó parancsait teljes terjedelmükben csak a háború után ismertük meg. (A. I. *Jerjomenko* marsall megjegyzése.) – *A szovjet kiadó.*

tén történt, s amilyen változást az ellenségénél észleltünk, az éppen elégséges okot szolgáltatott a komoly aggodalomra és félelemre. Augusztustól fanatikus harci szellemmel találtuk szemben magunkat. Hogy az orosz visszavonulásnak vége, azt a szovjet főparancsnokság egyik zsákmányolt parancsa is bizonyította, amelyben arról volt szó, hogy az ország halálos veszélyben van, s hogy most a Vörös Hadsereg jel-szava: győzelem vagy halál! Miközben Sztálingrádban hadosztályaink véres és elkeseredett harcokat vívtak az újra feltöltött 62. orosz hadsereggel, amely az utcákon, a házakban minden talpalatnyi földet szívósan védett, az oroszok szeptemberben heves tehermentesítő támadásokat és áttörési kísérleteket hajtottak végre a Don és a Volga közti északi reteszállás ellen. E harcok során hős Potsdami Hadosztályunk, amelynek harci jelvénye a régi porosz gránátos sisak volt, újonnan felvonultatott szovjet élcsapatokkal került szembe. Az orosz harckocsik tömege, a jól felszerelt kötelékek, az új harcrendi elemek, a gyakori erőátcsoportosítások a szovjet seregek töretlen erejéről, aggasztóan növekvő hadianyag-utánpótlásáról és kimeríthetetlen ember-tartalékáról tanúskodtak.

Végül aztán a Don-kanyar északi arcvonalszakaszának eseményei egyre világosabban megmutatták, hogy az oroszok rendelkezésére álló hatalmas hadászati tartalék óriási veszélyt tartogat számunkra. 6. hadseregünkkel Sztálingrád körzetétől a Don-kanyarig nem kevesebb mint hét orosz hadsereg állt szemben, erős páncélos kötelékekkel és lovasági erőkkal. Nem lehetett kétséges, hogy itt nagyméretű támadási előkészületekről van szó. Különösen a rádiófelderítő szolgálattól kaptunk kimerítő információt az ellenséges támadó kötelékek felvonulásáról, tagozódásáról, fegyverzetéről és ellátásáról. Az ellenség számbeli fölénye nyomasztóan nehezedett ránk, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy egy orosz hadsereg létszáma egy német hadtest létszámának felelt meg. Háromszoros túlerővel kellett számolnunk.

Szolgálati kötelességemhez híven heteken át értékeltem és továbbítottam a csapatoktól, valamint a légi és a rádiófelderítő szolgálattól érkező jelentéseket, a fontosabb hadifogoly-vallomásokat és a hosszú arcvonalszakaszról – a szomszédos hadtesttől is – befutó közleményeket. A hadsereg törzs a legteljesebb mértékben osztozott aggodalmainkban, és nemegyszer küldött komoly figyelmeztető jelentéseket a hadseregcsoporthoz, egyszer szemrehányó, máskor könyörgő hangnemben.* De a parancsnokság saját felelősségére képtelen volt értünk bármit is tenni. Itt csak két dolog segíthetett volna. Vagy hatékonyan megerősítik a Sztálingrádban felmorzsolódó hadosztályokat és a Don-kanyarban mélyen benyúló, széles északi reteszállásban harcoló, igen gyér csapatokat; vagy pedig idejében visszavonulást rendelnek el, ezzel megrövidíthetik a túlságosan előretolt arcvonalat, amelynek alakja szinte csábította az ellenséget arra, hogy a döntő csapást éppen azon a szakaszon mérje. Hogy a hadseregcsoporthoz parancsnoksága és a legfelsőbb vezetés miképpen intézkedett a közelebb, általunk már hetek óta jelzett veszély elhárítására, azt nem tudtuk. Annyit észleltünk ugyan, hogy új román kötelékek vették át veszélyeztetett szárnyaink védelmét, de ezek a szövetségesek rosszul felszerelt, csekély harcértékű magasabbegységek voltak. Sehol sem volt bevetésre kész tartalékunk, s az is nyugtalanított bennünket, hogy hadseregünk óriási arcvonalszakaszán semmi érdemleges sem történik, sem az arcvonal megerősítésére, sem pedig kiegyenesítésére.

És megtörtént a baj, az ellenséges terület belsejében, rendkívül exponált és védtelen hadállásainknál. Lehetsé-

* Paulus – mint a „B” hadseregcsoporthoz törzséhez küldött, 1942. november 22-i keltezésű jelentéséből kitűnik – nem volt olyan nyugtalan, amint azt Wieder beállítja. Sőt ennek a jelentésnek az alap gondolata éppen az, hogy van lehetőség a sztálingrádi körzet tartására. (Lásd Doerr, H.: *Pahod na Sztalingrad*. Moszkva, Vojenizdat, 1957. 74. old.) Paulus csak november 23-i jelentésében javasolja határozottabban csapatainak kivonását a bekerítésből. – *A szovjet kiadó.*

ges, hogy az oroszok, akik egész nyáron tervszerűen kitérték előlünk, ezzel csapdát állítottak, hogy most, a kegyetlen orosz tél segítségével szétmorzsoljanak bennünket? Már előzőleg is gyakran támadtak ilyen gondolataim és aggodalmaim, például az egyik ködös októberi napon, amikor Golubinszkajába kellett utaznom a hadseregtörzshöz. Mérföldeket tettem meg a kiégett, sivár, egyhangú Don-sztyeppen. Ez a végtelen, teljesen néptelen térség most ijesztőnek, vészterhesnek tűnt. S útközben kízó látomásom támadt: dühöngő hóförgetegben orosz páncélosokat láttam előregördülni, s a nagy térképen, amelyet oly gyakran szemléltem, egy hatalmas harapófogó kíméletlen erővel karolta át csapdába esett csapatainkat. Ezt a látomást nemcsak az orosz téltől való félelmem szülte, bár a telet mindnyájan az ellenség legveszedelmesebb szövetségesének tekintettük.

Látomásom valósággá lett. Csapdába estünk. Hogyan jutunk ki belőle? Bármilyen súlyos volt is a helyzet a katalanban már kezdettől fogva, peszkovatkai bunkereinkben még bizakodó hangulat uralkodott, sőt még bizonyos fölényérzetünk is maradt. Gondolataink a küszöbönálló kitörés körül forogtak, amelyet mindnyájan magától értetődőnek tartottunk, hiszen ezzel azt bizonyítanánk, hogy nem engedjük megfosztani magunkat a cselekvés szabadságától.

Engem azonban olyan kízó érzés kerített hatalmába, amely napról napra fokozta nyugtalanságomat: Hitler fanatikus kijelentései jártak a fejemben, amelyeket nem sokkal előbb tett több nyilvános beszédében. „A német katona – mondotta – ott áll a Volga partján, és nincs a világon az a hatalom, amely onnan elmozdíthatná.” S a legfelsőbb parancsnok makacsul ragaszkodott jóslatához és követeléséhez, hogy Sztálingrádot „megrohanjuk és bevesszük”. Nem sokkal az orosz támadás előtt arról beszélt, milyen gazdaságpolitikai jelentősége van ennek a Volga menti „gigászi átrakodó helynek”, ahol az oroszok egyik létfontosságú utánpótlási vonalát (30 millió tonna búza, mangánérc, kőolaj) vágnánk el. Igen, a Führer öntelt szavakkal esküdözött

„isten és a történelem” előtt, hogy a meghódított várost – mert a meghódítást már befejezett ténynek tekintette – sohasem adja ki kezéből. Vajon a legfelsőbb parancsnok ilyen elhatározása mellett gondolhattunk-e a Volga feladására és általában visszavonulásra? Lehet, hogy sztálingrádi hadseregünknek nemcsak saját léteért kellett élethalálharcot folytatnia, hanem holmi világgá kürtölt politikai és katonai presztízisért is. Hiszen Hitler arra a városra tette fel hadvezéri hírnevét, amely nagy ellenfelének nevét viselte*!

Ám igen hamar látnunk és éreznünk kellett, hogy számunkra a Volga és Sztálingrád az elkerülhetetlen végzetet jelenti.

VÉGZETES ELHATÁROZÁSOK

Ez a nyomasztó érzés már a katlancsata első napjaiban elhatalmasodott rajtam. Akkor átmenetileg a hadtesttörzs hadműveleti (I. a) osztályához vezényeltek, ahol lázas tevékenység folyt. Körülzárt magasabbegységeink szükséges átcsoportosításakor két másik hadtestet is alárendeltek törzsünknek (a XIV. páncélos- és a XI. hadtestet), így parancsnokunk egyszersmind az egész északi hadseregcsoport parancsnoka lett. Ily módon teljes betekintést nyerhettem nemcsak a mi helyzetünkbe, hanem azokba a döntő intézkedésekbe is, amelyeket a katlantól 2000 kilométernyire, a kelet-poroszországi Rastenburg mellett az OKH és a Führer főhadiszállásán határoztak el. Ilyen távolságból döntötték el több mint negyedmillió ember sorsát. Rastenburgból fordult Hitler több ízben is parancsokkal és felhívások-

* Wieder a nyugatnémet történetírás hagyományos felfogását követi, amely szerint Hitlert elsősorban presztízismeggondolások vezették, amikor nem engedélyezte a volgai német csoportosítás visszavonulását. Ez nem helytálló. A német főhadiszállásnak január elejéig objektív okai voltak arra, hogy tartsák ezt a körzetet. (Lásd részletesebben A. I. *Jerjomenko* marsall előszavában.) – *A szovjet kiadó.*

kal közvetlenül a sztálingrádi hadsereghez, amelyet kivontak a „B” hadseregcsoport alárendeltségéből és az újonnan felállított „Don” hadseregcsoportnak rendelték alá.

A hadműveleti osztály felbolygatott méhkashoz hasonlított. Az események egyre gyorsabban követték egymást, s a legnagyobb feszültségben és izgalomban tartottak bennünket. Szakadatlanul zümmögtek a távírógépek, segédtsztek és összekötő tsztek jöttek-mentek, parancsokat vettünk és továbbítottunk; különböző rendfokozatú és fegyvernemű parancsnokok jelentek meg, hogy jelentést tegyenek, tájékoztódnak, majd új utasításokat vigyenek magukkal. Az arcvonalt feltartóztathatatlanul haladt északra a Don és a Volga közti térség felé, s világosan láttuk, hogy az oroszok rövid idő múlva befészkelik magukat bunkereinkbe. Közben Golubinszkajából, ebből a kis kozák faluból, a hadsereg főhadiszállása már hanyatt-homlok menekült, mégpedig az utolsó pillanatban; nyomban utána feltűntek az orosz páncélosok a közeli doni magaslatokon.

November 22-én este – egy rendkívül hideg vasárnapon, amikor halottainkról emlékeztünk meg, s a hangulat már pánikszerű volt – a hadseregtörzs hadműveleti osztályának néhány menekülő tsztje megjelent törzsünknel, és közölték velünk a hirtelen harcmezővé változott mögöttes területen történt szomorú eseményeket. Ugyanakkor a parancsnok vezérkari főnökével Nyizsnye-Csirszkaja községbe, a hadsereg korábban előkészített téli szállására repült, s így egy ideig a katlanon kívül tartózkodott. Később azonban mindketten légi úton visszatértek körülzárt hadseregükhöz Sztálingrád térségébe, és Gumraknál rendezték be a törzs új harcálláspontját.

Hadtestünk vezérkari tsztjei rendkívül nehéz feladatok előtt álltak. Mindössze néhány héttel előbb helyezték hozzáunk az új vezérkari főnököt, közvetlenül az OKH-ról, a „keleti idegen hadseregek” osztályáról. Emlékszem, nekem kellett terepjárón a hadseregtörzshöz mennem a széles vállú, vörös nadragstráfos ezredesért, hogy a kietlen sztyeppen át

– sehol egy bokor, sehol egy fa – peszkovatkai téli „birto-kunkra” szállítsam. Itt aztán, amint átvette új hatáskörét, „fejest ugrott” a súlyos gondokba és problémákba.

Hadműveleti osztályunk új vezetőjét meg éppen az orosz támadás kezdetén helyezték hozzánk a 8. olasz hadsereg mellett működő összekötő törzstől. S most nemcsak a szokásos hadseregpáncsokat kellett kidolgoznia, hanem egy tekintélyes hadseregcsoport rendkívül veszélyes és nehézségekkel terhes visszavonulásának biztosítása is az ő vállára nehezedett.

A feladat mindenekelőtt az volt, hogy a visszaözoñlő alakulatokat – amelyek a Don-kanyarban az utánuk nyomuló ellenségtől üldözve, sőt időnként bekerítve, kénytelenek voltak sietségükben megsemmisíteni nehézfegyvereik és hadianyaguk nagyobb részét – a két Don-hídon át kivonjuk a Don-kanyarból, hogy azután attól keletre, a Don és a Volga közötti térségben gyülekezhessenek és rendezhessék soraikat. Ugyanakkor hadseregünk teljesen üressé vált mögöttes területén a lehető leggyorsabban új védőállásokat kellett kiépítenünk, hogy a dél és nyugat felől támadó ellenséget fel tudjuk tartóztatni. E feladat végrehajtását jelentős mértékben megkönnyítette hadtápalakulataink példás magatartása, amelyek az általános káoszban fegyelmezetten igyekeztek keleti irányban csatlakozni a főerőkhöz, s ezzel megakadályozták, hogy az ellenség hátulról felgöngyölítse az arcvonalat.

Így tehát a bekerítés folytán elkerülhetetlenné vált általános visszavonulás nem nyugat felé történt – az áttört német arcvonallal való összeköttetés helyreállítása végett –, hanem kelet felé, azzal a céllal, hogy a 6. hadsereget Sztálingrádtól nyugatra és északra átcsoportosítsák, és felkészítsék a gyűrűből való kitörésre. Csakis ez a kitörés – a Donon át délnyugati irányban – menthetett volna meg bennünket.

Törzsrünknl napról napra nőtt a várakozással járó feszültség. Minden beszélgetés témája a küszöbönálló kitörés

volt. Mi, fiatalabb tisztek, különösen kíváncsian érdeklődtünk a felmentő hadművelet részletei felől. Tisztán láttuk, hogy a helyzet, tekintettel az erősen fogyó élelmiszerre és üzemanyagra, maximális gyorsaságot követel, ezenkívül az újonnan alakuló ellenséges arcvonál megszilárdulását is csak így akadályozhatjuk meg. Persze tudatában voltunk helyzetünk komolyságának, tudtuk, hogy az áttörést súlyos harcokkal kell majd kiverelkednünk, s hogy e harcok során a hadseregnek talán nem is csekély része, temérdek hadianyaggal együtt, ottmarad a csatamezőn. De nem kételkedtünk abban, hogy ennyi körülzárt hadosztály végül is keresztülvágja magát a gyűrűn, és – ha elkeseredett küzdelemben is – megnyitja az utat hazafelé. Végtére is hadseregünknek még volt vagy 130 harckocsija, csaknem ugyanannyi páncélgépkocsija és egyéb harci járműve, tehát még meglehetősen ütőképes gépesített egységek álltak rendelkezésére. A csapatok bizakodó hangulatáról – még ott is, ahol érzékeny veszteségeket szenvedtek – meggyőződhettem, amikor a Don-hídnál, Peszkovatka mellett, néhány megbízatásnak kellett eleget tennem. A XIV. páncéloshadtest gépjárműoszlopait a keleti irányú visszaözlés közepette ellenkező irányba, a Don nyugati partjára kellett átdobnunk. Nos, e páncéloshadtest nehézfegyverei új reményeket és bizakodást keltettek. Mindenütt a megváltó jelre vártak, amelyre majd megkezdjük a kitörést. Lázasan figyelemmel kísértük az előkészületeket, amelyek főképpen a hadsereg nyugati szakaszán folytak.

A küszöbönálló vállalkozásra való tekintettel parancsot kaptunk, hogy minden fölösleges „terhet” – hadianyagot és egyéb hadfelszerelési tárgyat – tegyünk használhatatlanná vagy égessünk el. Megrongált lövegek, harckocsik, tehergépkocsik, használhatatlanná vált híradó eszközök és utászszerszámok, nagy mennyiségű ruhanemű, iratok, sőt élelmiszerek váltak a lángok martalékává. Közeliünkben is nagy halom értékes felszerelés került tűzre, s ebből az átvonuló

egységek katonái kimentették mindazt, ami számukra még használhatónak tűnt.

Sztálingrád feladását a hadsereg-parancsnokság november 26-ára tűzte ki*. A terv szerint egy gépesített csapatokkal megerősített hatalmas páncélos éknek kellett volna utat törnie délnyugati irányban, felszakítania az ellenséges gyűrűt és biztosítani a szárnyakat. A gyalogoshadosztályok zömének minden tüzérségi előkészítés nélkül kellett volna csatlakoznia.

Ezt a tervet, mint törzsünknel elmondották, a hadsereg-csoport-parancsnokság útján jóváhagyás végett felterjesztették a legfelsőbb vezetéshez. Természetesnek tartottuk, hogy a legfelsőbb vezetés is meggyőződik a terv szükségességéről. Biztosra vettük, hogy végrehajtjuk, szívvel-lélekkel hitünk sikerében, és ettől reméltük menekülésünket. Semmi másról sem beszéltünk, csak a közelgő nagy eseményről. Pattanásig feszült idegekkel vártuk a fejleményeket.

Sohasem felejttem el, mennyire lesújtott mindnyájunkat a november 24-i hír, mekkora izgalom, szinte bénító rémület lett úrrá még törzsünk magasabb rangú tisztjein is, amikor a hadsereg-parancsnokság közölte, hogy Hitler megtiltotta a tervezett kitörést, és megparancsolta, hogy a sztálingrádi hadsereg egyelőre „sündisznóállást” foglaljon el. Nem sokkal ezelőtt voltam fültanúja egy drámai telefonbeszélgetésnek, amely Paulus páncélos tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka és az én hadtestparancsnokom, Heitz tüzérségi tábornok között zajlott le. Amikor hallottam, hogy a két tábornok soha vissza nem térő alkalomról, az utolsó remények szertefoszlásáról és a légi úton való ellátásban rejlő súlyos veszélyekről beszélt, elakadt a lélegzetem. Hadsereg-parancsnokunk leplezetlen kétkedéssel és nyugtalansággal tett említést 2000 repülőgépről, amelyeket a gyűrűn kívül azonnal készenlétbe kellene helyezni, hogy a bekerített hadosztályok harcképességét biztosítani tudják.

* Doerr adatai szerint ezt a hadműveletet november 25-ére tűzték ki. (Lásd Doerr: Id. mű 77. old.) – *A szovjet kiadó.*

S azon a bizonyos november 24-i napon derült égből jövő villámcsapásként ért bennünket a távoli Führeri főhadiszállás végzetes rádiótávírata, amely megtiltotta északi arcvonalunk tervezett feladását, sztálingrádi csapataink visszavonását és ezzel a remélt kitörést. A legfelsőbb vezetésnek ez a döntése a hadseregtörzset minden bizonnyal ugyanúgy lesújtotta, mint bennünket. Egyszerűen nem tudtunk elfogadható magyarázatot találni arra, hogy hasztalan volt magasabb parancsnokságaink minden jelentése, figyelmeztetése és kérelme, hiszen ők mégiscsak bárki másnál jobban megítélhették az eseményeket és a bennük rejlő veszélyeket. Hadseregparancsnokunk már régebben javasolta a följe rendelt hadseregcsoport hadműveleti osztályának, hogy magasabbegységei az arcvonal kiegyenesítése végett a Don és a Csir közé vonuljanak vissza. Akkor javasolta ezt, amikor a szovjet csapásmérő erők még éppen csak megkezdték az átkaroló mozdulatokat; ez már nyilvánvalóvá tette a helyzet súlyosságát. Ezután érkezett az OKH parancsa, hogy Sztálingrádot és a volgai arcvonalat feltétlenül tartanunk kell. Paulus tábornok több ízben is szabad kezet kért, utoljára november 23-án, amikor komoly, felelősségérzettől áthatott helyzetértékeléssel rádión közvetlenül Hitlerhez fordult. Ebben a rádiótávíratban – valamennyi alárendelt vezénylő tábornokával egyetértésben – Paulus nyomatékosan hangsúlyozta, hogy mivel lehetetlenség idejében és megfelelően gondoskodni a körülzárt hadsereg ellátásáról, a hadsereget a közeli megsemmisülés veszélye fenyegeti, hacsak nem sikerül minden erő összefogásával pusztító csapást mérni a nyugat és dél felől támadó ellenségre. Ehhez viszont az összes hadosztályoknak Sztálingrádból való kivonására és délnyugati irányú áttörésre lenne szükség.

Ekkor a Führer – a Wehrmacht legfelsőbb parancsnoka – a közbeni illetékes hadseregcsoport-parancsnokság megkezdésével közvetlenül avatkozott az eseményekbe, s nem adta meg az annyira kért szabad kezet. Utasításának befejező részében a hős 6. hadseregnek és parancsnokának köte-

lességérzetére hivatkozott. Ettől kezdve a hadsereg-parancsnokság további lépéseit Hitlernek az az ígérete határozta meg, hogy megfelelően biztosítja az ellátást, és kívülről idejében hadműveleteket indít a körülzárt csapatok felmentésére. Számunkra azonban ez az ígélet igen sovány vigaszt nyújtott. Törzsünknel általános csalódás és levertség lett úrrá. Ilyen még nem fordult elő! Egy egész hadsereg, rendkívül súlyos védelmi harcban, a többi arcvonaltól elvágva és kelet felé visszavonulva, lemond a kitörésről, önként „sünderítőállást” épít ki, hogy bekerítve, napról napra rosszabb helyzetben várjon – isten tudja mire!

Az én jó öreg tábornokom, akinek morcos külseje meleg, katonáiért dobogó szívet takart, szinte kirobbant az izgalomtól, és komor tekintettel ráncolta össze sűrű, bozontos szemöldökét. Nyomban kijelentette, hogy nem óhajt ölbe tett kézzel ülni, mert még mindig jobb legalább egynéhány hadosztállyal kitörni, mint az egész hadsereggel elpusztulni. „Az ördög vigye el! – mondogatta. – Negyven évi szolgálatom alatt még nem láttam ilyet!” Végül azonban – rezignáltan bár, de mégis – engedelmeskedett, noha továbbra sem kételkedett abban, hogy a menekvés egyedüli módja az azonnali kitörés. Mindhiába, bármi történjék is, parancs az parancs. Így aztán számunkra sem maradt más hátra, mint a kívülről jövő felmentésben reménykedni.

Ámde az ígért felmentő akcióra csak hetek múlva számíthattunk. Ez azt jelentette, hogy értékes idő megy veszendőbe, az oroszok állandóan erősítéseket kapnak, elkeseredetten védekező és a bekerítés folytán súlyos lelkiállapotban levő hadseregünk harcképessége állandóan csökken, utolsó tartalékaink napról napra fogynak. Ettől kezdve a háromszázazres hadsereg sorsa szinte teljes egészében a légi szállítástól függött. De vajon van-e főparancsnokságunknak megfelelő mennyiségű repülőgépe? Vajon az oroszok légi fölénye és a Don-sztyepp kedvezőtlen téli időjárási viszonyai mellett hogyan biztosítható naponta több száz gép berepülése a katlanba?

De nemcsak a 6. hadsereg végzetes „sündisznóállásának” kiépítését rendelték el legfelsőbb helyről a közbenső hadseregcsoporthoz megkerülésével. Ugyanígy ott állapították meg fő védelmi vonalunkat is, más szóval körös-körül mindazokat az állásokat, amelyeket mindenáron tartanunk kellett. Ennek folytán arcvonalunk több tucat kilométer hosszúságban húzódott kopár sztyeppen, minden természetes védelem vagy fedezet nélkül. A visszavonuló csapatoknak a hóba és a csonttá fagyott földbe kellett beásniuk magukat, ott kellett védekezniük. Ezt a vonalat csak később, kivételes esetekben, a Führer főhadiszállásának engedélyével lehetett megváltoztatni, akkor is csak nehézségek árán. Ha eltekintünk Sztálingrád óriási romhalmazaitól, amelyek az egész arcvonalszakasznak csak egy viszonylag csekély részét alkották, továbbá néhány kedvező folyóparti sávtól – akkor sehol, semmiféle erősítésről nem beszélhattünk. Ezért a „sztálingrádi erőd” fogalmát, amelyet az OKH egyik első parancsa említett, a körülzártak keserű iróniaként, sőt véres gúnyként fogták fel.

SEYDLITZ TÁBORNOK „FELLÁZAD”

A bekerített hadsereg magas rangú parancsnokai között akadt egy tábornok, aki nem nyugodott bele a 22 hadosztályt (java részük a német hadsereg legjobb alakulatai!) felőrlő védelmi harcokra és passzív várakozásra kárhoztató parancsokba. Cselekedni akart, a lehető leggyorsabban kitörni, hogy mentse, ami még menthető.

Ez az ember az LI. hadtest parancsnoka, von Seydlitz tüzérségi tábornok volt, tehetséges, ügyes és igen tapasztalt csapatparancsnok, aki már jóval előbb megkapta a „tölgyfalombot” a lovagkereszthez. Ezenkívül a bekerítések neves szakemberének tartották, akinek előző tavasszal Gyemjanszknál oroszlánrésze volt egy – igaz, a mostaninál jóval kisebb – katlan felszabadításában. Nos, Seydlitz világosan

látta azokat a veszélyeket, amelyeknek végül is az egész 6. hadsereg pusztulására kellett vezetniük. Csaknem 300 000 német katona sorsa forgott kockán. És Seydlitz tábornok, hogy a végzetet elkerülje, bármilyen kockázatra készen állt.

A tábornok – tisztjeivel együtt – sziklaszilárdan vallotta, hogy a halálos veszélybe került volgai kötelékek számára csupán egyetlenegy kiút van (egyébként a hadsereg-parancsnokság is kezdettől fogva osztotta ezt a véleményt): azonnali kitörés délnyugat felé, Kotyelnjikovo irányában. Ebbe vetette Seydlitz minden reményét. A kitörés előkészítését szolgáló hadseregparancsokat az ő csapatai különös gonddal hajtották végre. Amikor elrendelték a fölösleges „teher” megsemmisítését, a tábornok személyes példával járt elől, tűzbe vetette saját, nem csekély súlyú málháját, irattárát, sőt személyes emléktárgyait is – csak éppen a testén levő egyenruháját tartotta meg. Valóságos pusztítási hisztéria tört ki hadtestében – akárcsak a hadsereg többi magasabbegységénél. Nyolc hadosztályának egybegyűlt vezérkari tisztjei előtt Seydlitz kijelentette, hogy a hadseregnek most választania kell egy Cannae és egy Brzeziny között. Ezzel az 1914. évi híres lódzi kitörésre emlékeztetett, amelyben ő maga is részt vett*.

Seydlitz tábornok, hogy megkönnyítse az előző harcokban erősen megtépázott, mintegy 70 kilométeres arcvonalszakaszt védő egységeire váró feladatok végrehajtását, kénytelen volt szakaszának északi részén megrövidíteni az arcvonalat, és az ott küzdő csapatokat kedvezőbb állásokba

* Arról a lódzi hadműveletről van szó, amelyre 1914 novemberében került sor az orosz–német arcvonalon. Ez volt az első világháború mozgó időszakának egyik legbonyolultabb hadművelete. (A „lódzi rétes”.) Ennek során a 2. orosz hadsereget körülzáró német támadó csoport maga is orosz csapatok gyűrűjébe került. Schäffer tábornok csapatai azonban – ezeknek soraiban harcolt Seydlitz is – áttörtek a XX. német hadtest állásainak irányában. Ám ezek csak maradványai voltak a támadó csoportnak, amely a hadművelet folyamán mintegy 40 000 embert veszített, vagyis személyi állományának 80%-át. (Lásd Vojenno-izsztorieszkij zszurnál, 1964. II. sz. 127–128. old.) – *A szovjet kiadó.*

visszavonni. Erre azért került sor, mert a XIV. páncélos-hadtest visszavonulása miatt 25 kilométeres hézag keletkezett, ezt a súlyos vérvesztésekkel odaérkezett hadosztályok semmiképpen sem tudták hatékonyan elreteszelni és védeni. A tábornok ezt a hadműveletet az ellenséges támadás első napjaiban – amikor a hadseregtrózs még a Don túlsó partján tartózkodott – saját felelősségére kezdeményezte. Úgy vélte, a küszöbönálló kitörés előtt nyugodtan vállalhatja ezért a felelősséget. Joggal feltételezte ugyanis, hogy az arcvonal-rövidítés egybevág a hadsereg-parancsnokság várható döntéseivel, és csak megkönnyíti a kitörést. Azt persze nem sejtette, hogy a kitörés elmarad. Így aztán merész cselekedete éppoly hátrányosnak bizonyult, mint az értékes hadianyagok megsemmisítése, amit ugyancsak a kitörés előkészítésére rendeltek el, s aminek – akárcsak Seydlitz akciójának – pusztán úgy lett volna értelme, ha a kitörés megvalósul. Bár az arcvonal-rövidítést a súlyosbodó körülmények kényszerítették ki, következménye mégiscsak az lett, hogy a csapatoknak fel kellett adniuk jól kiépített téli állásaikat, s ezzel újabb szenvedéseket és veszélyeket vállaltak. Ráadásul az egyik, már amúgy is kimerült és megtizedelt hadosztály gyalogos részeit az üldöző orosz csapatok teljesen szétverték.

A sors ironiája, hogy Hitler egyik különparancsában éppen von Seydlitz tábornokot tette személyileg felelőssé a katlan északi és keleti arcvonalszakaszának védelméért, azt a Seydlitz tábornokot, aki kezdettől fogva arra kérte hadseregparancsnokát, hogy minden további engedélykérés nélkül azonnal cselekedjék és hajtsa végre a kitörést! A megbízatást Paulus tábornok ugyanakkor nyújtotta át neki, amikor közölte vele a lesújtó hírt, hogy a főhadiszállás megtiltotta a kitörést, s ezzel megkötötte a hadsereg-parancsnokság kezét. Seydlitz eleinte szólni sem tudott a megdöbbenéstől. Úgy vette át a parancsot, mint akit fejbe vertek. Ám lelke mélyén sehogyan sem tudott beletörődni, hiszen felis-

merte, hogy az ő kezét is gúzsba kötötték, s itt csak egyetlen ember cselekedhet: az „erőd” parancsnoka.

Másnap azonban – 1942. november 25-én – Seydlitz tábornok reagált Hitler parancsaira; ez a reakció, amely egyrészt a tábornok felelősségtudatáról, másrészt temperaméntumáról tanúskodott, nem volt egyéb részletes helyzetértékelésnél, amelyet Seydlitz megbízásából vezérkari főnöke dolgozott ki a hadseregparancsnok számára. A jelentés újból összefoglalta azokat az érveket, amelyek a „sündisznó-állás” kiépítése ellen és a gyűrű azonnali áttörése mellett szóltak. A tisztán látó és a helyzetet reálisan értékelő tábornok a gyemjanszki katlan felszabadításánál szerzett tapasztalatai alapján nyomatékosan figyelmeztette felettes parancsnokságát, milyen veszélyekkel jár az akkori, merőben más viszonyok gépies összehasonlítása a mostani körülményekkel. Seydlitz világos és egyértelmű következtetéseket vont le a helyzet elemzése alapján, továbbá az ellenség feltételezhető magatartásából és a tervezett külső felmentő akció kilátásaiból. Felhívta a hadsereg parancsnokát, hogy ebben az OKH által kiélezett kényszerhelyzetben haladéktalanul tagadja meg a parancsokat, szálljon szembe Hitlerrel. Seydlitz hozzátette: a parancsnok kötelessége a hadsereg és a német nép iránt, hogy hű maradjon saját lelkiismeretéhez, s a fenyegető katasztrófa elhárítására saját felelőségére éljen a megvont cselekvési szabadsággal.

Ebben a nagy fontosságú dokumentumban Seydlitz tulajdonképpen az egész hadsereg nevében emelte fel szavát. Figyelmeztetésével és kérésével lelkiismeretének legbensőbb hangját követte, számolva azzal, hogy azért életével fizethet. A memorandumot a hadsereg-parancsnokság továbbította ugyan, de nem volt fogamatja. Szerzőinek, a vezénylő tábornoknak és vezérkari főnökének éppen az volt a tragikumuk, hogy mindketten – akárcsak a sztálingrádi hadsereg valamennyi tagja, akik látták vagy nem látták a helyzetet, kétkedtek és bizakodva reménykedtek – belegabalyodtak egy végzetes eseménysorozatba, amelyről megjövendőlték,

hogy katasztrófához vezet, de amelyet meggátolni nem állt módjukban. Így aztán főképpen azért kerültek igen súlyos helyzetbe, mert végül is nem maradt más választásuk, mint jobb belátásuk ellenére katonai engedelmességgel teljesíteni az értelmetlen parancsokat, keserű kötelességüket.

Seydlitz ezután sem nyugodott bele a dologba. Ahol az ő szikár, feszes alakja, lángoló tekintete megjelent, ott fel támadt a remény, különösen a fiatalabb tisztekben, akik a „kivárás” taktikáját hovatovább elviselhetetlennek érezték. Újra meg újra kitörési kísérleteket ötöltek ki, nemcsak egyesek, hanem csoportok és egész egységek is. Akkor sem szűntek meg tervezgetni, amikor a helyzet már réges-rég alkalmatlan volt a kitörésre, amikor minden arra irányuló próbálkozás, hogy a több száz kilométerre visszanyomott német arcvonalat elérjék, a kimerült sztálingrádi harcosok számára csak biztos halállal végződő kaland lehetett volna.

A kitörést továbbra is megtiltották. A hadsereg parancsnoksága szilárdan bízott a megígért külső segítségben, nyilván abból a meggondolásból, hogy Sztálingrádból képtelenség áttekinteni az általános helyzetet és megítélni a kért és a főhadiszállás által kilátásba helyezett mentőakciók végrehajtásának lehetőségeit. Ily módon a cselekvés vezérfonalát szinte végig – kivéve a dicstelen utolsó napokat – a főhadiszállás parancsai alkották, amelyeket a hadseregparancsnok habozás nélkül követett. Határozottan támogatta ebben vezérkari főnöke, Schmidt vezérőrnagy, akit az OKH-utasítások kemény és kérlelhetetlen végrehajtójának ismertek.

Sok tekintetben igen figyelemre méltó volt Paulus tábornok magatartása alárendelt hadtestparancsnoka, az erélyesen és bátran lázadó Seydlitz tábornok iránt. Paulus semmilyen intézkedést sem tett a bírálóval, a „zendülővel” szemben, nyilván azért, mert a felülről elrendelt intézkedéseket ő maga sem helyezte fenntartás nélkül, hiszen azok szöges ellentétben álltak mindazzal, amit még röviddel a parancs megérkezése előtt helyzetismerete alapján szükségesnek tartott. Elképzelhető, milyen súlyos lelki konfliktus

tusba kerülhetett azokban a napokban a katasztrofális helyzetben levő két parancsnok, akiket ráadásul még nyomasztó, következményeiben áttekinthetetlen felelősség is terhelt.

Persze, nekünk sejtelmünk sem volt a Führeri főhadiszálláson lejátszódó drámai eseményekről; mit sem tudtunk arról, hogy Hitler, nem hallgatva közvetlen katonai szaktanácsadóinak véleményére, pusztán Göring felelőtlen ígéretére támaszkodva – hogy majd légi úton biztosítja a körülzárt hadsereg ellátását – hozta meg a számunkra oly végzetes döntést. A helyzet nyugtalanított, levert, sőt lelünk mélyéig felháborított bennünket. Mert az, amit kívántak tőlünk, nemcsak a katonai tapasztalatokkal állt ellentétben, hanem katonai önérzetünkkel is, s végképp megfosztott bennünket a reménytől, hogy saját erőnkől valaha is kitörhetünk és megmenekülhetünk.

„TARTSATOK KI! A FÜHRER KIMENT BENNETEKET!”

November utolsó hetében, amikor a kezdeti visszavonulástól súlyosan megviselt csapatok lázas igyekezettel, újabb és újabb nehézségek leküzdése árán megkezdték új védelmi állásaik berendezését, a hadseregpáncsnok egy napiparancsot adott ki, melynek szövegére még ma is szó szerint emlékszem. Így kezdődött: „A 6. hadsereget körülzárták. Ti, katonák, ebben nem vagytok bűnösök. Ti, mint mindig, bátran, hőiesen harcoltatok, míg csak az ellenség nem került a hátunkba.” A parancsnok ezután utalt arra, milyen súlyos harcok, szenvedések és nélkülözések várnak csapatainkra, amelyeknek éhezve, fázva egy ideig mindenképpen ki kell tartaniuk, bízva a határozottan megígért külső segítségben. Végül a parancs említést tett a Hitler által személyesen kilátásba helyezett mentőakcióról. A felhívás lélektanilag igen ügyesen fogalmazott, buzdító, reménykeltő és menekvést is jelző mondattal végződött: „Tartsatok ki! A Führer kiment benneteket!”

Ez az érzelmekre apelláló befejező mondat új, merőben szokatlan tónust jelentett a parancsok addig higgadt és tárgyilagos hangneméhez képest, s törzsünknel élénk szóbeszéd tárgya lett. Világosan felismertem, hogy a történetek után milyen áldozatokat követelnek meg csapatainktól. A 6. hadsereg tulajdonképpen már nyár utóján, amikor elérte a Volgát és Sztálingrádot – itt egyidejű támadó és védelmi harcok során valóságos két arcvonalas csatába bonyolódott –, pihenőre és leváltásra szorult, hiszen katonái nagyrészt már két éve szakadatlanul az arcvonalon küzdöttek, nem volt egy percnyi szabadságuk sem, nem láthatták hazájukat, szeretteiket. A harkovi súlyos harcok színhelyéről indult nyári támadás hónapokig tartó erőltetett, nélkülözésekkel teli előrenyomulást jelentett, ami a végsőig igénybe vette a katonák erejét. Emlékezetemben újra éledtek a kimerült menetoszlopok, amelyek a végtelen sztyeppen, nappal a tikkasztó nyári melegben, vastag porfelhőkön át, éjjel pedig a sokszor több kilométer mélységben lángoló sztyepptüzek közepette vonszolták magukat előre; visszaemlékeztem az elviselhetetlen vízhiányra, az utolsó cseppig kimert falusi kutakra, az egyoldalú és hiányos táplálkozásra – mert az utánpótlás már nem tudott zökkenőmentesen követni bennünket –, végül a milliószámra rajzó undok legyekre, amelyek nem hagytak nyugton. Aztán következtek a különböző lázas és bélbetegségek, például a malária és a sárgaság, amelyeket némelyikünk lelke mélyén szinte kívánt, hogy még időben, a rettegett orosz tél beköszöntése előtt hazai kórházba juthasson.

A Don és a Volga menti harcok csapataink utolsó erőartalékait is kimerítették. A hadsereg jelentős része augusztus közepétől októberig már a lerombolt Sztálingrádban harcolt. Napokon és éjszakákon át messziről láttuk, amint a város fölött a megsemmisülés vészes tűz- és porfelhői gomolyognak. És itt hadseregünk két álló hónapig véres csatát vívott anélkül, hogy a Volga innenső partján el tudták volna foglalni a rendkívüli szívóssággal védekező oroszok utolsó

támaszpontjait. Szeptemberben, amikor az északi reteszálásban elhárítottuk az ellenség heves áttörési kísérleteit, hadtestünk egységeinek is hatalmas véráldozatot kellett hozniuk. A legveszélyesebb helyeken harcoló hadosztályokat a csata alaposan megtizedelte, a századok létszáma általában 30–40 főre csökkent. Az arcvonalra csak ritkán érkezett utánpótlás, végül is számos alakulat személyi állománya átlagban egyharmadára, ha ugyan nem egynegyedére zsugorodott. Titokban reméltük, hogy ilyen teljesítmény, ilyen megerőltetés után leváltanak bennünket, ám ezeket a reményeket szertefoszlatták az áttelelést elrendelő parancsok. Végül az orosz támadás szárnyát szegte minden vágnak, hogy esedékes szabadságunkat megkapjuk vagy karácsonyra hazakerüljünk. S most ez a súlyos közléseket tartalmazó hadseregparancs, amely bekerítésről és kitartásról beszélt, semmi kétséget sem hagyott a helyzet komolysága felől.

Persze a csapatok akkor még nem tudták felmérni, mi csoda szenvedések és nélkülözések várnak rájuk. Nem ismerték a hadsereg-utánpótlás nehézségeit, nem sejtették, mennyi súlyos gonddal küszködtek a magasabb parancsnokságok, s eleinte arról sem tudtak, hogy a bekerítés folytán egy csapásra lehetetlenné vált a még javában tartó telelési előkészületek befejezése. A katlanon kívül, a hadsereg utánpótlási bázisain, Morozovszkájában és Tlinszkájában, s ettől nyugatra tízezzel heverték a bundák, filccsizmák, meleg harisnyák, fejjvédők és egyéb téli ruhák, amelyek immár nem érkezhettek meg a bekerített csapatokhoz. Így azután a katonák nagyobb részének úgyszólván nem is volt téli holmija, s ezek a gyilkos keleti fagyok szabad prédái lettek.

Miután hadseregünk délnyugati irányú kitörése elmaradt, s a bekerített csapatoknak tartós védelemre kellett berendezkedniük, szükségessé vált az alakulatok és a nehézfegyverek bizonyos mértékű átcsoportosítása. Fokozatosan sikerült megszilárdítanunk a védelem arcvonalát, pedig csapa-

tainknak, különösen a nyílt sztyeppen nyugaton és délen elhelyezkedő hadosztályainknak óriási nehézségeket kellett leküzdeniük, hiszen ott nem volt sem hajlék, sem épületfa, sem tűzifa. Kialakult a katlan végleges alakja, amely január második hetéig meg is maradt. Hossza mintegy 50, szélessége 40 kilométert tett ki.

Felderítő osztályunknak fokozatosan sikerült ismét átfogó képet alkotnia az ellenség helyzetéről, miután az orosz áttörés folytán igen élénk mozgásba jött arcvonalak elcsendesedtek. Az egész hadsereg most viszonylag kis területre szorult, ezért igyekeztünk a „sztálingrádi erőd” körül csoportosuló ellenséges támadó erőket felderíteni és térképeinkre feljegyezni. Eleinte 60 magasabbegység állhatott szemben velünk, főleg lövészadosztályok és páncélosdandárok, amelyek összesen két hadsereghez tartoztak; ide kellett számítanunk még a nehezen felderíthető tartalékokat is. Az ellenség főereje, különösen a tüzérség zöme nyugati arcvonalunkon helyezkedett el, tehát a mi hadtestünkkel szemben is. Kiszámítottuk, hogy az ellenség háromszoros túlerővel és félelmetes mennyiségű nehézfegyverrel tartja körülöttünk acélgyűrűjét*.

* Ezek az adatok közel állnak az igazsághoz. Abban az időben már nem három, csak két front állt szemben a körülzártakkal, mert a Dél-nyugati Front a külső védőövezetben harcolt. Ugyanitt volt a Sztálingrádi Front 51. hadserege is. A külső védőövezetben november 27-én mintegy tíz lövész- és egy harcköcsi-hadosztály, valamint három lovas-hadtest tevékenykedett.

A belső védőövezetben a Sztálingrádi Front 62., 64. és 57., valamint a Doni Front 65., 66., 21. és 24. hadserege helyezkedett el. Emellett figyelembe kell vennünk, hogy ezek a hadseregek veszteségeket is szenvedtek, főleg a Sztálingrádi Front csapatai. E hadseregek egyenként – mint Wieder is kimutatja – létszámban nem is haladták meg a német hadtestét, sőt nagyobb részüknek kisebb állománya volt. Ezért a szovjet csapatok háromszoros túlerejére vonatkozó megállapítás túlzás. December 1-én a sztálingrádi szakaszon egészében véve a következő volt az arány: szovjet hadosztály – 68,5, német hadosztály – 48 (arány 1,45:1); a szovjet csapatok létszáma – 854 776, a német csapatoké – 846 000 fő (1:1); szovjet harckocsik – 797, német harckocsik – 770 (1:1); hasonló képet

Hadseregünket, amely a körülzárás előtt kb. 330 000 főt számlált, az orosz áttörés okozta veszteségek után, a harci események során hozzánk sodródott új kötelékeket és a románokat is számítva 280 000 főre becsültük. Katonáink között csaknem minden német tartomány képviselte magát – egy bécsi hadtest is akadt kötelékünkben. Ezek az egységek, ezek az emberek most egyetlen nagy sorsközösséget alkottak, és szomorú jövő elé néztek. Mindannyiunkra vonatkozott a parancs és ígéret: „Tartsatok ki! A Führer kiment benneteket!”

S a katonák vakon hittek a közelgő szabadulásban. Hangulatukra még jó ideig nem vetődött árnyék, több volt bennük az optimizmus, mint a törzseknél. Erről többször is meggyőződhettem. A katonák a szükségállapotot csak átmenetnek tekintették, egy „disznóságnak” a sok közül, amelyen az arcvonalon minduntalan előfordul, s amelynek helyrehozataláért később majd külön kitüntetés jár, mondjuk afféle „Sztálingrád-emlékérem” vagy „Katlan-érdemrend”. Természetesen mindenki közeli felmentésre számított. A megígért külső segítségbe vetett rendíthetetlen hit erőt adott az egységeknek, hogy a legnehezebb körülmények között, éhezve és fázva kitartsanak, tovább harcoljanak, s szívükben a szabadulás reményével haljanak meg*.

Védelmünk hetekig állta a fölényben levő orosz harc-kocsik és tüzérség nyomását. Csak itt-ott, helyi jelentőségű harcok során sikerült az ellenségnek betörnie megszilárdult védőállásainkba. December első heteiben a legnagyobb nyo-

mutatott a szovjet és a német tüzérség, illetve légierő aránya is. A szovjet fél háromszoros túlereje csak a nagy űrméretű aknavető-k terén állt fenn, ezzel szemben a német tábori tüzérség minőségi fölényben volt. Közvetlenül a körülzárt erővel szemben 43,5 szovjet hadosztály harcolt (1,45:1). Itt 465 szovjet harckocsi állt szemben 340 német harckocsi-val (1,3:1), valamint 8491 szovjet löveg és aknavető 5230 német löveggel és aknavetővel (1,6:1). – *A szovjet kiadó.*

* Wieder itt szemlátomást idealizálja a körülzárt csapatok erkölcsi állapotát, hallgat arról, mennyire féltek a német katonák, sőt a tisztek és a tábornokok is az SS-től és a Gestapótól. – *A szovjet kiadó.*

más a gyűrű nyugati szakaszán a mi kötelékeinkre, valamint nyugati és délnyugati szomszédainkra, a XIV. páncélos hadtestre nehezedett. Az orosz áttörési kísérletek meghiúsultak. Azokban a napokban nem egy hőstettet vittek véghez katonáink, nemegyszer tanúsítottak bátorságot, hűséget kötelességük teljesítése közben. Persze, a hivatalos német hadijelentések csak igen röviden és homályosan számoltak be a sztálingrádi eseményekről, hogy eltussolják a valóságos helyzetet, a bekerítés tényét, egy egész hadsereg elkeseredett élethalálharcát.

Mi, a törzsekhez beosztott tisztek is az előkészületben levő felmentő akcióba vetettük minden reményünket. Senki sem gondolt arra, hogy Hitler egyszerűen fel is áldozhatja vagy cserben hagyhatja a Volgánál küzdő, kipróbált 6. hadsereget. Mindnyájan szilárdan bízunk abban, hogy a Führer majd csak megtalálja a megfelelő utat-módot ennek az átkozott helyzetnek a megszüntetésére. Mi több, voltak közöttünk fantaszták – persze sejthető, hogy nem az idősebb, tapasztaltabb katonák között –, akik azt állították, hogy a Führer nemcsak kiment bennünket, hanem bizonyára már régen kész terve van arra, hogy a bennünket fenyegető ellenséges seregek köré óriási gyűrűt vonva, látszólagos verecségünket végül is fényes győzelemmé változtatja. Az ilyen képzelgők és csodavárók – akik hol itt, hol ott mindig felbukkantak – természetesen el sem tudták képzelni, mit jelentett az, hogy német katonák egyidőben álltak az Északi Fokon és a Biscayai-öböl partjain, Leningrádnál és Vjazmánál, a Kaukázus előtt, Kréta szigetén és Észak-Afrikában; nem gondoltak arra, hogy a hosszúra nyúlt arcvonalt számos szakaszán súlyos helyzet állt elő, hogy éppen az arcvonalt hosszúsága miatt emberhiány mutatkozott, hogy a szövetségesek éppen abban az időben hajtották végre nagy észak-afrikai támadásukat, s hogy ott, a Földközi-tenger térségében ugyanolyan égető szükség van a légi szállításra, mint itt Sztálingrádnál. Persze, egy idő után mind nagyobb mértékben merültek fel kétségek és aggályok is, s nem maradt más

számunkra, mint türelmetlenül várni a hőn áhított szabaddulást, amelynek időpontja Manstein felmentő csapatainak előrenyomulásától függött.

GONDOK ÉS AGGÁLYOK PITOMNYIK REPÜLŐTERÉN

Az idő mindenestre sürgetett, hiszen a hadsereg harcértéke december folyamán ijesztően csökkent. Ezt mindenekelőtt az elégtelen légi ellátás okozta. Ebben a tekintetben napról napra borzalmasabb kép bontakozott ki, s nekem, sajnos, éppen elég alkalmam volt foglalkozni a súlyos helyzettel. Hadtesttörzsünk hadműveleti osztályával egész decemberben a pitomnyiki repülőtéren tartózkodtam, s ott azt az alkalmi megbízást kaptam, hogy naponta jelentsem parancsnokomnak, milyen szállítmányok érkeztek légi úton. Evégett rendszeres összeköttetést tartottam a szomszédos fedezékben tanyázó hadtáptörzsszel, amelynek vezetője egy rendkívül aktív és erélyes légvédelmi tüzérezredes volt.

A bekerítés első heteiben a katlanban előállt hadműveleti helyzet korántsem nyugtalanított bennünket annyira, mint az egyre aggasztóbbá váló ellátás. Hadseregünknek a létfenntartáshoz és harckészségének megőrzéséhez eredetileg legalább napi 750, később napi 500 tonna élelemre, hadianyagra stb. lett volna szüksége. Minthogy lényegében csak két repülőgéptípus – a két tonna befogadóképességű Junkers-52 szállítógép és a Heinkel-111 bombázó, amelynek bombaüregeibe legfeljebb 1,5 tonna rakomány fért – állt a sztálingrádi légihíd rendelkezésére, ezért a szükséges légi utánpótlás biztosításához mintegy 2000 gépet kellett bevetni. Ezt a számot – amelyet egyébként a csata első napjaiban a hadseregparancsnok is említett – már annak figyelembevételével állapították meg, hogy a napi ellátást végző repülőgépek mellett még nagyobb számú tartalékra is szükség volt a lelőtt, megrongálódott vagy javítás alatti gépek pótlására, valamint a pihenők biztosítása végett.

Csakhamar itt is, ott is olyan hangok hallatszottak, hogy ilyen sok szállítógépre nem számíthatunk. A Luftwaffe szállásmestere ugyanis egy meglehetősen kijózanító nyilatkozatot adott hadtáptörzsünknek. Közölte, hogy legfeljebb napi 300 tonna szállítmányra lehet reményünk. Sajnos, hamarosan ez a szám is – amely pedig végképp csak a létminimumot jelentette számunkra – irreálisnak bizonyult.

Az ígért 300 tonnányi napi szállítmány zömének, a mindenkori helyzettől függően, hol élelmiszernek, hol üzemanyagnak, hol pedig lőszernek kellett volna lennie. E mennyiség szállításához legalább napi 150 berepülésre volt szükség. De nem emlékszem, hányszor valósult meg, bizonyosan csak elvétve. Általában ritkán fordult elő száznál több berepülés, de amikor ez mégis megtörtént, nagy örömmel volt számunkra*. A berepült gépek átlagos száma azonban igen kevésnek bizonyult, s ezek rendszerint csak 80–120 tonnát hoztak, tehát a szükséges mennyiségnek mindössze egyötödét. Ez azt jelentette, hogy naponta hiányzott sok-sok ezer kiló kenyér, s a hadsereg nem kapta meg a szükséges mennyiségben a létfontosságú lőszert és üzemanyagot. Emiatt aztán a lövegeket és a harckocsikat – amelyeknek száma amúgy is rohamosan csökkent – idővel kénytelenek voltunk sorsukra hagyni, vagy legalábbis nem tudtuk rendeltetésszerűen felhasználni. De ami még ennél is szörnyűbb

* *Doerr* adatai szerint a 6. hadsereg a következő szállítmányokat kapta:

november 25–29	53,8 tonna
december 1–11	97,3 tonna
december 13–21	137,7 tonna
december 23–január 11	105,45 tonna
január 12–16	79 tonna
január 17–21	60 tonna
január 22–23	45 tonna
január 24–február 2	77,9 tonna

A 70 nap alatt a 6. hadsereg átlagban napi 94,16 tonna szállítmányt kapott légi úton. (Lásd *Doerr*: *Pahod na Sztalingrad*. Moszkva, Vojenizdat, 1957. 117. old.) – *A szovjet kiadó*.

volt: nőttön-nőtt az éhínség. A védőállásokban már decemberben is csak napi húsz deka kenyérfejadagot tudtunk biztosítani, míg a mögöttes területeken tíz dekát. Gazdagnak érezhette magát az az egység, amelynek lova volt, mert ott pótlásként legalább valami hús jutott a harcosoknak.

Különösen elkeserített és felháborított minket, hogy a repülőgépek belsejében a felbecsülhetetlen értékű rakodóteret célszerűtlenül használták ki vagy éppenséggel pazarolták. Nem tudtunk magyarázatot találni arra, miért kűdenek olykor teljesen fölösleges vagy kevésbé létfontosságú szállítmányokat. Egyes repülőgépek ugyanis az égetően szükséges kenyér vagy liszt helyett tíezrével hoztak régi újságokat, a Wehrmacht propagandaosztálya által kiadott írásokat, cukorkát, fűszert, nyakkendőket, kátránylemezeket, szögesdrótot és megannyi más, semmire sem használható tárgyat. Később kikűldtűnk egy vezérkari tisztet, hogy megsűntesse ezeket a szervezési hibákat, és gondoskodjék a szállítmányok célszerű összeállításáról. Időközben azonban a légi ellátás terén az általános helyzet katasztrófálissá vált, így a legjobb szándék és a leghatékonyabb intézkedés sem segített.

Végzetes hiba volt az is, hogy a körülzárt csapatok ellátására nyomban az elején nem tudtak lisztet és egyéb, sűrített tápanyagokat szállítani a túl nagy teret elfoglaló kész kenyér helyett. Így a tábori sűtődék üzembe helyezéséig képtelenek voltunk megfelelően biztosítani a kenyérellátást.

A légi ellátás kudarca több okra vezethető vissza. A repülőgép-vezetőkre egy szavűnk sem lehetett, őők igazán emberfőlötti teljesítményt nyűjtottak. Gyakran előfordult, hogy naponta többször is berepűltek a katlanba, majd visszatértek, miközben halálmegvető bátorsággal szálltak szembe az időjárás viszontagságaival és a fölényben levő ellenséges repűlőerővel. De hiába, kevés volt a repűlőgép. Temérdek gép kellett a távoli Földközi-tenger térségében és Észak-Afrikában is, ahol döntő harcokra került sor. A sztálingrádi

légihíd számára északról, Franciaországból és a földközi-tengeri arcvonalról szedték össze a gépeket. Később a szokásos régi Junkers-52-es szállítógépek és a Heinkel-111-es gépek mellett új típusú, 80 ember szállítására alkalmas gépeket, itt-ott egy-egy nagy szállítótérrel rendelkező négy-motoros gépet, valamint néhány óriási szállítóvitorlást is felfedeztem.

A don-volgai sztyeppek kora téli kedvezőtlen időjárási viszonyai lehetetlenné tették a rendszeres légi közlekedést. Az állandó szünetek aggodalommal és kétségbeeséssel töltötték el bennünket. Az is előfordult – például december második hetében –, hogy a sűrű köd vagy a repülőgépeket eljegesedéssel fenyegető hóihar átmenetileg teljesen megbénította a szállítógépek közlekedését. Végül pedig a főként levő orosz légierő is komoly gondot okozott, különösen karácsony után, amikor is két légi támaszpontunk, a tőlünk több mint 200 kilométerre fekvő Morozovszkaja és Tacinszkaja, orosz kézre került. Ettől kezdve szállítógépeinknek sokkal nagyobb, az utolsó időben már 300–400 kilométeres utat kellett megtenniük ezer veszély közepette, ráadásul ilyen hosszú légi útra a parancsnokság nem adhattott vadászgépeket a szállítás biztosítására. Ily módon több száz repülőgépet lőttek le vagy rongáltak meg az oroszok*. Különösen sok veszélyt rejtett magában a pitomnyiki repülőtéren való le- és felszállás. Ezért a szállítógépek csak éppen annyi időt töltöttek a kifutópályán, hogy az értékes ellátmányt gyorsan kirakják, majd nyomban utána a kirepülési engedéllyel rendelkező súlyos betegeket és sebesülteket fedélzetre vegyék. Emellett mindig számítanunk kel-

* *Doerr* adatai szerint a német légierő itt 488 gépet és mintegy 1000 katonát veszített, ez volt a legnagyobb vesztesége az Anglia elleni légitámadások óta. (Lásd *Doerr*: Id. mű 118. old.) A Sztálingrádi Front parancsnokságának adatai viszont azt mutatják, hogy csupán ezen az arcvonalszakaszon mintegy 400 német repülőgépet lőttek le. (Lásd *Jerjomenko*, A. I.: Sztálingrad. Moszkva, Vojenizdat, 1961. 434. old.) – *A szovjet kiadó.*

lett bombatámadásokra, ködre és jégveszélyre. Lépten-nyomon előfordult, hogy olyan gépek zuhantak le ellenséges tűzhatás vagy rosszul sikerült felszállás következtében, amelyek zsúfolásig tele voltak a csata áldozataival, olyan emberekkel, akik már örültek annak, hogy végre kiszabadulnak a pokolból, és az élet, a szabadság felé repülnek.

Az oroszok nagyon is jól tudták, hogy a körülzárt hadsereg szíve Pitomnyikban ver, hogy itt van a katlan egyetlen használható repülőtere (egy tartalék repülőterünk volt még Gumrakban). A repülőtéren rakták ki és osztották el mindazt, amire égetően szükségünk volt: az emberek élelmét, a gépek és a fegyverek számára az üzemanyagot, illetve a lőszert. Fontos parancsnokságok és hírközpontok működtek itt, innen irányították a légijáratokat, ide települt a hadtáptörzs és a hadbiztosság a föld alatti raktárakkal, ahol az elosztásig őrizték az ideszállított kincseket – a kenyeret, a szárított kenyeret tartalmazó csomagokat, a húst, a hüvelyeket, az italt, a konzerveket. Ezen a helyen, a katlan szívében működött az egyik központi egészségügyi állomás, ahová mindennűnen ezrével, később tízezérekkel szállították a betegeket és a sebesülteket, hogy később repülőgépen továbbszállíthassák őket. A közelben létesült az egységüktől elszakadt katonák egyik gyűjtőhelye, ahol megfélemlített, megzavarodott, kétségbeesett emberek gyűltek össze a legkülönbözőbb arcvonalszakaszok szétvert csapataiból. Pitomnyikban sohasem szűnt meg a jövés-menés, a lázas hajsza, a motorberregés, a lövöldözés és bombarobbanás, a gond, aggodás, kétségbeesés és reménykedés.

Nem csoda, hogy az oroszok a repülőteret légítámadásaik állandó célpontjául választották. Az orosz bombázók és vadászgépek megszokott „vendégek” voltak, és halálos terhüket igyekeztek úgy felhasználni, hogy minél több szállítógépet semmisítsenek meg a földön és a levegőben. Emellett mindenféle cselfogással próbálták megzavarni légi ellátásunkat, például nemegyszer sikerült ködben vagy sötétségben német fényjelzésekkel félrevezetniük szállítógepeinket.

Ezek tájékozódó képességüket elvesztve leereszkedtek, erre lelőtték őket. Előfordult, hogy a német vonal előtt a „senki földjén” vagy az ellenséges arcvonalt mögött szálltak le, ahol az oroszok a lövészárkokban tehetetlenül meghúzódó, az orosz nehézfegyverek által sakkban tartott német katonák szeme láttára vették el és semmisítették meg a szállítmányt.

Mindig megmelengette szívünket, amikor láttuk, hogy a pitomnyiki repülőtér fölött, derült időben – eleinte éber Messerschmittek kíséretében – több tucat szállítógép ereszkedik lefelé, majd lassan körözve ismét a levegőbe emelkedik és felveszi a repülési alakzatot. A szállítógépek egyenletes, mély zümmögése, az éjjel-nappal dübörgő motorzaj – amely éles robajként hatolt keresztül a kristálytisza téli levegőn – megnyugtató, vigaszt árasztó zene volt fülünknek. Mindamellett jól tudtam, hogy hadseregünk létminimuma koránt sincs biztosítva. Hiába repült be olykor egy-egy szünet után igen sok gép a katlanba, amit hoztak, nem sokat javított sorsunkon. S a számok mögött, amelyeket parancsnokkal közölnöm kellett, a szenvedés, az éhség és a halál lesújtó mérlege rejtett.

EMLÉKEZÉS A BALJÓS DECEMBERI HETEKRE

Ha visszagondolok 1942 komor decemberi napjaira, amelyeket a pitomnyiki repülőtéren, helyesebben a repülőtér közelében töltöttem, s ha az akkor kapott leveleket nézegetem, úgy tűnik, ismét körülfog a keserves csalódások, a titkos félelem és a növekvő vigasztalanság jeges légköre.

Törzsünk felderítő osztálya egy piszkos fedezékbe fészkelte be magát. Hatan préselődünk össze a föld alatt, de legalább nem fáztunk. A kinti szörnyű események eleinte csak kósza hírekként szívárogtak be hozzánk, ezekből kellett megállapítanunk az ellenség helyzetét. A hadsereg-parancsnokság és a szomszédos hadtest közlései, a hadosztály-jelentések, a szovjet foglyoknak és a lelőtt ellenséges gépek

pilótáinak vallomásai, az orosz vonalakból propagandacélzattal visszaküldött német hadifoglyok beszámolóí, a röpiratok, a külföldi rádióközlemények, a katlanba berepült szabadságosok és tisztek tapasztalatai, a rádiófelderítés eredményei – mindez akkor még lehetővé tette, hogy többé-kevésbé pontosan rávezessük térképünkre az ellenség helyzetét. A térképen ijesztő mértékben szaporodtak a vastag piros jelek: betűk, számok, ívek, nyilak. És körülöttünk a baljós, vérvörös kör, amelynek fokozatos szűkülése azzal fenyegetett, hogy mindnyájunkat megfojt. És éppen a mi szakaszunkon közeledtek ezek a vészesen gyarapodó nyilak a hadsereg szíve, a pitomnyiki repülőtér felé.

Ezt a tényt meglehetősen egyértelműen adták tudtunkra a sűrű légitámadások, a vérfagyasztó sípolással lehulló bombák pokoli zaja. A keleti hadjáratban, de főleg a katlanban töltött első hetek során szerzett tapasztalatok már eléggé megedzettek bennünket, s a közvetlen közelünkben robbanó bombákat is egykedvűen fogadtuk, pedig ezek fekhelyeinket is megremegtették, miközben a mennyezetről nagy darabokban hullott az agyag. Csak a nehezen összetákolat ablakért fáj a szívünk, amely nappal fényt adott és védett a hidegtől, s amelyet a robbanás mindig darabokra tört.

Ha túl voltunk egy-egy légitámadáson és a körülmények megengedték, baráti összejöveleteket rendeztünk, leveleket írtunk szeretteinknek, akikre így karácsony előtt szomorú vágyódással gondoltunk. Vagy egyszerűen csak fecsegtünk erről-arról, hogy eltereljük gondolatainkat a jelenről. De mindenki érezte, hogy ez túlságosan erőltetett, s a kötetlen beszélgetés nehezen ment. Olykor felcsillant az „akasztófa-humor”, például amikor visszagondoltunk utolsó lógulyás-lakománkra, s rázendítettünk a keleten harcoló német katonák dalára, amely valahogy így kezdődött: „Ki a katlanban sosem evett lovat...” De a humorral is csak kínzó aggodalmainkat próbáltuk leplezni, gondolataink a szörnyű

hétköznapiak, a végzetünkkel vált Volga és Sztálingrád körül keringtek.

A Pitomnyikban és a körülöttünk folyó vigasztalan sűrűség-forgásnak is volt bizonyos nyomasztó romantikája. Bármilyen sűrűn követték egymást a bombatámadások és a légi harcok, mégis gyakran kikíváncsoztunk a fedezékből. Ilyenkor a hóbuckák között guggoltunk, s megfedkezve a veszélyről, különös érzéssel figyeltük a lélegzetelállító körhintát, amely utánozhatatlan kecsességgel, életre-halálra menően pörgött a fejünk fölött. Volt ebben valamiféle kíváncsiság és szenzációvágy, könnyelmű szórakozás és titkos rettegés. Kezdetben Pitomnyikban volt még négy „délceg” vadászgépünk, amelyeket a támadó oroszok nagy tiszteletben tartottak. A pokoli kísérezést a légvédelmi ágyúk tompa dőreje, a géppuskák finomabb hangú, gyors kelepelése, a motorok zúgása és üvöltése szolgáltatta. A robbanólövedékek kis fehér pamacsai között vadászgépek köröztek egymást üldözve, majd párharcba bocsátkozva egymással, mígnem egyikük növekvő fekete füstfelhőt eresztve zuhant lefelé. Időnként fülsiketítő robaj hallatszott, s ezt követően kísérteties szúróláng csapott a magasba, ilyenkor egy éppen földet ért, üzemanyaggal megrakott szállítógépet ért találat. Nemegyszer láttuk, hogy a fagyos tiszta égboltról is vakítóan világító tűzcsóvát eresztve, üstökösként hullott földre egy-egy halálosan megsebzett gépmadár, s nyomban utána óriási füstgomolyag jelezte, hogy repülőgépével együtt megint elpusztult egy pilóta.

Decemberben a pitomnyiki repülőtéren gomba módra szaporodtak a lelőtt repülőgépek roncsai, s köztük úgyszólván valamennyi repülőgéptípus képviselve volt. Békésen heverték egymás mellett a hóban a kisebb szovjet vadászgépek és a szárnyaszegett vagy szétroncsolt német óriásgépek, amelyek némelyikét már a felszállásnál „leszedték”. Honnan, honnan nem, még egy „Fieseler Storch” is odakerült. De e nagy kiterjedésű repülőgép-temetőben változatlanul lázas munka folyt, még a föld alatt is. A lapos hóhányások, a

füstölgő kéményű fedezékek, a hiányosan álcázott járművek, a rádióállomások árbocaikkal és antennáikkal, a rádiókocsik, az elszórt sátrak – mindez valamiféle kísérteties település benyomását keltette, ahol az emberek hangyákként rajzottak ide-oda a föld alatt és a föld fölött. S ezt az emberbolyt szinte elnyelte a végtelen hósivatag.

A legkietlenebb, legszomorúbb táj volt ez, amelyet Oroszországban láttam. Kihalt, kopár sztyepp, sehol egy bokor, egy fa, mérföldeken át falut sem látni. Csak Pitomnyikban, ebben az öt kilométernyire fekvő településben – ahol, csodák csodája, még egy-két ház is épségben maradt – állt útjelzőként egy kopasz fatörzs. Közelében jó néhány balka (mély, meredek oldalú pusztai szakadék), amelyek védelmet nyújtottak a légitámadások idején. Néha szürke köd hömpölygött a Volga felől, s a metsző, jeges szél kiméretlenül söpört végig a hósivatagon. A végtelen keleti messzeség fölöttébb nyomasztóan hatott ránk, s ezt a kellemetlen érzést még csak fokozta a korai sötétedés. Mi ugyanis a hazai időszámításhoz igazodtunk, ami semmiképpen sem felelt meg arcvonalszakaszunkon. A nap nyomban ebéd után lenyugodott, 14 és 15 óra között már este lett. S ez a tény nap nap után eszünkbe juttatta, milyen messze vagyunk otthonunktól.

Lehetséges, hogy mindnyájan – élők és holtak egyaránt – már régen egy óriási tömegsírban fekszünk? Ez a gondolat fordult meg agyamban, valahányszor egy-egy arcvonalszakasról visszatértem, amikor összekötő tisztként megbízatással vagy sürgős tájékoztató végett kiküldtek. Hadosztályaink a hírhedt Roszoska-völgy magaslatain keserves, súlyos véráldozatokat követelő harcot vívtak. Az árkokban és a hóüregekben rendre pusztultak a katonák az éhségtől és a hidegtől; a kenyérfejadagok, az egyre zsugorodó élelmiszeradagok már kevésnek bizonyultak a fagy és a betegségek leküzdéséhez szükséges ellenállóképesség fenntartására. Csak a felettünk csapatostul kóválygó varjak tudtak még jóllakni, ezek az undok, falánk madarak; bennük kele-

ten mindig a szerencsétlenség előhírnökeit láttam. A halál károgó útitársai megtalálták számításukat. S ha embereket láttak, akkor sem rebbentek fel a megfagyott lótetemekekről, amelyek afféle útjelzőkként szolgáltak. A véres hó körülöt-tük arról árulkodott, hogy kimerült katonák csillapították itt éhségüket.

Minthogy a légi ellátás korántsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a katonáknak éjjel-nappal embertelen szenvedéseket kellett elviselniük. Mégis megtettek mindent, ami tőlük tellett. A veszteséglisták egyre nőttek. Bőségesen aratott a halál minden alakban. Mintha a remélt felmentés helyett az Apokalipszis lovasai érkeztek volna hozzánk. Minduntalan bajtársaink kínjaira, szenvedéseire gondoltunk, amelyek holnap nekünk is osztályrészül juthatnak. Ezek a kínzó érzések egy pillanatig sem hagytak nyugton bennün- ket. De legalább áldozatuk ne lenne hiábavaló! Miért nem engedélyezték a kitörést, amikor még futotta erőnkből és energiánkból, amely most már lassan, de biztosan semmivé válik? Minduntalan visszaemlékeztem azokra a beszélgeté- sekre, amelyeknek magam is részese voltam, amikor meg- hozták a végzetes döntést, hogy „sündisznóállást” kell ki- építenünk. Hát nem tudtak akkor józan megfontolással a jövőbe látni? Nem merültek fel aggályok? Most már nyil- vánvaló, hogy a légi ellátás, amelyre mindent feltettek, cső- döt mondott, s úgy látszott, a körülzárt hadsereg sorsa meg- pecsételődik. Maradt azonban egy, egyetlenegy remény: a külső felmentés lehetősége. Egy gyors és sikeres felmentő akció még meghozhatja a hön óhajtott fordulatot a halálos veszedelemben levő hadsereg számára.

„JÖN MANSTEIN!”

December második hetében elterjedt a hír – először csak a törzseknél –, hogy a Manstein tábornagy parancsnok- sága alatt álló „Don” hadseregcsoport megindította a várva

várt felmentő hadműveletet. Az örömhír csakhamar a katonák között is szóbeszéd tárgya lett. Szinte futótűzként terjedt, és mintegy jelszóvá vált: „Jön Manstein!” Ezek a szavak új erőt öntöttek a katonákba, főleg a katlan különösen szorongatott nyugati felén. A már-már elhaló remények feltámadtak, életerő, örömteli bizalom, újabb vállalkozókedv lett úrrá mindenütt. Tehát mégsem volt hiábavaló az eddigi sok szenvedés és áldozat! A menekülés egészen közelinek tűnt. S ez természetes is, elvégre a Führernek meg kellett tartania adott szavát! Biztos, hogy nagyvonalúan fogja beváltani ígéretét! Ebben a reményben a csapatok kitartottak, híven a hadseregparancshoz. A külső segítség közeledett, „A Führer kiment bennünket!” Az emberek arra számítottak, hogy egy nagyszabású felmentő hadművelet megold minden problémát, s ennek sikerében nem kételkedtünk. Különös elégtétel volt számunkra, hogy éppen Manstein tábornagy kapott megbízást a sztálingrádi hadsereg kiszabadítására. Erről a tehetséges parancsnokról csak a legnagyobb tisztelettel beszéltek törzsünkönél. Kiemelkedő hadvezéri képességei növelték bizalmunkat, eleve úgy tűnt, hogy Manstein személye garancia a küszöbönálló hadművelet sikeréért.

Ezekben az izgalmas napokban szünet nélkül csengett a telefonom, egyik hívás a másikat követte. A hadosztályok felvilágosítást kértek, s olyan részletek iránt érdeklődtek, amelyeket eleinte mi sem tudtunk. Igen fontosnak tartották, hogy katonáikkal örömhíreket közöljenek a páncélos csapatok közeledtéről. Meg is mondták, hogy az ilyen közlemények most fontosabbak, mint a szűkös napi kenyér- és lőszeradag, hogy most csakis az ilyen hírek képesek új erőt önteni a frontkatonákba és felszítani harci szellemüket. S én szíves-örömmel adtam tovább a megindított hadműveletről kapott első híreket.

Bár tudat alatt balsejtelmek gyötörtek, és tisztában voltam a körülzárt hadsereg siralmas helyzetével, mégis tiszta szívvel adtam át magam az újraéledő reményeknek. Milyen

örömmel éreztettem ezt az új bizakodást szeretteimnek írt soraimban! Ennél szebb karácsonyi ajándékot akkor nem is kívánhattak volna. Úgy számítottuk, ha minden sikerül, éppen karácsonyra üthet szabadulásunk órája. Akkor aztán valóban új nap kelhet fel a sötétségtől és a szenvedésektől elcsigázott sztálingrádi harcosok számára. S amellet, hogy mindnyájan együtt reménykedtünk a közeli szabadulásban, természetesen mindegyikünk külön-külön még személyes vágyait is dédelgette, egyéni apró örömökről ábrándozott; az én gondolataim elsősorban a karácsonyi üdvözlő lapok és a hazulról már jelzett, mindenféle jóval megtöltött és bizonyára valahol a katlanon kívül heverő szeretetsomag körül jártak.

December 12-én dél felől indított támadást Hoth vezérezredes 4. páncéloshadcsapata, s az első reménykeltő hírek szerint biztató ütemben közeledett felénk. Hoth neve különös bizalommal töltött el; ő volt az első tábornok, akivel találkoztam. Annak idején egy kis sziléziai helyőrségben terepasztal-foglalkozást tartott nekünk, újoncnak. Későbbi tanulmányaim során Breslauban (ma: Wrocław – *Ford.*) láttam viszont, ahol a tábornok, akit neves hadtörténésznek ismertek, előadást tartott a hadtörténeti szeminárium hallgatóinak. Ez a mozgékony, fehér hajú, tüzes temperamentumú, lángoló tekintetű ember igen élénken élt az emlékezetemben, magát a megtestesült energiát láttam benne.

Nos, Hoth vezérezredes gépesített csapatai és ütőképes páncélos kötelékei (egy részüket sebtében vezényelték ide Franciaországból) Sztálingrádtól mintegy 200 kilométerrel délnyugatra, Kotyelnjikovo térségéből indították el felmentő hadműveletüket*.

* Hoth hadseregcsapatainak hadműveleti térségében a külső és a belső védőövezet közti távolság 90–95 km volt. A felmentő hadműveletben a következő magasabbegységek vettek részt: a 6., a 23. és a 17. páncélosadosztály, a 15. tábori repülőadosztály, a 4. gyalogos-, az 5. és a 8. lovashadosztály, továbbá az 1., a 2. és a 18. gyalogadosztály ma-

Bátran törtek előre körülzárt hadseregünk felé, de aztán egyre hevesebb harcokra kényszerültek. December 19-éig már jóval több mint 100 kilométert tettek meg, s a Miskova folyótól északra jelentős hídfőállást építettek ki. Már előzőleg rendszeres rádióösszeköttetést létesítettek hadseregünk Gumrakban levő parancsnokságával. Nyugati arcvonalszakaszunkon jól hallatszott az ágyúdörgés. Utóbb Hoth páncélos élei már 50 kilométerre megközelítettek minket*. „Tartsatok ki, jövünk!” – hangzott a biztató rádióüzenet, amely villámgyorsan elterjedt a katlan nyugati szélén elhelyezkedő csapatainknál.

Sorsdöntő órák előtt álltunk. Nem vontuk kétségbe, hogy a közelgő felmentő csapatokkal való összeköttetés megteremtését ezúttal alaposan előkészítették, s a kitörésnek már egészen közelinek kell lennie. A törzseknél olyan hírek terjedtek el, hogy a támadó páncélos erők mögött hosszú oszlopok több ezer tonna utánpótlást szállítanak a sztálingrádi hadseregnek. Ezért külön parancsra lázas sietséggel üres járműveket szedtünk össze a legkülönbözőbb egységektől, és készenlétbe helyeztük őket.

Az izgalom és a feszültség, elsősorban a katlan nyugati arcvonalán és a törzseknél tetőfokára hágott. Csapataink mind arra a nagy pillanatra vártak, amikor nyugati irányban kitörhetnek a gyűrűből. Mindannyian készen álltunk latba vetni minden erőnket és megkockáztatni, hogy megragadjuk a szabadulás, a menekülés utolsó lehetőségét.

Hadtestünk, amennyire emlékszem, nem kapott határozott parancsot a kitörés előkészítésére, csak néhány tájékoztató

radványai, valamint a „Panwitz” hadosztálycsoport. A támadó magasabb-egységekhez tartozott még egy önálló páncéloszászlóalj, amelyet új típusú nehéz harckocsikkal, „Tigris”-ekkel szereltek fel. A „Tigris”-eket 88 mm-es lövegekkel és hatalmas homlokpáncélzattal látták el. (A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Archivuma, 220., 451., 56., 278. l.) – *A szovjet kiadó.*

* Valójában Hoth csapatai november 23-ig mintegy 60 km-t tettek meg, ezzel 35–40 km-re közelítették meg a körülzárt hadsereget. – *A szovjet kiadó.*

útmutatást. A hadsereg-parancsnokság terve emlékeztetett a katlancsata kezdetén kidolgozott kitörési tervre. Persze, az eltelt hónap alatt a helyzet aggasztóan romlott, s a harcképesség csökkenése folytán jóval nagyobb volt a kockázat. A terv szerint három, viszonylag még ütőképesebb hadosztály Karpovkától délnyugatra ütné rést a gyűrűn és teremtené meg az összeköttetést a sztyeppen a támadó páncéloshadssereggel, de csak akkor, ha az már 30 kilométernyire megközelítette őket. Ennél hosszabb távra ugyanis már nem futotta az üzemanyagból. A hadsereg parancsnoksága minden eshetőségre felkészülve, a minimumra akarta csökkenteni a kockázatot. Ezért az egyes körülzárt kötelékek csak bizonyos – a veszély csökkentését szolgáló – előfeltételek megteremtése után hagyhatták volna el állásaikat, hogy aztán egymás után kövessék a Volga felől délnyugati irányban rést ütőket, miközben a szárnyakat a hadsereg mintegy száz, még üzemképes harckocsija biztosítja.

Baráti körben sokat beszéltünk azokról a veszélyekről, amelyek a „Téli vihar” akcióban rejtettek. (Ezt a fedőnevet viselte a felmentő hadművelet.) November végétől ezek a veszélyek nőttön-nőttek, mert az oroszok jelentősen megerősítették a gyűrűt, ugyanakkor a mi csapataink erőállapota aggasztóan romlott, mozgékonyosságuk pedig rendkívül korlátozott volt. Nemcsak a loállomány rohamos pusztulása okozta ezt, hanem elsősorban a katasztrofális üzemanyaghiány, amely megnehezítette vagy éppenséggel lehetetlenné tette a megmaradt páncélosok és a tüzérség mozgását, átcsoportosítását. Ehhez járult még az egyre fokozódó kemény hideg. Vajon e sok nehézség ellenére sikerül-e kiharcolnunk az összeköttetést a felmentő páncéloshadssereggel, miközben a minden bizonnyal hevesen támadó ellenséget is vissza kell vetnünk? De aggály ide, aggály oda, most mindent egy lapra kell feltennünk. Mivel tudtuk, hogy ez az utolsó lehetőségünk, lázas türelmetlenséggel vártuk a döntő órát, feltételezve, hogy a várva várt parancsok nem késhetnek sokáig.

Ámde reményeinkben igen hamar keservesen csalódtunk.

Egyszerre riasztó híreket kaptunk: a gyorsan előretört orosz páncélos erők súlyos harcokba kényszerítették a felmentő sereget, feltartóztatták előrenyomulásukat. Ez az orosz el-lentámadás a Dontól nyugatra végrehajtott újabb orosz támadó hadműveletekkel együtt súlyos helyzetbe hozta Manstein egész hadseregcsoportját.

Hiába próbáltuk az előző hetekben mindenféle ravaszko-dással, rádiómanőverekkel stb. azt a látszatot kelteni, hogy korábban kíséreljük meg a kitörést, hiába igyekeztünk félre-vezetni az ellenséget és ezzel lekötni erőit a katlannál, mindez semmit sem használt. Az orosz seregek harckocsi-jaikkal és tűzérségükkel ellenállhatatlanul nyomultak nyugati és déli irányban. Az arcvonalból, különösen annak déli részéről érkező jelentések fölöttébb nyugtalanítottak bennünket, annál is inkább, mert éjszaka láttuk és hallottuk az orosz hadmozdulatok fényeit és zaját. Az a benyomásunk tá-madt, hogy az oroszok számára már nem is a körülzárt had-sereg a legfontosabb, hogy ők már nem becsülik túlságosan nagyra erőinket és lehetőségeinket, nem vesznek túlságosan komolyan bennünket. Bebizonyosodott, hogy jelentős számú kötelékeket vonnak el a védőövezetből, s ezeket a felmenté-sünkre érkező csapatok ellen vetik be*.

És valóban, hadseregünktől nyugatra és délre az ellenség igyekezett biztosítani Sztálingrádnál elért sikereit és tágítani a német arcvonalon keletkezett nagy rést. Egyik csapása ép-pen Hoth vezérezredes segítségünkre siető páncélosaira zú-dult. Félelemmel teli feszültséggel és napról napra fokozódó izgalommal fogadtuk a német légi és rádiófelderítő szolgál-lat útján érkező híreket, amelyek csakhamar balsikerről szá-moltak be.

* Wieder helyesen állapítja meg, hogy csapatokat vontunk el a belső védőövezetből. De ez nem azért történt, mert a szovjet parancsnokság nem vette figyelembe a körülzártakat, hanem azért, mert a parancsnok-ság kénytelen volt manőverezni az erőkkel és az eszközökkel, mivel a tartalék – a 2. gárdahadsereg – később, december 17–19-én érkezett be.
– *A szovjet kiadó.*

A karácsony előtti hét elején a nagy Don-kanyarban is bekövetkezett a szerencsétlenség. Az oroszok itt is átütő erejű támadást indítottak, újabb mély rést vágtak védelmi vonalunkon*. A csapás mindenekelőtt a Millerovo körzetében tevékenykedő 8. olasz hadsereget, ezen belül az alpesi lövészhadtestet érte, amelyet teljesen megsemmisítettek. Az OKH ugyanis – nem tudni miért – ezt a hegyi harcokban jártas alakulatot a kaukázusi arcvonalról a doni sztyeppre vezényelte, holott ezek a csapatok nem készültek fel az itteni speciális viszonyokra. A helyzet aggasztóan súlyossá vált.

A Csir folyón át nyugati irányban is orosz támadó ékek törtek előre, mély réseket ütve arcvonalunkon, s ezzel veszélyeztették a „Don” hadseregcsoport északi szárnyát. A felfogott ellenséges rádiójelentésekből megállapíthattuk az orosz harckocsik helyét és mozgásuk irányát. Amikor rápillantottunk a térképre, a vér is megfagyott ereinkben. Legközelebbi repülőtereink, ahonnan fáradhatatlanul emelkedtek a levegőbe a katlanba irányított szállítógépek, továbbá utánpótlási bázisaink: Morozovszkaja és Tacinszkaja, ahol élelmiszer- és lőszerraktáraink álltak, s az összegyűlt tábori postazsákok már egész hegyeket alkottak – hadszínterré váltak. A tacinszkajai repülőtéren – mint egy hozzánk berepült tiszt elmondotta – az orosz harckocsik váratlan megjelenése óriási zavart idézett elő. A 6. hadsereg élelmi-szerraktárjai lángba borultak, rengeteg szállítógép megsemmisült, az elraktározott lőszeres óriási tűzijátékként repültek a levegőbe. A hadtápalakulatok körében pánik tört ki, s a sietve felszálló repülőgépek állítólag egymásnak ütköztek.

A felmentő akció meghiúsult. Hoth csapatait az a veszély fenyegette, hogy maguk is gyűrűbe kerülnek, ezért vissza-

* Itt és a továbbiakban a Délnyugati és a Voronyezsi Front együttes támadó hadműveleteiről van szó. – *A szovjet kiadó.*

vonultak. Az arcvonál több száz kilométerrel nyugatra tolódott, a bekerített sztálingrádi hadsereg sorsára maradt*.

Közvetlenül karácsony előtt kártyavárként omlott össze minden reményünk. Minthogy vigasztaló és bizalmat ébresztő hírek egyre ritkábban, végül pedig egyáltalán nem érkeztek már, a hadosztályok kétségbeesetten érdeklődtek: tudni akarták, hogyan halad a felmentő vállalkozás, mikor számíthatunk a felmentésre, miért késnek az utolsó kitörési előkészületeket elrendelő parancsok. A csapatok bátorító hírekre vártak, hiszen abban a hitben tartottak ki, hogy Hitler ígéretének, miszerint „kimentí” őket, most karácsonyra teljesülnie kell. Még mindenütt hittek a bűvös szavaknak: „Jön Manstein!” És a Sztálingrád felszabadítására kijelölt magasabbegységeinket az oroszok éppen ezekben a napokban, a bizalomteljes várakozás és remény napjaiban állították meg és kényszerítették visszavonulásra.

Csak sokkal később tudtam meg a sorsunkat végleg megpecsételő események tragikus részleteit és összefüggéseit. Annak idején nem tudtam, hogy Hitler még mindig esztelelenül ragaszkodott első döntéséhez, semmi szín alatt sem akarta feladni Sztálingrádot és a Volgát. A főhadiszálláson lezajlott drámai viták után a fűhrer, vezérkari főnökének akaratát és a „Don” hadseregcsoporthoz követelését figyelmen kívül hagyva, másodszor is kifejezetten megtiltotta a 6. hadsereg kitörését. Csupán abba egyezett bele, hogy a körülrzárt hadsereg ellátására, tehermentesítésére és fokozatos kivonására valamiféle folyosót nyissanak, amely később

* Hoth főerőit szétzúzták. Ezek a csapatok jelentős veszteségeket szenvedtek. Már december 23-áig megsemmisítettünk mintegy 250 harckocsit, s elpusztítottuk a gépkocsizó gyalogság 60%-át. (A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Archivuma. 303. 5404. 13. 266–267. l.) December 24-e és 31-e között a szovjet csapatok 100–150 km-t nyomultak előre ezen a szakaszon. Így a bekerített csapatok és a külső védőövezet közti távolság 200–250 km-re nőtt. Az ellenség akkor 16 000 embert vesztett halottakban és hadifoglyokban. A szovjet csapatok mintegy 70 harckocsit, 347 löveget és aknavetőt, 20 repülőgépet és egyéb fegyvereket, hadianyagot zsákmányoltak. – *A szovjet kiadó.*

biztosítaná a régebbi arcvonal helyreállítását. Igaz, Manstein tábornagy, a helyzetet világosan felismerve, parancsot adott a 6. hadseregnek, hogy ragadja meg az utolsó lehetőséget a kitörésre, sőt kilátásba helyezte Sztálingrád körzetének kiürítését is*. Ennek ellenére a hadsereg parancsnoka és vezérkari főnöke – aki ellenzett minden „szélsőséges” megoldást – nem merte vállalni a felelősséget és a kitöréssel járó kockázatot. Tudták, hogy a védelmi harcban lekötött csapatok üzemanyaghiánnyal küszködnek, hogy a felmentő erőig nagy a távolság, ezért úgy vélték, ha Sztálingrádot nem adhatják fel, akkor a kitörési próbálkozások kilátástalanok. Így aztán a karácsony előtti napokban a körülzárt hadsereg megmenekülésének utolsó kilátásai is visszavonhatatlanul szertefoszlottak.

Törzsünknel mélységes levertség és keserves csalódás lett úrrá. A katlanon kívüli eseményekről alig-alig tudtunk valamit, de ösztönösen éreztük, hogy odalett menekülésünk utolsó elképzelhető lehetősége. Mit lehet tudni, talán sikerül is a kitörés, ha most nem szalasztjuk el ismét az alkalmat, hogy mindent egy lapra tegyünk fel. Most már késő volt, visszavonhatatlanul késő.

KARÁCSONY ÉS ÚJÉV A SZTÁLINGRÁDI KATLANBAN

Lassan a katonák között is elhalkult a szóbeszéd a közeledő Mansteinről. A felmentő akcióval kapcsolatban már semmiféle hírt sem tudtunk továbbítani. Nem is volt kíváncsok, sőt utóbb meg is tiltották. Az általános helyzetről mi is vajmi keveset tudtunk. Az ezernyi apróbb és nagyobb szenvedéssel, bajjal, gonddal és veszéllyel teli hétköznapi ke-

* Wieder itt az eseményeket Manstein utólagos magyarázkodása alapján írja meg. Valójában Manstein nem adott parancsot Paulusnak a „Villámcsapás” hadműveletre, azaz a körülzártak kitörésére. Könyvének második részében Wieder részletesebben és behatóan elemzi ezt a kérdést. – *A szovjet kiadó.*

rültek ismét előtérbe, és keserves erőfeszítéseket követeltek. Persze az arcvonalakon egyes forrófejűek még sokáig dédelgették álmokképeket holmi küszöbönálló felmentésről, de ezek teljesen érthető vadhajtásai voltak az „elkeseredett optimizmusnak”, érthető megnyilvánulásai a váagnak, a titkos reménynek és a betegesen élénk fantáziának. Így aztán időnként a legképtelenebb hírek keltek szárnyra. Egyesek hallani vélték, amint az oroszok háta mögött, a Don túlsó partján, egyre közelebbről dörögnek a német ágyúk, hallani vélték a felmentésükre siető német páncélosok láncfalpáinak távoli csikorgását.

Szűkebb baráti körben már nem is kendőztük helyzetünk reménytelenségét. Az arcvonalat messze nyugatra visszavetették, újabb felmentő akcióra már gondolni sem lehetett. A körülzárt hadsereg ott maradt magára hagyatva a Volgánál, a kietlen doni sztyeppen több száz kilométerre a megannyi friss sebtől vérző német arcvonaltól, teljesen bizonytalan légi ellátásra utalva, amely az események folytán és a kegyetlenül zord orosz télben a korábbihoz képest is lényegesen rosszabbodott. Vajon ez a sereg kitarthat-e még több héten át? Ezt el sem tudtuk képzelni, hiszen az éhség, a fagy, a betegség ijesztő mértékben örölte erejét, s a halál nemcsak az első vonalban, a tüzet okádó vasgyűrűben aratott bőségesen. A bekerített csapatok nagyobb arányú kitörési vállalkozásához most már aligha lehetett megteremteni az előfeltételeket, hiszen egy ilyen vállalkozás esetén a hadsereg – már csak üzemanyaghiány miatt is – alig néhány mérföldet tudna megtenni. És mi történne az egyre nagyobb számú sebesülttel, beteggel, kimerült katonával? S egyáltalán, vannak-e a legfelsőbb hadvezetésnek olyan tervei, hogy feladja a Volgát? Mert az eddigi parancsok ennek ellenkezőjéről tanúskodnak. Mostanában gyakran jutottak eszembe azok a fanatikus kijelentések, amelyeket Hitler a német katonákról, a Volgáról, Sztálingrádról tett, s valósággal hiedeglelést kaptam. Éppen mi volnánk kötelesek a végsőkéig kitartani és harcolni az utolsó töltényig? S a baljós láthatá-

ron bizonyos katasztrófa körvonalai bontakoztak ki szemem előtt.

Keserves csalódások, növekvő reménytelenség és aggodalmak közepette köszöntött be a karácsony, a legszomorúbb karácsony ama sok-sok ezer szerencsétlen ember életében, akik már évek óta nem látták hozzátartozóikat, és hihetetlen szenvedésen mentek át a sztálingrádi katlanban. A szentestén még a szokottnál is fájdalmasabban éreztük a szörnyű események ütötte látható és láthatatlan sebeket. A hangulat nyomott volt, semmi sem emlékeztetett a kedves ünnep megszokott külső fényére és varázsára. S ami különösen fájt: nem jött posta, pedig ezen a napon mindenki kettőzött türelmetlenséggel várta a levelet. Senki sem tudta, vajon szereteteink üdvözlő szavai mikor hoznak vagy egyáltalán hoznak-e még valaha számunkra örömet és vigasztalást.

Karácsonykor – az egyre sötétebb jövő láttán engem is különös erővel gyötört az, hogy már hetek óta nem kaptunk hírt hazulról. Csupán egyszer hozott egy szállítógép nagyobb mennyiségű levelet. Ezeket november első felében írták. Később, advent idején tért vissza a katlanba egy szabadságos, s legnagyobb meglepetésemre és öröömre kis csomagot nyújtott át nekem, édesanyám küldeményét: a csomagon karácsonyi díszek, benne pedig illatos mézeskalács. Valószínűleg ez volt az egyetlen hazai karácsonyi sütemény, amely utat talált a távoli sztálingrádi hadsereghez. Most pedig úgy tűnt, a posta teljesen elmarad. Úgy tűnt, elszakadtak az utolsó szálak is, amelyek a családi élethez fűztek bennünket. A legjobb baitársi szellem sem feledtette a magárahagvatottság, az egyedüllét egyre erősödő érzését.

Baitársi körben ünnepeltük a karácsonyt hadtesttörzsünk hadműveleri osztályánál, amely időközben Pitomnyik közelében egy balkába költözött. Parancsnokunk itt valóságos kis bunkerfalut építtetett, hogy valamelyest távol tarthassuk magunkat a repülőtér nyugtalan légkörétől és a bombatámadásoktól. Az építési munkálatokat egy utászegység végezte lázas sietséggel. Ez a kis település kínos érzéseket kel-

tett bennem. Vajon nem fölösleges fényűzés-e, amikor körös-körül kilátástalan és bizonytalan a helyzet, s a harcoló seregek építőanyaghiányban szenvednek, sőt a legelemibb létfontosságú dolgokat is nélkülözik? S egyáltalán meddig ülhetünk odabent zavartalanul?

Parancsnokunk komoly hangú karácsonyi üdvözlő beszédet intézett hozzánk. Láthatólag alig tudott örülni a lovagkereszthez adományozott tölgyfalomboknak, amelyet nem sokkal előbb nyújtottak át neki. Alig esett róla szó. Nem alakult ki ünnepi légkör. S ezen a nyomott hangulaton a helyiség karácsonyi díszítése – a Sztálingrád határából hozott zöldessárga fenyőágak, a néhány gyengén világító gyertya és néhány, a cigarettásdobozok sztaniolpapírjából készített ezüst girland – éppoly kevésbé tudott változtatni, mint a dohányból, kenyérből és lóhúsból kapott szerény, de mégis jóleső pótag. Elmúlt karácsonyokról beszélgettünk, rég letűnt világról, s az emlékezések gyér fénysugarat vetítettek rideg valóságunkba. Halkan, fájdalommal és szomorúsággal énekeltük a kedves karácsonyi dalokat. Egvikünk sem tudott szabadulni gondjaitól és bajaitól. A nélkülözéseknél és a szenvedéseknél sokkal jobban gyötörtek bennünket a belső kínok, az aggályok, a nyugtalanító érzések.

Ugyanabban az órában, amikor a távoli szülőházában az emberek a hálaadó istentiszteletekre készülődtek, kimentem a sötétbe, hogy egy kicsit összeszedjem magam és egyedül maradjak gondolataimmal. A sztyeppen jeges hóvihar söpört végig, amely a szentestén, ha lehet, még a szokottnál is vigasztalanabb és kellemetlenebb volt. Elnyelt az éji sötétség. De elhagvatottságom érzése annál inkább csökkent, minél inkább sikerült átéreznem a karácsonyi ünnep jelentőségét, s minél szorosabbra tudtam fonni gondolatban kapcsolatomat szeretteimmel. Szinte éreztem, hogy számtalan vágy, jókívánság, reménykedő szó száll hazulról felém, a magányos felé, a téli éjszaka dühöngő hóviharában. Láttam magam előtt apámat, amint ott áll az oltár előtt, s a sziléziai egyházközség híveinek a karácsonyfagyertyák me-

leg fénye mellett a békéről és a szeretetről beszél. Magamat is ott láttam a kis templomban, szóról szóra hallottam, amint az ünnepi liturgia által megszakítva a karácsonyi evangéliumot olvassák. Úgy tűnt, a sötét messzeségből ünnepi harangzúgás hangjai hatolnak szívembe, s velük együtt apám hangja, amint éppen felolvas a régi házi imakönyvből, s a szokottnál szenvedélyesebben beszél a karácsonyi ígélet örökérvényűségéről és vigasztaló erejéről. S ekkor megkönnyebbülten éreztem, hogy én is ott állok az örök karácsonyfa alatt, amelyet az égben gyűjtanak mindnyájunk számára. Igaz, ezt az örök égi fát most sötét felhők rejtik előlünk, de biztosan tudtam, hogy el nem halványuló fénye éppúgy ragyog fölöttünk is, mint odahaza hozzátartozóink fölött.

Karácsony ünnepe – sok-sok ezer körülzárt katona életében az utolsó – a szerencsétlenség és szenvedés, a gyűlölet, megsemmisülés és halál ellenére is a béke, a fény, a szeretet ünnepe maradt. Ez az ünnep éppen a sztálingrádi harcosokat eltöltő bizonytalanság, sötétség és a halál közelsége miatt sajátosan csillogó fényt kapott, amely nem kívülről, fenyőfákról, hanem belülről, a szívekből sugárzott. Nem uralkodott ugyan áhítatos hangulat, de a karácsony lényege fényt bocsátott a sötétségbe. Hálaérzettel fogadták ezt az értékes ajándékot a magányos katonák a lövészárkokban, a fedezékekben, a kötözőhelyeken, a kórházakban.

Megrendítő tanúsága ennek a karácsonyi hangulatnak a „Sztálingrád karácsonyi madonnája” című festmény, amely ma, hadifogságban elhunyt alkotójának utolsó kívánsága szerint, egy hesseni paplak falát díszíti. Ez a kép azon a karácsonyi éjszakán, a halál közvetlen szomszédságában, erőt és vigasztalást sugárzott felénk.

Aztán beköszöntött az új esztendő. Csikorgó fagy ülte meg a sztálingrádi katlant, és jeget, halált lehelt. Az éles szél behatolt a fedezék ajtó- és ablakrésein, lábunk térdig átfázott a hideg talajon. Hadosztályaink napi veszteséglistái lesújtó képet tártak elénk a halál aratásáról. Kiderült,

hogy a halálesetek az ellenség közreműködése nélkül is egyre szaporodnak.

Az oroszok ismét heves rohamokat intéztek egyes arcvonalszakaszaink ellen. Hogyan tudtunk ilyen körülmények között hatékonyan védekezni? Mit állíthattunk szembe az erős orosz rohamcsapatokkal, a jóllakott, meleg téli öltözetben harcoló katonákkal, temérdek harckocsijukkal, lövegeikkel és aknavetőikkel? Csak korlátozott számú nehézfegyvert, kevés, kínos pontossággal adagolt lőszerrel, éhségtől kimerült, lesoványodott embereket, akik között egyre ijesztőbb méreteken terjedt a gyűlölködés, civakodás, pusztított a fagy és számtalan betegség. Már azzal sem sokat értünk, ha idejében tudomást szereztünk egy-egy küszöbönálló orosz rohamról vagy páncélos előretörésről, s erről nyomban értesítettük veszélyeztetett arcvonalszakaszainkat. Hiába figyelmeztettük csapatainkat a készülő ellenséges vállalkozás helyéről, idejéről, a támadók erejéről. Az ellenség megfigyelése, az adatok továbbítása a felderítőosztály útján az első vonalban küzdő ezredekig és zászlóaljáig még mindig úgy ment, mint a karikacsapás. Lehallgató szolgálatunk gyakran fogott fel ellenséges rádiótávíratokat, amelyeket szinte hibátlanul meg tudtunk fejteni. Ha például azt olvastuk, hogy hat vagy nyolc „doboznak” – ez volt a fedőneve a harckocsinak – ekkor és ekkor egy bizonyos terep meghatározott magasslatára kell érnie, akkor térképbejegyzéseink alapján azonnal megállapíthattuk a vállalkozás célját, és villámsebességgel továbbítottuk a megfelelő közleményt. Később megdöbbenéssel és fájdalommal hallottuk a választ, hogy nincsenek tartalékok, nincs lehetőség a védelem megerősítésére, tehát az alakulatok egyszerű figyelmeztetésén kívül semmi sem történhet.

Vajon meddig bírhatják még a katlan „falai” a növekvő külső nyomást? Mert nem volt titok számunkra, hogy az oroszok döntő csapásra vonják össze arcvonallal szembe álló erőiket. Egyre világosabban rajzolódott ki előt-

tünk: az ellenség végső, megsemmisítő támadásra készül, amelybe elkerülhetetlenül belepusztulunk.

Az óév utolsó és az új esztendő első napjaiban több esemény is alátámasztotta balsejtelmeinket. A pitomnyiki szakadékba települt hadtesttörzsünknel fontos vezérkari értekezletet tartottak, amelyen vezérkari főnökével együtt a 6. hadsereg parancsnoka, Paulus tábornok is megjelent. A magas termetű hadseregparancsnok komoly arcvonásai mintha elárultak volna valamit abból a ránehezedő súlyos felelősségből. Ekkor láttam utoljára a katlanban; később, amennyire emlékszem, már nem látogatott el hadtestünkhöz. Csakhamar tudomást szereztem a megbeszélés eredményéről, s vezérkari tisztjeink komoly kijelentései nem hagytak kétséget az időközben érkezett parancsok hordereje iránt. E parancsok a 6. hadsereg utolsó védelmi erejének mozgósítására vonatkoztak; a bekerített csapatoknak ki kell tartaniuk, harcolniuk a végsőig. Evégett a legrövidebb időn belül „erődzászlóaljakat” kell felállítani. Minden épkezláb embert össze kellett gyűjteni és gyalogos harcoként bevetni. A hadosztályokból és az önálló egységekből kíméletlenül – és immár hányadszor! – „kifésülték” a Luftwaffe katonáit, a légvédelmi ütegek kezelőit, a löveg nélkül maradt tüzéreket, a gépkocsijaikat vesztett páncélgránátosokat, az utászokat, a trénszekerek hajtóit, a törzsek írnokait, a hadtápszolgálat állományának nagy részét. A parancs csaknem egyenlő volt a hadtápszolgálat megszüntetésével, ami elég világosan értésünkre adta, mire ítélték a mozgásképtelenné vált hadsereget: ott kellett maradnia a helyszínen, harcolnia az utolsó emberig, az utolsó töltényig.

Szilveszter estéjén, vagy két órával éjfél előtt, pokoli zenebona, mennydörgő robaj hallatszott az arcvonat felől. Szörnyűségesen szép színjáték tárult szemünk elé. Az oroszok a maguk módján ünnepelték az újévet, s alkalmasint úgy döntöttek, hogy minket is részesítenek belőle. Köröskörül, nem tudni hány löveggel, egetverő zajjal, földöntúli tűzijátékot rendeztek. A világító nyomjelző lövedékek óriási

kört írtak le az égbolton, s a magasban kirajzolódott katlanunk körvonala. Így akarták ezúton is értésünkre adni fölényüket, s biztos diadaluk tudatában megmutatták nekünk azt a börtönt, amelyből immár sohasem juthatunk ki. Tűzalakban láttuk a kerek kalitka vasrácsait, amelybe be voltunk zárva, s ahol hadseregünk pusztulásra ítéltetett.

Újév napján hadtestparancsnokunk a törzshöz beosztott tisztek előtt felolvasta Hitler személyes rádióüzenetét, amelyet a hadseregparancsnokhoz intézett. Tartalmát nem továbbítottuk és nem kommentáltuk. Szövegére már nem emlékszem, csak azt tudom, hogy a Führer a német hadtörténelem egyik legdicőbb tetteinek nevezte hadseregünk kitartását, s ez a mondat akkor igen nyomasztóan hatott ránk, lesújtott bennünket. Úgy éreztük, hogy odafent már a „vesztésgrovatba” könyveltek bennünket, s most már egyedüli feladatunk: heroikus gesztussal befejezni a „történelmi küldetést”. Közeli kiszabadításunkról tett ígéretét hitetlen szívvel fogadtuk, sőt tudatos csalásnak éreztük. A harcoló egységekkel azonban közöltük, hogy a „vezér” és legfelsőbb hadúr az újév alkalmából újabb lelkesítő rádióüzenetet küldött a katlanba, s ebben kijelentette: „A 6. hadsereg bízhat szavamban, mindent megteszek kiszabadításáért.”

AZ OROSZOK FEGYVERLETÉTELI AJÁNLATÁNAK ELUTASÍTÁSA

Az új esztendő csontig hatoló hideggel kezdődött, ami még jobban fokozta a bekerítettek tengernyi szenvedését. A kenyérfejadagot napi öt dekára szállították le. A metsző hideg, a mardosó éhség, az alattomos járványok, az ellenséges tűz – mindezek megbonthatatlan szövetségben fogtak össze ellenünk. Megjelent a vérhas és a tifusz, napról napra ijesztőbbé vált az eltetvesedés. A halál keresztül-kasul járta táncát a katlanban. „Főhadiszállását” a sok-sok tábori kórház és kötőzőhely alkotta, de meglehetősen otthonosan érezte

magát az arcvonásban is. Már a katlancsata első 50 napja alatt iszonyatos „takarítást” végzett a hadsereg személyi állományában. A katonák egyharmada elpusztult. Az orosz átkaroló támadás idején harcoló, több mint 300 000 főből vagy 200 000 lehetett életben. Önmagában véve igen nagy szám ez, de milyen kicsi volt benne az egészséges, harcképes emberanyag! És hányan akadtak e szenvedő és ugyanakkor reménykedő emberek között, akiket a halál már „előjegyzett”!

Időközben Hube tábornok, a velünk szomszédos páncélos-hadtest parancsnoka, a führer főhadiszállásán járt, s ott személyesen beszámolt Hitlernek hadseregünk katasztrofális helyzetéről, különösen a légi ellátás végzetes csődjéről. Ezt a páncélos tábornokot olyan embernek ismertük, akinek mindig helyén van a szíve, s aki előljárói előtt is nyíltan, szükség esetén éles szavakkal mer beszélni. Úgy véltük, ezúttal is az asztalra csapott odafent, talán még hatékony mentő intézkedéseket is kiharcolt számunkra, elvégre egyszer mégiscsak történnie kell valaminek! Izgalommal és éledő reménnyel vártuk visszatérését. Nos, vissza is tért a katlanba, és a törzsek csakhamar tudomást szerezhettek útjának siralmas eredményéről. Az égvilágon semmi jót sem hozott magával, a reménysugár kihunytt. Megígérték ugyan neki a légi ellátás növelését, ám ez sovány vigasz volt. Karácsony óta ijesztő mértékben csökkent a berepülések száma. Már csak 30–40 repülőgép érkezett naponta. És az a hír, hogy tavasz előtt semmiféle felmentő műveletre nem számíthatunk, végképp lesújtott bennünket. Nem maradt más hátra, kitartani és várni a szörnyű véget. Hát csakugyan nincs már kiút? Erre a kérdésre a főhadiszállásról visszatért Hube tábornok kijelentései és ténykedései eléggé egyértelmű választ adtak. A páncélos tábornok ugyanis arról beszélt, hogy afféle „utolsó bástyát” kell felépítenünk. Majd hadtestének szakaszán egy lövészgödröt ásatott magának, s kijelentette, hogy egységeivel vállvetve ott fog harcolni az utolsó pillanatig, amíg csak közelharcban mindenki el nem

pusztul. Ami személyét illeti, erre nem került sor. Húbe a főhadiszállás parancsára csakhamar ismét, ezúttal végleg elhagyta a katlant, neki kellett újjászerveznie légi ellátásunkat.

Január második hete izgalmat keltő meglepetéssel kezdődött. Egy szép napon az asztalomon nagy mennyiségű felderítési anyagot – térképeket, jelentéseket, iratokat, felhívásokat és propagandaanyagokat – találtam, köztük egy nyomtatott röplapot, amelynek kifogástalan németiséggel fogalmazott szövege csaknem kihozott bennünket sodrunkból. Valószínű, hogy az első vonalban százával szedtek össze ilyen röplapokat. Feltehetően szovjet repülőgépek, a fejünk felett szálló, lassan duruzsolva elhúzó „varrógépek” – amelyek máskor kisebb robbanóbombákat szoktak ledobni – szórták le ezrével őket. Ott keringtek egy ideig a hó fölött, majd rárakódtak a sztyepp megfagyott fűszálaira.

Miről szólt a röpirat? A szovjet parancsnokság fegyverletételre hívta fel bekerített hadseregünket. A felhívás az időközben vezérezredessé előléptetett Paulusnak, valamint a Sztálingrádnál harcoló német csapatok egész tiszti és légénységi állományának szólt. Az okmányt Voronov tüzérségi vezérezredes, a főhadiszállás képviselője, valamint Rokoszszovszkij altábornagy, a Doni Front csapatainak főparancsnoka írta alá. Ez utóbbi a jelek szerint pillanatnyilag az összes ellenséges bekerítő magasabbegységeket vezényelte. A fegyverletételi felhívás helyzetünk tömör, konkrét és igen helytálló értékelésével kezdődött. Különösen hangsúlyozta az éhségtől, fagytól és betegségektől szenvedő csapatok katasztrofális ellátási helyzetét, a téli ruházat hiányát és a rossz egészségügyi ellátást. A gyűrű áttörésére nincs már reális lehetőség, s ebben a kilátástalan helyzetben minden további ellenállás értelmetlen. Ezért a Vörös Hadsereg főparancsnoksága a fölösleges vérontás elkerülésére egy sereg fegyverletételi feltétel elfogadását javasolja. E feltételek értelmében a német csapatok beszüntetnék az ellenállást, megadnák magukat, s az egész fegyverzetet és egyéb fel-

szerelést hiánytalanul átadnák a szovjet parancsnokságnak. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága a fegyverüket letevő katonáknak garantálja életüket és személyi biztonságukat, a normális élelmiszerellátást, a betegeknek és a sebesülteknek az azonnali orvosi segélyt.

A felhívásra adandó válasz határidejéül 1943. január 9-ét jelölték meg. A választ moszkvai idő szerint délelőtt 10 órakor az északi reteszállás egyik pontosan meghatározott helyén, egy fehér zászlóval odaérkező parlamenterek kellett írásban átnyújtania a szovjet parancsnokság képviselőjének.

A felhívás végezetül tudtára adta a sztálingrádi német hadsereg parancsnokának, hogy ha a javaslatot elutasítja, a Vörös Hadsereg és a szovjet légierő kénytelen megsemmisíteni a körülzárt hadsereget, s ezért a felelősséget ő, Paulus vezérezredes viseli.

Ez a fegyverletételi ajánlat természetesen a végsőig feszítette idegeinket, éppen ezért igen óvatosan beszéltünk erről a kényes kérdésről. Mindamellett szűkebb körben egyesek meglehetősen nyíltan mondták ki véleményüket, s egyre leplezetlenebbül bírálták a legfelsőbb helynek sorunkat eldöntő parancsait és intézkedéseit.

Mi történne, ha letennénk a fegyvert? Tulajdonképpen nem hittünk az oroszoknak, igen bizalmatlanul fogadtuk ígéreteiket. Vajon egyáltalán képesek lennének-e ilyen hatalmas hadifogolytömeg gyors ellátásáról és orvosi kezeléséről gondoskodni? Vajon nem helyesebb-e feltételezni, hogy az a vad gyűlölet és bosszúvágy jut majd érvényre, melyet a szovjet röplapok, elsősorban Ilja Ehrenburg röplapjai tervszerűen szítottak a Vörös Hadsereg soraiban? Irataim között már egész gyűjteményem volt ezekből a röplapokból, s mindegyikük arról szólt, hogy a „fasiszta vadállatok és szörnyetegeket veszett kutyák módjára kell megsemmisíteni”. Vajon nem félő-e ezek után, hogy az oroszok leszámolnak hadifoglyaikkal, s mindenekelőtt a tiszteket semmi-

sítik majd meg? De legjobb esetben is nehéz szibériai kényszermunka várna ránk! Elvégre mindkét részről embertelen háború folyik Keleten, s éppen a Sztálingrád körüli vad viaskodás a legrosszabbra engedhet következtetni*.

A fegyverletételi javaslat egyes mondatain csak mosolyogni tudtunk. Így például a katonáknak patetikus szavakkal nemcsak életüket és biztonságukat szavatolták, hanem azt is, hogy később visszatérhetnek Németországba vagy egy tetszés szerinti más országba. A kapituláló harcosok megtarthatják egyenruhájukat, rangjelzéseiket, kitüntetéseiket és értéktárgyaikat, a magasabb rangú tisztek pedig szálfegyvereiket is.

A félelem, a kétségek és bizalmatlanság szülte kérdések újra felvetődtek. Állandóan mérlegeltük, vajon nem állunk-e túlságosan saját propagandánk befolyása alatt, amikor csak a legrosszabbra gondolunk. Hátha az oroszok mégis életben hagyják és elviselhető bánásmódban részesítik a hadifoglyokat! Elvégre már sok érdekes dolgot tudtunk meg olyan, már foglyul ejtett német katonáktól, akiket propagandacélzattal visszaküldtek a katlanba, s akik – kenyeret és szalonnát hoztak magukkal! Ezenkívül számos értesülést, amelyet legfelsőbb hadvezetésünk szerzett az ellenségről és továbbított nekünk, egészen nyilvánvalóan kiszínezték, mindenféle borzalmas részlettel tüzdelték meg, nehogy a katonáknak eszükbe jusson átszökni vagy kapitulálni.

Hátha a harc beszüntetését ajánló orosz felhívás mégis kivezető utat mutat reménytelen helyzetünkből! Elvégre az csak nem becstelenség, ha ilyen hosszan tartó helytállás után tesszük le a fegyvert, amikor pusztuló hadseregünk már élelem- és lőszerhiányban szenved! Hiszen az öreg

* Wieder eltorzítja a tényeket. A Vörös Hadseregben az agitációs és propagandamunka valóban kifejlesztette az ellenséggel szembeni gyűlöletet, de soha senkit sem biztatott arra, hogy hadifoglyokat semmisítsen meg, hogy rajtuk álljon bosszút. – *A szovjet kiadó.*

Blücher is kapitulált hasonló helyzetben anélkül, hogy ebben bármiféle szentségtörést látott volna*!

Tudtam, hogy ellenállásunk még jó néhány harcképes szovjet hadsereget leköt, köztük csapásmérő erőket és nagyszámú tüzér magasabbegységet. Nos, a mi fegyverletételünk szabaddá tenné ezeket a szovjet kötelékeket, és hadseregcsoportunk amúgy is súlyos helyzetben levő többi arcvonalszakasza ellen vetnék be őket. Ilyen körülmények között megengedi-e a katonai becsület, hogy a fegyverletételnek még csak a gondolatát is felvessük? Semmi kétség: ellenállásunk hosszabb távra kilátástalan. De hátha az általunk át nem tekinthető hadászati helyzet szemszögéből még fontos feladatunk van! Hiszen sokat beszélnek arról, hogy seregeink visszavonulnak a Kaukázus előteréből. És meglehet, hogy magasabb hadászati és hadműveleti megfontolások teszik égetően szükségessé további harcunkat! Vajon az a kétségtelen tény, hogy harcunk reménytelen, s hogy egy fegyverletétellel elkerülhetnénk az utolsó, kétségbeesett, haláltusához hasonlítható harcokat – vajon ez a tény igazolja-e kellően kapitulációnk jogosságát? Avagy ezzel a lépéssel talán súlyosan megsértjük a katonai hagyományokat, amelyek egyszer s mindenkorra meghatározták a becsület és a kötelesség fogalmát? Azokban a napokban a háború egész problematikája iszonyú gyötrelmeként szállta meg gondolataimat. Elképzelhető, hogy hatványozott mértékben érezték ugyanezt azok, akiket a sorsunk iránti felelősség terhel!

Kínzó elmélkedéseim során először sehogyan sem találtam kivezető utat az ellentmondó érvekből. De aztán egy dolog világossá vált előttem: emberi és erkölcsi érzésem, a mérhetetlen nélkülözésekből és áldozatokból kiindulva egyre jobban szembeállított a tisztán katonai nézőpontokkal és hadászati megfontolásokkal. Magatartásom kialakulását többek között legújabb tapasztalataim és megfigyeléseim is

* *Blücher*, Gebhard (1742–1819) – porosz tábornok. 1806. november 7-én, 14 000 főnyi hadserege élén megadta magát Napóleon seregeinek. – *A szovjet kiadó.*

eredményezhették, nemkülönben azok a hadtesttörzsrészekhez érkező jelentések, amelyeknek tartalmát csak meg kellett szorozni, s máris előttünk állt hadseregünk lesújtóan szomorú összképe. Vajon az emberéletben és emberi méltóságban hozott óriási áldozat igazolható-e bármiféle hadászati követelményekkel és szükséggel? Nem igazolható, mert mindenféle katonai lépést össze kell egyeztetni az emberi, erkölcsi felelősség tudatával! Titokban abban reménykedtem, hogy parancsnokságunk igyekszik majd tárgyalásokkal időt nyerni, közelebbit megtudni a betegek és a sebesültek el-látására vonatkozóan, vagy legalábbis kedvezőbb fegyverletételi feltételeket elérni.

A hadsereg parancsnoksága, ami állásfoglalását illeti, nem sokáig hagyott bennünket kétségek között. Csakhamar parancsokat és rendelkezéseket kaptunk, híreket közöltek velünk. Kapitulációról szó sem lehet. A hadseregparancsnok közölte a Führer főhadiszállásával az orosz ultimátum tartalmát, és engedélyt kért az önálló cselekvésre. A válasz nem sokáig váratott magára: Hitler személyesen megtiltotta a kapitulációt, január 9-én pedig Paulus vezérezredes írásban elutasította a szovjet parancsnokság fegyverletételi felhívását. Az egységekkel semmi közelebbit sem közölhettünk, csak azt a parancsot kellett kiadnunk, hogy a vonal közelében felbukkanó parlamenterekre a jövőben minden előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet kell nyitni. A hadseregnek ez a rádió útján közölt rendelkezése semmi kétséget nem hagyott a hadvezetés szándékai iránt. A mi törzsrésznél felháborodás és ellenkezés fogadta ezt a parancsot, hiszen a nemzetközi jog súlyos megsértéséről volt szó. Persze senki sem mert hangosan bírálni, nem mertük nyíltan kifejezni elégedetlenségünket.

Így tehát az orosz fegyverletételi javaslatot hivatalosan tudomásul vették ugyan, de gőgösen, sőt kihívóan visszautasították, mint a katonai becsülettel össze nem férő, elfogadhatatlan indítványt. A parancsnokság nem is gondolt arra, hogy tárgyalásba bocsátkozzék az ellenséggel, sőt külön

parancsban figyelmeztette a harcoló alakulatokat: a harci szellem aláásására irányuló ellenséges propagandát megfelelő ellenállással kell fogadniuk, s a megígért felmentésbe vetett megingathatatlan hitet kell szembehelyezniük az ilyenfajta próbálkozásokkal.

Újra emlékezetembe idéztem Hitler nagyhangú kijelentéseit, amelyek szerint a német katona legyőzhetetlen, nem ismer lehetetlent. Persze a fegyverletételnek még a gondolata is összeférhetetlen a Wehrmacht legfelsőbb hadurának presztízsével. És a Führer még közvetlenül bekerítésünk előtt is, müncheni beszédében ünnepélyes, istenkáromlásnak hangzó esküt tett: „Biztosíthatom önöket – és ezt Isten és a történelem előtti teljes felelősséggel megismétlem –, Sztálingrádot soha többé nem hagyjuk el. Soha többé...!” Így azután életre-halálra odakötöttek bennünket a doni sztyepphez, itt kellett beteljesednie sorsunknak. Szörnyű hetek elé néztünk, s az elkerülhetetlen vég szörnyű árnyéka borult ránk azokban a fagyos januári napokban.

AZ OROSZOK SZÉTFESZÍTIK A KATLANT

1943. január 10-én reggel, pontosan 24 órával az ultimátum lejárta után az oroszok fürgeteges tűzérségi tűzzel hozzálátak a katlan megsemmisítéséhez. Hosszan tartó, hátborzongató dübörgés és tompa morajlás töltötte meg a levegőt, rengett a föld, fedezékünk minden eresztékében recsegett-roppogott. Mielőtt még összeköttetésünk megszakadt volna a külvilággal, a szomszédos magasabbegységektől befutott hozzánk néhány jelentés. Ezekből nagyjából képet alkothattunk a helyzetről. A tűzérségi előkészítés kiterjedt a katlan egész nyugati felére. A Rosszoska folyó völgyének keleti szegélyeitől kezdve – ahol kimerült hadosztályaink erejük végső megfeszítésével védekeztek – a szomszédos páncélos hadtest szakaszán át a nyugat felé kinyúló „marinovkai kiszögellésig”, sőt tőlünk délre is elszabadult a pokol. Ezen a

80 kilométernyi hosszúságú arcvonalon a szovjet tűzérés iszonyatos vas- és tűzáradattal puhította állásainkat, így akarván utat nyitni Sztálingrád felé. A mi hadtestünk leginkább egy árvízi mentőcsapathoz hasonlított, amelyet egy újra meg újra helyreállított gátnál, az árhullámtól legjobban fenyegetett helyen vetettek be. Az oroszok nagy támadása válasz volt a fegyverletételi felszólítás elutasítására.

Az első izgalmak után szorongva, a kiszolgáltatottság érzésével vártuk a fejleményeket, hiszen a híradó vonalak megszakadása lehetetlenné tette a hírek továbbítását. Ezekben a napokban többször is bejártam a különböző arcvonalszakaszokat, hogy parancsokat továbbítsak és átvegyem a helyzetjelentéseket. Ilyenkor egy kicsit fellelegeztem a végtelen fehér sztyeppen, amelynek fényes hó- és jégpáncélját feltépték a gránátok és az aknák. Majd elől, az arcvonalbeli alakulatok törzsénél ismét a feszültség, az izgalom, az idegesség és a kétségbeesés légkörébe kerültem. A helyzet helyenként homályos és áttekinthetetlen volt. Közben ugyanis az oroszok már több helyen betörték állásainkba, s mindenütt az jelentette a legfőbb gondot, miként tömjük be a réseket, honnan pótolják a hiányzó harcosokat, fegyvereket, lőszert és egyéb hadianyagot. Minden jel arra mutatott, hogy a katasztrófa most már végképp elkerülhetetlen.

Ebben a reménytelen helyzetben még mindig ugyanazokat a hadseregparancsokat kaptuk: „Védekezni! Kitartani! Egy lépést sem hátrálni! Harcolni az utolsó töltényig!” Az OKH és a Führer – vagy 2000 kilométer távolságról a térképasztalok mellől irányítva bennünket – megtiltotta a veszélyeztetett arcvonalszakaszok önkényes feladását, a hadsereg parancsnoksága pedig, amelynek kínos pontossággal számot kellett adnia a védelmi vonal minden módosulásáról, nem tehetett mást – engedelmeskedett. Ugyanígy engedelmeskedtek a hadtestek, a hadosztályok, az ezredek parancsnokságai; gyakran keserű bírálattal, nyílt vagy titkos kétkedéssel, lázadva vagy beletörődve, de – engedelmeskedtek. És engedelmeskedtek a szenvedő, a halál küszöbén

álló katonák is a jeges sztyepp lövészárkaiban és fedezékeiben, kötelességből vagy apatikusan, néma kétségbeesés közepette, a végsőig kitartva.

Több mint három napig tartottak az addigi állásokban az elkeseredett, sok-sok ezernyi emberáldozatot követelő védelmi harcok, végül aztán az oroszok menthetetlenül betörték és szétzúzták a katlan nyugati falát. De a rendezetlen visszaözlés előtt még az önfenntartási ösztön utolsó fellobbanása újabb bátorságot, elszántságot öntött a katonákba. A felsőbb vezetés nem fukarkodott az elismerésekkel: tömegével léptette elő a harcosokat, kitüntetések és rendjelek osztogatott a szenvedő, halálra ítélt embereknek. De vajon mire volt jó mindez?

A helyzet katonai szempontból egyre reménytelenebbé vált, kínjaink napról napra szaporodtak, engem pedig mindjobban gyötört a kérdés: miért ez a véráldozat? Mi értelme ennek a kérlelhetetlen halálnak? Lehetséges, hogy a legfelsőbb katonai és politikai vezetés – több ezer kilométer távolságban – pusztán a tekintélyt akarja kíméletlenül és mindenáron megvédeni, s ezért sok tízezer ember életét nem is tartja túl nagy árnak? Ez a kérdés foglalkoztatott, nem hagyott nyugton egészen a hadsereg végső, gyászos pusztulásáig.

Közben nyugati szomszédainkra is rázúdult a szerencsétlenség. A „marinovkai kiszögellés” – ahol az egyik gépesített hadosztály viszonylag kedvező állásokban helyezkedett el – immár tarthatatlanná vált. Eredetileg ennek a kiszögellésnek kellett volna biztosítania a decemberben tervezett kitörést, amikor Manstein felmentő csapatai közeledtek. A kitörési tervek meghiúsultak, a parancsnokság viszont nem rövidítette meg az arcvonalat, s fennállt az a veszély, hogy az észak és dél felől előretörő orosz támadó ékek egyszerűen elvágják a kiszögellést. Ez volt ama kevés esetek egyike, amikor a hadsereg parancsnoksága hivatalosan visszavonulást rendelt el. Az oroszok, szorosan követve hanyatt-homlok visszaözlő egységeinket – amelyek köz-

ben elvesztették értékes hadianyaguk nagyobb részét –, benyomultak a katlanba, s fokozatosan mozgásba hozták az egész nyugati arcvonalszakaszt, miközben egy sereg fontos helységet és támaszpontot elfoglaltak. Például Kravcovót, Cibenkót, Dmitrijevát és Karpovkát. Ily módon a gát végképp átszakadt, az ellenség árhulláma betört, és már semmi sem tudta huzamosabb időre feltartóztatni.

A csapatok visszavonulása végül fejvesztett meneküléssé fajult, amely más hadosztályokból is magával rántott köteleket, harci csoportokat. Ebben a káoszban egész alakulatok bomlottak fel. Erre a sorsra jutott baloldali szomszéd-ságunkban egy teljes hadosztály, amely hosszú ideig a mi alárendeltségünkben harcolt, míg végül kiégett, mint a szén a kályhában. A szóban forgó hadosztály már a katlancsata kezdetétől elképzelhetetlen megpróbáltatásokon ment keresztül. Így november 19-én is pánikszerű visszavonulásra kényszerült, amikor az oroszok Kletszkajánál áttörték a doni északi reteszállást. Heves rohamokkal kellett szembeállnia decemberben, amikor az ellenség a katlan északnyugati falát akarta szétfeszíteni, s a hadosztály a Kazacsji kurgán (Kozák-dombok) környékén súlyos vérvesztéseget szenvedett. Nem csoda, hogy az oroszok éppen ezt a félig-meddig már szétzúzott magasabbegységet választották propagandájuk elsőrendű céltáblájává. Tömegével szórták le a röplapokat, amelyeken a V. D. jelzéssel (a hadosztályparancsnok monogramja) ellátott hadosztályt olyan jelzőkkel illették, mint „versoffene” (iszákos), „verlorene” (elveszett), „verbrecherische” (bűnös). Ez a hadosztály már nem létezett többé. Nem sokkal később láttam, amint parancsnoka, egy sereg nélküli vezér, megzavarodva és kétségbeesve tévelygett ide-oda, nyilván új feladatot keresett magának.

A szomszédos pán céloshadtest felől a baj hamarosan hozzánk is elért. A Kazacsji kurgán közelében az oroszok újabb magaslatokat foglaltak el, s ezzel utat nyitottak a Roszoszka folyó völgyébe. Elkerülhetetlenné vált a hadtest

egységeinek visszavonása és újjászervezése. A visszavonulás, kiváltképpen a különösen nagy nyomás alatt álló balszárnyon, helyenként menekülésszerű és rendezetlen áradattá változott.

Ez a kétségbeesett visszaözlés farkasordító hidegben és kíméletlen hóviharban történt. 30 fokos hidegben vonultak a kietlen, havas sztyeppen a kis harci csoportokká zsugorodott ezredek szálnalmas maradványai, s nyomukban vánszorogott a könnyű sebesültek és a fagyásosak végtelen oszlopa. Hányan haltak meg ezekben a napokban azok közül, akiket addig megkíméltek az orosz lövedékek, akik már nem bírták az embertelen erőfeszítést, az éhséget, a hideget! Hányan estek össze az úton, hogy aztán nyomban – mintegy kíméletből – belepje őket a hó!

És ez már nem parancsra történő visszavonulás volt. Az arcvonalak visszahúzódása most a végsőig való kitartást elrendelő parancsok ellenére indult meg, noha az OKH szigorúan megszabta a mindenáron tartandó védelmi vonalat. A helyzet rendezetlen visszavonulásra kényszerítette a kimerült alakulatokat, amelyek közben elvesztették megmaradt nehézfegyvereik és hadianyaguk nagy részét. Erejük végképp elfogyott.

Mindazonáltal rövid ideig sikerült valamilyen védelmi vonalfélét kiépítenünk és tartanunk a pitomnyiki repülőtérrel, amelyet az ellátási központokban keletkezett pánik következtében átmenetileg már kiürítettek. Az eredeti katlán kellős közepén elhelyezett ellátási bázist semmi körülmények között sem adhattuk fel. Amikor azonban az eredeti északi és északkeleti katlanszegély régi támaszpontjai – Bolsaja Rosszokától Baburkinón át Novo-Alekszejevkáig – orosz kézre kerültek, a repülőtérrel már nem tudtuk sokáig védeni. A sebtiben épített védőállások – a nyugat felől szétfeszített gyűrű széles áttörési helyén – sokkal inkább a vezérkari térképeken léteztek, mint a szomorú valóságban. Mélységük jelentéktelen volt, s tömör védelmi „falról” aligha lehetett beszélni. Egyre fogyatkozó, kimerült egysé-

gek küzdöttek itt, s ezeket nemcsak a harcok morzsolták fel, hanem a tengernyi nélkülözés is, és soraikban ijesztő mértékben aratott a halál. Imitt-amott akadt csak nehézfegyver és kevéske lőszer, és általában a legelemibb feltételek is hiányoztak a sikert ígérő harchoz. A csapatok erkölcsi ellenálló ereje is semmivé foszlott.

Így aztán január közepén elveszett hadseregünk szíve, a pitomnyiki repülőtér, s a katlan területe az eredetinek körülbelül felére zsugorodott. Ezzel sorsunk végképp megpecsételődött. A hadsereg parancsnoksága később a Voroponovón át vezető kör alakú autót mentén újra megpróbált védelmet kiépíteni, bár csak alig harcképes csapatok álltak rendelkezésre. Ám a szétzúzott és egyre rohamosabban szétzúlló hadsereg lavinaszerűen özönlött a Volga mentén a több kilométer kiterjedésű óriási sztálingrádi romhalmaz felé*.

A KÖZELGŐ TRAGÉDIA

Ami 1943 január második felében Sztálingrádnál, a vi gasztalanul havas doni sztyeppen és a Volga mentén történt, méreteiben elképzelhetetlen tragédia volt. 200 000 embert érintett, olyan embereket, akik naponta néztek szembe az elkerülhetetlen halál minden változatával. De sötét árnyként nehezedett sok-sok német családra is, hiszen mindnyájan tudták vagy sejtették, milyen katasztrófa vár apáikra és fiaikra, s visszafojtott aggodalommal néztek a jövő elé.

A katlanban olykor hallgatni tudtuk a rádióhíreket. Az eleinte patetikus, a valódi helyzetet elködösítő vagy homályos célzásokat tartalmazó Wehrmacht-hadijelentések nap-

* Január 10-én a bekerített arcvonal hosszúsága 170 km-t, az ellenség által tartott terület pedig 1400 km²-t tett ki. Január 18-ra a bekerített körzet mélysége nyugatról keletre: 33 km-re, a legszűkebb helyen pedig 20 km-re csökkent. Észak-déli kiterjedése 30 km volt. Területe 800 km²-rel szűkült, s mindössze 600 km²-re zsugorodott össze. – *A szovjet kiadó.*

ról napra leplezetlenebbé váltak. Az adást időnként túlhar-
sogta egy orosz zavaróállomás kísérteties hangja, amely
„sztálingrádi tömegsírrol”, a 6. hadsereg pusztulásáról be-
szélt.

Sorsunkhoz már nem férhetett kétség. A parancsnokság
megtiltott minden kitörési kísérletet, s a felmentő hadműve-
let, amely meghozhatta volna a szabadulást, meghiúsult. Az
oroszok fegyverletételi felszólítását a hadsereg parancsnok-
sága elutasította, s nem kaptunk szabad kezet a cselekvésre.
A parancsnokság önhatalmúan nem tett semmit, hogy ide-
jében elkerüljük a végzetet. Most, amikor az ellenség meg-
kezdte döntő, megsemmisítő támadását és tragédiánk képe
már világosan kirajzolódott, nem is gondolhattunk egy
utolsó, elkeseredett, nyugati irányú kitörési kísérletre. Külső
segítségre ugyancsak nem számíthattunk többé.

De az ellenség pusztító tűzénél is jobban szedte áldozat-
tait a már hetek óta hiányosan táplálkozó katonák között az
éhség, a kimerültség, a fagy és mindenféle betegség. A visz-
szavonulással járó iszonyú megerőltetés következtében a
helyzet katasztrofális mértékben romlott. Alig-alig volt éle-
lem, fegyver, hiányzott a biztonság, a meleg, a remény –
egyszóval: hiányzott a harc minden létfontosságú feltétele.
A fegyverletételi ajánlat visszautasítása után hadseregünk
még egy hosszú, borzalmas hetet töltött el szívós védelmi
harccal, visszavonulással, meneküléssel, s ily módon jelentős
főlényben levő ellenséges erőket kötött le. Most, január
16-án, a létfontosságú pitomnyiki repülőtér elvesztése után
valóban úgy tűnt, hogy elérkezett a hadműveletek beszünte-
tésének ideje. A légi úton való ellátás átmenetileg teljesen
megrekedt, nem jött élelmiszer- és lőszerutánpótlás, a bete-
geket és a sebesülteket nem tudták kiszállítani a katlanból.
A parancs értelmében helyreállított, romokkal és hóbuckák-
kal borított, elég rövid és szűk kifutópályájú gumraki re-
pülőtér mindjobban az ellenséges tűz hatáskörzetébe került.
Több ezer emberéletet követelt minden újabb nap, amellyel
a harcot meghosszabbították. Nem volt már vesztegetnivaló

idő, s én egyre csak vártam, hátha végre történik valami. Ezt a titkos vágyamat nyilván sok-sok bajtársam, sorstársam osztotta azokban a napokban. De semmi sem történt, a végzet elkerülhetetlenül közeledett.

Ilyen körülmények között a további „védekezés” a gyötrelmes haláltusa meghosszabbítását jelentette. Vagy talán hadseregünk csakugyan képes lett volna még olyan feladat betöltésére, amely erkölcsileg igazolta volna ezt az óriási véráldozatot? Nem, napról napra nyilvánvalóbbá vált, hogy a harcnak immár semmi értelme és célja sem lehet. Nem emlékszem olyan parancsra vagy felhívásra, amely a további harc szükségességét elfogadhatóan indokolta volna. Igaz, az OKH és a főhreri főhadiszállás még egy érveléssel megpróbálta alátámasztani álláspontját, s ez alkalmasint a hadsereg-parancsnokság elhatározásait is befolyásolta. Eszerint végsőkéig való kitartásunk – helyesebben: öngyilkosságunk – lehetővé tette volna egy új arcvonal kiépítését*. Persze, ott a katlanban mi nem alkothattunk tiszta képet a keleti arcvonal déli részének általános helyzetéről. Magasabb parancsnokságainkon nem volt titok, hogy egész hadseregcsoportunk igen veszélyes helyzetben van, és délen kaukázusi seregeinknek súlyos veszélyekkel terhes visszavonulást kell végrehajtaniuk. Annyit azonban világosan láttunk, hogy kitartásunk és fokozatos pusztulásunk vajmi kevésbé változtathatott az események alakulásán, különösen amióta katlanunk egyre szűkebb területre zsugorodott. Ettől kezdve ugyanis újabb meg újabb ellenséges erők szabadulhattak fel más arcvonalszakaszok számára. S ez a folyamat január közepétől egyre jobban erősödött. Valószínűleg könnyű lett volna az oroszoknak a támadás első napjaiban bevetett csapásmérő csoportokkal rövid idő alatt felszámolni a katlant. De erre az elég nagy áldozatokkal járó bevetésre nem volt szükségük, hiszen az idő nekik dolgozott.

* Ezt a kérdést A. I. Jerjomenko marsall eléggé pontosan tisztázza előszavában. – *A szovjet kiadó.*

Ellenfelünk elsőprő rohammal küzdötte le ellenállásunkat, kikényszerítette a betörést a katlanba, s most már nem sietett; szemlátomást nem tartotta veszélyesnek bekerített áldozatát, úgy vélte, hogy a halálra sebzett vad nem árthat többé. Az események menetét már régóta az oroszok diktálták, tőlük függött, mikor kapjuk a kegyelemdöfést.

Ami ezekben a napokban a Volgánál lejátszódott, azt már nem tekinthetjük olyan szomorú áldozathozatalnak, amilyen általában egy háborúval jár. Ennek a kétszázezres hadseregnek a golgotája messze felülmúlta a német hadtörténelem minden addigi kudarcát – a verduni szerencsétlenséget is –, mégpedig azért, mert egy hatalmas, ellenállásra képtelen embertömeg lassú kínhaláláról volt szó. Itt a német nép egy részét ítélték pusztulásra, ami tulajdonképpen egész nemzeti létünket veszélyeztette, s ennek erkölcsi hatása elkerülhetetlenül kiterjedt az egész országra. Vajon a hadászati egyensúly helyreállítása elfogadható indokul szolgálhatott-e a mérhetetlen szenvedésekre és áldozatokra, erre a hosszú nyúló haláltusára, az emberélet és az emberi méltóság semmibevevására?

A pitomnyiki repülőtér elvesztése után az értelmes vagy egyáltalán még emberhez méltó további harcnak nem voltak meg az előfeltételei. Erről már önmagában az a tény is meggyőzhet bárkit, hogy január közepétől hajmeresztő mértékben nőtt a betegek és a sebesültek száma, s az ellátás katasztrofálissá vált. A hadsereg általános pusztulása közepette ezrével fordultak elő egyéni tragédiák a sebesült- és beteggyűjtő állomásokon, a kötözőhelyeken, a tábori kórházakban, ahol szinte pokollá vált az élet, miután az oroszok megkezdték a katlan szétzúzását.

A berendezett gyűjtőállomások egy idő után már nem tudták felvenni a tömegével jelentkező betegeket, sebesülteket, haldoklókat. Mindenütt hiány mutatkozott gyógyszerben, kötszerben, sátrakban, téli ruházatban, orvosi műszerben, tűzifában, üzemanyagban, tehergépkocsiban és tábori konyhában. Minthogy az egyik hadseregparancs értelmében

egyetlen sebesült sem eshetett fogságba, a katlan nyugati és északi arcvonalának összeomlása után sürgősen ki kellett üríteni az ottani kötőhelyeket. Akik még valamennyire jární tudtak, kinnal-kesérvvel vonszolva magukat, nekiindultak a szinte végtelennek tűnő útnak. Serkentette őket az oroszoktól való félelem, valamint az a remény, hogy valahol majd menedéket találnak, vagy legalább a zord hideg elől elrejtőzhetnek. Karpovkából, Dmitrijevkből, Novo-Alekszejevkből, Baburkinből és Bolsaja Rosszoskból – ezek a helységek mindig kellemetlen emléket jelentenek a sztálingrádi harcosok számára – hosszú oszlopokban vonultak a jórészt nyitott tehergépkocsik a katlan belseje felé, zsúfolásig tömve a fagytól szenvedő sebesültekkel, jajgató betegekkel, haldoklókkal. Igen gyakran fordult elő, hogy az oszlopban egy-egy kocsí megállt, mert a hófürgetegben elakadt, vagy elfogyott az üzemanyaga. Ezeknek a meneteknek ugyanaz volt a céljuk: a hadsereg gumraki tábori kórházát akarták elérni, amelyet részben a pályaudvar romjai között, részben pedig a vágányokon álló vasúti teherkocsikban rendeztek be. Hasonló kórházak működtek Sztálingrád körül, a legnagyobbak magában a városban.

Ezek a kórházak mind-mind a szörnyűségek színhelyei lettek, hiszen a sebesültek és a félig megfagyottak, a kimerültek és a kiéhezettek, a vérhasban és a tífuszban szenvedő betegek közt zavartalanul aratott a halál. A műtőállomások mellett ásott gödrök színültig megteltek leamputált fagyott végtagokkal. És hiába szökött magasra a halálozások száma, a szerencsétleneknek mégsem jutott sem hajlék, sem élelem, sem ruházat. A teljesen kimerült és lehetőségeik végső határáig eljutott orvosok rendszerint csak azokkal foglalkozhattak, akiknek a megmentésére még volt remény. A többieket sorsukra kellett hagyni, ők a halál biztos zsákmányai lettek. A súlyos sebesültek elszállításakor végül kétségbeesés és pánik tört kí az elszállítást végző repülőgépeknél, s elképzelhetetlen jelenetek játszódtak le. Az ellátatlan sebesültek

és betegek száma napról napra ugrásszerűen nőtt, s január végére már meghaladta az ötvenezret*.

Vajon ezek az állapotok nem szolgáltattak-e elegendő alapot arra, hogy a pusztuló 6. hadsereg az emberiség szempontjaitól vezérelve abbahagyja az értelmetlenné vált harcot? A kérdés különösen január harmadik hetében kezdett igen erősen nyugtalanítani, amikor visszatért törzsünkhöz egy bajtársunk, akit gyomorbajjal már régebben a gumraki tábori kórházba szállítottak. Ez a bajtársunk az első segédtiszt volt, hivatásos százados, aki nyilván hozzászokott már a megpróbáltatásokhoz, de ott, a szörnyű emberi nyomor poklában ő sem bírta ki. Teljesen elkeseredve és kétségbeesetten, szinte félholtan egyszerűen megszökött onnan, és visszatért hozzánk, hogy bajtársai körében haljon meg. Aligha hittem volna el neki mindazt a szörnyűséget, amit Gumrakra és a halál birodalmáról mesélt, ha nem látom a szerencsétlennek ijedtségtől halottsápadt arcát és teljesen zavaros szemét.

A harcoló egységek kínjai és gyötrelmei január második felétől éjjel-nappal sokasodtak, mígnem bekövetkezett a keserű végpusztulás. A csapatok nyolcheti, szavakkal kifejezhetetlen szenvedés és nélkülözés után most a reménytelenség és a megsemmisülés valóságos poklában senyvedtek, s versenyt futva a halállal – amely persze nemsokára halomszámra szedte áldozatait – a pokol egyre szűkebb térségére szorultak. A kálvária főbb állomásai: Pitomnyik, Gumrak, Sztálingradskij község és maga Sztálingrád. S a hatalmas Volga menti romhalmazhoz vezető úton minduntalan megisméltődtek az áttekinthetetlen tragédia szomorú, mindig egyforma jelenetei. Közben pedig egyre érkeztek a parancsok: harcolni, ellenállni, végsőkig kitartani, majd elszakadni az ellenségtől, visszavonulni, menekülni, majd újabb

* Ezek a tények, egy szemtanú tapasztalatai, a legjobban cáfolják a nyugatnémet propagandának azt a rosszindulatú állítását, hogy a Volga menti német hadsereg katonáinak zöme szovjet hadifogságban halt meg. – *A szovjet kiadó.*

védelmi vonalat kiépíteni, lövészárkot ásni a hóban és a csonttá fagyott földben. Újabb meg újabb súlyos veszteségek, pánik, menekülés, meg a véget nem érő harc az éhség és a hideg ellen. Sehol egy kiépített állás, elfogadható hajlék, szögesdrót vagy valamiféle erősítés, sehol kellő mennyiségű tűzifa. Csak itt-ott nyújtottak átmeneti védelmet a balkák, ezek a szűk sztyeppszakadékok, amelyeket zsúfolásig megtöltöttek a törzsek, az ellátó oszlopok, a hadtápalakulatok. A kopár, minden fedezéket és támaszpontot nélkülöző hólepte sztyepp a tragédiák sorozatának kegyetlen tanúja volt.

A törzseknél állandósult a feszültség, az idegesség, a zűrzavar, a kétségbeesés, a lázas hajsza. Az irányító gépezet egyelőre még működött. A magasabb parancsnokságok küldözgették a parancsokat, az intézkedéseket, a megkereséseket, a figyelmeztetéseket, a fenyegetéseket. Az alárendelt egységeknél nem volt hiány kritikában, felháborodásban, kétkedésben. A törzsek újabb ellenállási vonalakat rögtönöztek, átcsoportosítottak, összegyűjtötték a hadtápalakulatok harcképes katonáit, a könnyebb sebesülteket és a fagyásosakat, valamint azokat a sztyeppen bolyongó kimerült harcosokat, akiket odacsalt egy-egy gőzölgő tábori konyha, s tartalmatlan levessel, zsírtalan lóhússal és vagy húsz deka kenyérrel ismét „harcképessé” tették őket.

Ha itt-ott még felcsillant is a Hitler által oly határozottan megígért felmentésbe vetett remény, a sztálingrádi harcosok tömegein a halálba való fásult beletörődés érzése uralkodott. Az általános szenvedés közepette tehetetlenül néztük, mint közeledik a vég, kérlelhetetlenül és elkerülhetetlenül. És ezt a tetőpontja felé sodródó emberi tragédiát a Wehrmacht hadijelentése a következő szép, hangzatos szavakkal adta az otthoniak tudtára: „Sztálingrádban a 6. hadsereg halhatatlan dicsőséget szerez zászlájának a nyomasztó túlerőben levő ellenség elleni hősi, önfeláldozó harcával.”

Január harmadik hetének végén már a mi törzsünk is menekült. Átmenetileg a gumraki repülőtér föld alatti fabunkereiben találtunk menedéket. Ezeket valamikor az oroszok építették ki, s a legutóbbi időkig itt volt elszállásolva a hadsereg-parancsnokság. A visszaözoñlő járművek és katonák áradata fölött állandóan ott keringtek a szovjet repülők. Támadási célpontjuk bőven akadt. A bombabiztos föld alatti hajlék viszonylagos nyugalma jólesett. Felhasználtam az alkalmat, hogy megírjam búcsúleveletem szeretteimnek.

Feleségemtől december végén kaptam az utolsó levelet. Azóta légipostára már nem számíthattunk. Egyes bajtársaim gondolatban már leszámoltak életükkel. Mind gyakribbak lettek az öngyilkosságok. Sokan már túlestek azon a szomorú órán, amikor megírták és egy bizonytalan postára bízták utolsó üdvözetüket. Mások a kirepülő sebesültekkel hazaküldték értéktárgyaikat, jegygyűrűiket. Jómagam eddig szűkszavú célzásokkal, óvatosan próbáltam előkészíteni enyéimet a katasztrófára. Most viszont úgy éreztem, feltétlenül nyílt szavakkal kell búcsúznom az otthoniaktól és köszönetet mondanom nekik mindenért. Nehezemre esett az írás. Még fülemben csengett az az utolsó „Viszontlátásra!”, amelyet feleségem a múlt év egyik tavaszi éjszakáján a telefonba kiáltott nekem több száz kilométer távolságra, Kijevbe, mielőtt még a Dnyeperen túli orosz síkság végtelen térsége elnyelt volna. S most nemsokára mindennek vége, és a küszöbönálló második házassági évfordulónkon talán mái örök bizonytalanság és gyász költözik abba a szívbe, amelyben most még halvány remény honol.

Miközben odakint körös-körül hullottak a bombák és szedte áldozatait a halál, írás közben hirtelen csodás és megfoghatatlan, vigasztaló, reménykeltő érzés töltött el. Ez megkönnyítette feladatomat, és a soraimból érezhető bánaton fénysugárként tört keresztül valami ösztönös meggyőződés, hogy hosszú, szomorú és viszontagságos elszakí-

tottság után egyszer még újra láthatom szeretteimet, újra út a boldog élet órája.

De aztán csakhamar ismét erőt vett rajtam az elkeseredés, s nyomasztó teherként nehezedett lelkemre a felismerés, hogy messze vagyok tőlük, nem tudok segíteni rajtuk, olyan időben maradtak egyedül, amikor a legnagyobb szükségük lenne rám. Vajon egyáltalán eljutnak-e hozzájuk búcsúsoraim?

Amikor lezártam a levelet, végképp hatalmába kerített a reménytelenség érzése. Úgy tűnt, mintha hirtelen a szenvedés és a kétségbeesés szakadékába tekintenék, amely felé egész népünk halad, mintha Sztálingrád az egész Németországra való mérhetetlen szerencsétlenség előjátéka lenne.

A katlan északkeleti „falánál” az oroszok eddig meglehetősen nyugodtak voltak. Ezért a régi védőállásokban elhelyezett hadosztályaik nagy részét elvonták innen és az északnyugati, valamint a nyugati védőövezetbe vezényelték. Az északkeleti szakaszon maradt alakulataink viszonylag még mindig kedvező helyzetben védekeztek, hisz hónapok óta ott vesztegeltek a régi, álcázott, kényelmes és meleg állásaikban. Még bútordarabjaik és más háztartási eszközök is akadtak, amelyeket ősszel szállítottak ki a város romhalmazából. Miközben a többi magasabbegységnek már az utolsó élelemtartalékát kellett felhasználnia, itt már a körülfárás előtt, idejekorán gondoskodni tudtak megfelelő mennyiségű élelemről. Ily módon ezeket a magasabbegységeket mind ez ideig alig érintette a hirtelen ránk szakadó szerencsétlenség, amely most lavinaszerűen közeledett körükörül.

Menekülésünk közben volt még egy rövid, viszonylag nyugodt időszakunk Gorogyiscse körzetében, egy hosszú, szűk szakadékban. Ott egy rajnai hadosztály törzse fogadott be minket fedezékébe. Ez a hadosztály korábban több ízben harcolt hadtestünk kötelékében.

Az éhség náluk is szedte áldozatait, és ugyancsak megijedtem, amikor viszontláttam tartalékos tisztis ismerősömet,

a vendéglátó magasabbegység felderítő osztályának vezető-jét (a polgári életben vesztfáliai ügyész volt). Már régen ismertem, s igen szívélyesen fogadott barátságosan berendezett fedezékében. Ez a nagy darab, erős ember teljesen összetört, s pesszimizmusa nem hagyott kétséget az iránt, hogy semmiféle illúziót nem táplál a fenyegető katasztrófa közelségéről. Természetesen ez a felismerés még nem terjedt el mindenütt, legkevésbé azoknál az alakulatoknál, amelyeknek keleten a Volga menti arcvonalszakaszt kellett védeniük. Náluk még optimista elképzelések uralkodtak, s a katonák a legmerészebb vágyálmokban hittek. Még a minket befogadó törzsnél is akadtak, akik eleinte hitetlenkedve fogadták és túlzottnak tartották elbeszéléseinket. Végül azonban rájuk is áttérjedt a pánikhangulat, amely lerítt arcunkról.

Amikor gépkocsioszlopunkkal berontottunk a törzs körletébe, nagy izgalmat keltettünk, mert a sok kocsit alig tudták álcázni, s az érkezésünk nyomán támadt élénkség mindenképpen magára vonhatta az ellenséges repülők figyelmét. Kisvártatva csakugyan le is hullottak az első bombák. A bajtársak jól sejtették, hogy menetoszlopunkkal hozzájuk is bevonult a szerencsétlenség, s rövidesen maguk is bekerülnek a visszavonulás, a menekülés forgatagába. Megjelenésünk és elbeszéléseink azután a végsőig felkorbácsolták a kedélyeket és nyomasztó hatást keltettek.

A hadosztályparancsnok idegösszeroppanást kapott. Az a reménye, hogy a betegekkel és a súlyos sebesültekkel kirepülhet, nem vált valóra. Így azután osztoznia kellett katonáinak keserves sorsában. Minthogy a hadosztály parancsnokságát egy másik, fiatalabb tábornok vette át, már nem akadt semmi tennivalója, s a tétlen üldögélés szemlátomást súlyosbította lelki vívódásait. Az én szememben úgy tűnt, mint maga a megtestesült nyugtalanság és félelem, tábornoki egyenruhában. Ott ténfergett a szakadékban a szállások között, hogy tájékozódjék a helyzetről, új híreket halljon. Hozzám, a jóval fiatalabb tiszthez is odajött, félszeg tekin-

tettel rám nézett, nyilván abban a reményben, hogy mint egy magasabb törzs tisztjétől majd megbízható, sőt talán megnyugtató felvilágosítást kaphat. „Mikor érnek ide az oroszok? Hogyan bánnak majd a hadifoglyokkal? Mit fognak tenni a tisztekkel?” Az a tábornok, aki nemrég hadosztályparancsnokként több ezer ember életéért felelt, most nem volt egyéb egy életéért remegő emberroncsnál. S vajon kérdéseiből nem ugyanaz a félelem csendült-e ki, amely többé-kevésbé mindnyájunkon úrrá lett?

A felderítő osztály fedezékében két emlékezetes estét töltöttünk. Társaságunkhoz csatlakozott egy evangélikus pap, egy katolikus szerzetes és a hadosztálytörzs hadműveleti osztályának egyik segédtisztje, aki nagy érdeklődést tanúsított a filozófia iránt. A beszélgetés komoly helyzetértékeléssel kezdődött, s ennek során nem fukarkodtunk az elkeseredett szavakkal és a nyílt bírálatokkal sem. Később csakhamar az alapvető kérdésekre terelődött a szó. A bennünket elnyeléssel fenyegető katasztrófát számos vonatkozásban ama hosszú tévút természetes befejezésének tekintettük, amelyen mindvégig haladtunk, nem törődve a bennünket gyötrő kétségekkel. Szemünk előtt kibontakoztak szerencsétlenségünk szellemi gyökerei, s úgy láttuk, hogy válságba jutott az a valódi katonai szellem, amely itt, Sztálingrádban az egyes katonák és tisztek egyéni harckészsége és önfeláldozó bátorsága ellenére is lélektelen militarizmussá fajult, amely helytelenül, illetve mechanikusan értelmezte a kötelességtudat és a becsület fogalmát. Mert ugyan milyen magasabb megfontolásokat szolgáltak ezek az erények, milyen erkölcsi célok elérésére használták fel őket? Beszélünk az értékek igazi rangsoráról, valamint az emberi méltóság tiszteletben tartásáról, amelyet a jelek szerint már régen sutba dobtak nálunk.

Tisztáztuk, hogy a közelgő katonai katasztrófa egyszerűsmind politikai katasztrófa is lesz, s azokból az önkényes elképzelésekből és cselekedetekből fakad, amelyek már régen megingatták szellemi, kulturális életünk és nemzeti

létünk egészséges alapjait. Vajon az a hatalom, amelyet állampolgárokként és katonaként szolgáltunk, tiszteletben tartja-e az erkölcsi törvényben gyökerező jogot? Nem valószínűbb-e, hogy új evangéliumot hirdettek és valósítottak meg, az erőszak evangéliumát, amely mindent végzetesen a feje tetejére állított, s már meg sem különbözteti az igazságot az igazságtalantól? Eszünkbe jutott, milyen lángoló szavakkal figyelmeztette népünket a háború előtt Ernst Wiechert költő a hanyatlás veszélyére, miközben a gladiátorok dicsőségéről és a szorítóba lépő ökölvívók lelki alkatáról beszélt. Egy politikai örökultusz, amely ellenségesen állt szemben az emberi szellemmel, s harcba szállt az egyetemes szellemi források – az antik kultúra, a humanizmus és a kereszténység – ellen, mindjobban elszakította a német népet a magasztos európai ideáloktól, egyszersmind elfojtotta benne az igazság, a jószág nemes eszméit. Márpedig éppen ezek az egyetemes szellemi források, kulturális értékek voltak azok a tényezők, amelyek annak idején megfékeztek és semlegesítették a germán-német jellemben szunnyadó veszélyes ösztönöket és dinamikus hajtóerőket. S most a náciizmus mértéktelenül szabaddá tette ezeket a végzetes, természetüknél fogva zabolátlan energiákat. Vajon nem együtt, egy tévúton meneteltünk-e ezekkel az erőkkel, talán legnemesebb hitünk és legjobb szándékunk ellenére is? Vajon a német Wehrmacht nem a nemzetiszocialista erőszakpolitika eszköze volt-e, s vajon nem vállalt-e részt a nemzetközi szerződések sárba tiprásában, idegen határok és területek megsértésében? Mindannyian, akik egyenruhát hordtunk, olyan események és összefüggések kusza szövevényébe gabalyodtunk, amilyenekre egyáltalán nem törekedtünk, amilyeneket nem kívántunk. Semmiképpen sem lehettünk meggyőződve arról, hogy sztálingrádi harcunk nemes, igazságos célokért, a német létérdekekért folyik. Fájdalommal kellett tudomásul vennünk, hogy szégyenletesen visszaéltek olyan katonai erényekkel, mint a bátorság, az odaadás, a hűség, a kötelességteljesítés. Mindez csak elmélyítette a ri-

deg valóság tragikumát, s nekünk is bűnhődnünk kellett sok mindenért, amit mi nem is akartunk.

A két pap a szentírásból olvasott fel. Az isteni igazságságról beszéltek, amely végső soron megadja értelmét a ránk mért sorscsapásnak. De megvan-e bennünk az az erő, hogy ezt az értelmet őszinte igennel és belenyugvással tudomásul vegyük? A halál árnyékában úgy tűnt, hogy a biblia szavai mindent megvilágítanak, hiszen ebben a helyzetben olyan meggyőzően és világosan szólt hozzánk, hogy ilyen tisztán még sohasem érzékeltük és értettük meg mondanivalóját. S mi nemcsak mint sorstársak ültünk ott együtt, akik fölött egy és ugyanaz a végzet lebegett, hanem afféle kisebb gyülekezetet is alkottunk, amelynek tagjai egyöntetűen szomjazták az igaz vigasztalást, a lelki megnyugvást. Igaz, bensőséges kötelékként fűzött össze bennünket egy erős kölcsönző vallási tapasztalat, amelyet a lét határán a félelem és a nélkülözés alakított ki bennünk.

A legutóbbi időig a könyvek voltak hű útítársaim. Ezek a könyvek sok-sok bölcs dolgot rejtegettek. Valahányszor csendben forgattam valamelyik nagy költő vagy nemes gondolkodó művét, mindig erőt, vigaszt és belső szabadságot tudtam meríteni a zord hétköznapiak nyomasztó, bénító valósága közepette. A keleti arcvonatra magammal vitt kis magánkönyvtáramban – amely olyan értéket jelentett számomra, akár a napi kenyéradag – őriztem Marcus Aurelius vallomásainak egyik kiadását is. A díszes bőrkötésű könyv, amely 1675-ben, tehát XIV. Lajos korában jelent meg, a római császári trónon ülő sztoikus bölcs művének francia fordítása volt, elején egy gördülékeny stílusú, a svéd királynőnek szóló ajánlással. A belső fedelén levő ex librissről pedig megtudhatta az olvasó, hogy egy francia tábornok tulajdona volt a nagy forradalom és Napóleon idején. Hány emberi sorsnak lehetett tanúja ez a kis könyv csaknem kilenc nemzedéken át! És hány, régen elfelejtett embernek kölcsönözhetett nyugalmat és magabiztosságot baj és megrázkódtatások idején! Jómagam is sokszor találtam benne segítsé-

get és vigasztalást. Ez a könyv hadifelszerelésem kiegészítéséhez tartozott, afféle páncélként, amely megvédett a kegyetlen valóság mérgező nyilaitól.

És most – más könyvekkel együtt ez a mű is elvesztette varázserejét. A világ bölcsessége és a benne rejlő, csupán földi-emberi vigasz csődöt mondott. Nem hatolt lelkem legmélyéig, nem tudta fenntartani egyensúlyomat ebben a félelmetes megrázkódtatásban és tehetetlenségben, amelynek kiszolgáltatva éreztem magam.

A törzseknél és a harcoló egységeknél egyaránt akadtak katonák és tisztek, akik korábbi elképzeléseikben csalódva úgy érezték, hogy egy világ omlott össze bennük, és látván a katasztrófa értelmetlenségét – pisztolyt ragadtak és végeztek magukkal. Már nem volt visszaút és kiút. Mások azzal próbálták palástolni félelmüket és az elképzeléseik csődbe jutása nyomán támadt űrt, hogy görcsösen ragaszkodtak a katonai fegyelemhez, sőt a kifejezett zsoldosszemlélethez. Ha már pusztulásra ítélték bennünket, legalább ne adjuk olcsón életünket, s pusztuljon velünk minél több orosz is – mondták ezek az emberek.

Mi azt vallottuk, hogy az öngyilkosság vallási és erkölcsi meggondolásokból szóba sem jöhet. Ha már kis hatáskörünkön belül semmit sem tudtunk tenni azzal a ténnyel szemben, hogy a parancsnokság pusztulásra ítélt bennünket, legalább igyekeztünk az utolsó perzig egyenruhában is emberek maradni. Eltökéltük, hogy nem adjuk át magunkat a kétségbeesésnek, s méltóságteljesen viseljük el a legsúlyosabb megpróbáltatásokat is. Ilyen szellemben akartunk hatni sorstársainkra is, vissza akartuk tartani őket attól, hogy utolsó elbátortalanodásuk jeleként eldobják életüket. Boldogtalanul, legyengülten, tévelygésektől és bűnöktől szennyyezetten vártuk azokat a perceket, amikor fenéig kell majd üríteniünk a szenvedések keserű poharát.

Hadtestünk helyzetét a teljes káosz jellemezte. Az arcvonal hollétéről, az alakulatok elhelyezkedéséről és létszámáról már nem volt tiszta képünk. Összeköttetéseink mindenfelé megszakadtak, óránként újabb változások következtek, s a vezérkari tisztek hiába igyekeztek rendben tartani térképeiket. Vajon volt-e egyáltalán értelme annak, amit tettek? Teljes lehetetlenség volt áttekinteni, mi történik az alárendelt hadosztályoknál. Segítségre nem számíhattunk. A kiküldött parancsokat és intézkedéseket rendszerint túlhaladták az események. Elégge egyértelműen tárult elénk a hadtest fokozatos széttűllése és végleges megsemmisülése.

Felderítő osztályunk úgyszólván munkanélkülivé vált. Parancs szerint megtettük az előkészületeket a közelharcra, hogy körkörösén védjük törzsünket, s a végén mindnyájan fegyverrel a kézben pusztuljunk el. Az orosz tűzérség lövései már közelünkben csapódtak be. Úgy véltük, rövidesen oda is érnek hozzánk, és azután vége. Csak abban reménykedtünk, hogy mi tisztek, akiket több esztendő közös szolgálat fűzött össze, legalább együtt maradhatunk bajtársi körünkben, s együtt tölthetjük az utolsó nehéz napokat. Parancsnokunk nem emelt kifogást ez ellen. Ő is még egyszer maga köré gyűjtötte a hadtesttörzs legrégibb munkatársait, hogy szűk körben velük tölthessen egy búcsúórát. Így kaptam több bajtársammal együtt a parancsot, hogy este jelentkezsem fedezékében.

Időközben olyan esemény történt, amely futótűzként terjedt el köztünk, s mindnyájunkat felkavart. Hirtelen eltűnt a szállásmesterünk, egy fiatalabb vezérkari alezredes. Gép-kocsivezetője, aki a gumraki repülőtérre szállította, hiába várta vissza kocsijában, az alezredesnek nyoma veszett. Titokban elhagyta a sztálingrádi katlant, a megsemmisülés és a halál övezetét. Hogy mi vezette a dezertálásra? Nyilván ideggyengeség, nem kis részben gyávaság, s az az ostoba

remény, hogy az általános zűrzavarban talán észrevétlenül kirepülhet és így megmentheti életét. A hadtestparancsnok rádiókörözést rendelt el. A szökevény tiszt jelentkezett a hadseregcsoporthoz parancsnokságánál, ahol úgy tüntette fel a dolgot, mintha parancsnokainak hivatalos megbízásával érkezett volna, amelynek értelmében a körülzártak ellátását kell rendbehozni. A tábornok, aki jelentését fogadta, a dühtől tombolva vágta szemébe, hogy visszaküldi a katalanba, hadd lőjék agyon ott, a szemünk előtt. Mélyen megrendültünk és irtóztunk ettől a borzalmas jelenettől, amelyet azonban a legnagyobb megkönnyebbülésünkre mégiscsak elkerültünk. Szállásmesterünket a katalanon kívül lőtték agyon, azon a helyen, ahol végzetes gyengeségében az élet és a szabadság kapuját kereste.

A hadtestparancsnoknál eltöltött búcsúeste halotti torhoz hasonlított. A közelgő végső katasztrófa árnyéka nyomasztóan és fenyegetően borult ránk. A tábornok rövid beszédében ecsetelte a helyzet komolyságát, elmondta, hogy folyamatban van a hadtest szétszűllése, s tekintettel az elkerülhetetlen összeomlásra, megrázó búcsúszavakkal megköszönte munkánkat és bajtársias magatartásunkat.

Parancsnokunk nem sokkal előbb a hadseregparancsnoknál járt, s még az ott kapott eligazítás hatása alatt állt. Megtudtuk tőle, hogy végképp meghíúsultak a hadseregparancsnokság utolsó felterjesztései is, amelyekkel valamilyen hatékonyabb külső segítséget próbált kicsikarni. Feleslegesnek bizonyult minden kérés, hogy légi úton több zászlóaljnyi emberutánpótlást küldjenek, hiába volt minden erélyes követelés, hogy fokozzák a repülőgépek bevetését. Úgy látszott, hogy a hadseregtörzsben a Luftwaffe ígéretszegése miatt tetőfokára hágott a felháborodás. A hadseregtörzs is elárultnak és cserbenhagyottnak érezte magát.

Paulus vezérezredes már közvetlenül újév előtt különleges meghatalmazással kiküldte a katalanból a hadsereg első szállásmesterét, aki ismerte a körülzárt katonák minden gondját-baját. A szállásmester azzal az utasítással távozott,

hogy a hadseregcsoporthoz vezérkaránál minden erővel szorgalmazza a légi ellátás fokozását. Hasonló céllal repült ki a velünk körülzárt légvédelmi hadosztály parancsnoka is. A katlan utolsó kiküldöttjeként január közepén a hadseregparancsnokság első segédtisztje repült közvetlenül a Führer főhadiszállására. Megbízása úgy szólt, hogy kérjen világos választ arra, vajon számíthatunk-e egyáltalán hathatós segítségre vagy sem, s ultimátumszerű követeléseket terjeszsen elő a 6. hadsereg megmentése érdekében. Már régebben is hallottunk erről a küldetésről, s meglegéddel töltött el minket, hogy teljesítésével ezt a mindnyájunk által jól ismert, energikus, lovagkereszttel kitüntetett századost bízták meg. Igaz, a misszió vajmi kevés reményt ébresztett bennünk, de legalább meggyőződhattunk arról, hogy akadt egy ember, aki majd bátran és nyílt szavakkal képviseli ügyünket a legfelsőbb parancsnoknál. Az sem volt mellékes számunkra, hogy odahaza megtudják az igazságot Sztálingrádról. Ám hadseregünk küldöttei nem tértek vissza a katlanba, s a légi ellátás tovább romlott. Nem csoda! A német arcvonal vagy 300 kilométerre eltávolodott tőlünk. Az utánpótlásunk szempontjából számításba jöhető repülőterek – Szalszk, Novocserkasszk, Rosztov és Taganrog – 320–420 kilométernyire voltak. Vadászgépek fedezete nélkül a szállítógépek csak éjszaka tudtak felszállni, s így most a legjobb esetben is alig több mint 50–70 tonna ellátmány érkezett naponta a katlanba. Az utolsó szükségfelszállóhely is minden pillanatban elveszhetett.

A hadsereg parancsnoksága ismételten szabad kezet és fegyverletételi engedélyt kért, de ezt Hitler kereken elutasította. Rendkívül lehangoló lehetett a Paulus vezérezredesnél megtartott helyzetértékelés és eligazítás, ahol mérlegelték a helyzetet, a hadsereg állapotát, és számításba vették az utolsó lehetőségeket. Hadtestparancsnokunk nyíltan szólott a küszöbönálló összeomlásról. Elkecseredetten és titkolt felháborodással, vádolóan beszélt arról, hogy nem saját hibánkból kerültünk ebbe az átkozott helyzetbe, ahon-

nan most már végképp nincs kivezető út. Ugyanakkor mindnyájunk értésére adta, hogy van még egy közös feladatunk: az utolsó pillanatig teljesíteni katonai kötelességünket. A felsőbb parancsot végrehajtva, közelharcban vállvetve küzdünk az utolsó töltényig. Mint szavaiból kivehetjük, tábornokunk szilárdan el volt szánva arra, hogy mint egy kapitány, együtt sülyed a hajójával, s hogy nem éli túl hadtestének megsemmisülését. Félreérthetetlenül utalt rá, hogy a katonai becsület hagyománya most ellentmondás nélkül megköveteli tőlünk az utolsó áldozatot is.

Ez az álláspont, amely különben ellentétben állt titkos egyéni meggyőződéssemmel, teljesen érthetőnek és logikusnak tűnt a tábornoknál, akinek csaknem félévszázados katonai múltja volt. Ott ült előttem energikus, ráncos arcával, mellén kitüntetéseivel, s gondolatban bizonyára végigtekintett mozgalmas katonai pályafutásán, amelynek most ilyen szomorú vége lesz. 65. életéhez közeledve a legidősebb hadtestparancsnoknak számított, noha átmenetileg egy franciaországi hadsereg parancsnoki teendőit is ellátta. Valamikor ő töltötte be a birodalmi katonai törvényszék elnökének tisztjét, s nyilvánvaló, hogy eléggé leplezetlen beszédei és józan értelmi képességeiből eredő éles kifejezései népszerűtlenné tették előljárói és fölöttes hatóságai szemében. A hadtestparancsnoki fedezékben kiállította emlékjelvényeit és azokat az ajándékokat, amelyeket mi vittünk neki össze, amikor ötéves parancsnoki jubileumát ünnepelte.

Századosként élte át az első világháborúban bekövetkezett katasztrófát és a császárság bukását. Elbeszéléseiből és szórakoztató anekdotáiból ismertük későbbi pályafutásának számos részletét. Már épp elég viszontagságon ment át, de ami most történt, az semmihez sem fogható szörnyűség. A tábornok a továbbiakban nem érintette ugyan szerencsétlenségünk mélyebb okait, de aligha lehettek kétségei az iránt, hogy fölötteseinek végzetesen lejáratták az ügyet, amelyet évtizedeken át híven szolgált. Most, amikor ügyünk végképp elveszett – magyarázta nekünk –, természetesen már

nem maradt más hátra, mint a belénk nevelt, ezerszeresen begyakorolt és megkövetelt katonai engedelmesség. Persze, ő sem tudott könnyen beletörődni a történetekbe. Éppen elég olyan dolgot tapasztalt, éppen elég olyan intézkedése volt a vezetésnek, amely ellentmondott katonai ösztönének. Alig tudta leplezni dühét, amikor elbeszélte nekünk az általa oly nagyra becsült Heim tábornok sorsát. A sztálingrádi csata kezdetén ennek a tábornoknak egy hiányosan felfegyverzett, sebtében kiképzett tapasztalatlan páncéloshadtesttel kellett volna a Don-kanyarban visszaállítania a korábbi helyzetet. A parancsot azzal a hadtesttel lehetetlenség volt teljesíteni. És itt kezdődött Heim tábornok tragédiája. Hitler bűnbaknak tette meg, lefokozta közkatonává, kizárta a Wehrmacht kötelékéből és börtönbe vetette. Egy parancsból minden magas rangú tiszt tudomást szerzett erről az esetről. Parancsnokunk nagy keserűséggel beszélt róla, de egyébként egyetlen szó, nyílt bírálat vagy panasz nem hagyta el ajkát.

És mégis, tábornokunk észrevehetően megváltozott. Igaz, a vastag, bozontos szemöldök alatt még villogott a szempár a haragtól és a felháborodástól, amikor a szállásmester dezertálása került szóba, és szinte szétrobbant attól a gondolattól, hogy éppen az ő törzsének egyik tisztje követett el ilyen gyalázatot. De kissé goromba, nyers természete és lakonikus, gyakran csipkelődő beszédmodora teljesen eltűnt ezen az estén. Mintha valami összeomlott volna benne. Az eddig többnyire rejtett emberi érzések felszínre kerültek. Nyílt és nyájas emberként állt előttünk, s beszélgetésünk átcsapott a régi emlékek bánatos felidézésébe. Úgy tűnt, mintha a tábornok lelke mélyén őszinte együttérzést táplálna az önfeláldozás minden gyötrelmét vállaló hadsereg iránt.

Azon a szomorú búcsúestén (azt hiszem január 24-én) láttam utoljára a tábornokot a végzetes katasztrófa előtt. Orosz harckocsik már két nappal utóbb kettévágták a katlant, s egyben a mi hadtesttörzsünket is szétszakították. Később a fogságban még egyszer futólag láttam őt, mert mégsem süllyedt el hajójával együtt, és a felülről kapott

megsemmisítő parancsnak kíméletlenül engedelmeskedvén, túlélte katonáit, akiket az utolsó óráig a halálba kergettek, sőt az utolsó pillanatokban még a vezérezredesi rendfokozatot is megkapta. Aztán gyengeségénél fogva mérhetetlen szenvedés jutott osztályrészéül, mígnem egy gyógyíthatatlan betegség a sírba vitte.

A PUSZTULÓ HADSEREG

A SZTÁLINGRÁDI ROMOK KÖZÉ ÖZÖNLIK

Miközben törzsünk a gorogyiscsei szakadéokban igyekezett kézben tartani a mindjobban széthulló hadtest irányítását és felkészült a közelharcra, a szétvert csapatok maradványai végtelen áradatban hömpölyögtek a gumraki repülőtéren át Sztálingrád északi és nyugati elővárosai felé.

Ebbe a szálnalmas menetbe egy nehéz feladat végzése közben sodródtam bele, amelyet úgy fogtam fel, hogy ezzel a biztos halálba küldtek. Tudniillik parancsot kaptam, hogy derítsem fel a teljesen tisztázatlan állapotokat a rendkívül erősen veszélyeztetett repülőtér északi térségében, továbbá állapítsam meg a valahol még harcoló, nekünk alárendelt bécsi hadosztály helyzetét. A magasabbegységgel ugyanis megszakadt az összeköttetésünk, s az utolsó jelentések heves orosz harckocsitámadásokról számoltak be, amelyek zűrzavart és szörnyű összevisszaságot idéztek elő.

A megbízást a vezérkari főnöktől és a hadműveleti osztály vezetőjétől kaptam, akik egyébként fejcsóválva, gondterhelt arccal szemlélték a térképen az ellenséges támadás irányát jelző nyilakat, valamint a bejegyzések hézagait és kérdőjeleit. Legnagyobb meglepetésemre mindkettőjüket előléptették. Az előléptetések híre mindig fontos eseményként terjedt el a törzsben, ezúttal azonban senkinek sem adták tudtára. Jókívánságaimra csak kesernyés mosoly volt a válasz.

Kegyetlen hidegben és hóviharban vágtam neki az útnak

motorkerékpáron, a tábori csendőrség egyik őrmesterével. Csakhamar kiértünk a pokolba vezető útra, amely szürke szalagként húzódott a havas sztyeppen. Mindenütt hólepte lótetemek, autóroncsok, szanaszét heverő felszerelési tárgyak, gázálcok, ládák, megsemmisített fegyverek. A gumraki övezetben kísértetiesen meredtek az ég felé a kihűlt kémények, kiégett falak, házmaradványok. Az állomásépületnél hosszú sorokban álltak a vasúti kocsik, zsúfolva sebesültekkel, betegekkel és haldoklókcal, akárcsak köröskörül a pincék, gödrök, fedezékek. Mintha ezen a helyen összpontosult volna minden kín, szenvedés, elkeseredettség. S mindehhez járult még a heves tűzéségi és aknavető tűz, amely valamilyen piszkosfekete leplet vont a havas síkságra.

A repülőtér határából és még északabbról, mindjobban erősödő harci zajban, az alakulatok teljes összevisszaságban özönlöttek hátrafelé. A széthullás és a megsemmisülés hulláma lassan, de feltartóztathatatlanul sodorta egyre hátrább a harcosokat, a harci csoportokat, a menetoszlopokat. Az egységeiktől elszakadtak, az éhezők, a fagyásosak, a betegek, de még a harcképesek is – mind-mind csak egyetlen célt követtek, ehhez fűzték utolsó halvány reményeiket. Ez a cél Sztálingrád volt, ahol a romok falai és pincéi talán még védelmet nyújthatnak, ahol esetleg még valami meleg, enni-
való, alvási lehetőség, egyszóval: menedék található. E képzelt menedékhelyek felé vonszolták magukat a szétzúzott és összekeveredett egységek maradványai, a hadtáposzlopok, a szolgálati ágak alakulatai, mindannyian kézi erővel tolt vagy húzott járműveken. A szálnalmas figurák zubbonyban, sátorlapokba és rongyokba burkolva, sokan botokra támaszkodva vonszolták elfagyott, szalmakötegbe, pokróccsíkba bugyolált lábukat.

Hát így festettek annak a büszke seregnek hóvihartól üzött maradványai, amely nyáron még a győzelem biztos tudatában menetelt a Volga felé. Németország minden tartományából származó emberek, akiket idegen földön való

pusztulásra ítelt a sors, s akik hang nélkül viselik el az osztályrészül jutó kínszenvedéseket, szájalomra méltó tömegként vergődtek a zord keleti télben. Igen, ugyanazok a katonák voltak ezek, akik nem is olyan régen még diadalittasan vonultak végig az európai országokon! Most sarkukban az ellenség, s körös-körül leselkedik a halál. Ugyanaz a sors, amely 130 esztendeje már utolért egy hatalmas hadsereget – amelytől ugyancsak lehetetlent kívántak. A levegőben kavargó hópelyhek eltakarták előlem ennek a borzalmas képnek jó néhány részletét, és zavartalanul tovább szótték hatalmas, fehér halotti leplüket, amely a sztálingrádi sztyepp tömegsírja fölött terjengett.

Feladatokat a várakozás ellenére rövid idő alatt végre tudtam hajtani. A menekülő, szétzüllő bécsi hadosztály egységei éppen velem szemben jöttek. Hamarosan megtaláltam a hadosztálytörzset is. A gumraki repülőtérről – ahol éppen azon munkálkodtak, hogy a légvédelmi ágyúkat földi célok elleni bevetésre készítsék elő – távbeszélőn sikerült adatokat szolgáltatnom hadtestemnek a helyzetről, úgyhogy a vezérkari főnök térképén valamivel kevesebb lett a hézag, és ismét világosabb, de egyszersmind riasztóbb kép alakulhatott ki a közeli összeomlásról.

A gumraki repülőteret lehetetlenség volt tartani. Úgy tűnt, a Sztálingrádba való általános menekülés vonzó hatásának immár egyetlen alakulat sem képes ellenállni.

Eddig minden előkészületet megtettünk körkörös védelmünk megszervezésére. Most viszont mi is hirtelen parancsot kaptunk, hogy vonuljunk Sztálingrád felé. Csak a legszükségesebb holmit vihettük magunkkal; felderítő osztályunk valamennyi okmányát, titkos iratát meg kellett semmisítenünk. Nehéz szívvel hajtottuk végre a rendelkezést, szomorúan égettük el mindazokat az aktákat, amelyekkel dolgoztunk. Tudtuk, hogy ilyenfajta parancsot csak végső szükség esetén adnak ki, s hogy ezzel a törzs hivatalosan megszűnik. Jómagam ezenkívül még személyes irataimat is a tűzbe vetettem, többek között egy hosszabb hadtörténeti

művet, amelyet már a franciaországi hadjárat után írtam, mielőtt még sorsomat összekötöttem volna azzal az eredetileg sziléziai hadtesttel, amelynek haláltusája a keleti arcvonalon már régóta elkezdődött. Elégettem még néhány kisebb magánfeljegyzést is, a katasztrófa idejének szomorú, de tapasztalatokban és élményekben gazdag dokumentumait. Most mindez fölösleges lomnak tűnt, akárcsak annyi minden más tűzbe vetett érték. És mégis nehezemre esett megválni tőlük. Kedvenc könyveim és más, kisebb tárgyak hazai légkört teremtettek körülöttem a távoli keleti hadszíntéren. Most viszont a fegyverzetten kívül már csak egy hátizsákra, fehérneműs batyura és térképtáskára volt szükség.

Éjszaka utaztunk. Rettenetesen fáztunk a kocsiban, de mégis valami tetőfélét éreztünk a fejünk fölött. S eközben ismét átgondolhattam a történeteket. A bomlás és a pusztulás újabb meg újabb rémképei gyötörtek. A félelmetes harcmezőn tett utazásom hatására önkéntelenül is az 1812-es napóleoni hadjárat résztvevőinek elbeszélései jutottak eszembe. Amit annak idején Ségurnél és Caulaincourt-nál kellemetlen borzongással olvastam, azt most itt saját bőrünkön is érezzük. Szörnyűségesen igazolódtak azok a balsejtelmek és nyomasztó érzések, amelyek azon az emlékezetes 1941-es tiszta nyári éjszakán – a végzetes oroszországi hadjárat kezdetén – elfogtak, s később, amikor a végtelen orosz térségek méreteit megfigyeltem, minduntalan eluralkodtak rajtam.

Már a keleti hadjárat első hónapjaiban is lidércnyomásként nehezedett rám az 1812-es „Grande Armée” pusztulása. Akkortájt csaknem ugyanazon az úton törtünk előre, amelyen Napóleon vonult Moszkva felé. A Berezinán hadosztályunk ugyanazon a helyen kelt át, ahol valamikor Napóleon seregei elkeseredett ütközetben visszavonultak üldözőik elől. Ott, Sztugyenka kisközségnél, Boriszov városa közelében, utászaink a mocsárban még megtalálták a Napóleon-féle híd roncsait, s ráakadtak egy napóleoni sasra is. Mint összekötő tiszt a hadosztály és a hadtest között, akko-

riban gyakran tettem hosszú utakat a senki földjén, sofőrömmel kettesben sokszor fordultam meg olyan helyeken, ahová azelőtt még soha német katona nem jutott el. Ilyenkor mindig igen kellemetlen érzés fogott el a végtelen keleti térségek láttán, amelyekben szinte elvesztünk, s amelyek ezer veszélyt rejtettek magukban. E történelmi visszaemlékezések – és ezek a Berezinán, majd Szmolenszken át Borogyinóig történt előrenyomulásunk közben egyre elevenebbé váltak bennem –, valamint a mélységes aggodalmak arra indítottak, hogy néhány magammal hozott régi, 1812-ről szóló forrásmunka alapján terjedelmes értekezést írjak Napóleon kudarcáról. A „Nagy Hadsereg” pusztulásának ábrázolásakor mindenekelőtt azokat az emberi mozzanatokat igyekeztem kiemelni, amelyeknek abban a háborúban is csak jelentéktelen szerepük volt, mert szerencsétlenségükre nem számoltak eléggé a tér és az időjárás tényezőivel. Szmolenszk környékén, ahol 1941 júliusában diadalmas előretörésünk az első nagyobb meglepetésszerű támadás után megrekedt, ahol hadosztályaink a bolsevikok újszerűen megszervezett, elkeseredett ellenállásába ütköztek, és kis idő múlva már súlyos védelmi harcokat vívtak – ott, Szmolenszk környékén átnyújtottam értekezésemet vezérkari tisztjeinknek. Úgy láttam, az írás nagy hatást tett rájuk. Még maga a tábornok is hívatott, és elismerését fejezte ki, ugyanakkor viszont megtiltotta az írás sokszorosítását és az alárendelt egységek soraiban való terjesztését. Csak egy fiatalabb vezérkari őrnagy – egyike az optimista és győzelmünkben biztos, a rendszerhez hű tiszteknek – elégedetlenkedett amiatt, hogy nem vontam le következtetéseket és nem állítottam fel párhuzamokat a jelennel, mert ez az ő véleménye szerint megnyugtató, számunkra pozitív és hízeltető zárófejezete lehetett volna ennek a borúlátást árasztó műnek. Ő bizonyos volt abban, hogy 1812 hibái nem ismétlődhetnek meg, s ennek garanciáját a korszerű gépesítésben, a fejlett technikában, a csapatok jól megszervezett ellátásában és a legfelsőbb vezetés zsenialitásában látta . . .

Ezek az emlékek elevenedtek meg bennem azon az éjszakan, menekülés közben, amikor a 6. hadseregnek Sztálingrádba özönlő maradványai között vártuk az ijesztő végközeledését. Úgy tűnt, hogy az 1812-es események csakugyan megismétlődnek. A baljós orosz térség most is tízezreket nyelt el. Napóleon tragikus tapasztalatai ellenére ijesztő mértékben ismét figyelmen kívül hagytak olyan elemi dolgokat, mint a földrajzi és időjárási viszonyok. Hozzájárult katasztrófánkhoz az a modern babona is, hogy a gépek és a motor segítségével a lehetetlen is elérhető és a térség veszélyei is leküzdhetők. S a gépesített harceszközök túlbecsülését még tetézte az emberi erő és lehetőségek helytelen értékelése.

Ebben a felismerésben azok a szörnyű képek is megerősítettek, amelyek visszavonulásunk közben szemem elé tárultak. Az egész csatatéren szanaszét heverték a gépek, a motorok, az óriási hadigépezet részei. A még ép gépkocsik oszlopai fokozatosan áttörhetetlen torlaszt alkottak az úton, hogy nem sokkal később egy szálig a közelgő orosz harcokocsik zsákmányaivá váljanak. S a nagyobbrészt kimerült, apatikus, már-már utolsó erejüket is elvesztő katonákat valamiféle erő menthetetlenül ehhez a gépezethez láncolta. Ezeket a húsból-vérből való lényeket kicserélhető gépalkatrészek módjára elhasználták, majd kiméletlenül összetörték.

A menekülők lassan hömpölygő áradatában eljutottunk egy szélesebb övezetbe, telis-tele tűzdelve szabályos sorokban álló, egyforma szürke fakeresztekkel. Német katonai temető volt, az elmúlt nyár és ősz halottaival. Megszámlálhatatlan mennyiségű sír Sztálingrád elővárosainak határában. Olyannak tűnt ez a kép, mint egy néma, komor papi szentbeszéd, olyannak, amely mindnyájunknak a szíve mélyéig hatol.

Csakhamar olyan helyzet adódott, hogy a végtelen gépkocsioszlop továbbhaladására már nem is gondolhattunk. Egyes mozgékonyabb terepjárók és vontatók még kivergődtek a „dugóból” és idejében odébbálltak. Ezek egyikén

utazott törzsünk egy része is, parancsnokunkkal és legszűkebb környezetével. Aztán egyszer csak futótűzként elterjedt a riasztó hír, hogy elől orosz harckocsik törtek át. Még a mi vastag falú parancsnoki autóbuszunkban is, ahová sebtiben bedobáltuk utolsó úticsomagjainkat és kézifegyvereinket, hallani lehetett az egyre közeledő és fenyegetőbbé váló dübörgést és lánccsörömpölést. Majd egy sor rettegett szürkésfehér T-34-es harckocsi gördült megbénult menetoszlopunk felé, de ágyúik és géppuskáik némák maradtak. Nyilván már nem is vártak ellenállást, csak a gazdagnak ígérkező zsákmányért jöttek. A felcsapott toronyfedelű legelső harckocsin egy fehérbundás szovjet katona guggolt – lehet, hogy politikai biztos volt –, integetett nekünk és tört németiséggel kiáltotta: „Deutscher Soldat, komm, komm, Hitler kaput!”

A következő pillanatban az orosz katona egy lövedéktől halálra sebezve keresztülbukott a harckocsi törzsén és lezuhant. Valahonnan egy gyújtópalackot, katonai zsargonban szólva „Molotov-koktél”-t dobtak az első harckocsira, amittől az kigyulladt. Ez a palack aztán ránk szabadította a poklot. A fedelek becsukódtak, a tankok csörömpölve hátrább húzódtak, aztán gyilkos erejű tüzet zúdítottak menetoszlopunkra. Az ágyúk rövid, éles csattanása, a géppuskák kelepelése, a lövedékek vijjogása úgy hatott, mint valami pokoli zene, miközben mi az út menti cserjék közti gödrökben és vájatokban próbáltunk fedezéket keresni, és remegve vártuk, mikor lapítanak szét bennünket ezek a vasszörnyetegek.

Szerencsénkre az éj csakhamar leszállt, és meghozta a menekvést. Már csak a sebesültek segélykiáltásait és jajgatásait lehetett hallani. Itt-ott kísérteties lángnyelvek csaptak a mennybolt felé, és megvilágították elhagyott, óriáskígyó alakú gépkocsioszlopunkat. A sötétség leple alatt, elég gyér sorokban, gyalog folytattuk útunkat. A halál ezúttal is elkerült bennünket.

A következő nap is kegyes volt hozzánk. Hosszú órák

alatt sok-sok kilométert tettünk meg a hósivatagban, amely fölött a kíméletlen fagyban milliószámra csillogtak a jégkristályok, s csontig hatoló hideg szél fújt a Volga felől. A tiszta, halványkék téli levegőben, a hideg, erőtlen nap-sütésben orosz vadászgépek köröztek. Fénylő szárnyaikon világosan látszottak az ötágú csillagok. Egyszerre egy egész kötelék leereszkedett, és célba vette kicsiny, védtelen oszlopunkat. Mint a nyulak a hajtóvadászat tüzében, úgy futottunk szét a semmi védelmet sem nyújtó hómezőn, hogy dobogó szívvel beássuk magunkat a hóba. Azután még egy támadás, s újabb meg újabb lövedékek fúródtak be körülöttem a talajba.

Néhányan megsebesültek, de tovább vonszoltuk magunkat. Végül is kimerülten és szétverten megérkeztünk Sztálingrád északi városrészének romjai közé. Vajon milyen megpróbáltatásokat tartogathat még számunkra a sors? A halál, amellyel az utóbbi napokban közvetlenebb közelségbe kerültem, mint valaha, továbbra is megkegyelmezett nekem. De hűséges cinkostársa, az éhség, ugyancsak kínozott, és lassan támolyogtatott a biztos pusztulás felé. Közben a halál másik cinkosa, a fagy is belém mart, mint azt a végtagjaimban jelentkező szűró fájdalmak mutatták. Végül tisztí csoportunk, a törzstől elszakadva, egy sötét, piszkos pincében talált hajlékra, csapataink pedig egy szomszédos romházba fészkeltek be magukat. Ez volt úticélunk és utolsó szállásunk.

A HALÁLTUSA ELHÚZÓDIK

Január utolsó hetének elején az oroszok nemcsak a már meglehetősen összezsugorodott katlan nyugati és északnyugati falára fokozták nyomásukat, hanem délnyugat felől, Peszcsanka és Voroponovo körzetében is új támadásba lendültek. Az orosz harckocsioszlopok itt is kíméletlenül lerohanták és széttaposták azokat a fegyvereket és katonákat, ame-

lyek nem hallgattak el, illetve akik nem adták meg magukat idejében. De kimerült egységeink helyenként még mindig elkeseredett ellenállást tanúsítottak, sőt Voroponovónál átmenetileg még vissza is vetették az ellenséget. Csak-hogy a gyorsan közelgő végzetet immár semmi sem tudta feltartóztatni. A Tatárfal felől egy páncélos ék tört a Volga felé, átgázolt megvert csapataink maradványain és a menekülő autóoszlopokon, s ezzel katlanunkat egy északi és egy déli részre osztotta. Ez január 26-án történt. Jómagam is közvetlenül átéltem ezt az előrenyomulást és a nyomában keletkezett általános káoszt. Az oroszok most a legnagyobb szívóssággal arra törekedtek, hogy délről északra haladva, részenként semmisítsék meg a még továbbra is ellenálló, katonákkal, betegekkel és halottakkal teli „zsákot”, amely még mindig vagy húsz kilométer hosszúságban húzódott a Volga mentén. A szovjet csapatok már két nappal a nyugatról a Volga felé végrehajtott harckocsiáttörés után a déli katlanrészt ismét két részre osztották, s ezzel megint csak elvágták a 6. hadsereg számos fontos idegszálát.

Semmiféle hivatalos parancs sem tudott gátat vetni a bomlásnak, a zűrzavarnak és a tömeges pusztulásnak. A törzsek még a Sztálingrádba való pánikszerű menekülés előtt újólág megkeresték a hadsereg parancsnokságát, komolyan fontolóra véve egy utolsó, kétségbeesett kitörési kísérletet. Alkalmasint azzal a gondolattal kacérkodtak, hogy a súlyos mulasztások után majd saját felelősségükre cselekednek. Csakhogy erről már réges-régen lekéstek. Az elgondolás szerint a még harcképes alakulatok minden irányban kitörést hajtanak végre azzal a céllal, hogy egyesüljenek a déli és a nyugati német arcvonalszakasszal. S ha ez, úgymond, nem sikerülne, katonai szempontból akkor is lenne értelme, mert egy kis zűrzavart idézne elő az ellenség mögöttes területein. Esztelen önbomlasztó és öngyilkos terv volt ez, amely nem vette figyelembe a valóság számos nyomasztó körülményét, szinte gúnyként hatott a csapatok katasztrofális helyzetében, és többek között nem vette tekintetbe a bete-

gek és sebesültek hatalmas tömegét sem! Ezért a hadtest-parancsnokságok megütközéssel elvetették ezeket a terveket.

Igaz, a hadsereg-parancsnokság ismételten az OKH-hoz fordult, s a kilátástalan helyzetet hangsúlyozva engedélyt kért az azonnali fegyverletételre, amely talán még meggátolhatná a teljes bomlást és legsúlyosabb következményeit. Hitler válasza a kérlelhetetlen „nem” volt. S a hadsereg-parancsnok még most is engedelmeskedett a fűhreri főhadiszállás parancsainak és utasításainak, pedig már régen nem lehetett kétsége afelől, hogy nem bizhat a legfelsőbb hadvezetés intézkedéseiben, nem bizhat a fűhrer ígéreteiben, hogy az rövid idő alatt hatékony segítséget küld, mert ebben a bizalomban már keservesen csalódott. Talán a befutó rádiójelentések arról győzték meg Paulust, hogy hadseregét hadműveleti okokból fel kell áldozni, mert ezzel biztosíthatják a kaukázusi seregek visszavonulását, s általában ezzel tehermentesíthetik a hadseregcsoport egész ingadozó arcvonalát. „Megtiltom a kapitulációt!” – így szólt Hitler rádióparancsa január 25-én. „A hadseregnek az utolsó emberig és az utolsó töltényig tartania kell állásait!” Ezek a parancsok, amelyek szerint a hadsereg harca „felejtethetetlen hozzájárulás a védelmi arcvonal kiépítéséhez”, s amelyek később patetikusan „a Nyugat megmentését” emlegették – nos, ezek a parancsok maradtak továbbra is a cselekvés törvényei hadseregünk parancsnoksága számára. Alkalmasint a feltétlen katonai engedelmesség és a „fűhrer-elv” volt mérvadó minden meggondolásban, aggodalomban és kételyben. Így azután szóba sem jött, hogy a harcot humanitásból beszüntessék. Paulus vezérezredes és vezérkari főnöke – ez utóbbi fanatizmusát mindenki ismerte – kérlelhetetlenül ragaszkodott végzetes elhatározásához. S a tábornokok, illetve a törzsek közül igen sokan bizonyultak a végzetes parancsok engedelmes végrehajtóinak. Ezért tragikus körülmények között tovább harcoltunk és szenvedtünk, s katonáink egyre pusztultak. A hadsereg gyötrel-

mes és szörnyűséges haláltusája a katlan szétszaggatása után még egy hétig húzódott.

Helyzetünk kilátástalanságát két körülmény tette különösen nyilvánvalóvá: a katlan felaprózódása és a légi úton való ellátás megszűnése. Nemcsak a mi régi közösségünk bomlott fel, amelynek bajtársi szelleme erőt adott nekünk. A Sztálingrádon keresztül végrehajtott orosz harckocsiát-törés amúgy istenigazából összezavarta a fölé- és alárendeltségi viszonyokat, elvágta az alakulatokat a törzsektől és meggyorsította az általános bomlást. A központi irányítás megszűnt, az összeköttetések rosszul működtek, a hadsereg gépezetének nagy része megbénult.

Január 24-én szállt fel az utolsó, sebesültekkel megrakott szállítógép a Sztálingradszkij község melletti szükségrepülőtérre, amelyet a pitomnyiki repülőtér elvesztése után a legyengült katonák rendeztek be sebtében, önfeláldozó munkával. Vakmerő repülőink a katlancsata kezdete óta mintegy 40 000 sebesültet és szakembert szállítottak ki. Óriási teljesítmény! Akárcsak Pitomnyikban az utolsónak felszálló gépeknél, itt, Sztálingradszkijban is szívet tépő jelenetek játszódtak le a kifutópályán, amikor az oroszok már közvetlen közelébe értek, a mi kétségbeesett embereink pedig valósággal ostrom alá vettek egy-egy indulásra kész gépet; görcsösen belekapaszkodtak a futóműbe vagy a gép törzsébe, eszelősen remélve, hogy ily módon kijuthatnak a halálkatlanból.

A légi ellátás már régen teljes csődöt mondott, s a behozott ellátmány szabályozott központi elosztásáról sem lehetett szó. Minthogy újabb repülőgépek leszállására gondolni sem lehetett, a gépek kénytelenek voltak az élelmiszeres ládákat ledobni a jelzőzászlókkal megjelölt és fényszóróval megvilágított helyekre. Ámde maga a berepülés is a legnagyobb nehézségekbe ütközött, hiszen a repülőgépeknek vagy 300 kilométeres veszélyes út után át kellett törniük az orosz légvédelem sűrű tűzfüggönyén, céljaikat pedig csak a mindenkor időjárástól és az ellenség helyzetétől függően

választhatták meg. Így a fáradhatatlan és bátor repülőök önfeláldozó segítsége alig-alig jelentett számunkra valamit. Ráadásul a ledobott ellátmányokra a helyszínen tartózkodó alegységek azon nyomban rávetették magukat. A fokozódó bomlás közepette és a közelgő katasztrófa árnyékában „minden szentnek maga felé hajlott a keze”.

Az oroszok minden oldalról eljutottak Sztálingrád pereméig. A megsemmisítő vasgyűrű egyre szűkebbre szorult ama hely körül, ahol a halálra ítélt hadsereg szörnyű tragédiája beteljesedett. A pusztulás színhelye kísérteties volt: egy város hatalmas romhalmaza, amely több mint húsz kilométer hosszúságban húzódott végig a Volga magas jobb partján. A pusztítás és a halál immár fél esztendeje valóságos orgiát ült ebben a városban, s nem hagyott mást hátra, mint házcsonkokat, csupasz falakat, nagy törmelékmezőn ágaskodó kéményeket, kiégett gyárakat, formátlan romokat, feltépett aszfaltot, elgörbült villamossíneket tönkretett kocsikkal, kupacokban heverő ócskavasat, az egykori parkokban pedig fák és szobrok maradványait, mindenütt tűzvészek és az enyészet nyomait.

S a házromok körengetege alatt bedőlt pincék, óvóhelyek, földbe vájt lyukak és futóárkok kísérteties birodalma. Ide húzódott az élet, miközben sötét árnyékként lebegett fölötte a mindenütt jelen levő halál. Borzalmas szenvedések színhelye volt ez, tíz- meg tízezer szerencsétlen, elhagyatott, védtelen ember lelte itt halálát. Minden lyuk, minden fedezék, minden pince, minden kis menedékhely zsúfolásig megtelt.

S az egész sztálingrádi rommezőre szüntelenül hullott a tűzérési és aknavető tűz, amely – akárcsak az állandóan ismétlődő légitámadások – újabb meg újabb áldozatokat követelt a város szívében összepréselt, pusztuló, január végén már a földi pokol kínjaival megismerkedő hadsereg katonái közül.

A betegek és a sebesültek száma csakhamar ijesztő mértékben növekedett. Amikor az oroszok Gumrak környékén

nyomultak előre, és általános lett a menekülés Sztálingrádba, a hadsereg-parancsnokság megváltoztatta régebbi parancsát és elrendelte, hogy a sebesülteket hagyják hátra, persze orvosok és ápolószemélyzet nélkül, ami szörnyű dolog volt. De a városban működő sebesültgyűjtő állomások, kötőhelyek és tábori kórházak már annyira megteltek, hogy semmiképpen sem tudták fogadni a segélykérőket. A még élőknek több mint a fele, vagyis mintegy 50 000 ember beteg vagy sebesült volt, s ezrek maradtak minden ellátás, ápolás nélkül, mert hiányzott a kötszer, a gyógyszer, a morfium, és elegendő helyiség sem állt rendelkezésre. A halálra ítélt betegek hiába könyörögtek fájdalomcsillapítóért vagy olyan gyógyszerért, amely véget vetne szenvedésüknek. Az orvosok, az egészségügyiek és a temetőosztagok már nem tudtak úrrá lenni a helyzeten.

Ezrével feküdtek összepréselődve az emberek, jajgatva, nyöszörögve, fázva, lázban, imádkozva, többségük némán szenvedve, a vasútállomás rommá lőtt falai között, az „Elesettek tere” környékén, a gabonaraktárban, a színház alagsorában, a volt városparancsnokságon és az egész sztálingrádi romhalmaz pincéiben, barlangjaiban, üregeiben. A kimerült testek már könnyebb betegségeknek sem tudtak ellenállni, hát még a kiütéses tifusznak, a vérhasnak, a sárgaságnak s a többi súlyos betegségnek. A csonttá fagyott földbe már képtelenek voltak eltemetni a sok halottat. Ezért a holttesteket egyszerűen befedték hóval vagy elraktározták bizonyos sarkokban. Már nem is tartották nyilván őket, és senki sem érdeklődött „dögcédulájuk” iránt. Szörnyű kínhalált haltak a magukra hagyott szenvedők és a mozgásképtelen sebesültek azokban a romokban és pincékben, amelyek a bomba- és aknazáportól beomlottak vagy kigyuladtak. A tűzérési tűztől lángba borult például a sztálingrádi központi városrészben a városparancsnokság több emeletes épülete, amelyet kórházzá alakítottak át, s amelyet zsúfolásig megtöltöttek a betegek és sebesültek; leírhatat-

lan pánik és kétségbeesés után valóságos lángtenger nyelte el a borzalmaknak ezt a színhelyét*.

Nem csoda, hogy a csaknem 70 napos igénybevétel, a megerőltető harcok és a kimondhatatlan nélkülözések után a körülzárt csapatok fizikai és erkölcsi hanyatlása mindenütt olyan jelenségekben nyilvánult meg, amelyeket azelőtt nem ismertünk. Rendről és fegyelemről egyre kevésbé beszélhettünk. A pincékben itt-ott még egészséges és harc-képes katonák is meghúzódtak a betegek és a sebesültek között. Egyre gyakoribbá vált a bajtársiatlan magatartás, a lopás, a parancsmegtagadás, sőt a nyílt lázadás is. A romok labirintusában számos olyan katona kószált, aki engedély nélkül távozott alakulatától, lemaradt hadosztályától, továbbá fosztogatók és készlethalmazók, akik saját szakállukra elindultak ennivalóra vadászni, vagy akik így akartak kibújni a rettegett harc alól. Ezek az emberek jól tudták, hogy a repülőgépek nemcsak a megjelölt helyekre dobták le az élelmiszerládákat. A házak romjai között, a sötét udvarokban, a romok közti ösvényeken és a futóárkokban mindig találhattak valami bezsebelni valót, mert többször is előfordult, hogy aknák helyett kolbászkötegek, celofánba csomagolt cipók és csokoládék hullottak oda, amelyeket egyszerűen kidobtak a repülőgépekből. Az elemi önfenn-tartási ösztön már nem tudott különbséget tenni jogos és jogtalan között. Miként az arcvonal és a mögöttes terület közti különbség eltűnt, ugyanúgy kezdtek elmosódni a háttárvonalak a katonai rendfokozatok, a szolgálati beosztások között is.

Az utolsó időszakban Sztálingrádban kihirdették a statáriumot, s a legsúlyosabb büntetést helyezték kilátásba minden bűncselekményért. A fosztogatókra 24 órán belüli agyonlövés várt. Tiszti járőröket szerveztek, s a fénylő fém pajzzsal a mellükön cirkáló tábori csendőrök a legkímé-

* Ezek a sorok is megcáfolják a Német Szövetségi Köztársaságban terjesztett rágalmakat, amelyek szerint az eltűnt német katonák szovjet fogságban haltak meg. – *A szovjet kiadó.*

letlenebb intézkedésekre kaptak parancsot. Így aztán a nyomorban erkölcsi züllésnek indult német katonák százai német golyónak estek áldozatul.

Mindezek ellenére mégsem beszélhettünk az egységek demoralizálódásáról a szó igazi értelmében. Túlságosan nagy volt mindenütt a szenvedés és a belőle adódó teljes apátia. Ugyanezen okból nem beszélhettünk már önfeláldozó harcról és hősi ellenállásról sem. Persze, itt-ott előfordultak még a bátorság, az egyéni kezdeményezés és az önfeláldozás egyedi esetei. Nagyjában és egészében azonban az elkerülhetetlen sorsba való fásult beletörődés uralkodott, egészen a keserves pusztulásig. A megbékélés, a szenvedés és a tűrés néma hősiessége volt ez. Már csak nagy ritkán fordult elő, hogy valaki igazi katonahalállal halt meg. Inkább egy utolsó kétségbeesett, életösztön diktálta önvédelemről, vagy kimerült, agyonkínzott emberek lassú pusztulásáról beszélhettünk.

És ezeknek az éhségtől és fagytól meggyötört, a halál bélyegét magukon viselő embereknek a tömegével folytatódott az értelmetlen ellenállás. A vezető szervek továbbra is kiadták a harci feladatokat, ellenlökésekre adtak parancsokat, és szigorúan megtiltották egyes egységek fegyverletételét vagy bármilyen önhatalmú ténykedését. Az arcvonalbeli alakulatok feltöltéséről is gondoskodtak. Erre a célra a „hősgyűjtő különítmények” kapták azt a szomorú feladatot, hogy a pincékben, fedezékekben, a barlangszerű szükség-óvóhelyeken harcképes embereket szedjenek össze. És ezek a bűzös, füstös lyukakból kiráncigált emberek semmiben sem különböztek a lemaradtak gyűjtőhelyeinek szálnalmas alakjaitól vagy az odakint ide-oda ténfergő piszkos, szakállas, beesett arcú katonáktól. Ez volt hát az az innen-onnan összekapart utánpótlás, amelynek katonáit egy üres leves-sel és zsírtalan lóhússal küldték ki újra az első vonalba, hogy az utolsó töltényig ellenálljanak! Nem katonák, hanem szálnalmas emberroncsok, akiket mégegyszer odadobtak az ellenség elé, hogy tartsák a „sztálingrádi erődöt”, s még egy

darabig elodázzák a végső katasztrófát. Hiába akadtak alegységparancsnokok, akik a szenvedő, harcképtelenné vált katonákkal együtt érezve, jó néhány felsőbb intézkedést nem vettek figyelembe, ez nem állíthatta meg az általános pusztulást, mert az utolsó emberig való helytállást elrendelő hadseregparancs érvényben maradt. Az emberi méltóságot lábbal tipró áldozathozatal kíméletlenül folytatódott.

SAJÁT HALOTTI BESZÉDÜNK

A hatalmas sztálingrádi tömegsírban minden óvóhely, üreg, fedezék, boltíves pince zsúfolásig megtelt emberekkel. A mi pincénk csapóajtóval záródott, s ez megvédett bennünket a behatoló hidegtől. Környékünkön, a város Szpartakovka nevű északi kerületében, kezdetben még úgy-ahogy állt néhány ház. Tőlünk nem messze, a Traktorgyár romjai között ütötte fel tanyáját Strecker tábornok, a lehasított északi katlanrész parancsnoka, aki gránátosaival együtt szilárdan elszánta magát a legvégső ellenállásra. Hadtesttörzsünktől elszakadt és munka nélkül hanyódó tiszti csoportunkat közvetlenül az ő törzsének rendelték alá, s azt a feladatot kaptuk, hogy az északi katlanrészben szedjük össze a különböző egységektől lemaradt katonákat. Segédtisztünk, egy meglelt korú ezredes, régi előkelő porosz tiszti család sarja, igen erélyesen és buzgón irányította az újonnan létesített gyűjtőhelyet. Lázas tevékenysége olyan benyomást keltett, mintha ezt nemcsak kötelességérzete diktálta volna, hanem az a vágya is, hogy valamivel elvonja figyelmét a rideg valóságtól.

Különböző megbízatásokat teljesítve megfordultam több harcállásponton, ide-oda járkáltam a vigasztalan rommezőn, s az elem táruló látvány lelkem mélyéig megrendített. Amit odakint láttam, többé nem hagyott nyugton abban a komor boltíves pincében, ahol jóleső meleget is élvezhattünk, s ünnepélyesen és lassan fogyasztottuk el a szerzett lóhúst és a

napi öt deka kenyérfejadagot. A vigasztaló bajtársi szellem átsegített bennünket sok mindenben, ami egyedül elviselhetetlen lett volna. Mi, egy szétugrasztott törzs tisztjei, bárki másnál jobban láttuk a szörnyű helyzetet, s ez csak megerősítette bennünk a reménytelenség és az elhagyatottság érzését.

Feladatomhoz tartozott, hogy minél több információt gyűjtsék a helyzetről. Ezért szoros kapcsolatot tartottam egy valamikor hosszabb ideig alánk rendelt sváb hadosztály törzsével; a hadosztály nem messze tőlünk egy fedezéklabirintusba fészkelte be magát. A törzs felderítő osztályán, ahol régi ismerősökre akadtam, állandó vendég voltam. Ennek az osztálynak sikerült megmentenie az elrendelt pusztítástól egy katonai rádiófelszerelést, s ezt most nagyon jól felhasználhattuk.

A felderítő osztály fedezékében január 30-án reggel, mint mindig, síri hangulat uralkodott. Az osztály vezetője, egy amúgy is pesszimista beállítottságú százados, még a szokottnál is jobban magába roskadt, magas termetű segéd-tisztje pedig, akit az éhezés erősen megviselt s láthatóan megöregített, szokása szerint gabonaszemeket rágcsált, amelyeket egy gondosan őrzött kis zacskóban hordott magánál. A helyiség tele volt a törzs tisztjeivel. Mindnyájan azért jöttünk ide, hogy meghallgassuk Göring beszédét, anélkül azonban, hogy különösebb reményeket tápláltunk volna. Vajon szülőhazánk megtudja-e a szörnyű, leplezetlen igazságot a volgai katasztrófáról? Hátha ez a beszéd legalább egy parányi vigaszt nyújt, amit majd tovább adhatunk bajtársainknak!

A berlini légügyi minisztériumban felhangzó ünnepi induló, amely a harmadik birodalom fennállásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepséget bevezette, és a hangszórón át hozzánk, a sztálingrádi fedezékbe is eljutott, kiáltó ellentétben volt a körülöttünk uralkodó nyomott hangulattal. Aztán felharsant Göring hangja. Hosszú beszédében, amelyet minduntalan elnyelt a körös-körül lehulló

bombák és aknák robbanása és sípolása, a birodalmi marsall magasztalta a főhért és herkulési munkáját, az új, gránitszilárd világnézet erejét, amely még a kemény keleti hadjáratban is képes akár a lehetetlent is megvalósítani. Aztán az ellenségről és a sztálingrádi „fellegvárért” folyó harcról szólt, hangoztatva, hogy az oroszok, noha már régen a végüket járják, még egy végső kétségbeesett erőfeszítést tesznek ezen a helyen. Igaz – mondotta Göring –, az ellenség utolsó tartalékait is bevetette, hiszen serdülők és fáradt öregek harcolnak az első vonalban küzdő zászlóaljokban, de ezt a rosszul táplált, fagytól szenvedő emberanyagot ostorral és pisztollyal terrorizálják s a komisszárok géppuskái kergetik a halálba. A német katonák, a tábornokoktól az utolsó emberig, a német történelem leghősibb harcát vívják „a bolsevista hordák fanatikus vadsága ellen”. Göring a sztálingrádi harcosok példátlan hőstettét és halhatatlan dicsőségét a Niebelungokéval hasonlította össze, akik lángba borult csarnokukban saját vérükkel oltották szomjukat, akik az utolsó emberig álltak a vártán, s végül elpusztultak. Még ezer év múlva is minden német szent borzadályal, de hódolattal fog beszélni erről a csatáról, s emlékezik majd arra, hogy minden viszontagság ellenére éppen itt kovácsolódott a német győzelem. Magas röptű, patetikus szavakkal emlékeztetett az utolsó gótok hősi példájára, és végül a spártaiak thermopülei helytállására: ők nem ingadoztak és nem tántorodtak meg, amíg az utolsó harcos el nem esett. Ugyanez a helyzet ma Sztálingrádban is. Mint egykor Leónidasz és harcostársai a görög szoros sziklái között, úgy maradnak halva ma a német hősök a Volga partján, miként azt a becsület és a hadviselés törvénye Németországtól parancsolóan megköveteli.

Mialatt a hangszóró ezt a frázisoktól és hazugságoktól hemzsegő, helyenként hisztérikus magasztalásba átcsapó beszédet sugározta, a mélységesen csalódott és felháborodott hallgatóság magatartása egyre ellenségesebbé vált. A tekintetekből, a mozdulatokból és az elejtett szavakból félre-

érthetetlenül látszott és érződött az egyre fokozódó düh. Akik esetleg még az utolsó pillanatig is bíztak a megígért segítségben, azoknak is növekvő megdöbbenéssel kellett tudomásul venniük, hogy odahaza, ahol a hozzátartozók még reménykedtek a viszontlátásban, a sztálingrádi harcosokról végképp lemondtak. Mindannyian érezhették, hogy tulajdonképpen saját halotti beszédüket hallották.

Lényegében azt követelték tőlünk, hogy új hősi eposzt adjunk ajándékba a harmadik birodalom tizedik születésnapjára. A kormányzatot kétségkívül az a szándék vezette, hogy egyszerűen politikai tőkét kovácsoljon szörnyűséges katonai vereségünkből, amelyért a legfelsőbb hadvezetés és többek között maga Göring is felelős, mert teljesíthetetlen, könnyelmű és fennhéjázó ígéreteket tett a légi úton való ellátást illetően. Engem mélységes felháborodással, sőt undorral töltött el hadseregünk kínhalálának visszataszító tömjénezése és az a próbálkozás, hogy a hősiesség dicsfényével övezzenek olyan állapotokat, amelyek ellenkeznek az emberiség minden törvényével. A beszéd közben megrohant a bomlást, a káoszt és a szenvedők tízezreinek haláltusáját ábrázoló szörnyű képek sokasága, olyanoké, amelyeket előttünk sohasem látott ember, s amelyeket lidérces álomnak hittem volna, ha nem látom őket közvetlenül magam körül a valóságban. Vajon hogyan hatottak Göring szavai hozzátartozóinkra, akik már rabjai az életünkért érzett féltő aggodalomnak? Vajon ezek a szavak nem készsúrásként hatoltak-e szívükbe, hogy az utolsó reményt is kiöljék belőlük? Mert bennünket odahaza hivatalosan holtta nyilvánítottak.

Azzal, hogy a hősiesség legendáját szőtték a sztálingrádi hadsereg köré, csak kendőzni akarták a szomorú valóságot. Ami a Volga mentén harcoló német katonák hősi eposzának indult, abból már réges-rég felelőtlen tömeghalál lett, s a legfelsőbb hadvezetés parancsára az utolsó katona pusztulásáig folytatódott. A patetikus dicsőítés nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a bűnös, dilettáns

hadvezetés katasztrofális következményeiről, s a felelősség kérdése fel se merülhessen.

„Leírtak”, holtta nyilvánítottak minket. Ezt a lesújtó hatást tette ránk, a sztálingrádi pokolban még élőkre, az álnok Göring-beszéd. Úgy hatott, mint egy utolsó cinikus felhívás és parancs, hogy spártai hősök legyünk a pusztulásig.

Amikor a heves aknavető tűzben visszatértem pincénkbe, ismét eszembe jutottak az elmúlt őszi Hitler-beszédek, s most már tisztán láttam, miért tiltottak meg újra meg újra a sztálingrádi hadseregnek minden kitörést és visszavonulást, miért vetették el ismételten a cselekvési szabadságnak és a kapitulációnak még a gondolatát is. A politikai és a katonai tekintély fenntartása pusztulásunkat követelte! Ebből adódtak hát a végsőig való ellenállást elrendelő értelmetlen parancsok, amelyekhez a führer főhadiszállása kérlelhetetlenül ragaszkodott még azután is, hogy bármilyen hatékonyabb segítségnyújtás lehetetlenné vált, s megszűnt minden feltétele annak, hogy a szükséges ellátást már nélkülöző hadsereg emberhez méltóan folytathassa a harcot.

Még jó ideig fülembe csengett a birodalmi marsall éles hangja. Undorral gondoltam többször is a spártai hősök történelmi példájának megcsúfolására és a többi aljasságra, amellyel ez a beszéd tömve volt. Ösztönösen éreztem, hogy egy büntettet láttak el a hősiesség fémjelével és öltöztettek a nemzeti becsület köntösébe. Vajon megtörtént-e valaha, hogy bizalmukban és hűségükben megcsalt emberek annyira saját bőrükön érezték volna a bombasztikus frázishalmaz és a szörnyű valóság közti hajmeresztő ellentétet, amint azt mi éreztük? Azokban a napokban szenvedélyesen kívántam, bárcsak minél többen túlélnék ezt a csatát és hazatérhetnének egyszer, hogy elmondhassák a teljes igazságot Sztálingrádról, s megakadályozhassák minden hamis katonai és nemzeti legenda keletkezését!

Különösen gyötört az a felismerés, hogy a katlanban működő parancsnoki szerveknek, törzseknek tulajdonképpen

már régen nem volt más feladatuk, mint a tömeghalál idejére megkívánt hősi póznak és a tragédia hatásos beteljesedésének biztosítása.

A DICSTELEN VÉG

Február elsején elterjedt a hír, hogy a hadsereg parancsnoka, Paulus tábornagy, valamint törzskara és a katlan két déli részének csapatai kapituláltak és fogságba estek. Paulus az utolsó pillanatban kapta meg tábornagi kinevezését. Ennek a végső katasztrófa utolsó órájában történt előléptetésnek volt valami groteszk vonása, felülről jött köszönetnyilvánításnak és egyúttal búcsúnak hatott. Ámde azzal a hősi példával, amelyet a legfelsőbb hadvezetés várt Paulustól, a szerencsétlen, újdonsült tábornagy már nem szolgálhatott.

Később a német sajtó- és rádióközlemények igyekeztek a Göring-beszéd modorában olyan benyomást kelteni, mintha a tábornagy a betörő oroszok előtt bunkerében saját kezűleg égette volna el a titkos iratokat, s mintha a tábornokok az utolsó pillanatig ott hasaltak volna a géppuska mellett, mindaddig tüzelve, amíg az ellenséges túlerő le nem küzdötte őket. A képes folyóiratok hamisított képeket mutogattak a német népnek ilyesféle jelenetekről. Valójában viszont másképp festett a dolog. Kiszámítottuk, hogy a katlan déli és középső részéből több mint tizenöt tábornok vonult hadifogságba törzsével együtt. A moszkvai rádió hamarosan pontosabb számadatokat is közölt, és neveket sorolt fel. Csak később tudtam meg, hogy e tábornokok és magasabb rangú tiszték közül többen még gondosan becsomagolt bőröndjüket és málhájukat is magukkal vitték a fogságba.

A tábornagy tolmácsa, egy századosi rendfokozatban szolgáló balti „sonderführer” később elmesélte nekem a hadseregtörzs fegyverletételének részleteit. A fegyverletétel a

Vörös téri áruház pincéjében történt, miután a törzs előzőleg érintkezésbe lépett a közvetlenül szemközt álló szovjet egységekkel. Ebben a pincében a részvétlenségbe süllyedt parancsnok teljesen átengedte a kezdeményezést vezérkari főnökének. Schmidt tábornok pedig, aki az utolsó pillanatig a végsőig való ellenállásra buzdított, most mindent elkövetett, hogy saját harcálláspontján elkerülje a további harci cselekményeket, és az addig szigorúan tilos kapitulációt végrehajtsa. Nem sokat tárgyaltak, és semmit sem írtak alá. A parancsnokság egyszerűen beszüntette az ellenállást és megadta magát a győztesnek anélkül, hogy a még ellenálló harccsoportok további sorsával törődött volna. A tábornagy a végén azt kívánta, hogy az oroszok tekintsék őt magán-személynek*. Ezzel lemondott hivatalos szerepéről, amelyet addig a legfelsőbb hadvezetés katonai és politikai érdekeinek megfelelően betöltött, s lelkileg összetörve leköszönt hadvezéri tisztéről. Majd zárt gépkocsiban elutazott, s nem kellett többé látnia áldozatul odadobott hadseregének égbe-kialtó szenvedéseit.

Tulajdonképpen a hadsereg parancsnoksága a gyakorlatban már jó néhány napja nem irányított. Az egyik hozzánk érkezett utolsó parancs úgy szólt, hogy minden talpalatnyi földért harcolni kell, s még a harcálláspontokat is meg kell védeni. Most pedig a katlan déli részén a harcot Hitler akarata és az előzőleg kiadott parancsok ellenére beszüntették, míg nálunk tovább folyt az értelmetlen véröntás.

A parancsnokság kapitulációjáról szóló hír még jobban felkavarta bennem mindazokat a titkos aggályokat, kételyeket és szomorú érzéseket, amelyek addig is heteken át szüntelenül gyötörtek. Lelkem mélyén egyre erősödött a lázadás az engedelmesség, a becsület és a fegyelem olyan értelmezése ellen, amilyen a hadsereg-parancsnokság ténykedésében egészen a legutolsó óráig megnyilvánult. Most szinte elviselhetetlenné vált bennem a felháborodottság érzése és

* Ez az állítás nem felel meg a valóságnak. – *A szovjet kiadó.*

az a fájdalmas tudat, hogy egyéni cselekedetekkel semmit sem változtathatok a helyzeten. Vajon mi volt ez? Talán csak önző egyéniségem önfenntartási ösztönének lázadása? Talán csak katonátlan magatartás, gyávaság, méghozzá olyan időpontban, amikor a helyzet végzetesen komollyá vált? S éppen most jutottak ismét eszembe azok a kínzó gondolatok és érzések, amelyek a háború kezdetén felvetették bennem a kérdést: miért és kiért kell meghoznod ezt az áldozatot? Ez a kérdés, amely tulajdonképpen sohasem hagyott nyugton, most hatványozott mértékben és egy egész hadseregre vonatkozóan vetődött fel bennem. Vajon itt Sztálingrádban és általában az egész háborúban csakugyan egy nemes, magasztos, szent ügyért, egy erkölcsileg igazolt célért harcolunk-e, amelynek eléréseért önfeláldozásra, ha kell, életünk feláldozására is szükség van? Vajon a katonai becsület és az engedelmisség kötelezettsége csakugyan oly magától értetődően megköveteli tőlünk ezt az emberfeletti kitartást egy elveszett poszton, megköveteli-e ezt a példátlan borzalmakkal teli mérhetetlen szenvedést és pusztulást? Vajon ennek a tengernyi áldozatnak csakugyan döntő jelentősége lehetett-e hazánk és népünk számára a háború kimenetele szempontjából? Nem fizettünk-e eleve túlságosan nagy árat azokért a hadműveleti célokért, amelyeket a legfelsőbb hadvezetés követhetett? S ekkor fájdalmas meggyőződésemmé vált egy régóta feltámadt aggályom: ami itt Sztálingrádban történt, az tragikus, értelmetlen áldozathozatal volt, a bátor, áldozatkész katonák minden képzeletet felülmúló elárulása. A katasztróféért felelős emberek szégyenletesen visszaéltek jóhiszeműségünkkel, becsaptak, tévútra vezettek és dicstelen pusztulásra kárhoztattak bennünket. A sztálingrádi hadsereg katonái abban a tudatban haltak meg, hogy elárulták hitüket és hűségüket. A „hiába” keserves érzése egyre kízóbban hatolt a szívembe.

Újra elgondolkoztam: milyen végzetesen értelmetlen dolog is bármilyen háború! S ezekben az órákban minden addiginál jobban át tudtam érezni azt a keserűséget és bánatot is,

amely más európai népekre és országokra szakadt, azokra az országokra, amelyekre a német katonák, a német fegyverek zúdítottak mérhetetlen szerencsétlenséget. És mi, az eddigi győzők, nem voltunk-e túlságosan hajlamosak arra, hogy behunyjuk szemünket és megkeményítsük szívünket, elfelejtvén, hogy mindenütt és mindig élő emberekről, azok jólétéről és boldogságáról van szó? Bizonyára kevesen gondoltak közülünk arra, hogy a mi hálátlan katonai mesterségünk által okozott szenvedés és halál egyszer majd bennünket is utolér! Totális háborúnk Európa egyre újabb területeit borította lángba, és beletapostunk más népek sorsába! És vajmi kevésbé kutattuk az események okát, szükségességét és jogosságát, édeskeveset gondolkoztunk azon, milyen mérhetetlen politikai felelősséggel járnak e tetteink. A halál tőlünk indult útjára, s most kíméletlenül visszaüt ránk. Tengernyi vér áztatta a Don és a Volga menti sztyeppeket, száz-ezrével hulltak itt közös sírba németek, románok, olaszok, oroszok és más szovjet népek fiai. Az oroszok is kétségkívül óriási véráldozatot hoztak ebben a gyilkos sztálingrádi csatában, de ők, akik hazájukat védték az idegen hódítókkal szemben, nálunk jobban tudták, miért kell életüket kockára tenniük. Különösen sajnálatra méltó volt az a több ezer foglyul ejtett vöröskatona, akik a voroponovói szögesdrót mögött éhezve és kínlódva, ugyanúgy ki voltak téve a pusztulásnak, mint mi magunk. Állandóan üldöző és gyötrő gondolataim nyomán megértettem, mennyire eltompultak érzéseink, ha el tudtuk nézni az emberi méltóság és az emberélet oly határtalan semmibevevését és megerőszakolását. Ugyanakkor nőttön-nőtt bennem a gyűlölet és az undor a félelmetes Molochhal, a Háborúval szemben, amely már kezdettől fogva kibékíthetetlen ellentétben állt az erkölcsi és a vallási lelkiismerettel.

Így tehát a sztálingrádi hadsereg végnapjaiban a leírhatatlan fizikai szenvedések mellett mély lelki fájdalmak is marcangolták a védtelen, pusztulásra ítélt emberek szívét, valamint súlyos belső konfliktusok, amelyeket a lelkiismeret

szava idézett elő, mégpedig nemcsak a feltétlen engedel-
messég kötelezettségével kapcsolatban. Ahová csak eljutot-
tam, ahová csak tekintettem, változatlanul ugyanaz a kép
fogadott. S amit még később megtudtam, az megerősítette
benyomásaimat. Aki nem látta világosan, az sötét kétségbe-
esésében megsejtette a katasztrófa okait és összefüggéseit.
Most már több tiszt és parancsnok is felháborodott a
főhrer főhadiszállásáról kiinduló és hadseregünk parancs-
noksága által továbbított esztelen parancsokon, s ezzel elha-
tárolta magát a katonai becsület és fegyelem rég lejáratott
fogalmától, amelyhez a hadsereg parancsnoksága oly maka-
csul ragaszkodott. Ezek a tiszték a feltétel nélküli katonai
engedelmesség sztálingrádi gyakorlatában már nem katonás
magatartást, hanem felelőtlenséget láttak. Végtére is ezt a
szokatlan helyzetet, szükségállapotunkat a 2000 kilométer
távolságra levő főhreri főhadiszállás nem is képes értelme-
sen megítélni, még akkor sem, ha – legalábbis január 20-áig
– rendszeres tájékoztatást kapott egy vezérkari tisztől, akit
külön erre a célra vezényelt a katlanba. A katonai engedel-
messég elvének merev alkalmazása már azt a veszélyt rej-
tette magában, hogy megszűnik az egyén erkölcsi elhatáro-
zásának szabadsága, sőt a lelkiismeret is teljesen elnémul.
Ezzel mindenesetre háttérbe szorult a katona emberi köte-
lessége.

Az utolsó emberig és töltényig való ellenállásról szóló
parancsot sohasem vonták vissza. Hivatalosan mindvégig
megtagadták az egyes katonák vagy csoportok akciószabad-
ságát, és szökésnek minősítettek minden egyéni kitörési
kísérletet. Erkölcsi-politikai szempontból azonban figye-
lemre méltó, hogy – a felsőbb parancsokkal ellentétben – a
saját kockázatra való cselekvés gondolatának mindenütt
nagy szerepe volt. Tudtuk, hogy mindenütt, még a hadsereg
törzsében is, komoly kitörési terveket beszéltek meg és
készítettek elő. Az utóbbi időben itt-ott már megvalósítá-
sukra is kísérleteket tettek, ami már nyílt zendülésnek szá-
mított. Elterjedt az a felsőbb parancssal ellentétes nézet,

hogy teljesen reménytelen helyzetben a kitörési kísérlet megengedhető cselekvés. Amikor a vég közeledett, több törzs-nél és alakulatnál természetes dolognak tekintették az elhárítás és a cselekvés szabadságát. Egyes csoportok sietve összecsomagolták tarisznyáikat vagy hátizsákjaikat, és eszeveszett kalandokba bocsátkoztak, ami csak biztos pusztulással végződhetett.

A legutolsó időszakban, minthogy felsőbb parancsok már nem jöttek, számos parancsnok felelőssége tudatában beszüntette a harcot, hogy a további értelmetlen vérontást elkerülje. Sztálingrád határában – először a város déli peremén – kisebb-nagyobb csoportok önállóan abbahagyták a harcot vagy kapituláltak. Még egy egész hadosztály is akadt – természetesen ekkor már száználmasan megfogyatkozva –, amely vezénylő tábornokával az élén rendben megadta magát. Más frontszakaszokon az óriási káoszban egyes egységek kapituláltak, mások tovább lövöldöztek.

Sok sztálingrádi harcos öngyilkosságban vagy önkéntes katonahalálban keresett kiutat. Hallottunk két tábornokról, akiknek végső tette mindenkit mélyen megrendített. Az egyik, egy drezdai hadosztályparancsnok agyonlőtte magát, miután elbúcsúzott utoljára magához rendelt fiától, egy fiatal hadnagytól. A másik, egy alsó-szászországi hadosztály parancsnoka (ennek a hadosztálynak a jelvénye a négylevelű lóhere volt, s ezért a „szerencsés” jelzővel illették) puskával kiment az első vonalba, és tüzelés közben elesett, mert nem akarta megérni magasabbegysége pusztulását.

A magatartásra vonatkozóan a legellentmondóbb felfogások uralkodtak. Egyesek azt hangoztatták, hogy nem becsületes dolog önmagunk ellen fordítani a fegyvert, a katonai engedelmesség elvével akár a legcsekélyebb mértékben is szembehelyezkedni, kapitulálni vagy hadifogságba menni; mások viszont azt állították, hogy ilyen hősi harc után, ebben a reménytelen helyzetben – amely nem a mi hibánkból állt elő – az említett dolgok egyáltalán nem elítélendők.

Így aztán egyesek egymás mellett harcoltak és görcsösen

ragaszkodtak a katonás magatartáshoz, kíméletlenül alávetették magukat a katonai engedelmesség elvének, betartották a fegyelmet; mások viszont kétségbeesésükben öngyilkosok lettek vagy kapituláltak; németek lőttek azokra a németekre, akik meg akarták adni magukat. A többség azonban a tompa fatalizmus állapotában cselekedett, vagy éppen semmit sem tett, csak szenvedett és pusztult. Az igazi katonai szellemet és értékeket már réges-rég a felismerhetetlenségig eltorzították. A hősie k tartás alapján véve már a puszta kétségbeesés gesztusa volt. Az utolsó pillanatig hiányzott az a megváltó felsőbb elhatározás, amely egyöntetűen véget vetett volna ennek az elviselhetetlen állapotnak.

Amikor hadseregarancsnokunk január 31-én a kora reggeli órákban letette a fegyvert, már régen nem volt ura a helyzetnek. Kapitulációjával csak önmaga, vezérkara és szűkebb környezete számára szüntette be a harcot. Az újdonsült tábornagy egyszerűen otthagyt minket és hadifogságba vonult, anélkül, hogy egy árva szóval is valami búcsút vagy köszönetfélét mondott volna csapatainak, amelyek mégiscsak emberfeletti harcot vívtak és szenvedtek. Dics telen vég!

Szerencsére akkor nem szerezhettünk tudomást arról a rádióüzenetről, amelyet hadseregarancsnokunk nem sokkal a vég előtt személyesen Hitlerhez intézett a nemzetiszocialista hatalomátvétel tizedik évfordulója alkalmából. Ez az üdvözlő távirat – amelyben a Sztálingrád fölött lengő horogkeresztes zászló is szerepelt, s amely a kapituláció megtagadását példaképpül állította a haza és a jövő nemzedékek elé – nyilván arra volt hivatva, hogy jelszavakat adjon a politikai és a katonai vezetés számára a propagandához és legendák alkotásához. Ha akkor tudomást szerzünk erről a rádiótáviratról, bajtársi körünkben nyilván értelmetlennek tartjuk, sőt felháborodva elítéljük ezt az alkalmasint elke seredésből eredő görcsös gesztust. És hány sztálingrádi harcos osztotta volna felfogásunkat!

Mikor és hogyan teljesedik be sorsunk? Ez a kérdés fog-

lalkoztatott most bennünket a katlan északi részén. A válasz már nem várathatott magára sokáig. Vajon miért nem terjesztette ki a tábornagy a kapitulációt hadseregének maradványaira is, miért nem tudott már szervezett fogságba vonulással véget vetni ennek az értelmetlen ellenállásnak? Hiszen nyilván volt rá lehetőség, hogy idejekorán megfelelő intézkedéseket készítsen elő! De legalább miért nem hatálytalosította a végső kitartást elrendelő parancsokat, miért nem biztosított szabad kezet az alparancsnokoknak, amikor vezérkarával együtt lelépett a színről? Most az oroszok valószínűleg ellenünk vetik majd be felszabadult erőiket és rajtunk töltik ki dühüket a további ellenállás miatt. Az egyedüllet, a kétségbeesés érzése vett erőt rajtunk az élet és a halál mezsgyéjén, elhagyatva hazánktól és saját hadseregünkötől is. Így tekintettünk fásult várakozással a jövő elé.

PILLANTÁS A MÉLYSÉGBE

Komor pincénk boltívei alatt kínzó tétlenségben és elkeseredésben, heringek módjára összepréselődve vártuk a véget, amelyet már a győztesek megérkezése előtt is bármely pillanatban meghozhatott egy gránát vagy bomba. Az oroszok nyomban a katlan déli részének felszámolása után átcsoportosították tüzérségüket, és dühödt elszántsággal, pusztító tüzrel árasztották el Sztálingrád északi részét. A kis területre összpontosított ellenséges légitámadások, a tüzérségi és aknavetőtűz gyilkos ereje körülbelül hat szétvert hadosztály maradványainak utolsó ellenállási fészkeire és más, az időközben kapitulált parancsnokság által sorsukra hagyott kötelékekre zúdult. Pincénk minden eresztékében recsegett-ropogott, sűrű homok- és porfelleg rakódott a halálfélelemtől reszkető emberek arcára. Az idő elviselhetetlen lassúsággal telt; úgy tűnt, mintha megállt vagy lassan elsüllyedt volna a szenvedések tengerében.

Nemcsak a közelgő végtől való félelem, nemcsak a dü-

höngő éhség és nem csupán az átfagyott végtagjaimba sajnó fájdalom tette számomra a poklok kínjává a sztálingrádi katlanban töltött utolsó, végtelennek tűnő órákat. Minden testi kimerültségen túl felzaklatott idegállapotban voltam, amely fokozottabban működtette elmémet, és lehetővé tette, hogy letekintsek szerencsétlenségünk szakadékába, katasztrofánk bűnökkel terhes, borzalmas mélységébe. A halál közelsége az utolsó fátylat is lerántotta szememről, s megérlte bennem hosszú évek élményeinek, megfigyeléseinek, kínzó érzéseinek és gondolatainak gyümölcsét. A ránk nézve legiszonyúbbá váló háború most, az élet és a halál mezsgyéjén kérlelhetetlenül leleplezte a környező jelenségeket. Erkölctelen és értelmetlen mivolta, csakúgy mint általában az a végzetes tévút, amely logikusan vezetett a sztálingrádi pokolhoz, megsemmisítő egyértelműséggel jutott el tudatomig. S ebben a körös-körül zajló, kíméletlen boszorkánytáncban magamat is bűösnek éreztem. Ez a felismerés most ólomként nehezedett rám, súlyos teherként nyomta szívemet és lelkiismeretemet.

A pusztulás szörnyű képei, amelyek sem éjjel, sem nappal nem hagytak nyugton, lelki szemem előtt egyetlen véres lánczá fonódtak össze. S e végzetes lánc szerves és logikus tartozékainak tekintettem azokat a régmúltba visszanyúló tapasztalatokat és benyomásokat is, amelyek most egyszeriben igen elevenen merültek fel emlékezetemben. Ami már régebben is rossz előérzeteket és aggályokat szült bennem, ami már régóta állandóan nyugtalanított, abban most hirtelen felismertem annak az alapvető bajnak a figyelmeztető megnyilvánulásait, amelyet azelőtt ilyen nagy méretekben elképzelhetetlennek tartottunk. A január 30-i Göring-beszéd a maga céltudatos, mesterkélt hősi pátozával, tömény hazugságaival, hangzatos frázisaival és belső tartalmatlanságával végképp kijózanított, mintha hályog hullott volna le szememről. Egyszerre megláttam volgai tragédiánk minden eseményének összefüggéseit, s e beszéd mögött megjelent a hazugság, a gyűlölet, az erőszak, az igazságtalanság, az em-

bertelenség világa, amelyet gyenge és eltévelyedett katonaként magam is kiszolgáltam, amiért most, ebben a gyilkos ütközetben kell megbűnhődnöm. Hiába, szelet vetettünk, vihart kell aratnunk!

Hirtelen élénken visszaemlékeztem azokra a gyötrő kétésekre, amelyek úrrá lettek rajtam 1939 szeptemberében, amikor akaratom ellenére behívtak a hadseregbe. Nyoma sem volt bennem semmiféle lelkesedésnek, sem annak, hogy hittem volna ügyünk feltétlen igazában és diadalában. És hányszor fordult elő a háború folyamán még saját szerény kis feladatkörömben is, hogy belső meggyőződéseim megoldhatatlan ellentétbe került kötelességemmel! Eszembe jutott a franciaországi hadjárat, az a végzetes pirruszi győzelem, amikor a tisztek és a katonák a hazai tömegekkel együtt a diadaltól megrészegülten, magabiztosan, a végső győzelmet bizonyosra véve, erejük csúcspontján érezték magukat. Akkoriban került kezembe Rauschning „Hitler bizalmasa voltam” című újonnan megjelent, a Führerrel folytatott bizalmas beszélgetéseket tartalmazó könyve, amely leleplezte a nácik galád külpolitikai céljait és az európai „új rend” hóbortos eszméit. Ez a leleplezés lesújtóan hatott rám, s csalódásom később csak fokozódott, amikor betekinthessem a nyugati megszállási politika kulisszái mögé, és megdöbbenéssel tapasztaltam azt a törekvést, hogy lépésről lépésre valóra váltsák a Rauschning által figyelmeztetésként nyilvánosságra hozott szándékokat és terveket.

Így szerzett benyomásaimat azután tovább erősítették a Keleten látott dolgok. És újra eszembe jutottak azok a kellemetlen, nyomasztó érzések és balsejtelmek, amelyek mindnyájunkat elfogtak azon az izgalmas júniusi éjszakán, amikor a veszedelmes kalandorpolitika, a gonosz végzet a pusztulás felé vitt bennünket a végtelen oroszországi térségekben. Vajon nem éppen ez az Oroszország elleni szerződészegő „preventív háború” mutatta-e meg nekem világosan, meddig jutott a német vezetés, amikor egyszerűen elsöpörte útjából a jogról és az emberiségről alkotott, mélyen gyöke-

rező hagyományos elképzeléseket, melyek emberemlékezet óta megfelelő keretek közé szorították a politikát és a háborút? Hogy felingerelt bennünket már akkor, a keleti hadjárat kezdetén két embertelen parancs, amelyekkel a hadvezetés nyíltan felrúgta a nemzetközi jogot csakúgy, mint az igazi, becsületes német katonai szellemet! Az egyik a komisszárokról szóló erkölcstelen parancs, amely azoknak a szovjet tiszteknek a fizikai megsemmisítését követelte, akik a bolsevik világnézet hordozói voltak a Vörös Hadseregben; a másik pedig a hadbíráskodást szabályozó „Barbarossa-parancs”, amely eleve kivonta a bűnüldözés alól mindazokat a német katonákat, akik orosz területen bűncselekményeket követnek el polgári személyekkel szemben. Igaz, ezeket a parancsokat a fronton működő törzsek csak tudomásul vették, és ahol és ahogy lehetett, megkerülték*, de vajon nem számított-e elég nagy bűnnek már az is, hogy elfogadták és túrték ezeket, mint annyi minden mást is? S vajon mi történt a vonalak mögött? Nem is kevés szörnyű hír jutott a fülünkbe, és nem is kevés borzalmas látvány tárult szemünk elé. Hallottam brutális megtorló akciókról, amelyek bűnösöket és ártatlanokat egyaránt érintettek, egyszer pedig végigutaztam a megszállt területen, és Minszkben tucatjával láttam akasztófákat és gyalázatos embertelenségre valló jeleneteket. Vajon nem nyilvánvaló-e, hogy ennek a mérhetetlen gázságnak előbb-utóbb vissza kellett hullnia ránk?

Az a tény, hogy ezek az elszomorító jelenségek a Wehrmachtban és tagjainak ténykedésében ekkora méreteket ölthettek, megmutatta, mennyire eltűntek azok a régi erők és erkölcsi korlátok, amelyek valaha biztosították az igazi né-

* Hogy mennyire „kerülték meg” a német törzsek ezeket a parancsokat, azt jól tudja az egész világ. Százezrével semmisítették meg az átmenetileg megszállt területeken a békés szovjet állampolgárokat, és nemcsak az SS-ek és a sonderkommandók, hanem a Wehrmacht alakulatai is, mégpedig éppen azoknak a törzseknek a tudtával, amelyeket a szerző itt megpróbál rehabilitálni. — *A szovjet kiadó.*

met katonai szellem értékét és a belső katonai fegyelmet. Vajon éltek-e még a magas rangú tisztekben azok a nemes tulajdonságok, amelyek valamikor a nagy hagyományokkal büszkélkedő régi vezérkart (Clausewitztól Moltkén keresztül Schlieffenig és Beckig) jellemezték? Hol volt a Wehrmacht tisztikarában a konzervatív keresztény szellem, a mélyen meggyökeresedett erkölcsiség és a széles körű, mindenre kiterjedő, a szakmai tudást és ismereteket messze túlhaladó műveltség? Ebben a vonatkozásban éppen a törzseknél igen sok alkalmam adódott megfigyelésekre találkozásaim során. Persze kétségtelen, hogy számos tisztet példaképnek, köztiszteletre méltó katonának és embernek tekintettem. Ezek rendszerint a régi iskola képviselői voltak*. Közéjük tartozott utolsó vezérkari főnökünk is, akinek távozását most mélyen fájlaltuk. Nem sokkal a bekerítés előtt került el tőlünk, mert egy hadosztály parancsnokságát kellett átvennie, s azóta mint sebesült tábornok már régen kirepült a katlanból. Egyénisége olyan emberséget sugárzott, amely jótékonyan hatott közösségünkre, s éppen az ilyesmi hiányzott nekünk a legutolsó napokban.

A Wehrmacht ifjabb nemzedékénél már egészen másképp álltak a dolgok. A fiatalokban már megmutatkoztak a náci Wehrmacht túlságosan gyors, természetellenes fejlesztésének veszélyes következményei, s meglátszott a politikai és világnézeti nevelés hatása. Sok vezérkaritiszt-jelölttel kellett együtt dolgoznom, legtöbbnyire fiatal századosokkal, akik elméleti és gyakorlati kiképzésük keretében átmenetileg teljesítettek szolgálatot osztályunkon. Fizikailag és szellemileg jól kiválasztották őket; ideális bajtársaknak, bátor tiszteknek ismertem meg őket, teli kezdeményező és önfeláldozó készséggel. De ezekből az általában egyszerű természetű emberekből gyakran hiányzott az igazi, alapos művelt-

* Ezek a sorok arról árulkodnak, hogy Wieder a porosz szoldateszkát idealizáló propaganda hatása alatt áll. Ez a szoldateszka mindig híres volt a békés lakossággal szembeni kegyetlenségéről. – *A szovjet kiadó.*

ség, a szilárd erkölcsösség és az emberi érettség. Nemegyszer fedeztem fel súlyos fogyatékokat földrajzi és történelmi ismereteikben, s a Németországon kívüli világról, ezen belül hadviselő ellenfeleinkről alkotott elképzeléseik éppenséggel ijesztően naivak voltak. Hiányzott belőlük az egészséges politikai ösztön. Ezek a feltétlen katonai engedelmesség szellemében nevelt emberek rendkívül magabiztosan viselkedtek, vakon bíztak ügyességükben és a katonai hierarchia lépcsőfokain való sikeres felemelkedésükben, s mindezek folytán gyakran adták át magukat valamilyen könnyelmű optimizmusnak. Ám az ilyen optimizmus – amellyel egyébként az ellenség helyzetének megítéléséért felelős felderítő osztályok nagy része is eléggé meg volt fertőzve – szükségszerűen végzetes következményekkel járt.

Egyébként is mindenütt – nem utolsósorban a magasabb parancsnokságokon és a magasabb rendfokozatú tisztek körében – számos fogyatékoságot kellett felfedeznem az emberek jellemében: kicsinyességet, gyengeséget, becsvágyat és nevetséges hiúságot. Jellemző, hogy még a katasztrófa utolsó óráiban, sőt még a hadifogságban is az előléptetések és kitüntetések büvkörében éltek. S hogy ennek mi értelme volt, azt sohasem tudtam felfogni.

A magasabb parancsnokságokon a legtöbb vezérkari tiszt még az utolsó percekben sem tagadta meg önmagát. Arra törekedtek, hogy munkatársaikkal együtt lelkiismeretesen végrehajtsák azokat a feladatokat, amelyeket mint szakértőkre rájuk bíztak. Az utolsó pillanatokig virtuózok módjára „vezették” munkájukat, s felsőbb követelésnek megfelelően üzemben tartották a parancsmechanizmust, miközben állandóan térképeik fölé hajoltak, amelyeken a vonalakkal és számokkal jelzett absztrakt helyzetkép egyre kevésbé, sőt utóbb már egyáltalán nem felelt meg az állandóan változó tényleges helyzetnek. Előfordult, hogy olyan kötelékeket és fegyvereket csoportosítottak át, amelyek már nem is léteztek, olyan számokkal operáltak, amelyek mögött csak sémák rejlettek, de nyoma sem volt valamiféle harcképes alakulat-

nak. Ahol még élt a régi vezérkar etikája, ahol fennmaradtak vallási kötöttségek, ahol érvényesültek az egyéniség erkölcsi elhatározásainak és felelősségteljes cselekedeteinek szabadságáról alkotott, a klasszikus német idealizmusban gyökeredző nézetek, ott ezek – persze, csak elszórtan, kisebb körben és alárendelt mértékben – jótékony hatást gyakoroltak.

A hadsereg-parancsnokság kapitulációjáról szóló hír igen fájdalmasan érintett, mert megvilágította előttem a harcoló csapatok és a magasabb parancsnokságok közti, az utóbbi időben egyre élesebbé váló ellentétet. Az egyik oldalon mérhetetlen szenvedések és magától értetődő áldozatok egészen a halálig, a másik oldalon csak e szenvedések és áldozatok parancsba adása anélkül, hogy a parancsokat kiadó szervek magukra nézve is érvényesnek tartanának hasonló kötelezettségeket azok követelményeivel együtt. Rendkívül kellemetlenül érintett ez az ellentét, elvégre magam is egy magasabb parancsnokságon dolgoztam, amely csak későn tudott megválni megduzzadt terhétől és fölöslegessé vált ballasztjától, s amelynek tisztjei még sokáig élveztek bizonyos kényelmet és kedvezményeket.

Most, a végső katasztrófa küszöbén újólág felmerült bennem az a kérdés, amely oly gyakran gyötört a háború folyamán: mi értelme volt mindannak, ami történt? Sztálingrádnál egyszeriben több százezer virágzó emberéletet oltottak ki értelem nélkül. Milyen mérhetetlen mennyiségű emberi boldogság, tervek, remények, képességek, sokat ígérő távlatok semmisültek meg örökre! Mi készítette elő számunkra ezt a földi poklot? Egy felelőtlen hadvezetés bűnös hóbortja, a technikában való babonás hite, az étellel, az emberi javakkal és az emberi méltósággal szemben tanúsított érzéketlensége. Mit jelenthetett ilyen körülmények között az egyén? Csakis úgy érezhette magát, mintha egy démoni romboló-apparátus elhasznált segédanyaga lenne. A háború itt leplezetlenül megmutatta brutális arcát. A sztálingrádi hadjárat az én szememben az emberi lény elleni példátlan erőszak,

az emberi személyiség elfajulása volt, magamat pedig úgy éreztem, mint akit befogtak egy hatalmas embertelen mechanizmusba, amely halálos pontossággal és következetességgel működött saját felbomlásáig és megsemmisüléséig.

A HADIFOGSÁG KEZDETE

Február elsejének délutánján úgy láttuk, hogy ütött az utolsó óránk. Szakadatlan nehéztüzérségi és aknavető tűz zúdult Sztálingrád északi részére, s az ellenség még egy gyilkos erejű légitámadást is intézett városnegyedünk szánalmas romhalmaza ellen. Ott kuporogtunk minduntalan megre-megő pincénkben. A felszálló por és homok mindjobban megnehezítette légzésünket, s hallgattuk a halált és megsemmisülést jelentő pokoli zenebonát. Bármely pillanatban végünk lehet. De csodák csodája, nem pusztultunk el, életben maradtunk, s a bombázás után gyorsan felmáztunk a csapóajtókon át, hogy mohón szívjuk be a friss, tiszta levegőt.

Az éj szinte együttérzően borult a borzalmak színhelyére. Kellemetlen csönd ülte meg a tájat. A már jól ismert romnegyed felismerhetetlenné vált, körös-körül minden megváltozott. Romházak egész sora teljesen eltűnt, az utcák mindenütt felszaggatva, s ahol azelőtt sík volt a talaj, ott most malter- és kődombok emelkedtek. Vajon mi történt azokkal az emberekkel, akik e romok között találtak menedéket? Itt-ott vakító fénnel lángolt egy-egy épület maradványa, odébb pedig – a lélegzetem is elállt! – éppen egy betegekkel és sebesültekkel zsúfolt tábori kórház helyén csaptak magasra a lángok.

Mindössze néhány nappal előbb kísértem ebbe a kórházba egy olasz csoport parancsnokát, egy sebesült fiatal hadnagyot. A csoport tagjai nagyon hálásak voltak érte. Ez alkalommal ismét láthattam a zsúfolt kötözőhelyek és tábori kórházak nyomorúságos helyzetét. Csaknem mindenütt el-

utasítottak minket. Végre egy jó érzésű orvos megsajnálta a sebesültet és a lehetetlennek látszót is megoldotta. Egyébként vagy harminc olasz lehetett a városban, akiket a Donkanyarban tevékenykedő hadseregük egy nagyobb gépkocsi-oszloppal elküldött Sztálingrádba fáért. Itt aztán utolérte őket a végzet: bekerültek a katlanba, ahonnan már nem volt menekvés. A fagy és a vér poklában különösen sajnáltam a napos Dél szülötteit, akiknek ebben az ütközetben, egységüktől távol, még nagyobb szenvedést kellett elviselniük, mint nekünk, hiszen alig tudták megértetni magukat, és senki sem érezte magát felelősnek értük, minthogy mindenki elsősorban önmagára gondolt.

A nyomasztó csend, amely a kísértetiesen megváltozott tájon honolt, behatolt a pincébe is. Bajtársi körben megbeszéltük sorsunk alakulását. Csoportunkban egyszeriben valami furcsa, szinte beteges élnkség uralkodott el, holott azelőtt csak rövid, egytagú szavakból álló mondatokban érintkeztünk egymással. Különösen a fiatalabb bajtársak tiltakoztak kétségbeesetten a történetek ellen. Cselekednünk kellett – ezt diktálta a vihar előtti csend. Nem bírtuk ki a pincében, amely a következő légítámadás során sírboltunkká válhat. Feltámadt életösztönünk, hiszen szorongatóan éreztük, mennyire értelmetlen ez a kitartás, ez a szenvedés. Ugyan miféle szerepük lehetett már érzelmeinkben, gondolatainkban, cselekedeteinkben az olyan réges-rég értéküket vesztett fogalmaknak, mint a becsület, a kötelességérzet, az engedelmesség, a katonai hősiesség? Életben maradni, hazánkat és szeretteinket egyszer még viszontlátni – ez az égető vágy irányította most minden gondolatunkat és tettünket. Ahol csak megfordultam az utolsó napokban, mindenütt ugyanezt a hangulatot tapasztaltam. Most már a réggen szolgáló hivatásos tisztek sem gondoltak arra, hogy ebben a káoszban komolyan vegyék az utolsó tőlényig való kitartást elrendelő, még mindig érvényben levő parancsokat, és a halálba rohanjanak.

Pár nappal előbb történt, hogy egy hivatásos százados,

egy vezérkaritiszt-jelölt az érvényes parancsok ellenére ott-hagyott bennünket, s ezt egészen természetesnek találtuk. A legnagyobb csendben megtett hosszabb előkészületek után, fehér hólepelben még eljött hozzánk néhány segítőkész orosz lakos kíséretében elbúcsúzni. Az volt a szándéka, hogy átvágja magát az ellenséges vonalakon, és valahol csatlakozik a német arcvonálhoz.

Ezt a példát követte most két másik bajtársunk: egy törzsünkhöz beosztott fiatal táboricsendőr-százados és sonderführeri rangban szolgáló tolmácsunk, akit hosszabb együttlétünk alatt igen értékes embernek ismertem meg. Elhatározásuk fokozatosan érlelődött, s a végső lökést az adta meg nekik, hogy féltek a hadifogságtól és az NKVD részéről várt üldöztetésektől. Semmi sem tudta visszatartani őket szándékuk valóra váltásától. Hiába igyekeztem megértetni velük, hogy az ilyenféle vállalkozás teljesen kilátástalan, hiszen nemcsak az ellenséges gyűrűt kellett áttörni ezer életveszély közepette, hanem több mint 300 kilométeres távolságot is le kellett küzdeni hiányos felszereléssel és el-látással, csikorgó fagyban, többnyire kopár, jeges sztyeppen át. Márpedig az éhségtől legyengült emberi szervezet még a szükséges megerőltetés töredékét sem bírja el. Az ilyen két-ségbeesés szülte kalandban semmi eshetőséget nem láttam a megmenekülésre. De a tolmács – aki egyébként az orosz-országi hadjárat kezdetén közvetlenül az egyetemről vonult be hozzánk, s akivel mindig bizalmasan megbeszéltem titkos gondolataimat – már képtelen volt felfogni az ésszerű érveket. Mintha valami láthatatlan erő űzte, hajtotta volna: csak el a pincéből, el a sztálingrádi pokolból! Már nem bírta tovább ölbe tett kézzel várni a halált, inkább cselekvés közben akart karjaiba rohanni. Így aztán el is búcsúztunk örökre.

Mi, életben maradottak, mindannyian gondolatainkkal, vágyainkkal, reményeinkkel és aggályainkkal voltunk elfoglalva. Egyikünk sem tudott a másik nyomasztó terhén könnyíteni, de a bajtársiasság és a sorsközösség azért elviselhe-

többé tette a súlyos, nyomasztó órákat. Mintha most is magam előtt látnám a félelemtől és a sok nélkülözéstől meggyötört sápadt, szakállas arcokat. Mindannyian elhanyagoltak, piszkosak voltunk, mindannyiunkat megviselt az álmatlanság. És mióta nem vetköztünk már le! S a tréfa, az akasztófahumor már réges-rég kihunytt körünkben.

Még az az életvidám és jókedvű tartalékos százados is, aki civilben egy közép-sziléziai város polgármesteri tisztjét viselte, mindjobban magába roskadt, hiszen a történetek őt is mélyen lesújtották és kétségbe ejtették. Meggyőződéses nemzetiszocialista lévén, lángolóan hirdette eszméit, és mindenkor élt-halt világnézetéért. S most véget akart vetni életének. Az orosz fogság, mint mondogatta, szóba sem jöhet nála, mivel az első világháború végén, nyugati fogságban már átment egy sereg testi és lelki szenvedésen. Mint Abwehr-tiszt joggal félt attól, hogy az oroszok nem valami kesztyűs kézzel bánnak majd vele*. Ezért elhatározta, hogy önkézevel oltja ki életét. Hasztalan igyekeztem megváltoztatni hangulatát, hiába hivatkoztam családjára, gyermekeire, akiknek fényképét én is gyakran nézegettem – nem tudtam eltéríteni szándékától. Csak amikor pisztolyának elsütő-szerkezete felmondta a szolgálatot, sikerült meggyőznünk őt, hogy a sors akarta így.

Aztán ott volt a hadtest-főhadiszállás parancsnoka, ugyancsak tartalékos százados, a polgári életben a vesztfáliai szenátus elnöke. Ezt az embert titokban irigyeltem, mert egyedül ő végzett értelmes munkát, amelyet az utolsó óráig lelkiismeretesen és önzetlenül el is látott. Ő gondoskodott a közeli romokban elhelyezkedett csapatok maradványairól és a mi kis tiszti csoportunkról. Persze, a kenyér már régen fogytán volt, az utolsó napokban már csak 38 grammot kaptunk, s a tartalékkészleteket már mind megettük. Ám neki mindig sikerült lóhúst felhajtania részünkre, s most, a végső

* *Abwehr* – A Wehrmacht hírszerző és kémelhárító szervének rövidített elnevezése. – *Szerk.*

összeomlás küszöbén szétosztottuk elrejtett kis konzervkészletünket, ezzel mintegy erősítőt adva mindenkinek, mielőtt elindulna életének legnehezebb útjára.

Közben mindinkább érlelődött bennünk a gondolat, hogy az első adandó alkalommal letesszük a fegyvert, és vállaljuk az orosz fogságot. Meglett korú segédtisztünk, aki összekötetésben állt Strecker tábornoknak a traktorgyárba települt törzsével, nemegyszer célzott erre a lehetőségre, és utóbb már nyíltan is beszélt róla.

A fogság és a vele járó szenvedések gondolata egyre kevésbé volt ijesztő számomra. Úgy tűnt, hogy ez a kisebbik rossz, hiszen kiutat és megváltást jelentett a már elviselhetetlenné vált pokolból. Talán ez az útja annak, hogy valamikor a távoli jövőben hazatérhessek és viszontláthassam szeretteimet, akik felé annyi gondolat, vágy, reménykedés szállt a legsúlyosabb órákban. Végül már csak egyetlen kívánságom maradt: életben maradni és egészségesen, sebesülés nélkül fogságba kerülni.

Február 2-án reggel mind több és több helyről jutottak el hozzánk olyan hírek, hogy orosz harckocsik közelednek felénk, s hogy csapataink mindenütt harc nélkül leteszik a fegyvert. Városnegyedünkben egyre terjedt a jelszó: ne viszonozzuk a tüzet! De az alakulatok már amúgy sem fejtettek ki ellenállást. Miként késő ősszel elsöprik az elfáradt, félig elhullt legyeket, ugyanúgy szedték össze, hajtották el az oroszok a végtelen szenvedésektől kimerült, sorsukba apatikusan beletörődött embereket, s akik még lábra tudtak állni, valósággal kirajzottak a romokból, az óvóhelyekről és a pincékből, hogy az utcákon végeláthatatlan sort alkotva elvonuljanak. Hamarosan a mi kis csoportunkat is beterelték ebbe a formátlan tömegbe.

A hadifogság első perceiben a megkönnyebbülés és a felszabadultság érzése fogott el, hiszen a végén már ólomként nehezedett ránk az élet és halál közti bizonytalan állapot. Vagy talán ez az út, amelyen most elindultunk, nem a szörnyűségből kivezető út volt-e? S hátha ennek az útnak a

végén, valamikor a jövőben – persze egy távolabbi, homályos jövőben – mégiscsak a szabad élet fénye világít majd felénk? Mindenesetre a velünk és körülöttünk végbement változásnak volt valami kábító és zavart keltő hatása.

Aztán ezeket az első érzéseket fokozatosan háttérbe szorította az a tudat, hogy egy ismeretlen világ közeledik felénk. Ami legelőször a szemembe ötlött: a győztesek külseje. Friss, egészséges emberek, téli felszerelésük és fegyverzetük pedig egyszerű és éppenséggel irigylésre méltó. Mindenkinél géppisztoly, mindegyikükön rövid báránybekecs, vattakabát, nemezcsizma és bundasapka széles fülvédővel. A melegen öltözött, jól táplált, telt és pirospozsgás arcú, kiválóan felszerelt vöröskatonák szöges ellentétei voltak a mi halott-halvány, piszkos, szakállas, fagyoskodó, szálnalmas figuráinknak, akik ott kínlódtak a harcban kimerülve, összevissza fércelt téli öltözköbükben, mindenféle köpenyekben és bundákban, takarókkal és sálakkal vagy pamutrongyokkal körütekerve, terepszínű fejbédőkkel és az orosz télben semmiképpen sem megfelelő lábbelivel. A hirtelen találkozás és szembeállítás nyomán egyszeribe világossá vált előttem, milyen ijesztően mélyre süllyedtünk, mennyire nem voltunk felkészülve erre a gyilkos harcra.

A félálom kábultságában fogtam fel az eseményeket, a hirtelen rám zúduló új benyomásokat és érzéseket. Láttam, amint egy vöröskatona mellemnek szegezi lövésre kész géppisztolyát, miközben türelmetlen keresés után először órámat, később pisztolyomat is elvette. Hallottam egy szovjetorosz gárdakapitány megnyugtató szavait, amidőn garantálta életünket, biztonságunkat és személyi tulajdonunkat, majd kimerült hadifoglyait büszke testtartással egy arcvonallal mögötti parancsnokságra kísérte. De ez a védelem édeskevésnek bizonyult ahhoz, hogy megóvjon minket a gyűlölettől teli győztesek részéről ért első keserves megaláztatásoktól. Az olyan rosszindulatú kiáltások, mint „Fasiszt!”, „Fritz!”, „Hitler kaput!”, fenyegetőzésekkel, felte-

hetően csúnya szitkozódásokkal váltakoztak, miközben még megvetően köpködtek is utánunk.

Hadifogságom első, álmatlan éjszakáján kíméletlenül rám szakadtak az újabb bajok. Napközben egy parasztházban préselődtünk össze velem együtt elfogott bajtársaimmal. Azután engem kiszólítottak innen kihallgatásra, s bevittek egy őrszobára. S most itt ültem egyedül, rendkívül nyomott hangulatban, boldogan zajongó vöröskatonák között, akik eleinte kíváncsisággal vegyes bizalmatlansággal méregettek, majd hamarosan ügyet sem vetve rám, ott hagytak ülni a leghátsó sarokban. Miközben odakint a győztesek zsákmányolt német rakéták tűzijátékával ünnepelték diadalukat, bent az őrszobán csaknem egész éjjel szólt a gramofon. Vad táncczenétől volt hangos a szoba, s a zenére tompa dobogással egy sereg esetlen formájú filccsizma járt fel s alá a fapadlón bámulatos gyorsasággal. Meglehetősen furcsa benyomást keltettek ezek a katonák, akik között több mongol képű is akadt.

A tánczene mellett vég nélkül harsogták a lemezek a népdalokat, a szovjet énekeket és indulókat, bár mindig ugyanazokat. Hol szomorú és panaszos, hol szenvedélyes, hol féktelen érzelmeket sugárzó dalok, mindegyikük moll-hangnemben, s rám időnként félelmetesen ható, idegen jelleggel. Más körülmények között ez a sajátságos zene lebilincselte volna, de most nyomasztó és kízó érzéseket keltett.

A körülöttem tomboló zaj és szilajság kiáltó ellentéte volt fizikai és lelkiállapotomnak. Elszakadtam bajtársi körömtől, magamra maradtam érzéseimmel a boldogan éneklő és táncoló győztesek között, akikkel nem tudtam semmiféle emberi kapcsolatba kerülni; elhagyatottnak és védtelennek éreztem magam, teljesen letörtnek és elszigeteltnek, elszakadva távoli hazámtól, kíméletlenül kiszolgáltatva egy idegen akaratnak, ismeretlen erőnek. Sohasem tapasztalt megálázást jelentett mindaz, amit fogságnak neveznek: hogy az ember a győztesek akaratának függvénye lett, állandó őrizetben van, szögesdrót és puskacsövek veszik körül, hogy

az ember kénytelen lemondani a külső szabadság minden formájáról. Vajon ebben az értelmét veszített létezésben sikerül-e kellő türelemmel felvértézni magam és kifejlesztenem azt az „elhárító erőt”, amely egyedüli ellenszere lehet a lelki és testi megsemmisülésnek? Aggodalommal töltött el hazám és hozzátartozóim helyzete, hiszen a hatalmas, kérlelhetetlen sors már hazaküldte komor előhírnökét. Ezt most első ízben érezhették otthon mindannyian. Ezek a gondolatok foglalkoztattak azokban a kínos lassúsággal cammogó órákban.

A SZTÁLINGRÁDI TRAGÉDIÁNAK NINCS VÉGE

1943. február 2-án a 6. hadsereg utolsó egységei is kapituláltak a sztálingrádi katlan északi részében. Parancsnokuk, Strecker tábornok, aki előzőleg a közelgő katasztrófát világosan felismerve, leplezetlenül szembeszállt a legfelsőbb hadvezetés intézkedéseivel, még közvetlenül a fegyverletétel előtt rádiótáviratot kapott a főparancsnokságtól, melyben Hitler a német nép nevében követelte a végsőig való köteleltség teljesítést. Szó esett a rádióüzenetben a katlan déli részének példájáról és egy új német védelmi arcvonal kiépítéséről, amelyet az ellenállás minden újabb órája elősegít. A tábornok szemlátomást az utolsó percre kész volt engedelmessé válni a kitartást elrendelő parancsnak. Magatartása visszatükrözte a helyzet teljes kilátástalanságát. Csak akkor szüntette be az alárendelt parancsnokok nyomására az értelmetlen vérontást, amikor a katlan északi része már több helyen is harc nélkül összeomlott. Néhány rádiójelentést még küldtek ugyan a hadseregcsoporthoz parancsnokságának, de ezek már nem nyújtottak világos helyzetképet. Egy-egy ilyen jelentés inkább a haldokló hadsereghez érkező heroikus buzdításnak valamiféle görcsös visszhangja volt. De az egyik utolsó életjel, amit a 6. hadsereg maradványai az OKH-nak adtak, kifejezte valamennyi sztálingrádi harcos

érzését és kívánságát. Szó szerint így hangzott: „Idő előtti halotti beszédek nem kívánatosak!” Ezzel válaszolt a feláldozott hadsereg Göringnek a csapatok pusztulását magasztaló gyászbeszédére. Göring utolsó rádióüzenete egyébként, amely akkor természetesen nem jutott el hozzánk, még arról szólt, hogy a 6. hadsereg elévülhetetlen dicsőségként könyvelheti el magának a Nyugat megmentését.

Véget ért hát a 76 napos katlancsata, a történelem egyik legvéresebb, leggyilkosabb csatája. De azok számára, akik túléltek ezt a szörnyűséget, a tragédia folytatódott. Mint-hogy a 6. hadsereg ismételten visszautasította az oroszok fegyverletételi ajánlatait, és az utolsó emberig való ellenállást választotta, az orosz hadvezetés szemlátomást nem tartotta szükségesnek, hogy komolyabb előkészületeket tegyen nagyobb hadifogolytömegek ellátására. Ez újabb szörnyű katasztrófát és biztos halált jelentett a harcokban kimerült tízezrek számára, egészségeseknek és betegeknek egyaránt.

Miközben a százalmas hadifogolyoszlopokat – többnyire napokig tartó éhségmenetekben – elvezették a harcok színhelyéről, s katonáink nagy kinnal-keservvel vonszolták magukat a hősivatagon át az elosztótáborok felé, a Wehrmacht főparancsnoksága egy hangzatos, frázisokkal telítüzelt különjelentésben összefoglaló áttekintést adott a sztálingrádi csatáról. Ez a kiszínezett tájékoztatás „kedvezőtlen viszonyokról” beszélt, a hősiesség hamis képét festette a befejező harcokról, és olyan benyomást keltett, mintha az ütközet minden egyes résztvevője egy példátlan hősi eposz keretében feláldozta volna magát a náci Németországért. A jelentés a többi között így szólt: „Az ellenfél által kétszer is felajánlott fegyverletételre büszke elutasítás volt a válasz. A harc az utolsó percig a horogkeresztes zászló alatt folyt, amely végig jól láthatóan lengett Sztálingrád legmagasabb romházán. Tábornokok, tiszték, tiszthelyettesek és katonák vállvetve küzdöttek az utolsó töltényig. Meghaltak, hogy

Németország éljen! Példájuk minden hazug bolsevista propaganda ellenére a kései utókor előtt is ragyogni fog...”

Ilyen hazugságokkal kendőzték el a sztálingrádi harcosok elárulását, és fabrikáltak hősi mondát a német hadtörténelem legnagyobb katasztrófájából. A valóságban a halálra ítélt hadsereg 91 000 tagja fogságba esett, köztük több mint 2500 német tiszt, 23 tábornokkal és egy tábornaggyal.

Február 3-án késő délután egy kiválogatott csoporttal teherautóra raktak. Azt mondták, egy magasabb parancsnokságra visznek minket. Félig nyitott ponyvatető alatt szorosan egymáshoz préselődve ültünk, s így melegítettük egymást a csikorgó hidegben. Az első kihallgatások kereszt-kérdései és fenyegetőzései alapján, valamint különítményünk összetételéből rosszat sejtettünk, mert főleg vezérkari tisztek, felderítő osztályok munkatársai, hadbírószági ülnökök, sonderführerek és tolmácsok voltak köztünk. Ott szorongott Paulus tábornagy tolmácsa is, aki részt vett a hadsereg-parancsnokság kapitulációjának előkészítésében, valamint a 6. hadsereg Abwehr-tisztje, a felderítő osztály vezetője, akit csakhamar hirtelen elkülönítettek tőlünk, hogy aztán évekre eltűnjön.

Útunk először a veszített csata színhelyén vezetett keresztül. Ily módon viszontláttam azokat a helyeket, amelyeken az ütközet ezernyi nyoma emlékeztetett a lejátszódott tragédiára. Ijesztő csend honolt minden szakadékban és a hősi-vatagról minden élet eltűnt. Különösen kísértetiesnek látszottak a körös-körül heverő romok, a hatalmas tömegű fegyver, gépkocsi és egyéb felszerelési tárgyak. Láttam saját kifosztott és félig elégett gépjárműoszlopunkat, megismertem az egymásba keveredett hadosztályok tucatjainak harci jelvényeit. A hadosztályok felszerelése szanaszét hevert, itt-ott színültig megtöltve egy-egy sztyeppszakadékot.

Az út két oldalán újabb meg újabb szörnyűséges képek: a hadifogolyoszlopok menetének elszomorító maradványai. Itt nyugodtak azoknak a sohasem regisztrált német katonáknak a megmerevedett, hóval befűjt teste, akik már nem

tudtak lépést tartani sorstársaikkal, és az éhségtől kimerülve lemaradtak.

Alkonyatkor haladtunk át a csata legfőbb színterén, Sztálingrád romjai között. A kiégett épületmaradványok nyomasztó hatást keltettek. Az esti felhőtlen téli égbolt utolsó színei is elsüllyedtek a lerombolt város sötétjében, amikor kocsink fékezve legurult egy meredek lejtőn, és a hatalmas Volga hófödte jegén északi irányba fordult.

Vagy ötven kilométert utaztunk felfelé a folyón, Dubovka községbe. A szörnyűségek és a halál övezetéből a békés, a háború által érintetlen hátországba jutottunk. Utunk a méltóságteljes folyó jégpáncélján vezetett, azén a folyóén, amelynek neve immár örökre egybefonódik szomorú sorsunkkal. Lenyűgöző volt az a téli éjszaka. Tízezrével ragyogtak a csillagok az égbolton. Még sohasem láttam ilyen csodálatos téli csillagos eget. A jól ismert és mégis idegenszerűnek tűnő csillagképek valószínűtlenül közről villogtak, nagy, lángoló korongokként. Valósággal rabul ejtett a látvány, s egy időre önkéntelenül is elfeledkeztem a rideg, keserű valóságról. Gondolataim visszaszálltak a múltba.

Régen elfelejtett kép bukkant fel emlékezetemben. Egy másik nagy orosz folyó jegén utaztam a mérhetetlen keleti térség felé. Csaknem pontosan egy évvel azelőtt történt. Franciaországból érkezvén – innen vezényeltek törzsemmel együtt az akkor Harkovnál bevetett 6. hadsereghez –, a Dnyeperen keltem át egy óriási jéghídon. Mögöttem a büszke Kijev, a folyó meredek partján emelkedő Lavra-kolostor hajnali napfényben ragyogó fantasztikus kupoláival és hagyma alakú tornyaival. Mintha a Nyugat és kultúrája intett volna búcsút. S amikor azután kelet felé tekintettem, az egyhangú havas tájakra, a végtelen síkságra, amely jeges lehetetlent árasztott felém, összeszorult a szívem, és csendben csak azt kérdeztem magamtól: vajon visszatérek-e még valaha a Dnyeperen?

Teljesen érthető volt, hogy ezek az emlékek és szorongó

érzések éppen most elevenedtek fel bennem. Vajon ez a volgai utam milyen keserves sors felé visz?

Nekünk, embereknek az a szerencsénk, hogy egy kegyes kéz mindig valami át nem látható fátylat borít jövőbe tekintő szemünk elé. Mert ha én akkor tudom, hogy még több mint hét, vigasztalan és szeretet nélküli esztendő vár rám a hadifogságban, bizony aligha lett volna erőm átvészelnem az első kemény hónapok viszontagságait.

De nemcsak egyéni helyzetem miatt aggódtam azon a februári éjszakán. Roppant súlyként nehezedett rám az a felismerés, hogy nem is sokára népemnek és hazámnak elkerülhetetlenül szörnyű sors jut osztályrészül. Gondolataim minduntalan a sztálingrádi tragédia körül kavargtak, s ebben a katasztrófában a további események előrevetett képét véltem felfedezni.

Újra visszaemlékeztem azokra az emelkedett szavakra, amelyekkel Hitler 1942 november eleji beszédében tudtára adta a világnak, hogy a német katona ott áll a Volga mentén, és semmi sem tudja elmozdítani onnan. Sztálingrád bizonyosan elesik – jelentette ki –, de ennek lehetőleg minél kisebb vérontással kell megtörténnie, s a várost válogatott csapatoknak kell elfoglalniuk, nehogy Verdun megismétlődjék. Nos, egy egész hadsereget áldoztak fel a Volgánál, legfőképpen a katonai presztízs kedvéért. Ezt igen sokan ismerték fel és érezték az értelmetlen harc utolsó hetében. Ezek a katonák végeredményben megvonták a bizalmat az államfőtől, a legfelsőbb parancsnoktól, aki nem kereste a kivezető utat, aminek következménye csakis egy második Verdun lehetett, még hozzá jóval szörnyűbb és véresebb, mint az első világháborúban.

Ez a borzalmas áldozathozatal, több mint negyedmillió ember pusztulása közvetlen csapást jelentett az egész német népre, minden német tartományra. Ezt már nem tekinthetjük egyszerű katonai eseménynek. Sokkal többről volt szó, s én úgy éreztem, hogy az elesettekkel együtt az emberieség is leszállt a sztálingrádi tömegsírba. Csakis egy erkölcsi-

leg megalapozott politikai döntés lehetett volna úrrá a helyzeten és akadályozhatta volna meg a legrosszabbat. De nem akadt egy nagy hadvezér, aki bátran kitör a katonai engedelmesség bilincseiből, és igazi katonai öntudattal, saját felelősségére, csakis az örök érvényű erkölcsi törvényekhez igazodva, emberségtől vezettetve szembeszáll a parancsokkal.

A Volga menti szomorú eseményekben nemcsak a háború katonai fordulatát láttam. Valami mást is éreztem és sejtettem mindabban, amit átéltem: előhírnökét a végső katasztrófának, amely felé az egész ország haladt. Képzeletemben már felsejlett a második Sztálingrád, az éppen átélt tragédia megismétlődése – sokkal nagyobb, borzalmasabb méretekben. Óriási katlancsatát láttam, amely német földön zajlik, s amelyben az egész német nép vív élethalálharcot. És vajon miért? Nem ugyanazok a problémák merülnek-e fel újból, mint a mi 6. hadseregünk utolsó hónapjaiban? S vajon a sors által kijelölt áldozatokban érik-e az a felismerés, elszántság és erő, amely arra készíti őket, hogy megpróbáljanak kitörni ebből a nagy katlanból vagy kapitulálnak? Nyomasztó lelki teher volt érezni, amint a mi sorsunk és végzetünk fokozatosan éri utol hazánk egészét. S úgy festett, hogy ez a lelki teher hovatovább elviselhetetlenné válik.

Kínzó, komor gondolataimtól újra meg újra elvont a ragyogó, egészen közelinek tűnő téli égbolt, amely mágikus erővel vonzotta tekintetemet. S hirtelen más kereteket kapott mindaz, ami általában a pusztuló világ összeomlásának, elkerülhetetlen katasztrófának tűnt. Újra megtaláltam lelki egyensúlyomat. Előbb még úgy éreztem, mintha az egész káosz el akarna nyelni, most viszont balzsamként áradt beteg, vérző szívemre a békesség és a megnyugvás. Ezt az engesztelő hatást az a rend és harmónia teremtette, amelyet az égbolt ragyogó csillagzata a világmindenséget kormányzó örök törvényeivel együtt minduntalan élém idézett. Szokatlan és az értelem számára felfoghatatlan volt az a vigasz,

amelyet ezek a csillagok a szívembe költöztettek. Úgy tűnt, mintha titokban az én egyéni sorsom is a világegyetem nagy, mindent felölelő rendjébe lenne ágyazva.

*

A sztálingrádi poklot túlélő katonák zöme számára a tragédia utójátéka csak rövid ideig tartott. Tízezrével haltak meg hadifogságuk első hónapjaiban. Az éhség, a sok nélkülözés, a fagy, a számos betegség már a hadműveletek befejeződése előtt eljegyezte őket a halállal. A halál nemcsak a csata színhelyén maradt kórházakban aratott, hanem a hadifogolyoszlopokkal együtt bevonult a gyűjtőtáborokba is, Beketovkába, Krasznoarmejszkba és Frolovba, ahol mindenütt pusztító járványok tomboltak*. Azt hiszem, sohasem készül majd pontos mérleg a sztálingrádi áldozatok számáról, nevéről, egyéb adatairól.

Az elesett sztálingrádi harcosok megszámlálhatatlan sírhalmai régen eltűntek. Ezeket a temetőket nyomban a harcok után földdel elegyengették és részben futballpályákká alakították át. A szürke fakeresztek sokaságából semmi sem maradt. De mintha ott, a Volga mentén, egy láthatatlan óriáskereszt emelkedne, amely népünk fölé veti árnyékát, mint hatásos és figyelmeztető intőjel mindannyiunk számára.

* A szerző a könyv második részében helyesen értékeli azokat az intézkedéseket, amelyeket a szovjet parancsnokságok tettek a hadifoglyok megsegítésére. – *A szovjet kiadó.*

KRITIKAI SZEMLÉLŐDÉS HÚSZ ÉV UTÁN

MANSTEIN TÁBORNAGY ÉS A SZTÁLINGRÁDI KATLANCSATA*

Von Manstein tábornagy háborús emlékirataiban, amelyekben ismerteti és megsiratja „elveszett győzelmeit”, a sztálingrádi tragédiának is terjedelmes fejezetet szentel. Az Elvesztett győzelmek című könyv 1955-ben jelent meg, s tényközlésének magas színvonala miatt nyomban felfigyeltek rá, mint a második világháború történetének igen jelentős forrásmunkájára. Először történt meg ugyanis, hogy a Sztálingrádról szóló, már abban az időben is sokrétű irodalmat egy tekintélyként elismert hadvezér műve gazdagítja: azé a hadvezéré, akinek neve szorosan egybefonódott a végzetes volgai csatával, pontosabban azzal a havas doni sztyeppen indított támadással, amelynek célja a Sztálingrádnál körülvárt hadsereg felszabadítása volt. Vagyis Manstein nyújtotta a felső vezetés szempontjait figyelembe vevő első olyan elemzést a volgai csatáról, amely az eseményeket az egyidejűleg folyó többi hadművelettel összefüggésben vizsgálja. Ő maga így jellemezte analízisét: „Megkísérlem – miként

* Ennek a fejezetnek a főbb megállapításai alkották annak a cikknek a tartalmát, mely 1956-ban a Frankfurter Hefte c. folyóiratban (1956. 5. sz. 307–327. old.) jelent meg a következő címmel: „Milyen törvény kötelezte a német katonát a Volga-parti pusztulásra?” Ebben a kiadásban a szerző újonnan átdolgozta a cikkét, s ennek során új forrásokat és kiadványokat is felhasznált. Tehát figyelembe vette a legújabb történeti kutatások eredményeit. – *A szovjet kiadó.*

azt beosztásom megkövetelte – a 6. hadsereg sorsát az összes egyidejű események keretében szemlélni, amelyeknek Sztálingrád csak egyik része, igaz, legtragikusabb része volt. Szeretném, ha az olvasó megértene: nem a csatazajba, nem a Sztálingrád környéki sztyeppék hómezőire, nem a szakadékokért és háztömbökért vívott harcok zűrzavarába viszem el, hanem a felsőbb vezetés szférájába. Nem a harc heve vagy a téli sztyepp gyilkos hidege veszi majd körül az olvasót, hanem a mérlegelések és a felelősség légköre.”⁵

Természetes, hogy már eleve feszült érdeklődésre tarthatott számot mindaz, amit olyan neves katonai személyiség, mint Manstein, a szóban forgó témáról írhatott. Ez a nagyon tehetséges hadvezér akkor vette át – rendkívül magabiztosan – az újonnan szervezett „Don” hadseregcsoport parancsnokságát, amikor a főhadiszállás hadvezetési hibái miatt a Don és a Volga között működő 6. hadsereget bekerítették, és veszélybe került a német keleti arcvonal egész déli szárnya. És ezzel azt a – kellő erők és hadászati tartalékok hiánya miatt tulajdonképpen végrehajthatatlan – feladatot vállalta, hogy helyreállítja az eredeti arcvonalakat a Don és a Volga között. Ezért mint annak a hadseregcsoportnak a parancsnoka, amelyhez a szerencsétlen 6. hadsereg is tartozott, ő is felelős lett a későbbi sztálingrádi katasztrófáért.

Visszaemlékezéseiben Manstein biztosítja az olvasót, hogy higgadtan és tárgyilagosan ismerteti a tragédia történetét. Könyvének előszavában viszont igen érdekes fenntartással él: „Bár igyekeztem tárgyilagosan szemlélni az eseményeket, az embereket és elhatározásaikat, a cselekmények közvetlen részesének ítélete mégiscsak szubjektív marad.” Ez a mondat lényegében azt tartalmazza, amit mindenki, aki a történelemben jártas, tapasztalatból tud, s amit figyelembe is kell vennie, mert az emberi természetben gyökerezik: az emlékiratok végeredményben szerzőik igazolását szolgálják. Vajon meglepő dolog-e ez olyan személyiségnél, mint Manstein, akiben olyan tragikusan egybefonódik a felelősség és a

sors, a katonai engedelmesség és a politikai vakság, a hadászati magabiztosság és az emberi bukás? Most azt kell megvizsgálnunk, mennyire járulnak hozzá Manstein objektív és szubjektív megállapításai a sztálingrádi tragédia jelentőségének felismeréséhez, pontosabban: az annak idején felmerült problémák tisztázásához és a megfelelő tanulságok levonásához. Az 1955 óta Sztálingrádról megjelent lényegesebb írások, elsősorban az időközben ismertté vált dokumentumok és a Volgánál feláldozott hadsereg katonai vezetőinek állásfoglalásai arra kényszerítenek bennünket, hogy kritikusan szembehelyezkedjünk Manstein érveivel. Előbb azonban adjuk át a szót a tábornagnak, ismerkedjünk meg az ő felfogásával, amelyet elég hatásosan és szuggesztíven fejt ki idézett könyvének Sztálingrádról szóló, mintegy 80 oldalas fejezetében.

HITLER ALAPVETŐ HIBÁI

ÉS PAULUS TÁBORNOK ENGEDELMESSÉGE

A fejezet elején Manstein bevezető soraiban felmagasztalja a német katonáknak a volgai csatában tanúsított hősiességét, majd mélyrehatóan elemzi és értékeli azokat a hadműveleteket, amelyek az 1942-es nyári német támadás után a 6. hadsereg körülzárásához és a késő őszi katasztrófához vezettek, valamint azt a helyzetet, amelyben ő átvette a „Don” hadseregcsoport parancsnokságát. Hitler és a legfelsőbb hadvezetés legfőbb hibáját abban látja, hogy a dél-oroszországi német támadás, minthogy elsősorban hadigazdasági célokat követett, két fő hadműveleti irányban folyt – Sztálingrád és a Kaukázus irányában –, s ez a német erők szétforgácsolódására vezetett. A két déli hadseregcsoport között, a Kalmük-sztyeppen 300 kilométer széles hézag keletkezett, s ezt a szakaszt mindössze egyetlen gépesített hadosztály fedezte, ami teljesen elégtelen volt. Az a próbálkozás, hogy egy ilyen kiterjedt, széthúzódnó arcvonalat

hosszabb ideig tartunk, szükségszerűen végzetes következményekkel járt, hiszen a rendelkezésre álló erők kevésnek bizonyultak, hadműveleti tartalékaink pedig nem voltak. Két legütőképesebb hadseregünk Sztálingrád térségében véres harcokban megrekedt és veszélyes helyzetbe került, miközben mély és részben fedezetlen szárnyaik biztosítását a hiányosan felszerelt, csekély harcképességű román, olasz és magyar csapatokra bízta. A főparancsnokságnak – véli joggal Manstein – le kellett volna vonnia a megfelelő következtetéseket abból a tényből, hogy a német támadás nem hozta meg a végső döntést. Végzetes hibának bizonyult megfelelő utánpótlási összeköttetések nélkül Sztálingrádnál „lekötni” a keleti arcvonal egész déli szárnyának legerősebb alakulatait, s ugyanakkor a szárnyakon beérni kétes értékű, könnyen szétmorzsolható biztosító egységekkel. Az orosz tél beállta előtt feltétlenül vállalnunk kellett volna azt a kockázatot, hogy a veszélyesen előretolódott arcvonal megrövidítése révén visszatérjünk a mozgó hadműveletekhez a Kaukázus és a Don középső szakasza között, nehogy a kezdeményezés az ellenség kezébe menjen át*.

Minthogy ezt az arcvonal-rövidítést nem hajtottuk végre, valósággal felkínáltuk az ellenségnek a lehetőséget egy átfogó bekerítő támadásra. A 6. hadsereg pusztulását Manstein szerint közvetlenül Hitler fanatikus makacssága idézte elő, amely abban nyilvánult meg, hogy a Führer még az utolsó pillanatban sem volt hajlandó önként feladni Sztálingrádot.

Ismerve Hitler jellemét és magatartását – amelyből egyértelműen következett, hogy a diktátor saját katonai presz-

* Ezek a Manstein által adott és Wieder által ismételt utólagos táncok megint csak az 1942 nyári német hadjárat kalandor jellegét bizonyítják. De nemcsak Hitler, hanem a Wehrmacht-tábornokok többsége is azt állította, hogy a Vörös Hadsereg erői 1942–1943 telére végleg kimerülnek. Ezért senkinek sem jutott eszébe, hogy a német csapatokat 1942 őszén esetleg vissza is kell majd vonni a Kaukázus és a Volga előteréből. – *A szovjet kiadó.*

tízstét féltette Sztálingrádnál –, Manstein Paulus tábornok súlyos hibájának, lélektanilag elhibázott lépésének tartja azt a tényt, hogy a 6. hadsereg parancsnoka a katlanacsata első, sorsdöntő napjaiban, amikor az ellenséges gyűrű még nem szilárdult meg véglegesen, egyáltalán megpróbált engedélyt kieszközölni Hitlernél a hadsereg kitörésére. Paulusnak, aki az OKH-nál teljesített szolgálata idején épp eléggé megismerhette Hitler gondolkodásmódját, meg kellett volna ragadnia az egyetlen lehetőséget, vissza kellett volna vonnia hadseregét Sztálingrádból, mivel az OKH amúgy is másfél napot elfecsérel, mielőtt válaszképpen megtiltja a kitörést. Hogy ez az önálló lépés elmaradt, azt Manstein főleg a hadseregparancsnoknak Hitler iránti lojalitásával magyarázza.⁶

Manstein már 1942. november 27-e előtt, tehát mielőtt átvette a „Don” hadseregcsoport parancsnokságát, jelentést küldött a szárazföldi haderő vezérkari főnökének, s ebben kifejtette, hogy a 6. hadseregnek, mivel elszalasztotta a kedvező alkalmat a kitörésre, most már hadműveleti szempontból célszerűbb bevárnia a felmentő csapatok odaérkezését. Igaz, hogy lőszer- és üzemanyaghiány miatt rendkívül kockázatos volt Sztálingrádnál hagyni a körülzárt hadsereget, de ezt a kockázatot Manstein szerint vállalnunk kellett, persze azzal a döntő feltétellel, hogy a megfelelő légi ellátást biztosítják. Így aztán a tábornagy nem tartotta szükségesnek Hitlertől újólag ultimátumszerűen követelni vagy esetleg saját szakállára elrendelni a 6. hadsereg azonnali kitörését, mert feltételezte, hogy a legfelsőbb hadvezetés minden más hadszíntérnél fontosabbnak tartja a bekerített hadsereg sorsát. Úgy vélte, hogy a 6. hadsereg majd a felmentő erőkkel együttműködve feladja Sztálingrádot és visszanyeri akciószabadságát.⁷

Amidőn Manstein leírja a 6. hadsereg felmentésére irányuló törekvéseivel összefüggő drámai eseményeket, különösen behatóan tárgyalja azokat az okokat, amelyek végül is kudarcra ítélték vállalkozását. A főbűnöst megint csak Hitlerben látja, aki számításon kívül hagyta a hadsereg-

csoport sürgető hadműveleti követeléseit, minden józan észszel ellentétben makacsul kitartott presztízsszempontjai mellett, és mereven szembehelyezkedett a sztálingrádi katlan kiürítésének gondolatával. Ugyanakkor Manstein szemrehányást tesz a 6. hadsereg parancsnokságának is, amely szerint a döntő órában nem követte az ő útmutatásait és nem kísérelte meg a kitörést. Paulus tábornok súlyos mulasztást követett el a december 18-a utáni napokban, amikor a felmentő csapatok vagy 50 kilométernyire közelítették meg a külső gyűrűt, s Paulus ezt az utolsó lehetőséget sem használta fel hadseregének megmentésére. Manstein beszámol arról, milyen lehangoló eredménnyel járt egyik vezérkari tisztjének, Eismann őrnagynak a missziója. Eismann azért küldték a katlanba, hogy a 6. hadsereg kitörése érdekében – amelynek szükségességében senki sem kételkedett – egyeztesse a hadseregcsoport és a hadsereg parancsnokságának elgondolásait. Paulus azonban végül is nem merte vállalni a kitörés óriási kockázatát. Ebben vezérkari főnöke, Schmidt befolyásolta, aki mereven ragaszkodott Hitler parancsához, ellenzett minden „katasztrófa-megoldást”, sőt kifejezte azt a véleményét, hogy a 6. hadsereg megfelelőbb ellátás mellett még húsvétig is tarthatja állásait. Manstein tábornagy tudta, hogy a sok nehézség és veszély ellenére mindent egy lapra kell feltenni. Ezért végül is december 19-én önhatalmúlag, Hitler akarata ellenére – elrendelte a 6. hadsereg délnyugati irányú áttörését és a volgai „erőd” kiürítésének előkészítését.⁸

A vállalkozás első szakaszát a már december elején elhatározott „Téli vihar” fedőnevű támadás jelentette, amelynek összeköttetést kellett teremtenie a körülzártak és a 4. páncéloshadsereg felmentő egységei között, hogy lehetővé tegye egy már előkészített élelem- és lőszerszállító gépkocsioszlopnak a katlanba való „besurranását”. A második szakaszban, amely szükségképpen adódott az elsőből, „villámcsapás” jelszóra megkezdődött volna Sztálingrád körzetének részenkénti kiürítése. A jelszó kiadásának jogát Manstein

magának tartotta fenn, így akarta – mint írja – levenni a hadsereg-parancsnokság válláról az elkerülhetetlen kockázatot és a Sztálingrád mindenáron való tartására vonatkozó parancs megtagadásáért reá háruló felelősséget, s ezzel cselekvésre ösztönözni Paulusékat. Ámde Paulus tábornok nem tudta rászánni magát, hogy kiadja a sorsdöntő támadási parancsot. Manstein igyekszik tárgyilagosan figyelembe venni a 6. hadsereg parancsnokának rendkívül nehéz helyzetét, részletesen feltár minden érvet és ellenérvet, és arra a következtetésre jut, hogy Paulus végzetes mulasztása nem valami „vak engedelmességből”, hanem súlyos lelki konfliktusból adódott. Ha Paulus akkor nem merte vállalni a kockázatot és megragadni az utolsó lehetőséget, ennek bizonyára súlyos felelősségtudata volt az oka, „amelyet a hadseregcsoporthoz parancsnoksága igyekezett ugyan levenni a válláról, de amelytől ő nem tudott szabadulni sem Hitler, sem önmaga előtt”.⁹ Manstein szavai azt a benyomást keltik, mintha a hadseregcsoporthoz parancsnoksága Hitler akarata ellenére csakugyan kiadta volna a parancsot Sztálingrád feladására, csak a „túlságosan félszeg” Paulus nem hajtotta azt végre, mert nem mert kockáztatni és engedetlen lenni a Wehrmacht főparancsnokságával szemben. Paulus felelőségét Manstein azzal a körülménnyel is hangsúlyozza, hogy – mint közli – a 6. hadseregnek a „Don” hadseregcsoporthoz alá rendelve többé-kevésbé fikció volt, nem utolsósorban azért, mert Hitler mindvégig saját összekötő tisztje révén maga tartotta kézben a hadsereg irányítását.

MANSTEIN FELMENTŐ HADMŰVELETE

Az egykori sztálingrádi német harcosok csak a legnagyobb érdeklődéssel olvashatják a tábornagy könyvének ama izgalmas részleteit, amelyekben a szerző drámaian ábrázolja a Sztálingrád elleni felmentő hadművelet akadályait, nehézségeit, kezdeti sikereit, a fellobbanó reményeket és a keserves

csalódásokat. A tábornagy arról is beszámol, milyen idegtépő és végeredményben hiábavaló huzakodást folytatott az OKH-val és Hitlerrel, hogy elérje a 6. hadsereg visszavonását. Manstein állandóan követelte a Luftwaffe szállító kötelékeinek megerősítését és a felmentő erők növelését. Attól a pillanattól, hogy átvette a hadseregcsoporthoz parancsnokságát, elhatározásainál és intézkedéseinél mindig abból a feltételezésből indult ki, hogy az OKH betartja a fenti követelések teljesítésére tett ígéretét. Meggyőződése volt, hogy Hitler, aki egyedül rendelkezett a felmentéshez szükséges erők és eszközök fölött, a legnagyobb erőfeszítések árán is mindent mozgósít a halálos veszedelembe került hadsereg kiszabadításáért; ezért helyesnek ítélte a 6. hadsereg kiszabott kivárási kockázatát, s teljes erejét a hadsereg felmentését célzó hadművelet előkészítésére fordította. Persze hétről hétre világosabban és nagyobb aggodalommal kellett felismernie, hogy feladata végrehajtásának előfeltételeit nem teremti meg, ami annál is inkább aggaszthatta, mert az elégtelen erőkkel megindított vállalkozás már eleve kockázatos dolognak számított.

A felmentő hadművelet, amelynek során a bekerített bajtársak kiszabadítása érdekében a legnagyobb kockázatot kellett vállalni, Manstein szerint nem is volt egyéb, mint „versenyfutás a halállal”. A tábornagy ezt a hadműveletet szoros összefüggésben ábrázolja az abban az időben a keleti arcvonal egész déli szárnyát fenyegető súlyos veszéllyel. Az emberben az a benyomás támad, hogy Manstein „a rendelkezésre álló utolsó embert és gránátot” csakugyan be is vetette, sőt az egész hadseregcsoporthoz sorsát tette kockára a felmentési kísérlet sikere érdekében, és csak a hadseregcsoporthoz egész arcvonalán előállt kétségbeejtő helyzet kényszerítette arra, hogy az utolsó pillanatban a Miskova folyó mellől a súlyos védelmi harcban álló 4. páncélos hadsereg három felmentő hadosztálya közül a legütőképesebbet visszavonja. Csakis így háríthatta el a hadseregcsoporthoz bal-szárnyán keletkezett rendkívül súlyos veszélyt. Ámde erre

az elkerülhetetlen lépésre csak akkor szánta rá magát, amikor már nyilvánvalóan nem volt remény arra, hogy a bekerített hadsereg hatékony akciókkal tehermentesíteni tudja a nagy számbeli fölényben levő ellenséges erők nyomása alatt álló felmentő csapatokat. Ettől kezdve az ellenség a Dontól keletre is megragadhatta a kezdeményezést, és végleg megghiúsíthatta a felmentő hadműveletet.

A visszaemlékezésekből megtudjuk, hogy Manstein még egy újabb, utolsó kísérletet tervezett a felmentésre. Evégett december utolsó hetében a leghatározottabban követelte, hogy haladéktalanul bocsássanak rendelkezésére három hadosztályt a Kaukázus vidékén tevékenykedő „A” hadsereg-csoporthoz tartozó 1. páncéloshadseregből, amely ekkor Manstein meggyőződése szerint – és ezt részletesen meg is indokolta – nélkülözni tudta volna ezeket a hadosztályokat*. De Hitler nem teljesítette a követelést. Ezzel a 6. hadsereg sorsa végleg megpecsételődött.

Volt Hitlernek egy másik terve is, amely szerint egy SS páncéloshadtestnek kellett volna később segítenie a körülzárt hadseregen, mégpedig oly módon, hogy Harkov térségében gyülekezvén, tavasszal több mint 550 kilométert előretörve elérje a Volgát. Ezt a tervet Manstein utópiának minősíti.¹⁰

Ami a sztálingrádi katlanban a felmentő támadás kudarca után, 1942 karácsonyától a csata végéig történt, arról Manstein nyíltan, józan tárgyilagossággal ír. Nem volt ez más, mint a 6. hadsereg haláltusája. „Azért a kísérletért azonban, hogy ezt a haláltusát a hadsereg veszteségeinek és szenvedéseinek csökkentése végett kapitulációval megrövidítsük, a hadseregcsoporthoz csak a harc utolsó stádiumában vállalhatta a felelősséget, mert tekintettel kellett lennie

* Manstein terve legalább olyan fantasztikus volt, mint az általa ismertett Hitler-terv. Ha Hothnak három páncélosadosztállyal és az őket támogató gyalogsági erőkkel december közepén nem sikerült felmentenie a körülzárt hadsereget, akkor december végén erre végképp nem volt kilátás. – *A szovjet kiadó.*

feladatának másik aspektusára: meg kellett akadályoznia a keleti arcvonal egész déli szárnyának megsemmisítését.”¹¹

Ezzel akarja igazolni Manstein a 6. hadsereg tudatos feláldozását; a hadászati méretű hadműveletek szemszögéből magyarázza a Sztálingrádról szóló fejezet utolsó részében a végsőig való kitartásnak és mintegy 200 000 ember elvézésének értelmét. Ezek szerint Manstein akkor, 1943 januárjában, a háború kimenetele szempontjából döntő hadászati jelentőséget tulajdonított annak a szerepnek, amelyet a 6. hadsereg a vele szemben álló nagy ellenséges erők több hetes lekötésével betöltött. Mert ha ezeket az erőket más helyen vethetik be, akkor feltehetően megsemmisíthették volna a keleti arcvonal egész déli szárnyát, s ezzel megpecsételődik a keleti hadjárat sorsa. A 6. hadsereg helytállása – bármily reménytelen helyzetben történt is – megteremtette a fenyegető katasztrófa elhárításának előfeltételét. És Mansteinnak, ennek a kétségkívül tehetséges hadvezérnek, éppen ezért sikerült ragyogóan végrehajtania hadseregcsoportjának további feladatait: biztosította a Kaukázus felől visszaözoñlő „A” hadseregcsoport számára a visszavonulási „folyosót”, a Don és a Donyec közti térségben pedig fenntartotta a német arcvonal egész déli szárnyának utánpótlási vonalait, amelyeket az ellenség elvágással fenyegetett. Ráadásul a számunkra oly nehéz téli hadjárat végén a tábornagy még egy haditettet vitt véghez: aktív hadműveletek keretében, visszavonulás közben sikeres ellencsapást mért az ellenségre Harkovnál.

HÉZAGOK ÉS VITÁS PONTOK

MANSTEIN GONDOLATMENETÉBEN

A sztálingrádi tragédia Manstein-féle ábrázolása első pillantásra kerek egész, hézag- és problémamentes. A tábornagy minden elgondolása és tette, amely a Wehrmacht legfőbb parancsnokának bűne folytán előállott katasztrófális hely-

zetből adódott, célszerűen és logikusan kapcsolódik egymásba. A tábornagy hatáskörében látszólag minden megvalósult, ami hadászati szempontból szükséges volt, s amit a rendelkezésre álló korlátozott erőkkkel el lehetett érni. Manstein, aki rendkívül nehéz feladatot vállalt, a hadvezetés művészetének iskolapéldáját szolgáltatta, s úgy tűnik, tettei nem is bírálhatók azoknak az eseményeknek a láncolatában – az egyes láncszemek keretében, vagyis a tragédia egyes szakaszaiban –, amelyeknek kérlelhetetlen logikája végül is egy egész hadsereg feláldozását követelte meg. Aki Manstein könyvét olvassa, annak az az érzése támad, hogy a háború bizonyos fázisban nem egyéb, mint nagyarányú sakkjátszma, merész kombinációkkal, kockázatos sáncolásokkal és óriási áldozatokkal, amilyeneket a könyvben említett „gyorssegély-hadászat” kétségkívül megkövetelt.

Ám Manstein elemzése és látszatra matematikai pontosságú, cáfolhatatlan érvelése mégis valami hiányérzetet kelt minden gondolkodó olvasóban, főleg azonban a sztálingrádi csata ama résztvevőiben, akiknek sikerült átvészelnük a katasztrófát. Vajon miért e hiányérzet? A magyarázatot nyilván nem abban kell keresnünk, hogy a tábornagy a volgai katasztrófát és saját felelősségét kizárólag a felsőbb hadvezetés szemszögéből és lényegileg az akkori nézőpontból tárgyalja, hiszen ez nemcsak joga, hanem kötelessége is. Visszaemlékezései éppen ezzel válnak történetileg értékes forrásmunkává. Ezeknek a memoároknak nemcsak az a jelentőségük, hogy a hadtörténész megismerheti egy tehetséges hadvezér tevékenységét, az általa vezetett hadműveleteket, hanem betekintést nyújtanak abba a gondolatkörbe és lelkiállapotba is, amelyet egy magas rangú német katonában az akkori végzetes helyzet kialakított. De az a tény, hogy Manstein kizárólag hadászati szempontból ábrázolja és elemzi a sztálingrádi katasztrófát, s mint akkori magas rangú parancsnok elmulasztja felvetni az erkölcsi és a politikai felelősség kérdését – meggondolásra készíti a könyv olvasóját.

És az olvasók között is különösen kritikusan fogadják

Manstein okfejtését az egykori sztálingrádi harcosok – de nemcsak ők egyedül. Kétségkívül ők nézik a legkevésbé jó szemmel a tábornagynak azt a próbálkozását, hogy olyan tragédiának tüntesse fel a volgai katasztrófát, amelynek komoly értelme volt. Ez a próbálkozás a fejezet mottójának megválasztásában is kifejeződik. A mottót, a thermopülai ütközetről szóló nevezetes mondást a szerző nyilván szándékosan választotta*. E mottó szelleme hatja át az egész Sztálingrádról szóló fejezetet. Nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy Manstein mai álláspontját is akkori ismeretei és meggondolásai határozzák meg. Úgy tűnik, hogy még ma, utólag is helytállónak, a tragédia igazolására hadászati, politikai és – a szó legtágabb értelmében – erkölcsi szempontból is alkalmasnak tartja azokat az érveket, amelyeknek alapján annak idején százezreket áldoztak fel a Volga partján.

A kizárólag vagy legalábbis túlnyomórészt katonai jelleg és a hadműveleti szemléletmód éppen a magasabb vezetés szférájában vajmi kevésbé alkalmas annak az értékelésére, ami Sztálingrádnál történt. Manstein ábrázolásának keretei között persze magától értetődik, hogy az emberi aspektust csak egészen futólag érinti. És nem kételkedhetünk abban az állításában, hogy munkatársaival és mindazokkal együtt, akik a végsőig kétségbeesetten küzdöttek a 6. hadsereg megmentéséért, naponta és óránként átérezte katonáinak mérhetetlen szenvedését.

Csakhowy a hadseregcsoport parancsnokától az ember mást, többet várt, mint pusztá együttérzést és azt, hogy „gondolatban” együtt szenvedjen katonáival. Az ember csalódással és nyomasztó értetlenséggel veszi tudomásul, hogy „a mérlegelések és a felelősség légkörében”, ahová a tábornagy az olvasót el akarja vezetni, alig-alig volt jelentő-

* I. e. 480-ban, a görög-perzsa háborúk idején egy görög csapat Leónidasz király parancsnoksága alatt hősiiesen védelmezte a Thermopülai-szorost. A harcosokat a perzsák körülzárták és megsemmisítették. Leónidasz katonái egy szálig elestek a harcmezőn. – *A szovjet kiadó.*

sége az események nagy erkölcsi és politikai problémakörének, amely annak idején a katlanban sok-sok sztálingrádi harcos utolsó óráit keserítette meg.

1943 januárjában Hitler azzal a kifejezett parancsával, mely megtiltotta a fegyverletételt a kétharmadára zsugorodott 6. hadseregnek, s ezzel lassú és elkerülhetetlen kínhalálra ítélte a még mindig vagy 200 000 körülzárt katonát és tisztet – hajmeresztő és párját ritkító helyzetet teremtett. Akinek ez osztályrészül jutott – akár tiszt, akár közkatona –, sehogyan sem tudott napirendre térni efölött. És ma is, akik alaposabban belemélyednek a katasztrófa részleteibe, de főleg a csata élő részvevői, tiltakozással fogadják azt a kísérletet, hogy bárki is igazolja a „hadászati érdekből” százezrekre kiszabott és kíméletlenül végre is hajtott halálos ítéletet. Az emberiesség és a lelkiismeret szavát semmiféle „katonai” érvelés nem fojthatja el.

MANSTEIN HATÁSKÖRE ÉS FELELŐSSÉGÉNEK HATÁRA

De térjünk vissza a hadászat területére, ahol Manstein verhetetlennek képzei magát. A „Don” hadseregcsoporthadműveleteiről az Elveszett győzelmek című könyv olyan benyomást kelt, mintha az 1942 november végén és decemberében Manstein által tett döntő intézkedések csakis a Hitler-féle legfelsőbb hadvezetés makacssága és a 6. hadsereg mulasztása miatt buktak volna meg. Paulus tábornagy időközben közzétett irodalmi hagyatéka, továbbá Schmidt tábornoknak, a 6. hadsereg vezérkari főnökének Görlitz által idézett állásfoglalásai és más, eddig ismeretlen dokumentumok új fényt vetnek Manstein művének a sztálingrádi tragédiáról szóló fejezetére.¹² A kritikus olvasóban megerősödik az a benyomás, hogy Manstein kínos logikával felépített elbeszélése nem egyéb önigazolásnál, amely egy sereg fontos körülmény elkendőzésére alkalmas, például arra, hogy a hadseregcsoporthadmentő vállalkozása már eleve

kudarca volt ítélve. De elködösíti azt is, hogy miként osztott a felelősségben a két parancsnok – a hadseregcsoporthoz és a hadsereg parancsnokhoz.

Manstein a sztálingrádi katasztrófáról szóló elbeszélését Hitler, a Wehrmacht legfőbb parancsnoka ténykedésének és szerepének értékelésével kezdi. Ezzel lélektanilag „megdolgozza” az olvasót, igyekszik bizalmat ébreszteni magára – és nem is eredménytelenül. Megjelenik előttünk a katonai diktátor, a maga végzetes tulajdonságaival: szuggesztív fellépésével, a technika és a számok babonás túlbecsülésével, akaratának mindenhatóságába vetett hitével, féktelen szenvedélyességével és hihetetlen makacsságával, mértéktelenségével. Hitler fanatikusan ragaszkodott az értelmetlen védelemhez, irtózott a kockázatos hadműveletektől, kerülte a távlati intézkedéseket, húzta-halasztotta a számára kellemetlen döntéseket, és lépten-nyomon beavatkozott a vezetésbe, amivel minduntalan korlátozta, sőt meg is bénította parancsnokainak kezdeményező készségét. Mindez többnyire katasztrófális következményekkel járt. Itt Manstein félreérthetetlenül tudunkra adja, hogy közte és a Wehrmacht legfőbb parancsnoka között elkerülhetetlenek voltak a nézeteltérések.

Az csak természetes, hogy a tábornagy nyíltan és részletesen leírja a sorsdöntő hetek meddő vitáit, melyek a felmentő támadás előtt és alatt, közte és Hitler között lezajlottak. Ámde nem derül ki, hogy Manstein mennyiben felelős azokért a katasztrófális katonai eseményekért, amelyeknek szükségszerűen a felmentő hadművelet megghiúsulására és a körülzárt hadsereg feláldozására kellett vezetniük. Igaz, Manstein a Sztálingrádról szóló fejezet végén felveti a felelősség kérdését, de egyáltalán nem mélyed bele. Inkább egyszerűen idézi Hitlert, aki 1943. február 6-án, tehát közvetlenül a csata után magához rendelte. És most adjuk át a szót Mansteinnak:

„Aki a 6. hadsereg tragédiájáért viselt felelősség kérdését akarja tisztázni, annak maga Hitler adta meg a világos vá-

laszt . . . Megbeszélésünket Hitler körülbelül ezekkel a szavakkal kezdte: Sztálingrádért egyedül én viselem a felelősséget! Persze, könnyen hivatkozhatnék arra, hogy Göring hamis képet festett nekem a légi ellátás lehetőségeiről, s így egyszerű volna rá hárítanom a felelősségnek legalább egy részét. De mivel őt magam jelöltem ki utódomnak, nem terhelhetem ezzel a felelősséggel.”¹³

Manstein leplezetlen helyesléssel hangsúlyozza, hogy Hitler fenntartás nélkül vállalta az egész felelősséget a sztálingrádi tragédiáért, s ezt a magatartást „katonailag tisztességesnek” mondja. Fogadjuk el. Annál kínosabb azonban, hogy a tábornagy elítéli tábornoktársát és akkori alárendeltjét, Paulus tábornokot, azt állítván, hogy teljes egészében ő a bűnös a felmentő vállalkozás megghiúsulásáért és súlyos következményeiért. Vajon maga Manstein, aki hadászati lag feddhetetlennek állítja be magát, csakugyan semmiért sem felelős?

Ami Manstein hatáskörét és rendelkezési jogát illeti, hadd jegyezzük meg mindjárt, hogy a tábornagy a 6. hadsereg vonatkozásában mindent megtehetett, amit csak feladatának teljesítése szempontjából helyesnek tartott. Kötelessége volt, hogy a helyzet diktálta elhatározásoknak előjáróinál és alárendeltjeinél egyaránt érvényt szerezzen. Mansteinnak azt az állítását, hogy a körülzárt hadsereget gyakorlatilag közvetlenül az OKH-nak rendelték alá, és a hadseregcsoporthoz való alárendelése többé-kevésbé csak fikció volt, a rendelkezésünkre álló forrásmunkák megcáfolják. De megcáfolják azt az állítását is, hogy Hitlernek a katlanban működő összekötő tisztje végzetes szerepet töltött be, mert az ő – közvetlenül a főhadiszállásra küldött – jelentései akadályozták meg, hogy a főparancsnokság jóváhagyja Sztálingrád feladását.

A 6. hadsereg igenis a hadseregcsoporthoz parancsnoksága alá tartozott. Ez nyilvánvalóan kitűnik azokról a parancsokból, amelyeket annak idején maga Manstein adott ki, de különösen Paulus tábornagy hagyatékának néhány okmányá-

ból, továbbá a 6. hadsereg fennmaradt hadinaplójából és számos egyéb dokumentumból. S ezen a tényen mit sem változtat az a körülmény, hogy Hitler alkalomszerűen maga fordult egy-egy hadseregparancsnokhoz, és több ízben küldött közvetlen utasításokat Sztálingrádba.¹⁴ A két dolog között nincs ellentmondás. Mindenesetre a felmentő vállalkozás időtartama alatt egyetlen parancs sem érkezett közvetlenül Hitlertől. Paulus és vezérkara nemcsak hogy minden tekintetben érezte és elismerte a hadseregcsoporthoz való alárendeltségét, de maga Manstein tábornagy iránt is nagy tisztelettel és határtalan bizalommal viseltetett, mert nagy hadászati tekintélynek tartotta. „Legyen szabad kijelentenem – írta neki a körülzárt hadsereg parancsnoka 1942. november 26-án –, hogy az Ön irányításában, tábornagy úr, garanciát látok arra, hogy minden megtörténik a 6. hadsereg megsegítésére.”¹⁵ A háború után Zeitzler vezérezredes – Sztálingrád idején a szárazföldi haderő vezérkarának főnöke – kifejezetten hangsúlyozta Doerr tábornokhoz, az első, Sztálingrádról szóló hadtörténeti mű szerzőjéhez intézett levelében, hogy a hadsereg és a hadseregcsoporthoz való alá- és fölérendeltségi viszonyhoz semmi kétség nem fért.¹⁶

Manstein véleményével ellentétben, a főhadiszállásról a sztálingrádi katlanba küldött összekötő tisztnek nem volt olyan megbízatása, amely korlátozta volna a hadseregcsoporthoz való hatáskörét, vagy lehetővé tette volna rendelkezéseinek megkerülését. Ezt a tiszteletet egyébként is nem Hitler, hanem Zeitzler tábornok vezényelte oda, nem utolsósorban azért, hogy közvetlen és különösen gyors információkat szerezzen a 6. hadsereg állapotáról, s ezzel érveket biztosítson magának a nyakas diktátorral folytatott fárasztó vitáihoz.¹⁷

Azt persze elhíhetjük Mansteinnak, hogy határozott szándéka volt felmenteni a körülzárt hadsereget, sőt szükség esetén Hitler parancsai ellenére elrendelni Sztálingrád feladását. De vajon igazat állít-e memoárjaiban, amikor azt írja, hogy valóban ki is adta a sorsdöntő parancsot a „Vilámcsapás” hadművelet megindítására, tehát a „volgai erő-

dítmény” feladására, s ezzel levette Paulus tábornok válláról a Wehrmacht-főparancsnokság utasításainak megszegéséért reá háruló felelősséget? Paulus tábornagy hagyatékából és a rendelkezésre álló többi dokumentumból világosan kitűnik, hogy a 6. hadsereg sohasem kapott ilyen parancsot. Amikor december 23-án Paulus – látván, hogy itt az utolsó lehetőség a kitörésre – távíró útján ismételten szorgalmazta a „Villámcsapás” hadművelet megindítását, Manstein azt válaszolta, hogy egyelőre még nem tud teljhatalmat adni.¹⁸ A hadseregcsoporthoz, minthogy nem adta ki a többször is kért kiürítési parancsot, nem is vállalt semmiféle felelősséget a Hitler akaratával ellentétes, önhatalmú cselekvésért. Ezen a tényen még a december 19-i parancs sem változtat, amely követelte ugyan a felmentő sereghez való áttörést, de az „erőd” feladását csak lehetőségként vette számításba. Mindenesetre a hadsereg-parancsnokság egyáltalán nem látta tisztán Manstein végső szándékát. De az egykori dokumentumok is több vonatkozásban ellentmondanak az „Elvesztett győzelmek” utólagos beállításának, és legalábbis problematikusá teszik azt a szerepet, amelyet a hadseregcsoporthoz parancsnoksága azokban a tragikus napokban, közvetlenül 1942 karácsonya előtt betöltött.

Éppen ezért Manstein szükségesnek látta, hogy még Paulus hagyatékának megjelenése előtt bírálja a megboldogult tábornagy Parancsot teljesíték című könyvét.¹⁹ Szerinte Paulus „túlságosan egyoldalúan” állítja be a katasztrófa kulcskérdését, a 6. hadsereg decemberi kitörésének problémáját. A továbbiakban újból kifejti és kommentálja a memoárjaiban már megfogalmazott álláspontját, ezen belül részletesebben megvilágítja akkori parancsainak célját. Fejtegetése szerint ő Hitler ellenére – aki semmi szín alatt sem egyezett bele Sztálingrád feladásába – álcázva végrehajtotta volna a „Villámcsapás” akciót. A hadseregcsoporthoz parancsnoksága nem adhatott parancsot a végleges kitörésre és Sztálingrád egyidejű feladására, mert ezt Hitler nyomban hatálytalanítja. De ha a parancs szerint megindított „Téli

vihar” hadművelet sikerrel jár, és következményeként a 6. hadsereg utat tör a felmentő csapatokhoz, ezzel utánpótlási vonalat biztosítva magának – akkor automatikusan szükségessé válik a katlan fennmaradó arcvonalának visszavonása, s az így előállott kényes helyzetet végül Hitlernek is tudomásul kellett volna vennie. Ezek szerint Mansteinnak nyilván az volt a szándéka, hogy az „erőd” kiürítéséért csak akkor vállalja a felelősséget, ha Paulus saját kezdeményezéséből már megteszi a szükséges lépéseket. Nem kétséges, hogy ezt követően megvédte volna Paulust a diktátorral szemben. Ám az általános helyzetről rosszul tájékozott és a saját gondjaival küszködő hadseregtörzsnek nem állt módjában megismerni Manstein tábornagy szándékait. Sem a december 19-i parancsból, sem a későbbi rádiótáviratból nem tűnt ki, hogy Manstein Sztálingrád álcázott feladására akarná rábírní a 6. hadsereget.

A hadseregcsoport parancsnoksága nyilván súlyos mulasztást követett el. Mert ha leplezve valóban végre akarja hajtatni a „Villámcsapás” akciót, és a felelősséget is hajlandó vállalni a Hitler parancsával ellentétes végső kitörésért, akkor feltétlenül tiszta vizet kellett volna öntenie Paulus poharába. Mindenképpen helyénvalónak látszott, hogy a két parancsnok személyesen találkozzon, mielőtt ilyen súlyos, felelősségteljes döntésre szánják el magukat. Evégett Manstein tábornagnak személyesen kellett volna berepülnie a katlanba, hogy töviről hegyire tájékoztassa a hadseregpáncsnokot terveiről és elgondolásairól. De ha már ő maga nem akart vagy nem tudott berepülni, akkor legalábbis egy magas rangú tisztet küld Paulushoz – mondjuk vezérkari főnökét –, aminek semmiképpen sem volt akadálya.

Az egyik fiatal vezérkari tiszt, aki a 6. hadsereg szállásmesteri osztályán teljesített szolgálatot, s akinek a várva várt kitöréssel álma-vágya teljesült volna, azokban a válságos napokban fültanúja lehetett Paulus és Manstein néhány rövid telefonbeszélgetésének, és csak csodálkozott azok tartalmatlanságán és színtelenségén, s hogy mennyi „ki nem

mondott dolog” volt bennük. „Amikor Paulus határozott kérdéseket tett fel az általános helyzetet és ezen belül a légi ellátást illetően – mesélte nekem ez az ismerős tiszt –, Manstein csak vigasztaló frázisokkal válaszolt. Azt vártam, hogy parancsnokunk ilyen kérdéseire Manstein precízen fog felelni, megjelölve a várható segítség pontos határidőit. De ez a válasz elmaradt.”²⁰

Számos bizonyíték van arra, hogy a 6. hadsereg törzse Eismann őrnagy missziója ellenére is rosszul volt tájékoztatva a hadseregcsoporthelyzetéről, különösen pedig a felmentő vállalkozás előrehaladásáról. Miért, miért nem, Manstein nem tartotta szükségesnek világosan és egyértelműen megértetni a körülzárt hadsereg parancsnokával, hogy hadserege előtt a következő alternatíva áll: kihasználni az utolsó lehetőséget egy kitörési kísérletre, vagy megsemmisíteni. Pedig jól ismerte Paulusnak, ennek a megfontolt, körültekintő vezérkari tisztnek a tulajdonságait, tudta, hogy Paulus nem a gyors, merész elhatározások embere, és csak nehéz szívvel szánja rá magát kockázatokra. Éppen ezért a 6. hadseregnek akkor különösen nagy szüksége lett volna a hadseregcsoporthoz erőskezdő, határozott irányítására. És főleg a döntő kérdésekben. A kitörés idejét és módját illetően Mansteinnak minden kétséget kizáró parancsokat kellett volna kiadnia. De nem így történt, s ez a tény gátolta és károsan befolyásolta a hadseregtörzs tevékenységét és döntéseit.

Mansteinnak bizonyára voltak olyan érvei, megvolt az akaratereje és a tekintélye ahhoz, hogy meggyőzze az alárendelt sztaálingrádi hadseregtörzset döntéseinek és intézkedéseinek szükségességéről. Az a tény, hogy ezt nem tette meg, sőt parancsainak érvényre juttatását sem kísérte meg, egyik bizonyíték a „Don” hadseregcsoporthoz élen tanúsított következetlen magatartásának. Nem hangzik túlságosan meggyőzően az az állítása sem, hogy a hadseregcsoporthoz parancsnoksága „tehetetlen volt”, mivel nem kényszeríthetett Paulusra olyan megoldást, amelyet amaz már azért sem

tudott keresztülvinni, mert Hitler nem egyezett bele a kitörésbe, a 6. hadsereg szinte már mozgásképtelen volt, és az orosz támadások elhárítása lekötötte. Sok minden játszhattott közre Manstein akkori határozatlan, tétova magatartásában. Így bizonyára jelentősen hozzájárult ehhez az egész hadseregcsoporthoz rendkívül súlyos helyzete. Ezenkívül Manstein előre láthatta, hogy a meglehetősen elégtelen eszközökkel indult felmentő támadás valószínű kudarca azt jelenti, hogy a körülrzárt hadsereg áttörési kísérlete aligha számíthat sikerre. Végül a tábornagy titokban talán még annak a ténynek a kellemetlen következményeitől is félt, hogy a hadseregcsoporthoz parancsnoksága nem tudott idejében cselekvési szabadságot kicsikarni Hitlernél a sztálingrádi hadsereg számára.

HIBÁK ÉS MULASZTÁSOK

Manstein mint a „Don” hadseregcsoporthoz parancsnoka tragikus dilemmába került. A Hitler által előidézett katasztrofális helyzetben, telve öntudattal, elvállalt egy feladatot, amely hiúságát legyezgette ugyan, de amelynek végrehajtásához számos, akarától és hadvezéri képességeitől független feltételre is szükség lett volna. Természetesen elsőrendű kötelességének tartotta, hogy minden tőle telhetőt elkövessen a sikert ígérő hadművelet előfeltételeinek megteremtéséért. Evégett kimerítően elemezte a katonai helyzetet, annak rendkívüli nehézségeit és veszélyeit is. Újra meg újra felismerte, látta, jelentette és megjósolta a veszélyeket, figyelmeztette rájuk az illetékeseket. A sztálingrádi hadsereg azonnali kitöréséről való lemondás kockázatának és egyáltalán az általa tervezett hadműveletek sikerének elengedhetetlen feltételeként követelte a körülrzárt csapatok kielégítő légi ellátásának biztosítását, egy nagyobb felmentő csoport minél gyorsabb megalakítását és állandó erősítését, valamint a 6. hadseregnek Sztálingrádból való kivonását.

Ám e feltételek közül egyetlenegy sem teljesült. A kielégítő légi ellátás már kezdettől fogva lehetetlennek bizonyult; ebben egyébként a helyi Luftwaffe-parancsnokok már eleve bizonyosak voltak, látva a szállítógéphiányt és a téli időjárás viszontagságait. Az újabb hadosztályok odairányítása (főleg a Kaukázusból) jelentősen elhúzódott, ami pedig a felmentő csoport erejét illette, a hadseregcsoporthadparancsnokság követelését semmiképpen sem teljesíthették. Mindezek tetejébe az a mód, ahogyan Hitler a tábornagy ismételt jelentéseire és helyzetmegítéléseire reagált, napnál világosabban mutatta, hogy a legfelsőbb parancsnok nem hajlandó feladni Sztálingrádot.

A tábornagy hasztalan igyekezett kicsikarni a szükséges intézkedéseket. S hadműveletének sikerére hétről hétre kevesebb volt a kilátás. A legfelsőbb parancsnok dilettantizmusa és könnyelműsége veszedelmes mértékben korlátozta Manstein akciószabadságát. S a végzetet már nem tudta meggátolni, jóllehet – ha hihetünk neki – megmaradt hatáskörében minden emberileg elképzelhető igyekezett megtenni a siker érdekében. Azt a helyzetet, amelyben a tábornagnak döntenie és cselekednie kellett, ezekkel a végzetes szavakkal határozhatjuk meg: „nem elég” és „már késő”. Ezt a tényt egyébként a szovjet hadtörténészek is kiemelték.²¹

Ugyancsak szerencsétlen csillagzat alatt folyt már kezdettől fogva az a felmentő támadás, amelyet Hoth vezérezredes indított Kotyelnjikovo térségéből északi irányban. Hoth „páncéloshadteste” tulajdonképpen egy gyengébb páncéloshadtestnek számított, amely két páncéloshadosztállyal – közülük csak az egyik volt jól felszerelve és harcképes állapotban* – és gyenge támogatással (mindössze két román

* Wieder annyira elhitte Manstein siránkozását a felmentő hadműveletben részt vevő magasabbegységek kis létszámáról, hogy ezeket a valóságosnál kisebbnek tünteti fel. Valódi összetételükről lásd megjegyzésünket a 68. old.-on. Egyébként ezt később Wieder is elismeri. – *A szovjet kiadó.*

hadosztály látta el) vágott neki egy kalandos előretörésnek, hogy a tél viszontagságai között, a Kalmük-sztyeppen át megpróbáljon eljutni a 150 kilométernyire levő sztálingrádi katlanhoz. Nos, ez a páncéloshadtest és két román hadosztály – ennyi állt rendelkezésre abból a tizenegy hadosztályból, amelyre Manstein eredetileg számított. Az úgynevezett „Hollidt” hadműveleti csoport, amelynek a Csir folyó középső szakaszától Kalacs felé, tehát nyugati irányból kellett volna előretörnie, csakhamar súlyos védelmi harcokba bonyolódott, s ily módon az amúgy is kimerült csapatai már nem jöhettek számításba a felmentő vállalkozásnál.

Így tehát, amit Manstein „a legnagyobb kockázatnak” nevez, amelyet szerinte azért kellett vállalni, hogy a 6. hadsereg számára menekülési lehetőséget harcoljanak ki – az tulajdonképpen kétségbeesett lépés volt.* Egy sereg körülmény – nem utolsósorban az ellenség ereje és időközben nyilvánvalóvá vált rugalmas hadműveleti vezetése – már eleve balsikerre ítélte a hadműveletet. A tábornagy mégis úgy vélte, hogy vállalhatja a felelősséget ezért az igen kétséges vállalkozásért. Ebben valószínűleg az a magabiztosság és fölényérzet játszott közre, ami az évek óta győzelemhez szokott német parancsnokságot jellemezte. Fel kell hát vetnünk a kérdést: vajon nem felelős-e Manstein azért, hogy helyes elméleti értékelése mellett a gyakorlatban lebecsülte az ellenséget?

Lássuk, hogyan jellemzi a „Téli vihar” hadműveletet egy éles látású, józan megítélésű páncélos tábornok, Frido von

* Bezzeg másképpen értékelte Manstein a maga lehetőségeit annak idején, amikor cselekednie kellett. Akkor táviratban segítséget kért Antonescu román diktátortól, hogy „a jelenlegi válságot győzelemre fordítsuk”. A továbbiakban Manstein fennhéjázóan hangsúlyozta ebben a táviratban: „Úgy vélem, hogy személyem garancia Önnek a sikerre... és a siker dicsőségében a német csapatokkal együtt a román csapatok is osztoznak majd.” A Nagy Honvédő Háború története. 3. köt. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1965. 37. old. – *A szovjet és a magyar kiadó.*

Senger und Etterlin, aki annak idején a 17. páncéloshadosztály parancsnokaként részt vett a felmentő hadműveletben. (Megjegyezzük, hogy ezt a hadosztályt elég későn irányították oda, ráadásul Hitler napokon keresztül teljesen értelmetlenül másutt kötötte le, s így a hadosztály csak a felmentő hadművelet utolsó fázisában avatkozhatott a harcokba.) Visszaemlékezéseiben így ír:

„Az utolsó szálláson kényelmesen berendezkedtem, de a hadászati helyzet és a harcászati feladat közti ellentmondás nem hagyott nyugton. Megdöbbsentett, milyen hiányos erővel próbáltuk Sztálingrádot felmenteni. Valamivel előttünk – még 90 kilométernyire a körülzárt hadsereg katlanától – két hadosztály állt harcban. Közülük a 6. páncéloshadosztály nem sokkal előbb érkezett Franciaországból, és ott teljesen feltöltötték. A másik, a 23. páncéloshadosztály állítólag még az én 17. hadosztályomnál is rosszabb állapotban volt. Szóval egy egész és két fél hadosztálynak kellett volna egy száz kilométer mélységű támadást végigharcolnia Sztálingrádig! A kezdeti úgynevezett meglepetés már elszállt; a két bevetett hadosztály már két hete hiába igyekezett leküzdeni az erősebb ellenség ellenállását. De ilyen mély térségben még akkor sem boldogulhattak volna, ha történetesen sikerül rajtaütésük. Senki sem kételkedett abban, hogy az ellenség minden erővel igyekszik megakadályozni a körülzárt 6. hadsereg felmentését, és ezzel megteremteni az alapot a nagy győzelemhez. Ugyanakkor támadócsoporthozunk gyengeségéből arra következtethettünk, hogy tartalékok nem álltak rendelkezésünkre.”²²

Ugyanilyen meggyőzően hangzik Horst Scheibert elbeszélése a 6. páncéloshadosztály előrenyomulásáról, annak a hadosztálynak a hadműveleteiről, amely a legfőbb terhet viselte ebben a küzdelemben. Az ő közlése sem hagy kétséget az iránt, hogy a bátran előretörő csapatok emberfeletti teljesítménye, a parancsnokok harcvezetési képessége, a katonáknak az éjjel-nappal dúló, szüntelen harcban tanúsított áldozatkészsége végső fokon megoldhatatlan feladatot

szolgált.²³ Amikor a német páncélos ékek súlyos, veszteséges harcok után a sztálingrádi katlantól vagy 50 kilométernyire, a Miskova folyó partján átmenetileg egy gyenge, minden oldalról fenyegetett hídfőállást építettek ki, a kimerült hadtest tulajdonképpen már védelemre kényszerült, a kezdeményezés a túlerőben levő ellenség kezébe ment át. A felmentő vállalkozás megghiúsult. Eközben az amúgy is válságos helyzetet tovább élezték a Csir folyó mentén és a nagy Don-kanyarban végrehajtott újabb sikeres ellenséges támadások. De ez a helyzet már jóval előbb kétségessé tette a felmentő hadművelet kilátásait és a 6. hadsereg kitörési lehetőségét, mint amikor Mansteinnak kénytelen-kelletlen át kellett irányítania a 6. páncéloshadosztályt a Don-kanyarba, ahol a hadseregcsoporthat balszárnyát súlyos veszély fenyegette.

Ezzel kapcsolatban von Senger und Etterlin így ír: „A vereség teljes volt. Az ellenség a jelek szerint nagy erőket vont össze. Amitől a felmentési kísérlet kezdetén féltem, bekövetkezett . . . Jőmagam saját szememmel láttam a helyzetet a támadó éknél, és el kellett utasítanom azt a szerintem túlságosan optimistának bizonyult nézetet, hogy még el lehetne érni a 6. hadsereg kitörését a 4. páncéloshadsereg irányában, amihez a 6. hadseregnek, saját közlése szerint, még több mint 30 kilométerre elegendő üzemanyaga volt.”²⁴

Manstein az annak idején végrehajtott hadműveleteit és az akkori válságos helyzetet elemezve több ízben is kimutatja, hogy a szovjet hadvezetés hibákat és mulasztásokat követett el. Így elsősorban elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy rajtaütésszerűen előrenyomulva Rosztov irányában, elvágja a német arcvonal déli szárnyának fontos ütőerét, s ezzel döntő lépést tegyen a végső győzelem felé. Csakhogy a szovjet csapatok 1942 karácsonya előtt amúgy is jelentős sikereket könyvelhettek el a Don és a Volga térségében. A „Don” hadseregcsoporthat védelmi vonalát szétszaggatták és messzire visszavetették. A Sztálingrádnál körülzárt hadsereget az oroszok biztos zsákmányuknak tekinthették, mi-

után sikeresen visszaverték Manstein felmentő támadását. A szovjet intézkedések folytán ezúttal semmit sem ért Manstein tábornagy hadvezéri képessége, s az érzékeny vereség feltétlenül károsan hatott az egész hadseregcsoportra.

Manstein leírásából világosan kitűnik a helyzet helyes elméleti felismerése és a felemás gyakorlati tettek közti elmentmondás. A tábornagnak ugyanis nem sikerült biztosítania az általa is szükségesnek tartott feltételeket. Ez a körülmény rávilágít a tragikus kényszerhelyzetre, amelybe Manstein belebonyolódott, s amelyben számára nem maradt más hátra, mint rezignáltan, legjobb meggyőződése és lelkiismerete ellen cselekedni. Felvetődik azonban a kérdés: vajon elmondhatjuk-e, hogy a tábornagy, miután gyorsan felismerte az általános helyzetben rejlő veszélyeket, és igen hamar meggyőződött a főparancsnoksággal folytatott polémiák teljes hiábavalóságáról, az óriási felelősség súlya alatt csakugyan mindent megtett-e Hitlernél egy sikerrel kecsegtető hadművelet előfeltételeinek megteremtésére?

Egy bizonyos: jelentéseiben Manstein többször világosan elemezte a helyzetet, és követelte a megfelelő intézkedéseket. De mit ért el a gyakorlatban? Elsősorban idejekorán meg kellett volna kapnia az engedélyt Sztálingrád feladására, miután értésére adta a diktátornak – aki presztízszokokból semmi szín alatt sem akarta otthagyni a Volgát –, hogy mit kockáztat, és milyen következményeket idéz elő a 6. hadsereg hátrahagyásával. De ebben az esetben a szokásos száraz vezérkari stílus, amelyben Manstein helyzetjelentéseit és értékeléseit fogalmazta, nem gyakorolt kellő hatást Hitler gondolkodására. Példaként nézzük az 1942. december 9-i jelentést. Manstein a helyzet részletes elemzése során lélektani hibát követett el jelentésében, sőt Hitler malmára hajtotta a vizet, amikor az érveket és ellenérveket mérlegelve így summázott: „Ha a hadsereget az erődben hagyjuk, akkor könnyen lehetséges, hogy az oroszok ott megrekednek, meddő támadásokban elvéreznek, vagyis Sztálingrád az oroszok támadóerejének végét jelenti.”²⁵

A hadseregcsoporthoz akkori rendkívül válságos helyzetéhez igen határozott és egyértelmű hangnem, a szokásosnál élesebb fogalmazás illett volna.

Vajon a tábornagy, aki tudta, hogy egy nagy hadsereg fölött a megsemmisülés, sőt a déli arcvonal két hadseregcsoporthoz is a teljes pusztulás veszélye lebeg, miért nem vetette latba egész tekintélyét akkor, amikor a Wehrmacht legfelsőbb parancsnokságával tárgyalt? Hiszen tudta, hogy Hitler nagyra becsüli őt mint egyik legtehetségesebb hadvezérét és a nyugati hadjárat hadműveleti tervének megalkotóját! December első hetében már látta, hogy az általa követelt magasabbegységeknek csupán egy töredéke állhat rendelkezésre, s hogy a felmentő vállalkozás sikere a teljességgel elégtelen erők miatt már eleve kétséges. Ekkor késedelem nélkül a fűhrer főhadiszállására kellett volna repülnie, hogy ultimátumszerűen előadja követeléseit, és a hadseregcsoporthoz további irányításának alapfeltételeként hatékonyabb intézkedéseket csikarjon ki. Ha Manstein ezt megteszi, egyúttal igen komoly segítséget nyújthat Zeitzler vezérezredesnek is, aki akkor elkeseredett vitákat folytatott Hitlerrel a döntésre váró legfontosabb kérdésekben.*

A 6. hadsereg elégtelen légi ellátásának megjavítása, Sztálingrád feladása és a felmentő vállalkozással szoros összefüggésben az „A” hadseregcsoporthoz visszavonása a Kaukázusból – ezek voltak a legszükségesebb akciók, amelyeknek ésszerű és kellő időben való végrehajtásától az egész déli arcvonal sorsa függött. A kaukázusi csapatok visszavonását már nyomban november 21-e után kellett volna megkezdeni, tehát azt követően, hogy a hatalmas szovjet támadás során a 6. hadsereg körül bezárult a gyűrű Sztálingrádnál.**

* Wieder túlságosan könnyen elhiszi Zeitzler háború utáni írásainak állítását. Valójában semmiféle dokumentum vagy más hiteles bizonyíték nem áll rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy a szárazföldi haderő vezérkarának főnöke ilyen pozitív szerepet játszott volna. – *A szovjet kiadó.*

** A gyűrű valójában november 23-án zárult be. – *A szovjet kiadó.*

Az „A” hadseregcsoporttól Manstein később csak egy kimerült páncéloshadosztályt kapott. Vajon miért nyugodott bele abba, hogy más magasabbegységeket nem bocsátottak rendelkezésére a szomszédos hadseregcsoporttól, amely kaukázusi vonalait csak a doni arcvonál helyreállítása esetén tarthatta volna fenn hosszabb ideig? Nyilván csak a felmentő vállalkozás megghiúsulása után, december 26-án, tehát túl későn követelte nyomatékosan egy páncéloshadtest átdobását a Kaukázusból, hogy megerősítse vele a kimerült 4. páncéloshadsereget, majd újabb előrenyomulást tervezhessen Sztálingrád irányában. És nem adódott-e lehetősége már december elején arra, hogy a vezérkar főnökével együtt – akiről tudta, hogy azonos véleményen van vele – egészen határozottan követelje Hitlertől a kaukázusi csapatok amúgy is elkerülhetetlen visszavonását? A doni arcvonalon ugyanis a helyzetet csakis akkor lehetett volna rendezni, ha az OKH az „A” hadseregcsoportot a legrövidebb idő alatt mozgó hadműveletekre állítja át a Kalmük-sztyeppen, és beérkezett magasabbegységeit nyomban Sztálingrád felmentésére veti be. Ily módon valószínűleg elejét veszi a legnagyobb szerencsétlenségnek.

A vezérkar főnöke akkoriban számított is arra, hogy Hitlerrel folytatott vitáiba Manstein is beavatkozik. Erről tanúskodik többek között Kunrat von Hammerstein feljegyzéseinek következő részlete: „A vezérkar akkori főnöke, Zeitzler tábornok, remélte, hogy Manstein mint felelős parancsnok rá tudja beszélni Hitlert Sztálingrád feladására. Manstein nem akart jönni, arra hivatkozva, hogy feltétlenül jelen kell lennie az arcvonalon. Csak akkor jött, amikor erre határozott parancsot kapott, s egyenesen Hitlerhez ment. Zeitzler, aki előzőleg beszélni akart vele, elkerülte őt a repülőtéren, s amikor a Hitlernél folytatott beszélgetés után megkérdezte Mansteint, mi történt, a válasz csak ennyi volt: »Szóáradat ellen tehetetlen vagyok!«”²⁶

A sztálingrádi tragédia idején Manstein tábornagy, miközben hiábavaló harcot folytatott a főparancsnoksággal az

ésszerű intézkedésekért, a helyzet kiéleződésének pillana-
taiban többször is le akart mondani a hadseregcsoporthat
parancsnoki tisztéről. De mint írja, a katonái iránt érzett fe-
lelősség miatt nem tette. Ebben a vonatkozásban helyénvaló
felvetnünk a kérdést: vajon nem tekinthető-e mulasztás-
nak, hogy nem fenyegetőzött lemondással nyomban az ál-
tala felismert katasztrófa kezdetén, hiszen ez hatékony fegy-
vernek látszott a diktátorral szemben? Határozott fellépé-
sével talán engedékenységre kényszeríti a makacs Wehrmacht-
főparancsnokot, aki ebben a kritikus időben különösen rá-
szorult tábornagyának hadvezéri tudására! De Manstein
nem lépett így fel. Ezzel nemcsak teljes szuverenitását vesz-
tette el legsajátabb területén, a hadászat terén, hanem lel-
kiismeretével is megalkudott. Jobb belátása ellenére értel-
metlen parancsoknak vetette alá magát, a dilettáns hadve-
zetés engedelmes végrehajtója lett, azé a hadvezetése, amely
nem volt hajlandó figyelembe venni az előre látható ese-
ményeket. Ezzel egyszersmind még jóval nagyobb felelős-
séget vállalt, mint szerencsétlen alárendeltje, Paulus tábor-
nok. Manstein jobban áttekinthette a helyzetet, s jobban
tudta, mi történik és mit kellene tenni. Őrá is teljes egészé-
ben vonatkozott az az irónikus önjellemzés, amit azokban a
válságos hetekben von Richthofen báró, vezérezredes, a kö-
rülzárt hadsereg megmentésében a „Don” hadseregcsoporthat
együttműködő légiflotta parancsnoka tett naplójában a
rá jellemző temperamentummal és nyíltsággal: „Hadműve-
leti szempontból most már nem vagyok több egy jól fizetett
altisztnél.”²⁷

A KATASZTRÓFA IGAZI MÉRETEI

Mielőtt visszatérnénk a sztálingrádi csata problematikájá-
hoz, némileg helyre kell igazítanunk a Manstein memoár-
jában szereplő néhány számot és egyéb adatot; ezek Man-

stein változatában nemcsak számszerűleg csökkentik, hanem lényegileg el is kendőzik a katasztrófa méreteit.

Visszaemlékezéseiben a tábornagy elismeri, hogy a hadseregcsoporthoz parancsnoksága a 6. hadseregtől kapott eltérő adatokból nem tudta pontosan megállapítani a Sztálingrádnál körülzárt csapatok létszámát. Nem meggyőző viszont az az érve, hogy „a 200–220 000-es szám, ideértve a beosztott erős tűzérési és utászalakulatokat is, eléggé megbízható adat”. Ma elegendő dokumentum áll rendelkezésünkre, ezek alapján megközelítő pontossággal tisztázhatjuk ezt a kérdést. 1942 októberében, tehát vagy egy hónappal az orosz átkaroló támadás kezdete előtt, a hadseregcsoporthoz legharcképesebb alakulatának, a 6. hadseregnek élelmezési létszáma 334 000 fő volt. A hadsereg november 19-éig 17 000 embert veszített sebesültekben. A következő napokban az orosz áttörés okozta veszteség 34 000 főre becsülhető. Ezenkívül vagy 39 000 fő – főleg az arcvonal mögötti és a hadtápalakulatok tagjai – fogságba esett a Csir folyó szakaszán. A 6. hadseregnek a katlanban maradt erői – nem egészen pontos számadatok szerint – kiegészültek a 4. páncélos-hadsereg erőivel (két hadtesttel), jelentős légikötelékekkel és két román hadosztály maradványaival. Lényegében elfogadhatjuk H. Schröter hivatalos okmányok alapján összeállított adatait, amelyek összhangban vannak a 6. hadsereg mérvadó statisztikusainak akkori számításaival, valamint a szovjet adatokkal is.²⁸ Eszerint a körülzárás után összesen vagy 270–280 000 fő tartózkodott a katlanban.

Mi a VIII. hadtest törzsénél, amely hetekig szoros kapcsolatban állt a pitomnyiki repülőtér hadtáptörzsével, az ütközet első szakaszában többször is 300 000-ben határoztuk meg a létszámot. A harcok folyamán mintegy 40 000 sebesült, beteg és szakember repült ki a gyűrűből. A hivatalos orosz zárójelentések 91 000 elfogott katonát és tisztet említettek (akiket 1943. január 10-étől ejtettek fogságba), továbbá 147 000 „megszámlált és eltemetett halottat”.²⁹

Egyébként von Kunowski őrnagy, a 6. hadsereg főszállás-

mestere a rendelkezésre álló adatok alapján 195 000 főre becsülte a január 10-i orosz befejező támadás kezdetén még meglevő csapatok személyi állományát. Mansteinnak feltétlenül igaza van, amikor azt állítja, hogy a csata kezdetén körülzártakat illetően kétségtelenül túlzott a 300 000-en felüli szám. Ám saját becslései az én meglátásom szerint vagy 50 000-rel kisebb számot mutatnak ki, tehát annnyival kisebbet, amennyi egy harcképes német hadtestnek felel meg. Máskülönben maga Paulus tábornok is említette Mansteinhoz intézett, 1942. november 26-án kelt levelében – amelyet Manstein más összefüggésben is idéz, és 9. számú függelék-ként mellékel emlékirataihoz –, hogy körülbelül 300 000 embert bízta rá.³⁰ A 6. hadsereg első szállásmestere pedig, aki előbb a katlanban, majd a hadseregcsoporthoz parancsnokságán ellátási kérdésekkel foglalkozott, s aki munkájánál fogva bárki másnál jobban ismerte a személyi állományt és szükségleteit, beszámoló jelentésében azt írta, hogy kezdetben 270 000, december közepén, amikor elsajátította már a szállásmesteri teendőket, 250 000 volt a létszám.³¹ A légi ellátásért felelős Fiebig tábornoknak, a VIII. légi hadtest parancsnokának is azt mondták, hogy „270 000 fő van az erődgyűrűben”, amikor december 11-én a katlanba érkezett, hogy személyesen tájékoztadjék Paulusnál és vezérkari főnökénél a helyzetről.³²

A végső fegyverletételt Manstein tévedésből egy nappal előbbre hozza memoárjaiban; a kapituláció 1943. február 2-án és nem 1-én történt. Paulus vezérezredes, akit az utolsó órában léptettek elő tábornaggyá, január 31-én kora reggel saját parancsát megszegve (amelyet sohasem hatálytalanított), környezetével együtt megadta magát, anélkül, hogy ezt hadseregére is kiterjesztette volna. Az értelmetlen ellenállás a katlan északi részében Strecker tábornok parancsnoksága alatt folytatódott, és csak február 2-án délután fejeződött be véglegesen. Ezt azért tartom szükségesnek kiemelni, mert akkor minden egyes nap emberéletek ezreibe került.

Amikor Manstein „az eredeti helyzet visszaállításáról” ír, ezen természetesen nem az orosz támadás folytán elvesztett pozíciók visszaszerzése értendő, noha a Wehrmacht főparancsnoksága eleinte éppen erre törekedett. Sokkal inkább arról volt szó, hogy – a Manstein által többször is idézett Schlieffen-mondással élve – „ismét talpra álljunk a vereség után”, világosabban kifejezve, a súlyos harcokban kimerült csapatok sikeres visszavonulása után rendezzük sorainkat és megszilárdítsuk az arcvonalat. Ezt a feladatot Manstein végül is mesterien végrehajtotta a 6. hadsereg elvesztését követően, az ellenség többszörös túlerejével is dacolva.*

De még az oly virtuóz hadműveleti vezetés sem tudhatta ellensúlyozni, még kevésbé elfeledtetni a sztálingrádi borzalmat. Semmiféle hadászati számítás – ha mégoly előre-látó volt is – nem szüntethette már meg a németek Volga menti katasztrofális vereségének sokrétű erkölcsi és politikai hatását. És itt nemcsak arra gondolunk, hogy elveszett az egyik legjobb, legütőképesebb német hadsereg, s vele együtt jelentős számú tüzérségi és utászalakulat semmisült meg. És nemcsak 300 000 ember pusztulásáról van szó, ami persze már önmagában is tragédia, s amely körülbelül egymillió német és osztrák családot érintett. A Hitler okozta volgai katasztrófa lavinaszerűen idézett elő több szovjet támadást, amelyek során két román, egy olasz és egy magyar hadsereg is elpusztult. Ezzel a keleti arcvonalon bevetett szövetségeseink java részét rövid idő alatt elsöpörték az orosz hadszíntérrel. Ha még azokat a súlyos áldozatokat is figyelembe vesszük, amelyeket a kudarcba fulladt felmentő

* Wieder itt ismét hitelt ad Manstein állításának. A tábornagy 1943 tavaszán semmiféle fényes diadalt sem aratott. A valóságban az történt, hogy a Voronyezsi és a Délnyugati Front túlságosan előretört anélkül, hogy megfelelő tartalékaik lettek volna sikereik megszilárdításához. Emiatt a hitleristáknak részleges ellencsapásaikkal sikerült némileg visszavetniük e két front egyes arcvonalszakaszait. – *A szovjet kiadó.*

hadműveletek, továbbá a felszaggatott arcvonalon folytatott védelmi harcok követeltek, akkor a sztálingrádi csata és a vele összefüggő események ijesztő mérlege több százezer főnyi veszteséget mutat. A Tyerek és a Voronyezs közti hatalmas, ezer kilométer hosszú arcvonalszakasz összeomlott, a katasztrófa több mint 60 hadosztályt és egy egész légi-flottát nyelt el.

És ez semmi esetre sem csak a tetemes ember- és hadianyag-veszteség, a harci erő kiesése miatt volt katasztrofális. A vereség erkölcsi hatása – egyrészt csapatainknál és hazánkban, másrészt a katonai kezdeményezést megnövekedett önbizalommal és harckészséggel magához ragadó ellenfélnél –, továbbá a katasztrófának a belpolitikai helyzetre gyakorolt hatása és külpolitikai következményei nem sokáig várattak magukra.³³ Ha meggondoljuk, hogy itt totális háború folyt, amelyben az erkölcsi tényezők döntő szerepet játszottak, akkor a sztálingrádi csatát egészen rendkívüli, példátlan méretű eseménynek és a legutóbbi háború fordulópontjának kell tekintenünk.³⁴ Manstein ezt az eseményt, a német történelem egyik legnagyobb és legszörnyűbb katasztrófáját – azt a tragédiát, amellyel az ő neve is egyszer s mindenkorra egybefonódott – pusztán hadászati szemszögből vizsgálja és megpróbálja kisebbiteni. Elkendőzi igazi jelentőségét, és közönséges vereségnek tünteti fel, amelynek súlyos következményeit sikerült ügyes hadműveletekkel némileg enyhítenie.

Carl Goerdeler egyik levelében, amelyet Olbricht tábornokhoz intézett 1943. május 17-én, hangot adott annak, amit akkor sok-sok millió német érzett, s amit a történelem később kérelmelhetetlenül igazolt: „Sztálingrád és Tunisz két olyan súlyos vereség, amilyenek Jena és Auerstedt óta még nem fordultak elő a német történelemben. Mindkét esetben azt magyarázták a német népnek, hogy magasabb érdekek követelik meg a hadseregek feláldozását. Hogy ez mennyire nem igaz, azt tudjuk. Mert akárcsak a politikusoknak, a katonáknak is csak olyan áldozatok vállalásához van

joguk, amelyek más területeken az áldozatot felülmúló sikert ígérnek. Ebben az esetben tehetségtelen és lelkiismeretlen vezetésről volt szó.”³⁵

MEGEGEDHETŐ-E EGY SZTÁLINGRÁD-SZERŰ

„HALÁLOS ÍTÉLET”?

1943 januárjában, amikor kimerült és hiányosan ellátott hadseregünk haláltusáját vívta, s a magasabb parancsnokságok semmi módon nem akarták azt megrövidíteni, sokunkat ejtett szorongásba az a mélyreható emberi és erkölcsi problémakör, amely most, Manstein írásának hatására, újból feléledt bennem, s amit ugyanolyan metszően élesen érzek, mint akkoriban. Vajon joga volt-e bárkinek is ahhoz, hogy parancsával ilyen elviselhetetlen szenvedésekre, hosszsan elhúzódó, szörnyűséges haláltusára kárhoztassa embertársait? Joga volt-e bárkinek is ennyire megalázni az emberi méltóságot? Vajon 200 000 ember elrendelt halála nem volt-e már eleve összeegyeztethetetlen az erkölcs törvényeivel? Vajon holmi sorsdöntő hadászati megfontolások, amelyekről állítólag az egész háború sorsa függött, csakugyan megköveteltek ilyen hallatlan áldozatot? Vajon komolyabb, mélyebb felelősségérzettel kimondták volna a halálos ítéletet egy egész hadsereg fölött? Lehetséges-e és megengedhető-e ilyen gigantikus áldozat pusztán a hadászati egyensúly – még hozzá átmeneti, korántsem tartós, hosszabb távra illuzórikus egyensúly – helyreállítása végett? És csakugyan lehetetlenség volt összhangba hozni a katonai és az emberi morált, a katonai gondolkodást az emberi-erkölcsi érzéssel? Hát nem akadt senki a felelős vezetők közül, aki emberi belátásból hajlandó lett volna bátran és céltudatosan mindent megtenni, hogy idejében feltartóztassa a végzetet, vagy enyhítse azt, miután már elkerülhetlenné vált?

Azt, ami Sztálingrádnál történt, úgy érzem, nem lehet

összehasonlítani egyetlen olyan szomorú áldozathozatallal sem, amelyeneket a háború kérlelhetetlen törvényei időnként megkövetelnek. A mi hadseregünk passiója elhomályosít minden addigi háborús tragédiát, éppen azért, mert itt tízezrek haltak lassú kínhalált olyan viszonyok között, amelyek gúnyt űztek a harcbavetés hagyományos előfeltételeiből és az igazi katonai becsületből. Véleményem szerint itt a német nép életerejének egy részét ítélték halálra, s amit vezetőink ebben a katasztrófában megköveteltek és megengedtek, az az emberi méltóság megszegését, meg alázását jelentette. A csata utolsó napjaiban nem tudtam szabadulni attól a benyomástól, hogy a Sztálingrád melletti német sírokban a sok ezer holttesttel együtt az emberiség is el van temetve.

A 6. hadsereg harcképessége már igen-igen korlátozott volt január második hetében is, amikor az első orosz fegyverletételi felhívást elutasítottuk. A harcoló csapatok kimerültek a hetekig tartó súlyos megerőltetésben, az élelmiszer és a lőszer a végét járta, a még rendelkezésünkre álló kevés harceszköz üzemanyaghiány miatt mozgásképtelenné vált és alig nyújtott támogatást, emellett nem tudtunk kellően védekezni a kíméletlen fagy ellen, és csakhamar már a legelemibb feltételek és eszközök is hiányoztak az egyre szaporodó betegek és sebesültek orvosi ellátásához. Még ma is megborzadok, amikor visszagondolok VIII. hadtestünk hadosztályainak napi veszteséglistáira. Az a rengeteg váratlan haláleset, amelyeknek semmi közük sem volt az ellenséghez, s amelyekről nyomban karácsony után már minden nap kaptuk a jelentéseket, a pusztulás elszomorító mérlegét tárta elénk. Az OKH december utolsó hetében egy híres berlini patológust és anatómust küldött a katlanba azzal a titkos megbízatással, hogy hullaboncolásokkal állapítsa meg a hadműveletektől független gyakori hirtelen halálesetek okát. Nos, miután számos holttestet felboncoltak, a következő eredményre jutottak: „A bőr alatt és a belső szervek körül alig van zsírszövet, a belekben vízenyős, kocsonya-

szerű massa, a szervek igen halvány színűek, vörös és sárga csontvelő helyett üvegszerű, reszkető zselé, a máj megduzzadt, a szív kicsi és barna, jobb kamrája és jobb pitvara erősen kitágult.” Ezeket a vizsgálatokat Hans Dibold ismerteti megrázó feljegyzéseiben. Tehát az éhség, a kimerültség és a hőveszteség okozta főleg a szív jobb kamrájának tágulását. Erről beszélt a 6. hadseregnek ez az osztrák orvos a akkoriban is, amikor összehívta kollégáit – és egyben szenvedő társait –, és előadást tartott nekik a szívtágulásról, a „néhai német katonák elaggott öregek módjára történt elhalásának okáról”.³⁶

Igaz, ez a kimerült sereg egy ideig még erős ellenséges csapatokat kötött le, és január 10-ét, a megsemmisítő erejű végső orosz támadás megindulását követően még napokig elkeseredett ellenállást tanúsított. Ámde amikor az ellenség végérvényesen szétzúzta a katlan nyugati és északi „falát”, s január 16-án elfoglalta a hadsereg szívét, a pitomnyiki repülőteret, nagyjából megtört a visszaözoñló alakulatok harci ereje. A később még üzemben levő szükség-repülőtereken az amúgy is rossz légi ellátás csaknem teljesen megakadt. Ekkor a hadseregpáncsnoknak emberi meggondolásokból, minden felsőbb parancsot figyelmen kívül hagyva, le kellett volna állítania a napról napra értelmetlenebbé váló ellenállást és fegyverletételi tárgyalásokba bocsátkoznia, hiszen a további harchoz már nem volt meg semmiféle katonai és létfeltétel.

Ezért fölöttébb kétes értékű Mansteinnak az az érvelése, amely szerint a 6. hadsereget magasabb hadászati érdekekből kellett feláldozni; fölöttébb kétes értékűek azok a patetikus hangvételi, oldalakat betöltő fejtegetések, hogy csakis ezzel az áldozattal tudták lehetővé tenni a kaukázusi német csapatok tervszerű visszavonulását. Ez ugyanúgy hangzik, mint az akkori tényferdítő hivatalos propaganda. Magában Sztálingrádban a harcoló katonáknak és tiszteknek fogalmuk sem volt áldozatuk állítólagos értelméről, nekik csak megparancsolták, hogy tartsanak ki az utolsó

emberig és töltényig. Mit sem tudtak meg a hadseregtörzshöz érkező rádiótávíratokból, amelyek arról szóltak, hogy a sztálingrádi harcosok hősie kitartásukkal hozzájárulnak a hadseregcsoporthoz, az egész keleti arcvonaltól, sőt az egész nyugati világ megmentéséhez. A tábornokok mai önigazoló írásaikban arról vitatkoznak, vajon melyik napon tehetett volna le a 6. hadsereg „nyugodt lelkiismerettel” a fegyvert, anélkül, hogy ezzel más arcvonalszakaszok hátrányos helyzetbe kerültek volna: január 16-án, 20-án vagy 24-én. Ezzel szemben szögezzük le azt az egyszerű és vitathatatlan tényt, hogy január közepétől a szerencsétlen hadsereg további haláltusa semmivel sem igazolható, az erkölcs törvényeivel összeegyeztethetetlen dolog volt. Zeitzler, a vezérkar főnöke, aki a legjobban át tudta tekinteni az általános helyzetet és az abból adódó követelményeket, mai írásaiban semmit sem említ arról, hogy a sztálingrádi áldozathozatalra katonai okokból feltétlenül szükség lett volna. Ellenkezőleg! Már január 8-án, az első orosz fegyverletételi felhívítás nyomán ő is kérte Hitlert, hogy adjon szabad kezet Paulusnak. Ő maga is időszerűnek tartotta a kapitulációt, tekintet nélkül arra, hogy a hadsereg még haláltusa során is jelentős ellenséges erőket von el más arcvonalszakaszokról.³⁷

Január utolsó hetének elején a hadsereg főszállásmestereinek adatai szerint az embertelen körülmények között sínylődő betegek és sebesültek száma több mint 50 000 volt.³⁸ Az alakulatoknál szaporodtak a bomlás jelei. A felsőbb parancsra kérlelhetetlenül végigvitt tragédia összképéhez 364 végrehajtott halálos ítélet is hozzátartozik. Vajon ilyen körülmények között hogyan érvényesülhettek volna az igazi katonai erények? A katonai etika alapelveit sárba tiporták, helyette a lélektelen szoldateszka érvényesült, amivel együtt járt, hogy helytelenül és mechanikusan értelmezték a kötelességteljesítés és a becsület fogalmát, s rúdul visszaéltek ezekkel a fogalmakkal.

Mansteinnál nagyobb felelősségtudattal ítéli meg Sztálin-

grádot és a 6. hadsereg feláldozását Hans Doerr tábornok: „Nem tudom, vajon kellő vigasztalást vagy elégtételt nyújt-e a sztálingrádi harcok hajdani részvevőinek, az ott elesettek és mindmáig eltűntek hozzátartozóinak, ha az ember azt mondja nekik, hogy a 6. hadsereg pusztulása katonai szempontból szükséges áldozat volt. Általános emberi és vallási felfogás szerint az áldozat fogalmának van valamilyen pozitív magva. A Megváltó halála a keresztfán – áldozat az egész emberiségért; primitív népek azért áldoztak, hogy elnyerjék valamelyik istenük kegyét, és számtalan olyan esetről tudunk, amikor egy ember életét adta, hogy a másikat megmenthesse. A 6. hadseregnél nem ilyenről volt szó. Minél világosabbá vált a háború lefolyásából és katasztrofális kimeneteléből, hogy ennek a hadseregnek a pusztulásával semmit sem nyertünk, annál nyilvánvalóbb lett az is, hogy áldozatról itt nem beszélhetünk... Ezért a történelem előtti felelősségünket átérezve, amelyből a jövő nemzedékeknek tanulniuk kell, a tényekkel ellentétesnek és erkölcsileg tarthatatlannak kell minősítenünk, s mint ilyet, el kell utasítanunk azt a nézetet, hogy egy egész hadsereg feláldozása katonai szempontból szükséges lehet.”³⁹

MANSTEIN KÍVÁNJA,

DE NEM RENDELI EL A KAPITULÁCIÓT

Január 22-én, amikor már mindennemű ellenállás ellenkezett az emberiesség és az erkölcs legelemibb követelményeivel, a hadseregarancsnokkal együtt Manstein tábornagy is érkezettnek látta az időt, hogy sürgősen kieszközölje Hitlernél az engedélyt a fegyverletételi tárgyalásokra. Semmi kétség: Manstein most már úgy vélte, hogy a 6. hadsereg további haláltusájáért nem vállalhatja a felelősséget, pedig még ez a haldokló hadsereg is jelentős ellenséges erőt kötött le és tartott távol a hadseregcsoport egyéb veszé-

lyezettett arcvonalszakaszairól. Persze Manstein szemlátomást túloz, amikor afféle összefoglaló adatokat közölve az ellenség helyzetéről, azt állítja, hogy január második felében még 90 orosz hadosztály állt szemben a mindjobban zsugorodó német katlannal. Az oroszok ugyanis ekkor már fokozatosan felszabadíthatták erőiket, és átszervezhették utánpótlási vonalaikat, s ezt január közepétől feltétlenül meg is tették. Amikor hadifogságba kerültünk, csapataik zöme már rég eltűnt a harcmezőről, csak a magasabb parancsnokságok törzsei és a hadtápalakulatok voltak még ott.

Kétségtelen, hogy az oroszok csak lassan semmisíthették meg a katlan maradványait; a pitomnyiki repülőtér elfoglalása után még több mint két hétig tartott, amíg végleg beszüntethették itt a harcot, tehát naponta mindössze egy-két kilométert haladtak előre. Ezt egyes német kutatók – például Toepke, aki persze csak hallomásból tudta megítélni a dolgokat – egyoldalúan és kizárólag a német katonák hősi szellemének és elszánt ellenállási készségének tulajdonítják. Semmiképpen sem akarjuk tagadni egyes német katonák kétségtelen bátorságát, de nagyjában és egészében a szétvert hadsereg harcképessége ekkor már régen semmivé vált. Az események menetét az oroszok diktálták, akik jól tudták, hogy Hitler megtiltotta a körülzártaknak a kitörést, s akiknek a végén már semmit sem kellett kockáztatniuk. Kímélhették erejüket, az érett gyümölcsnek az ölükbe kellett hullania.⁴⁰

Manstein igen élesen elítéli fanatizmusáért Hitlert, aki presztízsokokból a kapitulációnak még a gondolatát sem tudta elviselni, s aki semmiféle emberi szempontra sem volt tekintettel. Csakhogy a tábornagy nem cáfolja egyértelműen azokat a magyarázatokat és érveket, amelyekkel annak idején Hitler megpróbálta alátámasztani hajthatatlan magatartását. Ezekhez tartozik például az a felfogás, hogy „egy kapitulációnak semmi értelme, mivel az oroszok úgysem tartják meg ígéreteiket”. Manstein úgy véli, hogy ebben Hit-

lernek „ha nem is szó szerint, de lényegében” igaza volt, hiszen a szovjet hadifogságba esett 90 000 emberből csak néhány ezren maradtak életben, mert az oroszok elhanyagolták a hadifoglyok ellátását.⁴¹ Csakhogy a Manstein ábrázolta összképet tekintve ez a megállapítás nagyon is hamisan cseng. A kapituláció kérdésének eldöntése szempontjából etikai okokból nem tulajdoníthattak jelentőséget a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan kialakult nézeteknek és feltevéseknek, mivel senki sem tudhatta még teljes bizonyossággal, mi történik majd a csatát túlélő katonákkal és tisztekkel. S ha Manstein a hadifoglyok közti halálozások arányát túl magasnak minősíti, és ezt elsősorban az ellenség jószándékának hiányával magyarázza, az igazság kedvéért a következő tényt kell leszögeznünk (természetesen korántsem azzal a szándékkal, hogy kritika nélkül ítéljük meg mindazt, ami Oroszországban a hadifoglyokkal történt):

Január utolsó és február első napjaiban, amikor a 6. hadsereg még élő katonái teljesen kimerülve, lesóványodva és lerongyolódva hadifogságba kerültek, nagyobb részük már magán viselte a halál bélyegét, magukkal vitték a kiütéses tífusz hordozóit, a tetveket az első gyűjtőtáborokba – Beketovkába, Krasznoarmejszkba és Frolovba –, ahol csakhamar dühöngő járványok pusztítottak. Ez volt az oka annak, hogy a túlélők zöme számára a tragédia utójátéka elég rövid ideig tartott; csupán Beketovkában mintegy 40 000-en haltak meg már a tavasz folyamán.

Az orosz parancsnokság, éppen fegyverletételi felszólításának ismételt elutasítása és a 6. hadsereg ama szándéka miatt, hogy az utolsó emberig és töltényig ellenáll, nyilván nem tartotta szükségesnek, hogy komolyabb előkészületeket tegyen nagyobb hadifogolytömegek ellátására. Később azonban minden szállítási nehézség, az orosz polgári lakosság nélkülözései és egyéb – Manstein által lebecsült – bajok ellenére is érezhető volt, hogy az oroszok készek segíteni a hadifoglyokon és javítani helyzetükön. S eb-

ben a vonatkozásban nyomatékosan utalnom kell arra, hogy a szovjet ápoló- és orvosnők közül sokan (köztük szép számban zsidók) önzetlenül feláldozták magukat a Sztálingrádnál foglyul ejtett németekért, amidőn maguk is kiütéses tifuszban haltak meg.⁴²

A hadsereg parancsnoksága azzal, hogy nem vetett véget idejében katonái szenvedésének, és nem bocsátkozott hivatalos fegyverletételi tárgyalásokba, felelőtlenül meghosszabbította a harcot, megnehezítette a túlélők számára, hogy kibírják a fogság első, legnehezebb időszakát. Különösen súlyos helyzetbe kerültek a katlan északi részének katonái, akiknek Paulus tábornagy kapitulációja után még további két napig kellett ellenállniuk; nekik kellett elsősorban elviselniük az oroszok elkeseredettségét.

Manstein nem tartotta szükségesnek bírálni a hadseregparancsnoknak ezt a végzetes mulasztását, azt a tényt, hogy Paulus passzívan szemlélte az eseményeket. Miért nem? Mert ő maga is kényszerhelyzetbe bonyolódott, amelyben megalkudott lelkiismeretével, és nem rendelte el a maga által is szükségesnek ítélt, de Hitler által megtiltott kapitulációt. Döntését súlyos belső konfliktus előzte meg, miután hosszú ideig hasztalan igyekezett rábírní Hitlert, hogy járuljon hozzá a fegyverletételi tárgyalásokhoz. S ha mégsem akarta „tiszttségét Hitler lába elé vetni”, akkor ez — és ezt elhihetjük neki — a hadseregcsoporthoz iránti felelősségérzettel és a sztálingrádi katlanon kívül ugyancsak élethalálharcot vívó katonáihoz való hűségével magyarázható. Ám Manstein tragikuma éppen abban rejlik, hogy egyáltalán nem akarván kívül jutott olyan helyzetbe, amelyben végül is kénytelen volt hadászati célokért száz ezreket feláldozni és a sors kényének-kedvének kiszolgáltatni. S ez csakis azért történhetett meg, mert a tábornagy, bár esetenként elszánta magát Hitler ténykedésének bírálására, végeredményben hadvezéri képességeit fenntartás nélkül a diktátor szolgálatába állította, miközben amaz sárba tiport minden katonai törvényt, nem ismert el semmiféle

katonai etikát, s lényegében a vele együtt felelős hadvezérek nagy részét is becstelenségre kényszerítette. Így történt, hogy 1942 december végén Manstein egyik közvetlen munkatársa a következőket mondta a 6. hadseregbeli utászalakulatok parancsnokának: „Mi, a hadseregcsoporthöz tartozók – egyszerű parancsátvevő szerv vagyunk.”⁴³

KATONAI KÖTELESSÉG ÉS ELLENÁLLÁS

Manstein a 6. hadsereg 1943 januári feláldozását az akkori álláspontjából kiindulva próbálja igazolni. Szavai főként jellemzőek, mert betekintést engednek a tábornagy nézeteibe, tetteibe és mulasztásaiba, és eljuttatnak bennünket a sztálingrádi tragédia utolsó komoly problémaköréhez.

Az egyik helyen, ahol Manstein azt a nézetét fejtegeti, hogy a sztálingrádi harcok kitartásának milyen sorsdöntő jelentősége volt az egész háború szempontjából, a következőket olvashatjuk: „Senki se állítsa ma, utólag, hogy a háborút mégis elvesztettük, s hogy befejezésének meggyorsítása végtelen szenvedéseket takarított volna meg. Könnyű utólag bölcsnek lenni! Azokban a napokban még korántsem látszott bizonyosnak, hogy Németországnak katonailag el kell vesztenie a háborút. Katonai téren – és hasonlóképpen politikai téren is – egy döntetlenre mindenképpen megvolt még a lehetőségünk, feltéve, hogy sikerül – márpedig végeredményben sikerült! – valamilyen módon rendezni a helyzetet a keleti arcvonal déli szárnyán.”⁴⁴

Itt minden egyes mondatnak kénytelenek vagyunk ellentmondani, és semmiképpen sem csupán későbbi felismerés alapján. Ne vonjuk kétségbe, hogy a tábornagy akkor még csakugyan nem tekintette elvesztettnek a háborút, s még olyan reményeket is táplált, hogy katonai, sőt politikai tekintetben is döntetlent érhetünk el. Csak éppen azt nem fejtette ki könyvében, hogyan képzelte el ezt a döntetlent, figyelembe véve az általános politikai helyzetet és mind-

azt, ami Hitler uralma idején Európában történt. Nehéz elhinnünk, hogy ilyen magas és felelősségteljes poszton álló hadvezér abban az időben még nem ismerte fel a politikai és katonai katasztrófa mélységét. Hiszen a felelős hadvezérek között ekkor már többen is akadtak, akik régen belátták, hogy a háború szerencsés kimenetele lehetetlenség, s akiknek a lelkiismeretére ólomként nehezedett ez a felismerés. Többek között a Mansteinnak alárendelt magasabb egységeknél, nem utolsósorban a sztálingrádi hadseregben is voltak szép számmal katonák és parancsnokok, akik alapos érvekkel már elveszettnek tartották a háborút. Mindekenelőtt azonban arról kell itt beszélnünk, hogy a német ellenállási mozgalomban már régóta működtek előrelátó és felelősségtudattól áthatott emberek – köztük nem kis számban katonák is –, akik szívből arra törekedtek, hogy a lehető legrövidebb időn belül befejezzék a háborút, s megakarítsák a német népnek az emberek és a javak értelmetlen pusztulását.* E katonák közé tartozott az a személyiség, aki gondolkodásával, szándékával és cselekedeteivel a német katonai szellem és a német vezérkar legjobb hagyományait képviselte, név szerint Beck vezérezredes.

Ez a férfiú, Friedrich Meinecke történész jellemzése szerint, „egyike volt azoknak a sajnos nem túl nagy számú magas rangú tiszteknek, akik nemcsak határozott és energikus katonáknak bizonyultak, hanem igen képzett és elő-

* A német ellenállási mozgalomról szóló burzsoá nézeteknek megfelelően Wieder „ellenállási mozgalomnak” tünteti fel egyes burzsoá csoportok félénk és következetlen akcióit, így az 1944. július 20-i Hitler-ellenes tábornoki összeesküvést is. Ennek részvevői között csak egyes személyek akadtak, akiknek – mint gróf Stauffenberg ezredesnek – eléggé homályos elképzeléseik voltak ugyan az eljövendő demokratikus Németországról, de akik mégis őszintén igyekeztek megszabadítani az országot a hitlerizmustól. Ezek megpróbáltak közeledni az illegalitásban működő kommunistákhoz is. Ami pedig a burzsoá „ellenállókat” – többek között a július 20-i összeesküvés szellemi vezetőjét, Goerdelert – illeti, ők csupán arra törekedtek, hogy megbontsák a Hitler-ellenes koalíció egységét, s ezzel csökkentseék támadó erejét. – *A szovjet kiadó.*

relátó hazafiaknak is, és ennél fogva Scharnhorst⁴⁵ igazi örökségét képviselték.⁴⁶ Nos, Beck növekvő aggodalommal látta, hogy a háború folytatása a szakadék szélére taszítja Németországot, s igyekezett Mansteint is meggyőzni erről. Ezek a próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel. Beck egyik bizalmasának szavai szerint Manstein képmutató és gondolatszegény választ adott a vezérkar egykori főnökének, olyant, ami megengedhetetlen egy hadvezér számára: „Végeredményben egy háború addig nincs elveszve, amíg magunk el nem ismerjük elveszettnek.”⁴⁷ Sajnálatos, hogy emlékirataiban Manstein nem tesz említést Beckkel folytatott levélváltásáról. Éppígy nem említi meg, hogy 1943 januárjában Zeitzler vezérezredes megbízásából Taganrognban felkereste őt Stauffenberg gróf, aki a több órás megbeszélésen kétségkívül a legkomolyabb formában felvetette a felelősség kérdését.⁴⁸ Az a tény, hogy Manstein általában kínosan kerül minden politikai kérdésfeltevést a sztálingrádi tragédiával és az egész háborúval kapcsolatban, azt mutatja, hogy a politika morális igazolásának, erkölcsi oldalának problémája, tehát azok a kérdések, amelyeket abban az időben nemcsak Beck-féle katonai személyiségek próbáltak lázas igyekezettel eldönteni, a tábornagyot a legcsekélyebb mértékben sem nyugtalanították. Világosabban szólva, szerinte a kérdések ilyen felvetésére ő nem volt illetékes.

Ezzel kapcsolatban hadd emlékeztessünk arra, hogy a német ellenállási mozgalom egyes vezetői a sztálingrádi katonai katasztrófát (amelyet egyébként Beck minden részletében előre látott) akarták felhasználni indokul arra, hogy néhány tábornagy segédletével eltávolítsák Hitlert a keleti arcvonalon küzdő német seregek főparancsnoki posztjáról. Ennek előfeltétele persze az lett volna, hogy Paulus saját kezdeményezéséből lépéseket tesz hadseregének megmentésére. Vagy pedig a hadseregnek Hitler okozta katasztrófáját jeladásra használja fel oly módon, hogy az utolsó percben, mielőtt lelépne a színről, felhívást intéz a had-

sereghez és az egész német néphez.⁴⁹ Minthogy sem az egyik, sem a másik nem történt meg, sőt a felelős parancsnokok a volgai kudarc után is – amelynek pedig végképp meg kellett volna győznie őket arról, hogy az addigi út szakadékba vezet — tovább harcoltak Hitlerért, az ellenállás vezetőiben mélységes csalódás és kétségbeesés lett úrrá. Egyszersmind azonban elhatározták, hogy minden eszközzel véget vetnek a reménytelen háborúnak. Ebben az időben Beck állítólag kijelentette, hogy Hitler bukása után passzivitása miatt hadbíróság elé állíttatja Paulust.⁵⁰ Nyilván ezzel az elkeseredettséggel magyarázható a Mansteint elítélő igen éles hang is. Az ellenállási mozgalom egyes részvevői szemére hányták a tábornagynak, hogy – mint mondani szokás – nem látta a fáktól az erdőt, vagyis az egyes hadműveleti részfeladatok megoldásában elmerülve megfeledkezett a háború egészéről, és elvesztette érzékét a történelmi távlatok iránt.⁵¹

Egy mindenesetre bizonyos: az az értékelés, amely szerint ennek a háborúnak – Hitler háborújának! – csakis katasztrofális kimenetele lehetett, s a sztálingrádi tragédia után Németország katonai helyzete már reménytelen volt, semmiképpen sem utólagos bölcsesség, amint Manstein állítja. Egyébként hamburgi perében vádlottként maga Manstein is a következőket jelentette ki lovagias angol védőjének arra a kérdésére, vajon mikor győződött meg róla, hogy a háború elveszett: „1942 telén világossá vált előttem, hogy nem győzhetünk. Oroszországi arcvonalunk ekkor már annyira széthúzódott, hogy semmiképpen sem tarthatuk. Tudtam, hogy az oroszok embertartaléaikkal lépésről lépésre visszaszorítanak bennünket.”⁵²

Manstein ezután itt is – akárcsak később, emlékiratainak Sztálingrádról szóló fejezetében – kifejezte meggyőződését, hogy akkor még katonailag elérhetek volna egy döntetlen eredményt, s ennek alapján politikai tekintetben is; saját hadműveletei – úgymond – megteremtették ezt a lehetőséget, de mivel Hitler nem élt vele, a vereség elke-

rülhetetlenné vált. Ez az álláspont kétségkívül arról tanúskodik, hogy Manstein túlbecsülte az úgynevezett tiszta hadászatot, márpedig ilyenről a korszerű világháborúban szó sem lehet, arról nem is beszélve, hogy Manstein teljesen félreismerte a Hitler személyével kapcsolatos lélektani és politikai tényezőket. A tábornagy a harctéri eseményeket afféle sakkjátszmának tekintette, ahol minden kizárólag a mester virtuóz játékán múlik. A tisztán katonai kategóriák és hadászati nézőpontok ilyen fajta túlértékelésével szemben álljon itt megint csak Beck vezérezredes megállapítása, amelyet az egykori vezérkari főnök már 1938-ban tett: „Az a széles körben annyira elterjedt felfogás, amely szerint egy nagy háborút csakis fegyveres győzelemmel lehet megnyerni, hamis és végzetes, olyan időben pedig, amikor az egész világ az úgynevezett totális háborúról beszél, egyenesen érthetetlen.⁵³

HOVÁ VEZET A FELELŐTLEN ÉS ERKÖLCSTELEN HÁBORÚS POLITIKA

Manstein nem győzi ismételni, hogy a háború szerencsétlen kimenetele mit sem von le a Sztálingrádnál hiába hozott áldozat erkölcsi értékéből, s nem győzi hangsúlyozni, hogy a Volga partján elpusztult német katonák hőstettei a vitézség, a hűség, a katonai kötelességteljesítés örökké fényes példáiként vonulnak majd be a történelembe. Mindez ma túlságosan olcsó, hatásvadászó frázisnak tűnik. S ezek a fellengzős elismerő szavak, superlativuszok, amelyekkel a tábornagy a sztálingrádi tragédia ábrázolásának végakordjaként dicshimnusz zeng a német katonai becsületről és arról a „hősiességről”, amelyhez fogható „alig fordulhat elő” – több vonatkozásban meglehetősen kétes értékűek.

Mindenekelőtt, ami a példa nélkül álló „heroizmust” és a „leghívebb kötelességteljesítést” illeti, ezekre az erényekre felhozhatnánk több más német és nem német példát. Itt

van mindjárt a 62. orosz hadsereg, amely 1942 őszétől hónapokon át szívósan védelmezett két kisebb hídfőt a nyomasztó német túlerővel szemben a már pokollá vált Volgaparti városban, s ezzel megteremtette az előfeltételeket a csata későbbi győzelmes befejezéséhez.

Korántsem tagadjuk, hogy Sztálingrád heteken át, 1943 januárjának közepéig, a német katonai becsület, hősiesség és bajtársiasság nagyszerű példáit szolgáltatta. Ami viszont január második felében történt, amikor már az utolsó fizikai és erkölcsi tartalékok is elfogytak, s ezzel a további harc alapfeltételei megszűntek – annak már semmi köze sem volt az említett erényekhez. Semmi kétség: itt-ott egyes katonák még ekkor is tanújelét adták a személyes bátorságnak és a nemes önfeláldozásnak. De nagyjában és egészében a csata utolsó – és elég hosszú – fázisában már nem beszélhetünk heroizmusról, csupán néma, rezignált beletörődésről, szenvedésről, türeőről. A kimerült, lassú kínhalállal pusztuló emberek fásult közönnyel átadták magukat az elkerülhetetlen végzetnek, némelyikük talán az általános letargia közepette még kétségbeesetten ellenállt, pusztán létfenntartási ösztönére hallgatva. A kitartást és a feltétlen engedelmisséget elrendelő parancsok már nem katonás magatartásról, hanem felelőtlenségről tanúskodtak. A csata befejező szakaszában, amikor a fegyelem már mindjobban lazult, egyesek megpróbálták görcsösen ragaszkodni a szolgálati szabályzathoz, s igyekeztek kordában tartani másokat és önmagukat, mások viszont kétségbeesetten önkezükkel vetettek véget életüknek. Akadtak, akik a pokolba kívánták Hitlert és a legfelsőbb vezetést, mások viszont értelmetlenül reménykedtek – talán maguk sem tudták, miben. Egyes alakulatoknál lázadoztak, másutt kapituláltak, ismét másutt németek lőttek németekre – azokra, akik megadták magukat. Az igazi katonai szellem minden értékével együtt már régen szörnyen eltorzult.

Ezért ha a sztálingrádi csata egyes eseményeit kívánjuk mérlegelni, sokkal helyénvalóbb mindenekelőtt arról be-

szélnünk, milyen szégyenletesen visszaéltek abban az időben a katonai erényekkel. S ez a visszaélés az egyszerű katonától a tábornagyig minden egyes katonát érintett a katonában. Mennyi bátorság, odaadás, harckészség, hűség fecsérlődött el haszontalanul! A sztálingrádi csata elemzése és körülményeinek megítélése során kizárólag abból a vitathatatlan tényből lehet kiindulni, hogy itt a legfelsőbb hadvezetés kétes célok érdekében rútul elárulta a sztálingrádi harcosok hitét, hűségét, hogy az engedelmességgel és áldozatkészséggel való visszaélés etikailag semmivel sem igazolható. Aki ítéletében nem ebből indul ki, az abba a hibába esik, hogy megengedhetetlenül és végzetes módon absztrahálja a katonai erényeket és a katonai becsület fogalmát.

Ha mármost elolvassuk Manstein memoárjának Sztálingrádról szóló fejezetét, nem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy a szerző éppen ilyen absztrakciót kísérel meg. Csak nem gondolja a tábornagy, hogy Sztálingrádnál és általában az elmúlt háborúban szent és igaz ügyért küzdöttünk, hogy erkölcsileg igazolható célért vetettük be kíméletlenül erőinket és áldoztunk emberéleteket, amint azt a katonai becsület megköveteli? Számos sztálingrádi harcos, köztük e sorok írója is érezte akkor a végzet feneketlen szakadékát, s bizony nem voltunk meggyőződve arról, hogy a megkövetelt áldozat a német létérdekek szempontjából szükséges, a nép és a haza számára hasznos volt! Az a tragédia, amelynek közvetlen részesei voltunk, felnyitotta szemünket, hogy jobban lássuk mindazt, ami Németországban és határain túl történt, eloszlatta tévedéseinket, és arra készítetett bennünket, hogy józanul tekintsünk a dolgokra. A többé-kevésbé homályos sejtés most azzá a szilárd meggyőződéssé érlelődött, hogy egy féktelen és alapjában erkölcstelen háborús politika juttatott ide bennünket. Szám-talan katona átkozta azokban a napokban Hitlert és az őt kiszolgáló legfelsőbb katonai vezetést.

Manstein tábornagnak, a magas beosztású és intelligens

hadvezérnek, aki igazán láthatta a sztálingrádi tragédia összefüggéseit és hátterét, tulajdonképpen az első között kellett volna levonnia a megfelelő politikai következtetéseket és szembehelyezkednie a diktátor akaratával. Már láttuk, hogy a tábornagy nem volt hajlandó részt venni az ellenállási mozgalomban. Visszaemlékezéseiben azt írja, hogy akkor – 1944-ben! – nem volt képes felismerni az egész rezsim becstelen politikáját és Hitler igazi természetét.⁵⁴ De hiszen közvetlen közelről tapasztalta, hogy „minden idők legnagyobb hadvezére” miként okozott példátlan méretű katasztrófát dilettantizmusával és az ő – Manstein – jóhiszemű támogatásával! A tábornagy azonban még ekkor sem ismerte fel felelősségét, s ez politikai közömbösségével magyarázható, valamint hideg, üres szívével, amely egyszer már becsapta őt, amikor aláírta azt a szégyenletes parancsot, amely szöges ellentétben állt a legtisztább porosz-német hagyományokkal.⁵⁵ És ha már Manstein Hitlernek mint államfőnek a háborús politikájával nem helyezkedett szembe, legalább szembeszállt volna vele mint legfőbb katonai parancsnokkal, aki állandóan és végzetesen belekontrárkodott a mesterségébe!

Az eltévelyedés és a tudatos önámítás zsákutcába jutatta a tábornagyot, aki végül is nem tudott határt vonni a sors és a hadvezéri felelősség között. Ezt Bodo Scheurig így fejezte ki: „A rákbetegség tünetei Manstein egyéni területén is jelentkeztek! A diagnózis itt sem hagyott kétséget: a bomlási folyamat tovább terjedt. A katonai vezetőknek már csak azért is szembe kellett volna szállniuk a politikai vezetéssel, mert a lelkiismeretlen állami vezetés éppen a katonát próbálta összetörni, akire felelősségének hangsúlyozása során Manstein hivatkozni szokott. De vajon mire számíthatott Németország, ha Hitler semmi komolyabb akadályba nem ütközve, fokozatosan bomlasztotta a Wehrmachtot, amely azokban az időkben – és nemcsak Manstein nézete szerint – döntő szerephez jutott? Minthogy Mansteinnak ezt feltétlenül látnia kellett, csak

arra következtethetünk, hogy semmiféle erkölcsi normát, semmiféle katonai-etikai elvet sem tartott magára nézve kötelezőnek, sőt fogalma sem volt arról, hogy éppen azoktól a jó hagyományoktól távolodott el, amelyek az általa is hangsúlyozott német katonai szellemet naggyá tették.”⁵⁶

HELYTELEN ÉS TŰRHETETLEN HASONLAT

Ma már aligha kételkedik bárki is abban, hogy Sztálingrád a náciizmus teljes politikai, ideológiai és erkölcsi összeomlásának főpróbája volt. Éppen ezért érthetetlen és tűrhetetlen, hogy Manstein könyvében a Sztálingrádról szóló fejezet élén a thermopülai harcosokról, Leónidasz spártai királyról és háromszáz elesett katonájáról szóló büszke sírfelirat található mottóként: „Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak: Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.”

Erről a sírfeliratról Schiller joggal mondta, hogy „a legszebb a maga nemében” és „a politikai erény legnemesebb emléke”. De aki ezeket a szavakat a sztálingrádi eseményekre alkalmazza, az sajnálatos módon visszaél az ókori történelemből származó vesszorokkal, s emellett ez a veszélyes heroizálási kísérlet alkalmas arra, hogy elkenődjön a sztálingrádi tragédia igazi képét, elrejtse a belőle származó tanulságokat. Mert ugyan miféle törvény parancsolta a német katonáknak, hogy ott pusztuljanak a Volga partján?

Emlékszem Göring 1943. január 30-i, frázisokkal és hazugságokkal teli „halotti beszédére”, amelyben a birodalmi tábornagy a hadvezetés törvényéről és a német nép becsületéről szónokolt, s ennek során példátlan hőstettként magasztalta a feláldozott 6. hadsereg haláltusáját. És jól emlékszem arra a felháborodásra, amellyel bajtársaink ezt a patetikus, dicsőítő propagandát fogadták. Jól láttuk a nyilvánvaló célt, hogy odafent igyekeznek tisztára mosni a leg-

felsőbb hadvezetés felelőtlenségét, és a nemzeti becsület köntösébe öltöztetni a szörnyű valóságot. Göring is összehasonlítást tett a Thermopüli-szorosban elesett spártai hősökkel, s párhuzama egyenesen undorral töltött el bennünket. Nos, Manstein legnagyobb sajnálatunkra ugyanezt a „hősmondát” igyekszik forgalomba hozni. Csakhogy ez ízléstelen és velejéig hazug, amit igen röviden és meggyőzően fejezett ki Doerr tábornok, amikor a volgai katasztrófát jellemezte: „Sztálingrád nem volt olyan áldozat, amilyent Leónidasz és spártai katonái hoztak a thermopüli ütközetben, és nem volt olyan önfeláldozás, mint az ibéreké Numantiában. Sztálingrád úgy vonul be a történelembe, mint a legnagyobb katonai baklövés, amit hadvezér valaha is elkövetett, s mint egy nép eleven véderejével való legnagyobb visszaélés, ami egy államvezetést valaha is terhelt.”⁵⁷

Manstein memoárjainak megjelenése után egy régi barátom, akivel együtt szenvedtem végig a sztálingrádi tragédiát, leplezetlen aggodalommal írta nekem: „Manstein – feltehetőleg nem szándékosan – azt az alapjában reménytelen kísérletet teszi, hogy a halottak sírjain tovább építse azt az emlékművet, amelynek emelését már rég elkezdték a mindenre kész náci.” Keserves megállapítás ez, annyi szent. Nem is könnyű kimondani ilyen szavakat arra a hadvezérre, akit nem lehet kifejezetten náci tábornoknak tekinteni, s aki figyelemre méltó bátorsággal is rendelkezett. De Hitlerrel folytatott vitáiban Manstein mint katona, szakmai fölényét mutatta ki a dilettánszal szemben, s ellenzéki-sége túlnyomórészt katonai, nem pedig etikai meggondolásokból eredt.

A tábornagy a sztálingrádi katasztrófát és benne saját szerepét megdöbbenően apolitikusan ábrázolta. Nem vetette fel, vajon mi volt az események értelme, és mennyiben felelős ő maga is a történekeért. Nyilván jobban érdekelte, hogy mint avatott hadvezér sikereket érjen el a hadműveletekben, mint az, hogy tisztázza az erkölcsi-politikai prob-

lémák szerepét. És bármilyen őszintén hitte is, hogy katonáihoz való hűségével a német népet szolgálta, ő mégis – és ez a lényege tragikumának – az volt és maradt, aminek nem egészen jogtalanul nevezték egy cikkben: „az ördög legkellemetlenebb tábornoka”.⁵⁸

Manstein virtuóz hadvezéri képessége talán nem is kevésbé járult hozzá a Németország felé közeledő végzet elodázásához, ami csak újabb szenvedéseket hozott az országra. Ludwig Beck tábornok, a vezérkar egykori főnöke is igen csalódottan vette tudomásul, hogy még a példa nélkül álló volgai katasztrófa sem nyitotta fel a legtehetségesebb német hadvezérek szemét, nem győzte meg őket Németország teljes összeomlásának elkerülhetetlenségéről. Beck már 1938-ban érezte, hogy Németország a szakadék felé rohan, s ezért katonai és politikai végrendeletében így fogalmazta meg azokat a kritériumokat, amelyek a Sztálin-grádért felelős hadvezérek tevékenységére is ráillenek: „Ha egy magas beosztású katona csak katonai hivatásának szűk keretei között tudja mérlegelni kötelességeit és feladatait, anélkül, hogy tudatában lenne az egész nép iránti felelősségének, ezzel csak arról tesz tanúbizonyságot, hogy hiányzik belőle a nagyság és a feladatok felismerésének képessége. Rendkívüli idők rendkívüli tetteket követelnek!”⁵⁹

PAULUS TÁBORNAGY ÉLETRAJZA ÉS IRODALMI HAGYATÉKA

A Volga mentén feláldozott hadsereg parancsnokának neve elválaszthatatlan a sztálingrádi tragédiától, amely egyszer s mindenkorra baljós figyelmeztető a ma emberének és a jövő nemzedékének egyaránt. Friedrich Paulus nemcsak ennek a tragédiának volt egyik főszereplője, hanem általában Németország végzetének is mintegy szimbóluma, kulcsfigurája lett.

Mindazt, amit a katlancsata alatt tett, amikor is a feltétlen engedelmesség vezérelte, s a fogságbeli késői felismerést, amely a katasztrófát okozó Hitler elleni fellépésre indította, kritikailag elemezték (és elemzik ma is), s ez elég gyakran szolgált alapul kétkedő feltevésekre és gyanúsításokra. A súlyos ítéleteknek és szemrehányásoknak se szeri se száma. Egyesek odáig mentek, hogy a végsőkig lekicsinyelték és elátkozták a szerencsétlen hadseregparancsnokot, becstelen és lelkiismeretlen tetteket tulajdonítottak neki, Hitler halálig engedelmes hívének és jellemtelen, tehetőségtelen hadvezérnek kiáltották ki.

Történészek, publicisták, irodalmi művek, sőt filmek is megpróbáltak már rávilágítani Sztálingrád problémakörére. Kérdésekre válaszoltak, s téziseket állítottak fel a katonai vezető bűnére és csödjére, a 6. hadsereg áldozatának értelmére és céltalanságára vonatkozóan. Vajon tudatosan cselekedett-e Paulus jobbik énje és lelkiismerete ellenére?

Talán ő csak afféle vezérkari teoretikus volt, aki a gyakorlatban megbukott? Vajon ő egyedül felelős-e a volgai tragédiáért? Nem arról van-e szó, hogy nem lévén a bátor elhatározások embere, nem tudott és nem mert kockáztatni? Csakugyan képtelen volt-e szembefordulni Hitler parancsával és önhatalmúlag kitörni, hogy megmentse egységeit? Nem kellett volna-e még idejekorán letennie a fegyvert? Megannyi kérdés, amelyek újra meg újra felmerülnek.

Életében Paulus nem kapcsolódott bele abba a vitába, amelynek homlokterében a katonai engedelmesség alapelvei álltak. De három évvel halála után, 1960-ban Walter Görnitz publicista sajtó alá rendezte Paulus hagyatékát, s ezzel végre szóhoz jutott a sztálingrádi csata koronatanúja, az az ember, aki annak idején közvetlenül felelt több százezer katona életéért. A csatát szerencsésen túlélő katonák, valamint az alárendelt törzseknél és alakulatoknál szolgáló tisztek tanúskodásában addig sem volt hiány, s a sok személyes emlék mellett megjelentek azok a leírások is, amelyek a sztálingrádi eseményeket magasabb parancsnokságok szemszögéből tárgyalták, a nagy összefüggéseket és a hátteret is megvilágítva. Elsősorban von Manstein tábornagnak, a „Don” hadseregcsoporth egykori parancsnokának, továbbá Zeitzler vezérezredesnek, a vezérkar akkori főnökének feljegyzéseire gondolunk. Nos, ezúttal első ízben vált ismertté a heves vita központjában álló hadseregparancsnok állásfoglalása, mégpedig új, azelőtt ismeretlen, bizonyító erejű dokumentumokkal egyetemben. Amit Paulus elmondhatott múltbeli elhatározásainak és intézkedéseinek alátámasztására, annak feltétlenül új megvilágításba kellett helyeznie cselekedeteit, új fényt kellett vetnie a ténykedésével kapcsolatos érvekre és ellenérvekre. Paulus megnyilatkozása több nyitott kérdésre is választ ígért.

Így hát érthető, hogy sokan tekintettek nagy várakozással a Parancsot teljesíték című könyv elé, amelyben Görnitz értékes, többnyire ismeretlen forrásanyagot tett közzé a hadseregparancsnok hagyatékával együtt. A mű iránti ér-

deklődést az is fokozta, hogy egyrészt Manstein tábornagy egy polemikus cikkben már a könyv megjelenése előtt megpróbálta kétségbe vonni Paulus egyes téziseinek hitelét; másrészt a művet sajtó alá rendező Görlitz a könyvkiadóval együtt az üzleti reklám útján igyekezett olyan kiadványként népszerűsíteni a könyvet, amely „a mai történetkutatás által már régóta nélkülözött hozzájárulást jelent a történelmi igazság megismeréséhez”. (Hivatkozva a „bírálvá elemző kommentárookra” és a „tények józan és objektív ábrázolására”).⁶⁰

Ernst Alexander Paulusnak, a néhai tábornagy fiának előszava Görlitz nézetét és szándékát is tükrözi. Az ifjabb Paulus szerint már rég megérett az idő arra, hogy új ismereteket közöljenek a csatáról, mert – mint írja – az addigi írások lényegében csak legendákat és szenzációkat tálaltak, vagyis a szerzők regényt írtak és nem történelmet, vagy pedig megpróbálták utólag meghamisítani a történelmi tényeket.

Miben rejlik tehát a Paulus-hagyaték és a vele együtt közzétett dokumentáció értéke? Igaz-e (és ha igen, milyen mértékben), hogy az okmányok és kísérő szövegeik csakugyan hívebb történelmi képet nyújtanak Sztálingrádról, mint az egész addigi irodalom? Milyen aspektusokat tártak fel a hozzáférhetővé vált forrásanyagok és Görlitz kommentárjai? Nos, ezekre a kérdésekre akarunk választ találni egy kis kritikai szemlélődéssel, a könyv tartalmának konkrét bírálatával.

A FORRÁSOK TERJEDELME ÉS JELLEGE

Az elsőként Görlitz által közzétett és kommentált Paulus-hagyaték tartalma: józan és tárgyilagos beszámoló a néhai tábornagy ténykedéseiről és tapasztalatairól, amelyeket előbb mint a szárazföldi haderő vezérkari főnökének helyettese, majd mint a 6. hadsereg parancsnoka folytatott, illetve

szerzett. A könyv témakeretébe nem illik bele az „Anglia”-hadművelet („Seelöwe”-hadműveletnek is nevezték) előkészületeinek leírása. Sok tekintetben hitelesek és igen érdekesek – főleg katonai szakemberek és vezérkariak számára – a részletes feljegyzések a „Barbarossa”-terv kidolgozásáról, vagyis az oroszországi hadjárat előkészítéséről, amelyben Paulusnak 1940-ben jelentős része volt. Ezután olyan dokumentumok következnek, amelyekben Paulus a keleti arcvonal helyzetét elemzi és értékeli. Nagyon jelentős az Alapvető megállapítások a 6. hadsereg sztálingrádi hadműveletéről című rész, ahol a tábornagy állást foglal a vezetés és a felelősség kérdésében, külön szemügyre véve a volgai csata egyes időszakait. A könyv tartalmaz még vagy három tucat – túlnyomórészt hozzá intézett – 1941-ből és 1942-ből származó levelet, továbbá előadási jegyzeteket a tábornagy 1953 utáni, drezdai időszakából, valamint részleteket fiával folytatott beszélgetéseiből.

Ha az ember áttekinti és elolvassa ezt a kisebb-nagyobb töredékekből álló irodalmi hagyatékot, bizonyos csalódással veszi tudomásul, milyen szűkös és hiányos a könyv tulajdonképpen magva. Még a magától Paulustól származó kevés feljegyzés sem tükrözi híven a tábornagy egyéniségét, és fogalmazása meglehetősen sommás. Eltekintve néhány egészen jelentéktelen tartalmi levélkivonattól, amelyekben semmi lényeges sem olvasható írójuk hangulatáról, s amelyekből nemigen tudhatjuk meg a történetekről alkotott véleményét, a közzétett dokumentumok között egyet sem találunk, amelyet Paulus a fronton, az események közvetlen hatása alatt írt volna. Tehát itt csakis utólag – post festum – megfogalmazott emlékezésekről és szemlélődésekről van szó, amelyek már csak közvetve tükrözik a hadseregparancsnok egykori benyomásait és gondolatait. Egyes eseményeket Paulus emlékezetből rekonstruált, másokat fia állított össze különféle, keltezés nélküli fogalmazványokból és előadási jegyzetekből. A feljegyzések javarészt a hadifogság éveiből, az 1945 és 1948 közti időszakból szár-

maznak, tehát szögesdrót mögött keletkeztek, amikor a hadifogoly tábornagy kérdőíveket töltött ki vagy a soron következő kihallgatásra készült. Könnyű elképzelni, hogy ilyenkor személyi vagy politikai megfontolásokból sok mindent nem közölt valósághűen, egyes dolgokat bizonyos változtatásokkal ismertetett, másokról meg egyszerűen hallgatott. Ezért minduntalan a sorok között kell olvasnunk, szem előtt tartva a körülményeket, amelyek között ezek a feljegyzések születtek. Egy sereg olyan kérdésre, amely az olvasóban szükségképpen felvetődik, a tábornagy adós maradt a válasszal.

Ezért nem is beszélhetünk a szó igazi értelmében vett memoárról. Paulus nem tartozott a közlékeny emberek közé, nem vezetett naplót, nem szerette a személyes jellegű feljegyzéseket, nem volt jó levélíró. Került minden olyan magánjellegű nyilatkozatot, amelyben életének és katonai pályafutásának jelentősebb eseményeiről, találkozásairól stb. bármit is elárulhatott. Sajnálatos, hogy nem hagyott hátra egészen őszintén papírra vetett visszaemlékezéseket, s főleg olyan kritikai elemzést hiányolunk, amelyben a Sztálingráddal foglalkozó komolyabb írásokat – mert hisz ezeket az egykori hadseregparancsnok a hadifogságból való visszatérése után minden bizonnyal elolvasta – bonckés alá vette volna. Az Alapvető megállapítások... előszavából az tűnik ki, hogy szándékában állt kidolgozni és tágabb keretbe foglalni a sztálingrádi hadműveletről írt feljegyzéseit, s ezzel hozzájárulni a háború lefolyásának tisztázásához.⁶¹ Ám e tervének megvalósításában megakadályozta az a kegyetlen betegség, amely 1957-ben korai halálára vezetett. Felvetődik azonban a kérdés: vajon ez az alapos, lelkiismeretes vezérkari tiszt miért nem használta fel az életének katasztrófáját követő hosszú esztendőket arra, hogy az Oroszországban papírra vetett gondolatai alapján kidolgozza a sztálingrádi csata problémakörét, megfossza azt sommás jellegétől, és összegyűjtse az ábrázolásához szükséges okmányyszerű bizonyítékokat? Ez azért is

fontos lett volna, mivel oroszországi feljegyzéseit kellő források hiányában emlékezetből készítette, s így számos hiba és pontatlanság került beléjük. Az anyag hiányosságát mutatja az is, hogy Görlitz a lábjegyzetekben több kritikai utalást tesz: tévedéseket és kronológiai hibákat 'igazít helyre, későbbi kutatási eredményeket ismertet, és hézagokat tölt ki. A következőkben megvizsgáljuk azokat az új adatokat, amelyeknek megismerése értékessé teszi számunkra a dokumentumokat. Elsősorban az Alapvető megállapítások...-ra gondolunk, amelyek bizonyos mértékig a tábornagy saját ténykedését foglalják magukban, s megpróbálják igazolni a feltétlen engedelmességet és a „mindenáron való kitartás”-t. Részletesen megvizsgáljuk továbbá azt is, ami az anyagban vitatható vagy éppen ellenkezőt vált ki.

A hagyaték szűkös és töredékes jellegű, ezért Görlitz igyekezett kiegészítő forrásanyagot összegyűjteni a sztálingrádi csata történetéhez, s ezzel a könyvet kerek egészé tenni. A dokumentumok nagyobb része először jelent meg nyomtatásban. Ezek az iratok, amelyeknek tartalmát kizárólag az adott pillanat követelményei határozták meg, nemcsak jelentősen kiegészítik a hadseregpáncsnok feljegyzéseit, hanem az ellenőrzést és a kritikai elemzést is lehetővé teszik. Különösen fontosak ebben a vonatkozásban a „Don” hadseregcsoport törzse és a körülzárt hadsereg páncsnoksága közötti táviratváltások, amelyek új megvilágításba helyezik az irányítás kérdéseit és a döntések körülményeit, valamint azt a felelősséget, amelyet Manstein tábornagy 1942 decemberének tragikus napjaiban viselt. Emellett Görlitz kimerítő részleteket közöl von Bock tábornagy naplójából az 1942 tavaszán vívott harkovi ütközetéről, amelynek tapasztalatai és tanulságai (elsősorban az OKH vaskalapos vezetése, amely akkor a hadseregcsoport-páncsnokok akarata ellenére keresztülvitte döntéseit) nagy hatással voltak Paulus tábornok tevékenységére és lelkivilágára. Ami magát a sztálingrádi katasztrófát illeti, a Paulus-archívum több dokumentuma – mégpedig néhány részlet a

csatában részt vett Luftwaffe-kötelékek parancsnokainak és előjáróiknak naplóiból – értékesen gazdagítja a légicsaták-ról kialakult képet. Mindenekelőtt ki kell emelnünk a temperamentumos és szubjektíven ítélő von Richthofen vezérezredes feljegyzéseit. (Richthofen a Wehrmacht főparancsnokságán több ízben is megpróbálta befolyásolni a keleti arcvonalt igen veszélyeztetett déli szakaszán folyó hadműveleteket.) Igaz, hogy a szerencsétlen 6. hadseregről alkotott ítéletei meglehetősen önkényesek és helyenként igazságtalanok, naplójának részletei azonban általában élethűen reprodukálják a csapatok tragikus helyzetét. Az akkori nehéz időket híven tükrözik a romániai német katonai misszió irattárából származó dokumentumok is, amelyek megvilágítják a keleti arcvonalt román hadosztályainál uralkodó állapotokat, a román és a magasabb német parancsnokságok együttműködését, ezen belül a nagy Don-kanyarban lefolyt harcokat, ahol a négy hadosztályból álló „Lascar” csoport egy kisebb fajta „Sztálingrádot” élt át a raszpopinszkajai katlanban. Éppen ezen a helyen indult meg az oroszok általános, megsemmisítő erejű támadása, s a támadás második napján a katasztrófa már a Sztálingrádtól délre harcoló román magasabbegységeket is utolérte, miután a román Nagy Vezérkar minden kérése, javaslata és figyelmeztetése hiábavaló volt a német parancsnoki szerveknél.

Walter Görlitzet a Paulus-hagyatéknak más forrásanyagokkal való kiegészítésében több olyan személyiség támogatta, akinek valami köze volt a sztálingrádi harcokhoz, sőt azokban felelős szerepet játszott. Így Hollidt vezérezredes, aki hadműveleti csoportjával 1942 decemberében a Csir folyó nyugati partján részt vett a Manstein-féle felmentő hadműveletben, de aki csakhamar súlyos védelmi harcokba bonyolódott és visszavonulásra kényszerült; Heim altábornagy, Paulus első vezérkari főnöke, akit Hitler 1942 novemberében bűnbaknak szemelt ki és lefokozott, mert gyenge páncéloshadtestével nem tudott megfelelni a reá-

bízott, teljesíthetetlen feladatnak, vagyis nem tudta feltartóztatni a szovjet csapatok támadását a Don-kanyarban; von Zitzewitz alezredes, az OKH összekötő tisztje a sztálingrádi hadseregtörzsnél, aki lelkiismeretesen tájékoztatta megbízóit a hadsereg haláltusájáról, de nem tudott segíteni; Hoth vezérezredes, a 4. páncélos hadsereg parancsnoka és a kudarcra ítélt felmentő támadás irányítója. Mindannyian számos fontos kérdésre adtak választ és hasznos anyagot szolgáltatottak.

Végül ki kell emelnünk a 6. hadsereg tragédiájának egyik koronatanúját, akinek mértékadó feljegyzéseit elsőnek Walter Görlitz értékelte. Ez a koronatanú Arthur Schmidt altábornagy, a sztálingrádi hadsereg egykori vezérkari főnöke, a parancsnok első számú tanácsadója és legközvetlenebb munkatársa, a dráma egyik főszereplője. Ma, Paulus halála óta ő a legilletékesebb a 6. hadsereg irányításával és pusztulásának történetével összefüggő kérdések megválaszolására. Az ő visszaemlékezései és feljegyzései a Paulus-hagyaték legtermészetesebb kiegészítései. Teljes joggal feltételezhetjük, hogy Görlitz kísérő szövegei és kritikai kommentárjai nem kis részben a Schmidt-féle feljegyzésekre épülnek.

A Görlitz által felhasznált terjedelmes anyag természetesen egész sereg érdekes részlettel, árnyalattal és új aspektussal gazdagította a sztálingrádi csatának és előzményeinek eddigi képét. Felvetődik azonban a kérdés: vajon Görlitz munkája kellő alapot szolgáltat-e ahhoz, hogy új módon értékeljük az akkori tragikus eseményeket, és behatoljunk a velük összefüggő problémák lényegébe?

GÖRLITZ MÓDSZERÉNEK BÍRÁLATA

Tekintettel a szóban forgó dokumentumok fontosságára, súlyos fenntartásokkal kell élnünk Walter Görlitz tudománytalan munkamódszerével szemben. Vonatkozik ez el-

sősorban arra a felelőtlen – hogy ne mondjuk: tisztetelen – módra, ahogyan Görlitz Paulus személyes feljegyzéseit kezelte. A történelem iránt érdeklődők persze szívesen olvasták volna ezeket a feljegyzéseket eredeti formájukban, és szerettek volna megtudni egyet-mást keletkezésük körülményeiről is. Görlitz azonban sok helyütt egyáltalán nem világosítja fel az olvasót arról, milyen dokumentumok származnak magától Paulustól, melyek a tábornagy szóbeli közlései, és mi az, amit idegen kéz iktatott az anyagba. Teljesen önkényesen, saját belátása szerint átalakította a dokumentumokat, s ez nagymértékben csökkentette értéküket. Így például az Alapvető megállapítások...-at az anyag bizonyos séma szerinti tagolása kedvéért önhatalmúlag több részre bontotta, s az egyes részeket egészen más eredetű, a feljegyzéssel nem összefüggő dokumentumokkal és dokumentumszerű nyilatkozatokkal egészítette ki. Egyes beszámolók és írások különböző időkben keletkezett, összefércelt töredékekből állnak, s Görlitz nem is hivatkozik mindenütt a megfelelő forrásra. Némely esetben pedig belekeverte Paulus feljegyzéseibe ama beszélgetések egyes részleteit, amelyeket a néhai tábornagy a fiával folytatott a drezdai időkben, sőt helyenként saját utalásait is belecsempészte ebbe a szövegbe.

A naplórészleteket olvasva az ember kínos érzéssel és zavartan tapasztalja, hogy Görlitz összekeveri két, sőt több szerző feljegyzéseit. Így például a 4. légiflotta naplójának részleteit összekeverte a von Richthofen vezérezredes személyes naplójából vett feljegyzésekkel, s megfelelő hivatkozások hiányában nehéz pontosan megállapítani egyes jegyzetek eredetét. Ami a dokumentumok önkényes szétszabdálását és az összefüggő szövegek közé iktatott alcímeket illeti, az ember itt is ugyancsak törheti a fejét, vajon melyek származnak Paulustól és melyek Görlitztől. Minthogy az utóbbinak nemigen sikerült könnyen áttekinthető rendszerbe foglalnia a forrásanyagot és saját megjegyzéseinek halmazát, az olvasónak igen nagy fáradságába kerül eliga-

zodni a dokumentumok, a megjegyzések és az idézetek kusza szövevényében.

Mint említettük, Paulus irodalmi hagyatéka meglehetősen szűkös, akárcsak azok a fontos források, amelyek a 6. hadsereg hadműveleti vezetésének kérdéseiről és egy-egy döntés megszületésének körülményeiről szólnak. Éppen ezért sajnálatos, hogy Görlitz a könyv második részében nem tette közzé az általa felhasznált dokumentumokat világosan, teljes terjedelmükben. Elsősorban Paulusnak fiával folytatott beszélgetéseire gondolunk, valamint azokra a megjegyzésekre, amelyeket Schmidt bocsátott Görlitz rendelkezésére. Valószínű, hogy az egykori vezérkari főnök írása sok tekintetben hiteles, hiszen mint a parancsnok tanácsadója, oroszlánrészt vállalt a sztálingrádi katlanban született sorsdöntő elhatározások előkészítésében és végrehajtásában, s ezért nagyrészt ő viselte a felelősséget, így nagyban befolyásolta Görlitz kommentárjait. Ezért helyénvaló lett volna összefüggően közzétenni nézeteit. Mindenesetre a két említett nagyobb forrás körvonalai korántsem ismerhetők fel a könyvben, s a kritikus olvasó bizony nem tudja ellenőrizni, hogyan is használta fel Görlitz ezeket a forrásokat.

A szakkörök véleménye szerint Görlitz nemigen ért a hadműveletek tervezéséhez és előkészítéséhez, s ennek megfelelően számtalan hibára, pontatlanságra mutatnak rá, amelyeket a Paulus-könyv összeállítója az események leírásában elkövetett.⁶² De még ennél is nagyobb meggondolásra kényszerítheti az olvasót az a tény, hogy Görlitz mint újságíró szemlátomást nem mutat különösebb hajlandóságot a Sztálingrádról megjelent írások és forrásmunkák összességének elfogulatlan elemzésére, nem képes sokoldalúan, kellő tárgyilagossággal és az igazi történész józanságával magyarázni az általa meglehetősen sebtiben feldolgozott és közzétett anyagot. Igaz, kellő szorgalommal számos hasznos információt gyűjtött össze, de azt például a jelek szerint nem tartotta szükségesnek, hogy az egyik legfontosabb forráshoz, von Seydlitz tábornokhoz forduljon, akihez igen könnyen

közel férkőzhetett, és akitől kérdéseire közvetlen válaszokat és tanácsokat kaphatott volna. Nyilvánvaló, hogy Seydlitzben ma is csak a zendülő tábornokot látja, esetleg egy kevéssé mérvadó, szűk látókörű parancsnokot, akinek állásfoglalása elhanyagolható. A tárgyilagosság és az illem azonban mégis megkívánta volna, hogy Görlitz közzétegye ennek a vezénylő tábornoknak a nézeteit, hiszen Seydlitz is a csata főszereplői közé tartozott, és az egyik legügyesebb és legkipróbáltabb parancsnoknak bizonyult. Ehelyett azonban Görlitz az irodalomból már ismert torz beállítást ismétli meg Seydlitz sztálingrádi szerepéről, s ráadásul még maga is megvető szavakat fűz hozzá. S hogy ezeket alátámassza, hivatkozott a tábornok egyéniségének egy eléggé kétes értékű, lényegében egyéni érzelmektől sugalmazott jellemzésére, amelyet Hermann Teske egyik régebbi könyvében talált s beiktatott A második világháború döntő csatái című saját könyvének Sztálingrádról szóló fejezetébe is, noha egyáltalán nem illik oda.⁶³ Ezzel az elfogult magatartással magyarázható, hogy Görlitz éppen a csata első, valamint a hadsereg-parancsnokságot oly súlyosan terhelő végső szakaszt világította meg a legkevésbé. S éppen itt tehettek volna különösen jó szolgálatot Seydlitz felvilágosításai, amelyek kétségkívül alkalmasak voltak arra, hogy segítsék a kritikai elemzés módszerével kutató történész munkáját.

Egyébként Görlitz tömegével traktálja az olvasót a legkülönbözőbb, a Sztálingrádról megjelent írásokból merített részletekkel, valamint a fönt említett tábornokok és magas rangú tisztek életrajzi adataival, amelyek főleg az illetők katonai pályafutására vonatkoznak. Csakhogy ennek alig van jelentősége a sztálingrádi tragédia története és az eseményekkel összefüggő problémakör alaposabb megértése szempontjából. Görlitz ezt a problémakört igen felszínesen érinti, és nem képes alaposan feldolgozni a rendelkezésre álló irodalmat, amely pedig már elég meggyőzően bebizonyította, hogy a sztálingrádi eseményeket nem lehet puszt-

tán hadászati szemszögből elemezni és értékelni, amint azt már többen tették (s mint azt maga Görlitz is teszi).

Ezzel a tudománytalan szemléletmóddal, pontosabban: a rendelkezésre álló élménybeszámolók és a „szubjektív memoáriródalom” többször is hangsúlyozott lebecsülésével, Görlitz maga vetett gátat annak, hogy alaposabban elmélyedjen Sztálingrád tulajdonképpeni problematikájában. Vajon milyen indokok késztették Görlitzet arra, hogy önhitten egyszerűen mellőzze – sok más dokumentum mellett – a szemtanúk fontos közléseit? Elvégre a szemtanúk visszaemlékezései – minden tévedésük ellenére is – a legnagyobb figyelmet érdemlik. Mégpedig nemcsak azért, mert az idők szellemét és a helyszín légkörét tükrözik, s a maguk nemében egyedülálló személyes benyomásokat közölnek, hanem mert fontos történeti forrásmunkák is, amelyek persze gondos vizsgálatra, szigorú kritikai ellenőrzésre szorulnak. De Görlitz összességükben figyelmen kívül hagyta ezeket a műveket, holott a tévedések és a szubjektív színezések is jó szolgálatot tehetnek a történésznek, helyes következtetésekre juttathatják a kutatót. Görlitz lemondott erről, s az ember joggal kérdezi: egyáltalán képes volt-e kellő kritikai megértéssel és megfelelő tárgyilagossággal kezelni tulajdonképpeni koronatanúinak – magának Paulus tábornagynak és Schmidt vezérkari főnöknek – a „vallomásait”?

Később majd részletesebben foglalkozunk azzal, mennyire távolodott el Görlitz a történeti igazságtól, amikor a sztálingrádi csata egyes kritikus szakaszait elemzi. Most csupán néhány elvi megjegyzést teszünk történeti szemléletmódjának egyoldalúságáról és elfogultságáról.

Görlitznek természetesen igaza van, amikor azt állítja, hogy a hadműveletek irányítása során hozott döntéseket nem szemlélhetjük kizárólag az ellenállás szemszögéből. Igazat kell adnunk neki, amikor azt írja, hogy „a legutóbbi háború történetét nem ítéldhetjük meg pusztán aszerint, ki mit tett a háború mielőbbi befejezéséért”⁶⁴. Csakhogy Görlitz félreismerte a Sztálingrádnál harcoló 6. hadsereg hadá-

szati helyzetének sajátos jellegét és követelményeit. Nem arról volt ott szó, hogy a hadseregparancsnok vagy az alárendelt magasabbegység-parancsnokok politikai lázadókká váljanak, hanem elsődlegesen és egyszerűen a helyes katonai és emberi elhatározásokról. Seydlitz tábornok azokban a napokban sohasem Yorck példájára emlékeztetett, de annál többet hivatkozott az 1914 őszi brzezinyi kitörésre. Persze, Selle ezredes akkor Yorck példájára gondolt, s az is tény, hogy az ellenállás részvevői⁶⁵ – von Hassell követ, Beck vezérezredes és Carl Goerdeler – mélységesen csalódtak amiatt, hogy a sztálingrádi hadsereg parancsnoka „nem mutatott semmit Yorck szelleméből”,^{66, 67} más szóval, hogy Paulusnak saját felelősségére, lelkiismeretének parancsára kellett volna cselekednie. Ezért semmiképpen sem helyes holmi „legendáról” beszélni, amint azt Görlitz teszi, aki még tetejébe nyitott kapukat dönget, amikor erőnek erejével bizonygatja a Sztálingrád és Tauroggen közti történelmi párhuzam tarthatatlanságát. Az már más lapra tartozik, hogy Paulus nyilván mit sem tudott a hazai ellenállási mozgalom ilyenfajta gondolatairól és várakozásairól.⁶⁸

Görlitz túlságosan leegyszerűsíti feladatát, ha – az általa kedvelt, visszataszító szóhasználatral élve – „katasztrófa utáni felismerésnek” nevez minden helyes következtetést, amelyet sok német már abban az időben – a sztálingrádi katlanban is – le tudott vonni. Görlitz tehát nem veszi komolyan, nem értékeli kellőképpen azokat az embereket, akik abban az időben másképp gondolkoztak és akartak cselekedni, mint a hadsereg-parancsnokság. Igen kínosan hatnak azok a próbálkozásai, hogy lekicsinyelje az ellenállás egyes képviselőinek akkori felfogását, vagy általában az igazság rovására elkendőzze a felfogások közti ellentétet. Éppen ezért tartjuk szerencsétlen és illetlen dolognak Paulus és Beck összehasonlítását, amely igen jól mutatja Görlitz szándékát és gondolkodásmódját. Tudatosan szemet huny afölött, hogy a két tábornok homlokegyenest ellentétes nézeteket képviselt koruk égető problémáit illetően. Az

egyik oldalon egy kiemelkedő katonai személyiség, az utolsó igazi vezérkari főnöke az országnak, aki szilárd erkölcsi meggyőződéstől vezérelve lemondott posztjáról. Bátran szembeszállt a fenyegető és általa előre látott nemzeti katasztrófával, sokoldalú képzettsége lehetővé tette, hogy katonai tudását egyesítse a politikai felelősségérzettel és a történelem tanulságainak felismerésével. A másik oldalon egy – személyileg feltétlenül becsületes – ízig-vérig katonember, aki feladatait és kötelességeit csak katonai megbízatásainak korlátozott keretei között látta. Mindig azt a véleményt vallotta, hogy az oroszországi hadjárat helyes és szükséges, s hogy a bolsevista birodalom az első csapások súlya alatt kártyavárként omlik majd össze, s aki egészen a keserves sztálingrádi pusztulásig hű maradt Hitlerhez – legalábbis erről tanúskodnak utolsó rádiójelentései.⁶⁹

Görlitz kommentárjaiban és Paulus életútjának felvázolásával nem pusztán a történelmi tényeket kívánta ismertetni. Kommentárjaiban nemcsak magyaráz és indokol, hanem kifejezetten apologetikus tendenciát is elárul. Még addig az állításig is eljut, hogy a Hitler bűnéből előállt katasztrofális helyzetben a hadvezetési gépezet nem is tehetett semmi mást, a 6. hadsereg parancsnoksága az akkori viszonyok között még helyesen is cselekedett, s hogy a 6. hadsereg feláldozása szükséges, sőt ésszerű volt. A külföldi szakkörök igen élesen reagálnak az ilyenfajta próbálkozásokra, amelyekkel némelyek rehabilitálni akarják a nemzetiszocialista államot és hadviselési módszereit. Így például az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift című svájci katonai folyóirat világosan kifejtette, hogy könyvében Görlitz egyértelműen igazolni igyekszik az utókor előtt a 6. hadsereg parancsnokának magatartását és döntéseit.⁷⁰ A Paulus-hagyaték összeállítója, miközben szemfényvesztésül elítéli az 1942 nyári hadjárat helytelen tervezését és elismeri, hogy a hadjárat elérhetetlen célokat tűzött ki – következetesen a hadsereg-parancsnokság akkori álláspontjára helyezkedik, helyesnek tartva annak minden időben hozott döntését,

1943 január utolsó hetének kivételével. Még a gondolatát is elveti annak, hogy másképpen is lehetett és kellett volna cselekedni. „Egy hadseregparancsnoknak – oktatja ki egy helyen az olvasót ellentmondást nem tűrő hangon – egyedül nem állt módjában megállítani ennek a szokatlan módon irányított, gigantikus gépezetnek a kerekeit.”⁷¹ Egy másik helyen azt magyarázza – de erre meggyőző bizonyítékot természetesen nem tud felhozni –, hogy a háborúban nem mindig hajtható végre és nem mindig helyes az, ami az elméletben helyesnek látszik.

Persze, ilyen és ehhez hasonló általános kitételekkel – amelyekkel a Paulus-hagyaték egyes önigazoló érveléseit kapta fel és fejlesztette tovább – Görlitz egy jottányit sem juthatott előbbre Sztálingrád súlyos problémakörének tisztázásában. Nem mélyedt el eléggé a felelősség kérdésében sem, amely abban az időben már nem korlátozódhatott a katonai ismeretek és gondolkodás területére. A történelem annak a kevés németnek adott igazat, akik már a háború alatt megértették a rendkívüli helyzetet és fellázadtak. Akadtak ilyenek Sztálingrádnál is. Nos, az ő szemüvegükön keresztül Görlitz helyesebben ítéltette volna meg a tragédiába belebonyolódott személyiségeket és magatartásukat. Ő azonban igazolni akarja azt, amit csak megérteni lehet, s tudatosan szemet huny afölött, vagy nem veszi eléggé tekintetbe, hogy kivételes helyzetről van szó. Ez az ő tévedése, s ezért hiányos az egész ábrázolása. Ez az egyoldalú történeti elemzés sajnálatos módon rányomja bélyegét az egész könyvre, amely pedig igényt tart arra, hogy történeti műnek tekintsék.

A TÁBORNAGY JELLEMRAJZA

Ha eltekintünk az említett kritikai fenntartásoktól és néhány olcsó, szenzációt hajhászó zsurnalizmustól, mégiscsak el kell ismernünk Görlitz ama érdemét, amelyet Paulus

életútjának leírása során, az elhunyt tábornagnak mint embernek és mint katonának a jellemzésével szerzett. A könyv mintegy 80 oldalt szentel az életrajznak, amelyben a szerző számos forrást és eddig közzé nem tett családi iratot használt fel. Sajnos, ez a mű csak egy részét közli a tábornagy életének, befejezetlen és töredék jellegű életrajz, amely Paulus fogságba esésével megszakad. Az olvasónak az a benyomása támad, mintha Paulus töretlenül, minden büntudat nélkül, pusztán azzal a meggyőződéssel lépett volna életének újabb szakaszába, hogy kétségbeejtő helyzetben teljesítette a nép és a birodalom iránti kötelességét. Pedig Paulust már abban az időszakban is kízó kétségek foglalkoztatták, súlyos kérdésekre keresett választ. Görlitz csak futólagosan érinti azokat a felismeréseket és következtetéseket, amelyekre a szerencsétlen parancsnok a katasztrofá után büntudatának hatására jutott, pedig éppen ezek a következtetések érdemelnének behatóbb tárgyalást.

Helyénvaló és dicséretes dolog, hogy Görlitz igyekszik megértetni az olvasóval a súlyos megpróbáltatásokon átment és letört parancsnok tetteinek rugóit, s megvédeni őt az igazságtalan szemrehányásokkal és az utólagos vádaskodásokkal szemben. A dokumentum-gyűjtemény összeállítója valószínűbb mozzanatokat vitt bele Paulus életének és jellemének leírásába, mint az előző ábrázolások többsége. Görlitz nyomatékosan emlékeztet rá, hogy a 6. hadsereg egykori parancsnokának magatartását és intézkedéseit nem vizsgálhatjuk egyoldalúan és elszigetelten, s főleg nem háríthatjuk rá a teljes felelősséget a történekeért. Öröndetes módon megcáfol jó néhány elhamarkodott megállapítást is. Ugyanakkor viszont nyitott kapukat dönget, hiszen a Sztálingrádról készült komolyabb írásművekben senki nem állította azt, hogy Paulus a maga vak engedelmességével csődöt mondott, hogy erőszakot követtek el lelkiismeretén, vagy hiányzott belőle a személyes áldozatkészség, amidőn nem volt bátorsága lépéseket tenni hadseregének megmentésére. Nem, senkinek sem jutott eszébe kételkedni a megboldo-

gult tábornok becsületes, korrekt emberi magatartásában. Ezzel nincs ellentmondásban az a tény, hogy hiányoztak belőle a szuverén hadvezér tulajdonságai, képességei és tapasztalatai, amelyek lehetővé tették volna, hogy úrrá legyen a Sztálingrádnál előállt rendkívüli helyzeten. S hogy ezek a tulajdonságok, képességek csakugyan hiányoztak belőle, azt életrajza tanúsítja a legmeggyőzőbben.

Milyen ember és milyen katona volt hát végül is Paulus? Ha követjük életútját, megállapíthatjuk: tipikus német hivatasos tiszt von Seeckt tábornok neveltjei közül, kitűnő harcászati és hadműveleti képességekkel; inkább teoretikus, mintsem csapatparancsnok, kiemelkedő munkát végzett mint a katonai akadémia előadója, s kiválóan látta el feladatát a vezérkarban is, amelynek munkáját szinte testére szabták, lévén igen tehetséges, körültekintő és megfontolt, s amellet kitűnően tudott alkalmazkodni is, és jól megértette magát főnökeivel.

Paulus a szerényebb középosztályból származott, de egy román arisztokrata családból származó leánnyal kötött korai házassága megnyitotta előtte az utat a felsőbb rétegek felé. A fiatal, derék tiszt biztosan haladt felfelé a ranglétrán, különösen a náci Wehrmacht kiépítése idején, amikor is nagy érdemeket szerzett az új páncélos fegyvernem fejlesztése során. Karrierjét sohasem veszélyeztette azzal, hogy nyílt bírálatot gyakorolt vagy általában állást foglalt volna az eseményeket illetően, pedig feltétlenül észre kellett vennie a német fejlődés negatív, végzetes jelenségeit. Nem tudjuk, miként vélekedett például a Rőhm-ügyről, a Fritsch-válságról, Beck vezérkari főnök elmozdításáról vagy mondjuk Csehszlovákia megszállásáról. Teljesen apolitikus, „csak katona” volt, kizárólag katonai természetű feladataival tördött, lojalitást tanúsított az államvezetés iránt, mint az erre nevelt német tisztek tömege, amely az engedelmességet mindenek fölött álló érinthetetlen törvénynek tekintette. Nem tartozott a kisebbségben levő kritikusan gondolkodó, szkeptikus, politikailag képzett katonákhoz, akik növekvő

aggodalommal szemlélték, hogy a hadsereg a diktátor idején mennyire elveszti legjobb hagyományait: a józanságot, a becsületességet, a katonai etika iránti tiszteletet. Paulus több ízben is kapcsolatba került olyan magas rangú tisztekkel, akik titkos Hitler-ellenes zendülésekben vettek részt, de egyikük sem tartotta célszerűnek és helyénvalónak, hogy megbízzék benne, és megpróbálja megnyerni a lelkiismeretük diktálta ügynek.

Görlitznek szemléltetően sikerült bemutatnia, hogy Hitler mint a Wehrmacht legfelsőbb parancsnoka teljesen megfosztotta tényleges hatalmától a tábornoki kart, ami végzetesen kihatott a német hadvezetésre, és végül annak teljes csődjére vezetett. A legfőbb hadúr azzal, hogy állandóan nyirbálta a hadseregarancsnokok hatalmát, hatáskörét és elhatározási szabadságát, lényegében funkcionáriusokká fokozta le ezeket a tábornokokat. Az oroszországi hadjárat első telétől kezdve, az arcvonal-változtatástól a tartalékok bevetéséig, minden az ő engedélyéhez volt kötve. Hitler a híradástechnikai lehetőségeket korlátlanul kihasználva minduntalan beavatkozott nemcsak a hadműveleti, hanem még a harcászati vezetésbe is. Általában nem bízott tábornokaiban, vak engedelmességet követelt tőlük, és ellenőriztette minden lépésüket. Evégett szigorú titoktartást rendelt el, s még a magasabb szintű törzseknek és parancsnokoknak is megtiltotta, hogy tájékozódjanak az általános helyzetről. Ezzel is el akarta némítani és teljesen saját magától akarta függővé tenni a tábornoki kart. Mint éppen Paulus írta, ekkor már „nem voltak hadvezérek, csak magasabb vezetők egy funkcionálisan vezérelt közlőmű, egy óriási kerérendszer keretében”.⁷²

Feljegyzéseiben Paulus több ízben is józanul leszögezte, hogy a Wehrmacht magasabb rangú vezetői – köztük jómagam is – Hitler parancsainak „bénító hatása alatt” álltak, s ezek a parancsok már eleve megnehezítették, ha ugyan nem tették teljesen lehetetlenné az önálló gondolkodást és cselekvést.⁷³

Paulus dokumentumaiban nyomát sem találjuk annak, hogy nyíltan tiltakozott vagy akár magában lázadt volna személyes hadvezéri hatáskörének ilyen megengedhetetlen szűkítése ellen. Nem, Paulus nem tartozott a hajlíthatatlan jellemek közé, s az „ügy érdekében való engedetlenség” teljesen távol állt tőle. Kizárólag szakmai kategóriákban gondolkodott, s egész magatartását a katonai fegyelem fogalma határozta meg, valamint a lojalitás és a jóhiszeműség a legfelsőbb parancsnok iránt, akiről nem is tudta feltételezni, hogy helytelen, felelőtlen parancsokat is kiadhat. Mindamellett a tábornagy, mint említettük, mélyen becsületes és erkölcsi szempontból feddhetetlen volt; erről tanúskodik néhány intézkedése, amelyet nyomban azután tett, hogy a 6. hadsereg élére került. Így hatáskörén belül hatálytalanította nemcsak a komisszárokról szóló hírhedt parancsot, hanem – Mansteinnal ellentétben – Reichenau nem kevésbé hírhedt, „A keleti térséget megszálló csapatok magatartásáról” szóló, 1941. október 10-én kelt parancsát is. Ebben arról volt szó, hogy „keményen, de igazságosan kell büntetni az alacsonyabb rendű zsidóságot”, hogy „meg kell semmisíteni a bolsevista tévtant”, s „egyszer s mindenkorra ki kell irtani a fajidegen elemek cselszövéseit”.

Paulus sorsát az a parancs pecsételte meg, amellyel 1942 január elején a 6. hadsereg élére vezényelték. Azelőtt sohasem vezetett önállóan egy hadtestet, hadosztályt, de még egy ezredet sem. Utoljára 1934-ben teljesített csapatszolgálatot, amikor egy páncélos felderítő alegység élén állt. A lengyelországi és a nyugati hadjárat idején mint mintaszerű, lelkiismeretes vezérkari főnök tűnt ki éppen a 6. hadsereg-nél, amelynek parancsnoka akkor az ízig-vérig náci beállítottságú von Reichenau tábornok volt. Ezután másfél évig a szárazföldi haderő vezérkarában működött mint főszállásmester és a vezérkar főnökének helyettese. Még ebben a magas beosztásban is, amelyben mint Halder vezérezredes tanítványának és közvetlen munkatársának, többek között a Szovjetunió elleni hadjárat felvonulási és hadműveleti

tervét is ki kellett dolgoznia, még itt is – mint Görlitz hangsúlyozza – csupán egyike volt „azoknak a felsőbb bürokratikus végrehajtó szerveknek, amelyeknek a főparancsnokság irányelveit kellett életbe léptetniük”.⁷⁴ Paulus csak a 6. hadsereg parancsnokaként kapott első ízben viszonylagos önállóságot.

A több esztendőes vezérkari szolgálat rányomta bélyegét Paulus személyiségére és katonai tulajdonságaira. Ennek a megfontolt, érveit mindig gondosan mérlegelő, kiváló szak tudású és hadműveleti tervek készítéséhez különleges adottságokkal felruházott vezérkari tisztnek nem volt megfelelő harctéri tapasztalata, hiányzott belőle a keménység, az elszántság és a leleményesség, szóval mindaz, ami egy igazi, kipróbált hadvezért jellemez. Heim tábornok, az újdonsült hadseregparancsnok első vezérkari főnöke jól ismerte parancsnokát, és mint embert igen nagyra becsülte. Épp ezért érdemel figyelmet az a megállapítása, hogy Paulus képességei inkább az íróasztal mellett érvényesültek, mint a gyakorlatban, ezért „megbocsáthatatlan káderpolitikai hiba” volt rábízni egy hadsereget Keleten.⁷⁵

Hogy a hadseregparancsnoki teendők mennyire meghaladták Paulus képességeit, az persze nem tűnt ki nyomban az első hónapokban és a nyári hadműveletek alatt, aránylag normális viszonyok között, sőt a tábornok ekkor még több ízben előnyös oldaláról mutatkozott be. De annál inkább megmutatkoztak fogyatékoságai a sztálingrádi csata kivételes helyzetében, amely rendkívüli követelményeket támasztott. Ráadásul Paulus akkori vezérkari főnöke, Schmidt tábornok sem bizonyult olyan tanácsadónak, aki képes lett volna hatékonyan ellensúlyozni a parancsnok egyoldalúságát és egyéb gyengéit.

Hans Doerr tábornok, a Sztálingrádi hadjárat című munka szerzője mindkettőjüket személyesen ismerte, s olyan jellemzést adott róluk, amelyet a csata számos résztvevője hiteles tanúként megerősített. „Paulus és Schmidt között – írja – korrekt viszony alakult ki, minden emberi szívélyes-

ség nélkül. Az okos, hadműveleti téren kitűnő adottságokkal rendelkező, nagyvonalú, de eléggé érzékeny és könnyen befolyásolható Paulus nem volt erős egyéniség, míg vezérkari főnöke igazi agglegény és széplélek, energikus és ugyancsak okos, kimondott harcász és a merevségig kemény ember volt. A parancsnoknak és vezérkari főnökének eltérő jelleme nagyszerűen kiegészíthette volna egymást, mégis Schmidt dominált mint erősebb egyéniség. Emellett semmiképpen sem mondhatjuk, hogy nem volt meg az összhang a 6. hadsereg irányításában. Nem is a két ember jellemének különbözősége és a kölcsönös szívélyesség hiánya hatott végzetesen azokban a kritikus napokban a hadsereg irányítására, hanem sokkal inkább éppen az, ami egyesítette őket. A Hitler szerencséjébe vetett hit, erkölcsi tulajdonságaiba vetett bizalom, amely sok tisztet és tábornokot jellemzett, s még annak a gondolatát is távol tartotta tőlük, hogy legmagasabb előljárójuk esetleg hamis helyzetképet adva olyan ünnepélyes ígéreteket tesz, amelyeket sohasem tud megtartani.”⁷⁶

A Görlitz által felvázolt Paulus-életrajzot számos vonatkozásban afféle nagyobb kommentárnak tekinthetjük a sztálingrádi 6. hadsereg parancsnokának magatartásához. Bár Görlitz rehabilitálási szándékában túl messzire megy, mégis sikerült ábrázolásában – az életleírásban csakúgy, mint a katonai műveletek bemutatásában – érzékeltetnie, miként kellett mindennek kialakulnia és végbemennie abban a „funkcionálisan vezérelt közlőműben”. Ebben a gépezetben nem voltak igazi hadvezérek, csak magas rangú parancsátvevők, akik végig kitartottak az engedelmesség évekig súlykolt fogalma mellett, s mint szűk katonai területükön túl nem látó emberek, szemük elől tévesztették a lelkiismeret parancsát. Nagyon is találó Paulus könyvének címe: Parancsot teljesíték! Ez a mondat a szerencsétlen tábornagytól utolsó leveléből származik, s találóan fejezi ki Paulus dilemmáját, a parancsnoknak és feláldozott hadseregének egész tragédiáját.

A körülzárás előtt

Az igazság és a történelmi tárgyilagosság megköveteli, hogy ne felszínesen, hanem igen gondosan és konkrétan vizsgáljuk azokat az indítékokat, amelyek a 6. hadsereg parancsnokát Sztálingrádban elhatározásainak meghozatalára vezették. Akkori megfontolásait és intézkedéseinek rugóit Paulus az utólag leírt Alapvető megállapítások a 6. hadsereg sztálingrádi hadműveleteiről című írásában ismerteti. Az általa összefoglalt tényekből először is világosan kitűnik, hogy a gondterhelt hadseregparancsnok már jóval az oroszok bekerítő hadműveletének kezdete előtt élénk eszmecserét folytatott a „B” hadseregcsoporthoz közvetlenül föléje rendelt parancsnokságával, mégpedig egyrészt a mind hosszabbra nyúló és gyengén biztosított északi szárnyon jelentkező veszélyekről, másrészt a főirányban támadó erők elégtelenségéről. 1942 szeptemberében a fűheri főhadiszálláson is nyomatékosan rámutatott az arcvonal gyengéire, és megfelelő támogató intézkedéseket követelt. Ettől kezdve fáradhatatlanul kérte a felsőbb parancsnoki szervekhez küldött újabb meg újabb jelentéseiben és figyelmeztetéseiben az erők növelését, a szárnyak hatékonyabb biztosítását, az ellátás megjavítását. Ugyanezek fontosságát hangsúlyozta ama magas beosztású személyiségek előtt is, akik az előljáró szervek küldötteiként felkeresték a hadsereget. Ilyen volt Blumentritt tábornok, a szárazföldi haderő vezérkari főnökének helyettese; Ochsner tábornok, az OKH mellett működő vegyi védelmi szolgálat főnöke; Fellgiebel tábornok, a Wehrmacht híradó szolgálatának főnöke; Schmundt tábornok, Hitler segédtisztje. Paulus még egy szokatlan utat is választott: a 3. román hadsereg parancsnokságához fordult, hogy Antonescu tábornagyon keresztül támogatást eszközöljön ki a hiányosan felfegyverzett román csapatok és a német tartalékok részére. Három friss gyalogoshadosztályt kért

Sztálingrád elfoglalásához, és javasolta, hogy október végére meg kellene szüntetni a Volga menti városban a felőrőlc harcokat. Fáradozásainak eredményeiről Paulus így ír: „Mindezekre a jelentéseimre és helyzetismertetéseimre, amelyeket számadatokkal, térképekkel és vázlatokkal támasztottam alá, s amelyek a hadsereg erősítését, a szárnyak biztosítását és az ellátás megjavítását sürgették... a felsőbb parancsnokságok elégtelen intézkedésekkel válaszoltak.”⁷⁷ Ennek ellenére Hitler november közepén egy rádiótávíratban – amely a 6. hadseregre leselkedő veszélyt teljesen figyelmen kívül hagyta – utolsó erőfeszítést követelt a hadseregtől, hogy bevegye Sztálingrádot, s ezáltal biztosítsa „a volgai erődtítmény védelmét”.⁷⁸

E „meddő viták” leírásának keretében Paulus megemlíti még azokat a riasztó jelentéseket, amelyeket a hadseregparancsnokság folyamatosan küldött a nagy ellenséges támadás fenyegető előkészületeiről, de amelyeket – mint írja – a felelős előljáró parancsnokságokon nem vettek eléggé komolyan. Ezek a szervek Paulus szerint csak az utolsó órában ismerték fel a veszély nagyságát. Ennek ellenére Zeitzler, a vezérkar főnöke, még közvetlenül az orosz támadás kezdete előtt olyan parancsot küldött, amelynek egyik utalása szerint az ellenségnek már nincsenek említésre méltó tartalékai, s ezért az oroszok már nem képesek nagyobb arányú hadműveletekre.⁷⁹ Paulus ebben az összefüggésben emlékeztet néhány, saját hatáskörében tett átcsoportosítási intézkedésére, amelyek a meglehetősen korlátozott lehetőségek miatt természetesen igen szerények voltak. Ezek az intézkedések a várt támadás elhárítását szolgálták. Paulus hangsúlyozza, hogy elhatározásai jelentőségüknél fogva „a hadseregcsoporth parancsnokságának, sőt a Wehrmacht főparancsnokságának hatáskörébe tartoztak volna”. Vajon Paulus az akkori szokatlanul komoly helyzetnek, szokatlanul nagy veszélyeknek megfelelően jelentéseit és követeléseit is ugyanilyen szokatlanul hatásos, éles és kompromisszumot nem tűrő hangon fogalmazta-e meg?⁸⁰

Az orosz bekerítő támadás első napjaiban sorsdöntő elhatározásról volt szó: belülről kitörni vagy kívülről felmenteni. Paulus november 21-én azt javasolta a fölöttes hadseregcsoporthadparancsnokságnak, hogy súlyosan veszélyeztetett hadseregét vonják vissza a Don és a Csir folyó menti kiegyenesített arcvonalszakaszra. A hadseregcsoporthadparancsnok hadműveleti tervét, de még ugyanaznap este minden kommentár nélkül küldött neki egy OKH-parancsot, amely szerint a 6. hadseregnek minden körülmények között tartania kell Sztálingrádot és a Volga menti arcvonalat, s nagyszabású ellenintézkedések vannak folyamatban. Hitler későbbi utasításai elrendelték a körkörös védelem kiépítését és a kivárást. Most már az lett volna a fontos, hogy Paulus a halálos harapófogótól fenyegetett csapatok megmentésére szabad kezét kapjon, hiszen az alárendelt vezénylő tábornokokkal együtt a 6. hadsereg két vezetője, a parancsnok és a vezérkari főnök is meg volt győződve arról, hogy itt csakis egy délnyugati irányú kitörés jöhet szóba. Ezért Paulus több ízben is kért felhatalmazást az önálló kezdeményezésre, rámutatva az egyre kritikusabbá váló általános helyzetre. Végül rádió útján közvetlenül Hitlerhez fordult ebben az ügyben.⁸¹ Az illetékes hadseregcsoporthadparancsnok, von Weichs vezérezredes, teljes mértékben osztotta Paulus álláspontját, s erőteljesen támogatta a hadseregparancsnokság javaslatait, utoljára november 23-án, amikor részletes jelentést küldött az OKH-nak, többek között azzal a megállapítással, hogy húsz hadosztály légi ellátása lehetetlenség.⁸² November 24-e után azonban – minthogy Hitler megtagadta a hadseregparancsnokságtól a cselekvési szabadságot, sőt még azokat a terepszakaszokat is meghatározta, amelyeken belül a hadseregnek a felmentés bevárása végett a körkörös védelmet ki kell építenie – már Weichs is elállt a kitörés gondolatától, pedig azt nem sokkal előbb még feltétlenül szükségesnek tartotta és saját

felelősségére éppen el akarta rendelni. Weichs megalázkodott, nem akarván súlyos lelkiismereti konfliktust előidézni alárendelt hadseregparancsnokában. De ezzel egy szersmind kitért az elől, hogy saját maga döntsön, nem merete személyesen vállalni a történelmi órában követelt felelősséget.

Ami Paulust illeti, ő gondosan felsorakoztatta azokat az okokat, amelyek arra indították, hogy lemondjon a Seydlitz tábornok által határozottan követelt önálló cselekvésről. Azt hitte, hogy mivel nem ismeri az általános helyzetet és nincs elképzelése arról, milyen tartalékokkal rendelkezik az OKH a közeli időre ígért felmentő hadművelethez, és mert nem tudja felmérni esetleges önálló tetteinek következményeit – nincs joga a kapott parancsok ellenére hadseregével kitörnie Sztálingrádból. A Wehrmacht főparancsnoksága – vélte Paulus – jobban látja az általános összefüggéseket, s bizonyára alapos oka van rá, hogy az egész arcvonal érdekében feltétlenül kitartsa a „Volga erődjénél”. A hadsereg parancsnoka bízott Hitlernek abban az ígéretében, hogy mindent elkövetnek a körülzárt csapatok kielégítő ellátásáért, s az idejében történő felmentés előfeltételeit is biztosítottak látták. „Ilyen körülmények között – írta Paulus – a kapott parancsokkal ellentétes cselekvésem alááshatta volna a legfelsőbb parancsnokság által előkészített hadműveleteket, hiszen nekem nem állt módomban felelősen áttekinteni az egész arcvonalat. Ha rendszert csinálunk az ilyenfajta, a felső vezetés terveivel ellentétes cselekedetektől, ez könnyen anarchiát idézhetett volna elő a vezetésben.”⁸³ Ezek a szavak persze arról tanúskodnak, hogy Paulus egyáltalán nem ismerte fel a helyzet kivételes jellegét, nem látta meg, hogy itt nem mindennapi esetről van szó, melyből senki sem szűrhet le általános érvényű szabályokat a normális magatartásról. Az akkori magatartását meghatározó, tisztán katonai megfontolásokat Paulus nyilván abban is igazoltnak látta, hogy a fölöttes hadseregcsoporthadparancsnokság csakhamar beletörődött az új helyzetbe. Von Weichs vezérezre-

des szerepét Paul Mahlmann tábornok szigorú, de igazságos bírálattal illette, és a mindenáron való kitartásról szóló Hitler-paranccsal kapcsolatban így írt: „Ez a belső meggyőződéssel ellentétes parancs feltétlenül konfliktust idézett elő Weichsnél. S ő nem oldotta meg ezt a konfliktust, amint azt minden katonai és erkölcsi elv megkövetelte, hanem alárendeltjére, Paulusra hárította, jómaga pedig beérte annyival, hogy egyszerűen csak továbbította az OKH rendelkezését.”⁸⁴ Csakugyan, az önálló cselekvésre elsősorban a hadseregcsoporthoz parancsnokságának kellett volna rászánnia magát, mert hiszen az jobban áttekinthette a helyzetet, és tájékozottabb volt, mint a hadsereg-parancsnokság. Egyébként Manstein tábornagy november 24-én, még mielőtt hivatalosan átvette volna a „Don” hadseregcsoporthoz parancsnokságát, rádiótávíratot küldött Paulushoz; ebben utalt a Führer éppen kézhez kapott parancsára, s a Volga menti, valamint az északi arcvonal tartását elsőrendű feladatnak minősítette. A parancs értelmében a hadsereg helyezzen nagy erőket készenlétbe, „hogy szükség esetén legalább átmenetileg egy utánpótlási útvonalat vágjon magának »Dél felé«, s minden megtörténik majd a hadsereg felmentésére”.⁸⁵ Ez a közlés feltétlenül bizalmat ébresztett a hadsereg-parancsnokságon, és befolyásolta állásfoglalását.

Paulus elhatározásainak kialakulásában alkalmasint szerepe lehetett az előző hónapok néhány tapasztalatának, például a harkovi ütközetnek. Harkovnál is katasztrofális helyzet állt elő, időnyerésre volt szükség, s az OKH a magasabbegységek parancsnokainak ellentétes nézeteivel szemben is érvényesíteni tudta helyes hadműveleti koncepcióját. Lehetséges, hogy a hadseregparancsnok gondolkodására olyan elrettentő példák is hatottak, hogy Hitler egyes engedetlen tábornokokat leváltott, vagy éppen megtorló intézkedést tett velük szemben. Végül az is közrejátszott – s ez lélektanilag érthető is volna –, hogy Paulus bízott saját erejében és katonai fölényében, amelynek révén

előzőleg mindig sikerült úrrá lennie a hirtelen fellépő válságokon és a legnehezebb helyzeteken is.

Paulus érvelése azt mutatja, hogy nem szabad egyszerűen gondolkodás nélküli, ostoba, vak engedelmességnek minősítenünk a tábornagy eljárását. Ámde bármilyen hiba lenne is ez a leegyszerűsítés, meg kell állapítanunk, hogy Paulus érvelésében éppoly kevésbé vette számításba a helyzet súlyosságát és az ebből adódó felelősséget, mint később, amikor már kétes értékű bizalmat táplált a legfelsőbb hadvezetés megígért intézkedései iránt. Mert miként történhetett meg, hogy Hitler parancsa képes volt egyetlen tollvonással keresztülhúzni azokat a nyomós érveket, amelyeknek alapján a hadseregparancsnok előzőleg szükségesnek tartotta a cselekvés szabadságát a maga számára? Vajon Paulus nem élt át elég csalódást, hogy a legkomolyabb kétségek merüljenek fel benne? A téli ellátás nehézségeiről tudomást szerezhetett a hadseregcsoport főszállásmesterének, Weinknecht tábornoknak helyzetértékeléséből is; Weinknecht már októberben azt javasolta, hogy a 6. hadsereget vonják vissza a Don és a Donyec menti rövidített védelmi vonalra.⁸⁶ A főszállásmestert szkeptikus nézetei miatt (szerinte minden tartalék, a segítség minden lehetősége kimerült) leváltották, csakúgy mint von Schwedler tábornokot, a IV. hadtest parancsnokát, aki félreérthetetlenül szembehelyezkedett azzal, hogy a 6. hadsereget veszélyeztetett sztálingrádi állásaiban hagyják. Nem lehetett titok Paulus előtt előző előljárója, Halder vezérezredes, vezérkari főnök leváltásának háttere sem. Annak, hogy minden kérése, helyzetjelentése, figyelmeztetése eredménytelen maradt, hogy többszöri kérelme ellenére sem kapott tartalékokat – ugyancsak kételyeket kellett ébresztenie benne. A katlan ellátását illetően tudnia kellett a helyi Luftwaffe-parancsnokok megalapozott pesszimista nézeteiről. Maga is fültanúja volt egy beszélgetésnek, amelynek során Fiebig tábornok kijelentette Schmidt vezérkari főnöknek: „Egy egész hadsereget légi úton ellátni? Lehetetlen!

Szállítógépeinket erősen igénybe veszi az afrikai és a többi arcvonat. Kérem, óvakodjunk a túlzott reményektől!”⁸⁷

Walter Görlitz szerint – aki a 6. hadsereg törzsének hadműveleti szemszögéből igazolni próbálja a hadsereg-parancsnokság döntéseit – Paulus elképzelhetetlennek tartotta, hogy a Wehrmacht legfelsőbb hadura felelőtlen utasításokat adjon ki, s általában „biztosítva érezte magát Hitler mögött”.⁸⁸ Ez az állítás már csak azért is kétséges, mert a fent említett élményeknek legalábbis meggondolásra kellett volna készítenünk az okos tábornokot. De Paulus ráadásul maga is tanúja lehetett Hitler egyik megdöbbentő könnyelműségének az oroszországi hadjárat kezdetén. Amikor egyszer jelentést tett a Führernek a téli ellátás nehézségeiről, Hitler dühbe gurult és így válaszolt: „Ezt a fecsegést... nem vagyok hajlandó tovább hallgatni... Nem lesz téli hadjárat. Bízva csak ezt az én diplomáciai ügyességemre! A hadseregnek csupán néhány erőteljesebb csapást kell mérnie az oroszokra... Akkor majd meglátja, hogy az orosz kolosszus agyaglábon áll. Kifejezetten megtiltom, hogy nekem bárki is téli hadjáratról beszéljen!”⁸⁹

Nehéz elképzelni, hogy Paulus, aki hosszú évekig hadtörténetet és harcászatot tanított az akadémián, ne ismerte volna fel, milyen párját ritkító, lehetetlen helyzetbe sodorta hadseregét a dilettáns és könnyelmű hitleri hadvezetés. Tudnia kellett, hogy óriási kockázatot vállal, ha fejet hajt olyan parancs előtt, amely 250 000 főnyi hadseregétől megvonja a katonai kezdeményezést és a mozgásszabadságot, s hogy ez ellentétben áll a hadászat hagyományos alapelveivel. Amit a legfőbb parancsnok követelt, az magában rejtette a veszélyt, hogy a csapatokat megkötött kézzel kiszolgáltatják az ellenségnek. 1941 telén Paulus megismerhette a keleti hadviselés hitleri koncepcióját, amelynek alfája és omegája abban foglalható össze, hogy ha törik, ha szakad, tartani kell a megszerzett pozíciókat. Manstein szerint Paulusnak már a bekerítés első napjaiban rá kellett volna szánnia magát, hogy önhatalmúlag kitör Sztálingrádból.

„Az egyetlen lehetőség az lett volna – írja Manstein –, hogy a sztálingrádi hadsereg kitörésével befejezett tények elé állítja Hitlert, annál is inkább, mert a főparancsnokság 36 órán át hallgatásba burkolózott.”⁹⁰ Éppen ezt ismerte fel és követelte kitartóan von Seydlitz tábornok is, aki arról is meg volt győződve, hogy az ilyenfajta új helyzet diktálta önhatalmú cselekvés, amelynek célja éppen a hadművelet folytatása, a csata kezdeti szakaszában nem tekintendő feltétlenül engedetlenségnek. Sőt, Seydlitz memorandumában még arra is javaslatot tett, miként fogalmazhatnák majd meg a jelentést a történetekről: „A külvilágnak a következőképpen ábrázolhatjuk az eseményeket anélkül, hogy erkölcsi kárt okoznánk: a hadsereget a sztálingrádi szovjet hadiipari központ teljes szétrombolása után visszavonták a Volgától, miközben az megsemmisített egy ellenséges hadműveleti csoportot.”⁹¹

Hogy a felsőbb parancssal ellentétes cselekvés korántsem bűnös és reménytelen vállalkozás, azt Paulus legalábbis egyetlen példából megtudhatta. Hajdani parancsnokát, von Reichenau tábornagyot 1941 decemberében a hadászati helyzet arra kényszerítette, hogy Rosztov térségéből a Miusz folyó vonalára vonja vissza a „Dél” hadseregcsoporthat, amelynek parancsnokságát röviddel azelőtt vette át. Pedig Hitler a legszigorúbban megtiltotta ezt a visszavonulást. A végrehajtott hadműveletet Reichenau egyszerűen olyan magyarázat kíséretében jelentette, hogy véleménye szerint ez az intézkedés „a führer útmutatásainak szellemében” történt.

Persze, a 6. hadsereg, mint egy hadseregcsoporthat része, nem cselekedhetett önállóan. A legfelsőbb vezetés tilalma ellenére hozott döntést – mint Röhricht tábornok joggal hangsúlyozza⁹² – mindenképpen jóvá kellett hagyni a föltötes hadseregcsoporthat-parancsnoksággal, hogy a gyűrűn kívül is megteremthessék a kitörés sikerének előfeltételeit. Hogy egy ilyen kezdeményezés nem lett volna kilátástalan, arról az a határozottság tanúskodik, amellyel a hadsereg-

csoport parancsnoksága támogatta a sztálingrádi hadsereg kezdeti hadműveleti terveit. Báró von Weichs vezérezredes november 23-án a következőket táviratozta az OKH-nak: „A 6. hadsereg délnyugati irányú kitörésétől az általános harctéri feszültség enyhülését várom. A 6. hadsereg az egyetlen olyan harci erő, amellyel a 3. román hadsereg ki-esése után még veszteséget tudok okozni az ellenségnek . . . A 6. hadseregnek harcképességüket még megőrző alakulatai végül is pótolhatatlan erősítést jelentenek az újonnan ki-építendő védelemben és az ellentámadás előkészítésében.”

Igen súlyos döntéseket kellett hozni a sztálingrádi katlanban, egy párját ritkító helyzetben. S ezek a döntések nemcsak az OKH hatáskörét érintették, hanem – és ezt sokan szem elől tévesztik – a közvetlen felettes hadsereg-csoport-parancsnokságét is. Paulus súlyos dilemmáját éppoly kevésbé hagyhatjuk figyelmen kívül, mint tiszta és nemes szándékát és azt, hogy a kötelességérzet is ránehezedett. Ezért is jóval súlyosabb helyzetben volt alárendeltjeinél és kritikusainál, akiknek nem kellett közvetlen felelősséget viselniük az egész hadsereg sorsáért. Ebben az összefüggésben mégis fel kell vetnünk a kérdést: vajon a hadseregtörzs vezető személyiségeinél nem lett volna-e helyénvaló a helyzet sokkal átfogóbb ismerete és egy jóval mélyebb, a tisztán katonai megfontolásokon túlmenő felelősségtudat? Ez a kérdésfeltevés már csak azért is helyesnek látszik, mert ezeknél a vezetőknél a végsőig való kitartást elrendelő parancs előtt és után is szakadék volt az elméletileg helyes gondolatmenet és a gyakorlati magatartás között. Görlitz – nyilván Schmidt volt vezérkari főnök véleménye alapján – tagadja, hogy abban a helyzetben más döntésekre lett volna szükség. Az ilyen vélemény utólagos ítékezés vagy éppen valamilyen politikai állásfoglalás tudatos reakciója. Ezzel a történelemellenes nézettel könyvünk külön fejezetben vitatkozik.⁹³

A válság második tetőpontját a 6. hadsereg az 1942 karácsonya előtti napokban élte át. Ekkor ugyanis a felmentő LVII. páncéloshadtest előrevetett osztagai mintegy 50 kilométerre megközelítették a katlant. Ezzel újabb lehetőség kínálkozott a kitörésre, a 6. hadsereg megmentésére. Paulus ismét szembekerült az önálló elhatározás és a cselekvési szabadság problémájával. A Mansteinről szóló fejezetben részletesen tárgyaltuk a két egymásba fonódó hadműveletet, nevezetesen a „Téli vihar” fedőnevű felmentő vállalkozást, amely egy ellátási „folyosó” létrehozását és a Volga menti terepszakaszok tartását irányozta elő, s ehhez a 6. hadsereg aktív közreműködését is igényelte; a „Villámcsapás” fedőnevű kitörési hadműveletet, amelynek célja a katlan fokozatos kiürítése és Sztálingrád feladása volt. Most újra meg kell vizsgálnunk azokat a tényezőket, amelyek befolyásolták a parancsnoki elhatározás kialakulását, és meghatározták a körülzárt hadsereg passzív magatartását.

Nem kétséges, hogy a már lovaikat is felélő sztálingrádi német csapatok jelentős mértékben elvesztették harcképességüket, főleg a teljesen elégtelen légi ellátás miatt, amely a szükségleteknek csupán tizedrészét tudta fedezni. A súlyos védelmi harcok során elszenvedett veszteségeket nem pótolták. A lőszer és az üzemanyag egyaránt a végét járta, egyszóval a hadsereg szerinte mozgásképtelenné vált, támadóereje ijesztő mértékben csökkent. Mindazonáltal a katlan déli arcvonalán előkészítették a kitörést. Hube tábornok parancsnoksága alatt a megmaradt mintegy 80 harcokocsiból támadócsoport alakult. Igaz, hogy ennek a támadócsoportnak állítólag mindössze 20–30 kilométerre futotta az üzemanyaga, s ezért csak ilyen rövid távra tudott volna kitörni a katlanból. Miután a felmentő csapatok elkeseredett harcok után elérték a Miskova folyót, Manstein megparancsolta a 6. hadseregnek, hogy mielőbb kezdje meg a

„Téli vihar” hadművelet keretében tervezett támadását. Eközben teremtsen összeköttetést a felmentő csapatokkal, hogy becsempészhessék a katlanba a már előre elkészített, élelmiszert, lőszert és üzemanyagot szállító gépkocsioszlopot. Utána következett volna „külön parancsra” a „Villámcsapás” hadművelet második szakasza.⁹⁴ Hitler, aki csak egy ellátási folyosóra gondolt, és fanatikusan eltökélte, hogy a hadsereget Sztálingrádban hagyja, szembehelyezkedett Manstein hadműveleti elgondolásaival. Manstein viszont a maga részéről nem akarta önhatalmúlag kiadni a Paulus által várt kitörési parancsot. A 6. hadsereg parancsnoksága mindaddig lehetetlennek tartotta a „Téli vihar” hadművelet keretében való részleges kitörés megkezdését, amíg érvényben volt a parancs, hogy a Volgánál ki kell tartania. Ezt a részleges kitörést Paulusék bizonyos feltételekhez kötötték, nevezetesen a személyi állomány előzetes feltöltéséhez és az üzemanyag-utánpótláshoz, valamint ahhoz, hogy hat napi előkészületi időt adjanak nekik. Paulus és Schmidt meg volt győződve arról, hogy a hadsereg csak abban az esetben vonhat el megfelelő erőket egyéb arcvonalszakaszokról a tervezett ellátási folyosó megteremtéséhez és biztosításához, ha a folyosók létrejötte csakhamar az egész katlan kiürítését vonhatja maga után. A katlan és a folyosó egyidejű tartása ugyanis meghaladta a már régen nem eléggé harcképes hadsereg erejét. Ezért Paulus minden igyekezete az egész kitörés, vagyis a „Villámcsapás” hadművelet azonnali végrehajtására irányult. Manstein azonban 1942. december 23-án kelt távmondatában (ebben az időpontban már eldöntött dolog volt a felmentő hadművelet leállítása) közölte Paulusszal: „Teljhatalmat ma még nem adhatok, holnapra döntést remélek.”⁹⁵ Manstein később sem adta meg a teljhatalmat, amivel súlyos konfliktust idézett elő az alája rendelt hadseregparancsnokban.

Paulus nem mindennapi döntő elhatározás előtt állt, hiszen a mozgásképtelenné vált hadsereg hadműveleti lehetőségei minimálisra csökkentek, ráadásul a kitörésre kiszemelt

erők nagy részét ellenséges támadások kötötték le. Ennélfogva a gyűrű szétfeszítésére és a felmentő csapatokkal való összeköttetés felvételére tervezett vállalkozás óriási kockázattal járt. A hadseregcsoporthoz parancsnokságától kapott hiányos tájékoztatás és a Manstein-féle parancsok homályos volta miatt a hadsereg-parancsnokság erősen kötötnék érezte magát, de mindenesetre úgy látta, hogy csak akkor kezdheti el támadását, ha a segítségül érkező „Hoth” hadseregcsoporthoz éleik már 30 kilométerre megközelítették a katlant. Paulus és Schmidt, nyilván nem ismervén fel idejében a helyzet teljes komolyságát, és képtelenek lévén szabadulni kétségeiktől és ingadozásaiktól, nem tudták rászánni magukat a kitörésre. A kockázat nagysága visszariasztotta őket; látták, hogy a hadsereg a kitörés során, amely mindenképpen csak egy kétségbeesett vállalkozás lehet, elpusztulhat a teljesen nyílt, jeges, téli sztyeppen, ahol ráadásul az ellenség körös-körül állandóan támadja. Paulus ekkor a korlátozott technikai lehetőségeknek és a kitörési hadművelet kilátásainak reális mérlegelése után kétségkívül úgy vélte, hogy ilyen hadműveletért nem vállalhatja a felelősséget. Ebben – Manstein állításaival ellentétben – vajmi csekély szerepe lehetett annak, hogy Paulus félelemből engedelmeskedett Hitler mindenáron való kitartást elrendelő parancsának. Ő sokkal inkább a hadseregcsoporthoz és köztisztviselőnek örvendő parancsnokába, von Manstein tábornagyba vetette bizalmát. Tőle várta a Sztálingrád végső feladásáról szóló sorsdöntő parancsot, s a jelek szerint nem gondolt arra, hogy esetleg Manstein nélkül vagy éppen ellenére kellene cselekednie.

Életének utolsó éveiben Paulus keserves csalódással vette tudomásul, hogy Manstein emlékiratai Hitler iránti szolgáló engedelmességet hánynak a szemére, s hogy egykori előjáró parancsnoka ráhárítja a felelősséget a felmentő vállalkozás kudarcáért. Fiával folytatott beszélgetései során minduntalan vissza-visszatért erre a kérdésre. Azt magyarázta, hogy az OKH parancsait Manstein mindig „teljesen

fenntartás nélkül” továbbította, s neki, Paulusnak, semmi oka sem volt feltételezni, hogy a hadseregcsoporthoz törzse nem helyeselte ezeket a parancsokat. Paulus hangsúlyozta, hogy soha, a csata egyetlen fázisában sem kapott engedélyt, még kevésbé kifejezett parancsot a kitörésre, és Manstein sohasem adott értésre olyasmit, hogy nem helyeselte vagy épenséggel elítélte a Führer parancsait. „Aki akkoriban úgy vélekedett, hogy nem adhat nekem parancsot vagy engedélyt a kitörésre, annak ma nincs joga azt írni, hogy kívánta és fedezte volna ezt a hadműveletet.”⁹⁶

Arról, ami az 1942. december 19-e és 23-a közötti vészterhes napokban történt, Paulus csak nagyon sommásan, szűkszavúan nyilatkozott. Néhány harcászati és hadászati jellegű összefüggés és lehetőség egyelőre tisztázatlan maradt. A rendelkezésre álló források alapján nem mondhatjuk meg teljes bizonyossággal, hány harckocsi és mennyi üzemanyag állt akkor valójában a hadsereg rendelkezésére a kitöréshez. Bár a csata e tragikus fázisának igen sok körülményére sohasem fog fény derülni, a történészek mégis remélhetik, hogy a jövőben nyilvánosságra kerülő hivatalos dokumentumok, hadinaplók és nem utolsósorban a hadsereg vezérkari főnökének feljegyzései további hasznos adalékokkal szolgálnak majd az események tisztázásához. Szemlátomást éppen az ilyen forrásanyagokra támaszkodott kutatásai során Görlitz is, amikor ábrázolásában felsorolja azokat a hátrányos és gátló tényezőket, amelyek abban az időben meghatározták a hadseregparancsnoknak és vezérkari főnökének elhatározásait. Ilyen tényezők: a hadseregcsoporthoz parancsnokságának homályos parancsai, a benzinhiány, a csapatok alacsony harcértéke, átcsoportosítási nehézségek a katlanban, a felmentő erők és a katlan közti nagy távolság, ellenséges ellenintézkedések, az általános helyzet hiányos ismerete.

Figyelembe véve a hadseregtörzs kételyeit és a kockázatokot, mégis fel kell vetnünk a kérdést, vajon a parancsnokság elég világosan felismerte-e az előtte álló szörnyű

alternatívát, amely ez volt: vagy az utolsó menekülési kísérlet kitörés révén – vagy az elkerülhetetlen pusztulás. A légi ellátás csődjé és az a tény, hogy már lehetetlen volt tartani a „volgai erődítményt”, éppoly kevésbé hagytak kétséget a helyzet komolysága felől, mint a hadseregcsoporthoz törzsének információi. (A hadseregcsoporthoz december 19-én Eismann őrnagyot a helyzet felderítésére a katlanba küldte.) Elég bizonyítékunk van arra, hogy a hadseregnek a kitörésre való (nagyreszt titokban tartott) anyagi és szellemi felkészítése nem a legkövetkezetesebben és nem minden kompromisszum nélkül történt. Hogy milyen álláspontot képviselt a hadsereg-parancsnokság azokban a napokban, amikor életről vagy halálról volt szó, annak jellemzésére Manstein részleteket idéz a vezérkari főnöke és Schmidt tábornok között december 21-én lefolyt beszélgetésből. Íme egy részlet: „A hadsereg parancsnoka, aki az emberveszteség légi úton való pótlását tartotta a kitörés feltételének (ami lehetetlen volt), ezt mondta: »Ha tehát nincs kilátás az emberanyag pótlására, akkor tanácsos lemondani a kitörésről, és inkább annyi utánpótlást bejuttatni légi úton, hogy az erődben tartózkodó emberek ismét harcképesek legyenek, a fegyverek pedig elegendő lőszerhez jussanak. Úgy gondoljuk, ebben az esetben az élőerő pótlása nélkül is hosszabb ideig kitarthatunk... Általában az az álláspontunk, hogy a „Villámcsapás” hadművelet katasztrofális megoldás, s ezt, ha csak egy mód van rá, kerülnünk kell!»”⁹⁷

Annak, aki történeti távlatból szemléli az eseményeket, újra meg újra fel kell vetnie a kérdést, vajon nem kellett volna-e Paulusnak azokban a válságos napokban minden gátló utasításra és belső kétségre való tekintet nélkül határozottan cselekednie. A kitörés elmaradása nemcsak a katlanban okozott súlyos csalódást, hanem a felmentő hadműveletet irányító Hoth vezérezredes, a 4. páncélos-hadsereg parancsnoka sem értette, miért nem tört előre a 6. hadsereg a felmentő csapatok felé, amikor azok elérték a Miskova folyót. „Nem az volt ott a fontos, mennyit nyomulnak előre,

hanem az, hogy szétfeszítsék a gyűrűt.”⁹⁸ Az egész kitörési műveletre kedvezően hatott az a tény, hogy az LVII. páncéloshadtest jelentős ellenséges erőket kötött le. Ezenkívül egy jól időzített kitörés ismét mozgásba lendíthette volna a Miskova mentén súlyos harcokban megrekedt felmentő csapatokat. Manstein is azon a véleményen van, hogy nagyobb kockázat nélkül nem számíthattak a 6. hadsereg megmentésére. „Meg kellett elégedniük azzal, ami éppen rendelkezésükre állt, vagyis a meglevő erőkkel kellett támadniuk, és azzal az üzemanyagkészlettel, amelyet légi úton sikerült bejuttatnunk, amikor felkészítettük a hadsereget a támadásra.”⁹⁹ Manstein semmiképpen sem hagyta számításon kívül a kockázat nagyságát. „Mindazonáltal a szabadság visszaszerzésének, a halál vagy a hadifogság elkerülésének reménye alkalmassá tehetette volna a csapatokat arra, hogy a lehetetlennek tűnőt is lehetővé tegyék.”¹⁰⁰ Bizton feltételezhetjük, hogy a kitörés megsokszorozta a helyzet halálos komolyságának tudatában levő katonák maradék erkölcsi erejét. Mindenesetre az oroszok azokban a napokban félték attól, hogy két tűz közé kerülnek, miután 2. gárdahadseregük támadása előtt a német felmentő támadás arra kényszerítette őket, hogy titokban erőket vonjanak el a gyűrűből.¹⁰¹

Ha ez a húsz hadosztálynyi tömeg a kétségbeesés szülte bátorsággal egész erejét a kitörési terepszakaszra összpontosítja, bizonyára megmenekül. Ez a kezdeményezés nyilván tehermentesítette volna Hoth erőit, és a körülzártaknál a végszükség óráiban talán még eldugott, ilyenkor különösen hasznos lőszer- és üzemanyag is előkerül. Arra ugyan semmiképpen sem lehetett számítani, hogy a hadsereg nagyobb áldozatok nélkül ér el sikert, nem utolsósorban azért sem, mert maga a felmentő támadás is elégtelen erőkkel folyt, és állandó veszélyben forgott. A hadsereg bizonyára kénytelen lett volna hátrahagyni harceszközeinek, fegyvereinek és gépjárműveinek nagy részét, valamint betegeit és sebesültjeit.

Ha Paulus nem tudta magát rászánni erre a kétségbeejtő menekülési kísérletre, annak nem a Hitler iránti vak engedelmesség volt az oka. Elhihetjük neki: azért mondott le az utolsó lehetőségről – amely persze nagy kockázatot rejtett magában hadserege számára –, mert érezte a reá nehezedő felelősséget, amit akkor senki sem vehetett le a válláról. Persze feltehető, hogy olyan típusú hadvezér, mint Blücher, Reichenau vagy Rommel, hasonló helyzetben minden hosszabb gondolkodás és mérlegelés nélkül saját belátása szerint cselekszik.

ÖNFELÁLDOZÁS ÉS PUSZTULÁS – PARANCSRA

A sztálingrádi csata utolsó szakaszát, a feláldozott katonák határtalan szenvedését és halálát könyvünk más fejezeteiben különböző szempontokból megvilágítottuk.

Utólag készített feljegyzéseiben Paulus számot vetett magatartásával, amelyet lényének megfelelően az jellemzett, hogy acélos szilárdsággal ragaszkodott hosszas vívódások után hozott elhatározásaihoz. 1942 karácsonya után, amikor a gyors felszabadítás utolsó reménye is odaveszett, a hadseregparancsnok abban látta a vezetés legfőbb feladatát, hogy szívósan, kompromisszum nélkül tartsa hadseregének állásait. Ehhez az elhatározásához tápot adott neki a meglehetősen halvány, de felülről állandóan élesztett remény, hogy mindegyik arcvonalszakaszon hatalmas páncélos erőkel újabb felmentő hadműveletek indulnak meg. Hitler újévi rádióbeszédében hangsúlyozta: a 6. hadsereg „bízzék sziklaszilárdan” abban, hogy „a führer nem hagyja cserben a Volga menti hős harcosokat”.¹⁰² A főparancsnokság szándékairól és ígéreteiről szóló reménykeltő információ, amelyet a Hitlernél járt Hube tábornok hozott a katlanba, a kapott parancsokkal együtt – mint Paulus hangsúlyozza – lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a hadsereg parancsnoksága elutasította az oroszok 1943. január 8-i fegyverletételi

felhívását. Ígéretet kapott, hogy a légi ellátást új, szélesebb alapra helyezik, s a körülzártak felmentésére egy SS páncéloshadtestet vetnek be. Az ellentámadás majd február második felében válik igazán hatékonyá, és Sztálingrád még nagy német győzelem színhelye lesz. Ennek előfeltételeit a keleti arcvonal déli szárnyának helyreállításában és a Kaukázusban harcoló csapatok visszavonásában jelölték meg.¹⁰³

Paulus azonban nem nyilatkozott arról, hogy ismerve a katlanban előállt helyzetet s a körülzárt csapatok egyre katasztrofálisabb állapotát, csakugyan hitt-e egy idejekorán végrehajtható felmentő vállalkozás lehetőségében. Abban viszont nyilvánvalóan nem kételkedett, hogy a további harc, a végsőig való kitartás az egész arcvonal érdekében, hadászati szempontból feltétlenül szükséges. S ebben a nézetében újra meg újra megerősítették a fölöttes parancsnokságok. „Hube tábornok közlései – írja – és a hadseregcsoport parancsnokának hasonló értelmű nyilatkozatai mindenáron való kitartásra köteleztek, s ennek eleget kellett tennem, ha nem akartam vállalni a felelősséget a déli arcvonalszakasz s ezzel az egész keleti arcvonal összeomlásáért, nemcsak a legfelsőbb vezetés, hanem az egész német nép előtt.”¹⁰⁴

Ezzel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagynunk Mansteinnak 1943 január elején Paulushoz írt levelét, melyben mentesíteni akarta alárendelt hadseregparancsnokát a felelősségtől, és válaszolt egy, a kitörés megszervezésére vonatkozó sürgős javaslatára. Manstein levele Paulus szerint körülbelül a következőket tartalmazta: „... Megértem és osztom gondolatait és hadseregének sorsa fölött érzett aggodalmát. De az Ön előljáró szervei mégiscsak jobban áttekintik a helyzetet, jobban látják a belőle adódó követelményeket, és ők viselik a felelősséget. Az Ön feladata: minden erővel teljesíteni parancsaikat. Ami ezután következik, azért Ön nem felelős.” És Paulus hozzáfűzi: „Az a körülmény, hogy a hadseregcsoport parancsnoka mindvégig az OKH parancsai mellett foglalt állást, ugyancsak befolyá-

solta magatartásomat. Manstein tábornagy hadműveleti kérdésekben feltétlen tekintélynek számított, s olyan ember hírében állt, aki Hitlerrel szemben is gerinces.”¹⁰⁵

Amikor a katlan az orosz megsemmisítő támadások súlya alatt összeomlott, a körülzárt csapatok pedig január közepétől kezdve leírhatatlan kínok közepette haláltusájukat vívták, Paulus az utolsó perzig ragaszkodott a felülről ismételten megerősített állásponthoz: a hadseregnek áldozathozatalával ellenséges erőket kell lekötnie, s lehetővé kell tennie a többi arcvonalszakasz helyreállítását, sőt talán megmentését is. Még akkor is kitartott, amikor a saját maga által is szükségesnek tartott kapituláció engedélyezése iránti, kétszer is felterjesztett kérelmét Hitler kíméletlenül elutasította. Paulus jól látta, milyen reménytelen helyzetben vannak csapatai, nyíltan beszélt is erről, de feljegyzéseiben ezt olvashatjuk: „Katonáim és tisztjeim minden képzeletet felülmúló szenvedésének tudata súlyos teherként jelentett elhatározásaimnál. És én úgy véltem, hogy az engedelmeség – amelyet mindig azzal a szigorú utalással követeltek tőlem, hogy minden órának megvan a jelentősége – és a katonáim iránt érzett emberiesség közti konfliktusban az engedmességet kell előnyben részesítenem.”¹⁰⁶

Egy másik helyen Paulus afféle összefoglaló, utólagos reflexió jellegű értékelés keretében részletesebben kifejtette idézett nézetét. Itt arról ír, milyen lidércnyomásként nehezedett rá a kibékíthetetlen ellentét a felülről érkező kategorikus parancsok és ama humánus meggondolások között, amelyek a harc abbahagyását követelték tőle. Az általános helyzet figyelembevételére a végsőig való helytállás mellett szólt, és erre az áldozatra szükség volt, hogy Németország elkerülje az ennél is súlyosabb áldozatokat a többi arcvonalon, valamint az általános katonai összeomlást Keleten. Paulus szerint akkor egyetlen nyomós érv sem esett latba a paranccsal ellentétes magatartás mellett, mert a helyzet szubjektíve felismert kilátástalansága, a halál vagy hadifogság alternatívája nem jogosítja fel a felelős parancs-

nokot az engedelmesség megtagadására. Abban az időben a Wehrmacht és a nép sem értette volna meg az önhatalmú ténykedést, amely következményeit tekintve egy „Hitler-ellenes forradalmi politikai aktusnak” számított. Ráadásul – vélte Paulus – a sztálingrádi arcvonalszakasznak a felsőbb paranccsal ellentétes feladása alkalmat adhat Hitlernek arra, hogy a már kibontakozó katonai vereségért a teljes felelősséget a tábornokokra hárítsa, s ezzel előkészítse a talajt egy újabb „hátbatámadási legenda” keletkezésének.¹⁰⁷ Mint Paulus állítja, politikai szándékok távol álltak tőle. „Katona voltam és azt hittem, hogy éppen az engedelmességgel szolgálom népemet.”¹⁰⁸

Nem vitatjuk ennek az érvelésnek a szubjektív becsülteességét és jóhiszeműségét. Ámde ezek az elméleti fejtegetések, amelyek mechanikusan alkalmazzák a mindennapi magatartási normákat egy lényegében fel nem ismert, következményeiben kiszámíthatatlan, kivételes helyzetre, azt mutatják, hogy a hadseregparancsnok, a kizárólag szakmai keretek között gondolkodó katonaemberek prototípusaként, mennyire nem értette meg a helyzetet és a történelmi idők szavát. És nemcsak azért mondott csődöt, mert mint apolitikus parancsnok képtelen volt túllépni korlátait. Az ember nem is annyira valamiféle tudatos politikai tettet, mint sokkal inkább egy emberi-erkölcsi elhatározást várt tőle január második felében. Hiszen a hadsereg haláltusája, amelyet semmiféle parancs sem szüntetett meg, már csak azért is felborított minden katonai etikai szabályt, mert büntett volt az általános erkölcsi törvényekkel szemben. Ami pedig az új „hátbatámadási legenda” keletkezéséről szóló érvet illeti, más értelemben is lehetett volna válaszolni a vele kapcsolatos kérdésre, amint azt az ellenállási mozgalom részvevői megmutatták.

Az éhségtől, a betegségektől és a hidegtől kimerült hadsereg már január második hetének kezdetén – amikor korlátozott mértékben megvolt az egységek harcképessége – olyan helyzetbe került, amelyben a régebbi felfogás szerint

(mint azt a sztálingrádi csata problémakörének egyik legjobb ismerője állította) semmi kifogás nem merülhetett fel egy becsületes kapitulációval szemben.¹⁰⁹

Január 10-én, a nagy orosz támadás megindulásának napján a következő bejegyzés került a Wehrmacht főparancsnokságának hadinaplójába: „A jelenlegi napi ellátmány a 6. hadseregben fejenként 75 gramm kenyér, 200 gramm lóhús csonttal együtt, 12 gramm zsír, 11 gramm cukor és egy cigaretta. Január 20-áig minden lovat levágnak.”¹¹⁰ Ebben a helyzetben a hadsereg parancsnokának lelkiismereti kötelessége lett volna mérlegre tenni egyfelől tízezrek feláldozásának értelmét és hasznát, másfelől a harcba vett emberek életének értékét. Ettől a felelősségtől sem az általános helyzet elégtelen áttekintése, sem a felülről kapott parancs nem mentesíthette.

A Wehrmacht főparancsnokságának idézett hadinaplója január 23-án lakonikusan a következő baljós eseményeket rögzítette: „Zeitler tábornok tegnap este feltett kérdésére, vajon a 6. hadseregnek most már megadható-e az engedély a fegyverletételre, a Führer tagadólag válaszolt. A hadseregnek időnyerés végett az utolsó emberig tovább kell harcolnia. A Führer ilyen értelmű rádióüzenetet intézett a 6. hadsereghez, amire Paulus vezérezredes így válaszolt: »Parancsait végrehajtom. Éljen Németország!«”¹¹¹

Mind a mai napig tisztázatlan, miért kellett a hadsereg parancsnokának a Hitler okozta tragédia utolsó stádiumában ismét a legfelsőbb fórumhoz fordulnia, amikor az addigi tapasztalatok semmiképpen sem hagyhattak kétséget a válasz iránt, és mivégből kellett ráadásul újra hangsúlyoznia engedelmisségét. Doerr tábornok igen élesen elítélte ezt a lépést. „Nem felelt meg a német katonai hagyományoknak az a tény – írja –, hogy a hadseregéért felelős parancsnok abban a helyzetben önálló cselekvés helyett az arcvonal-tól 2000 kilométernyire tartózkodó legfelsőbb parancsnokhoz fordult fegyverletételi engedélyért. Január 24-én már olyan meggyőző jelei mutatkoztak a küszöbönálló pusztulás

szörnyűséges formáinak és mértékének, hogy Paulus vezérezredesnek mindenfajta katonai felfogás és hagyomány szerint joga és kötelessége lett volna előtérbe helyeznie a több mint 200 000 ember életéért viselt felelősséget a felsőbb parancsnokság értelmetlenné vált harci utasításaival szemben... A történelem eddig egyetlen hadvezérnek sem adta meg azt a jogot, hogy feláldozza harcképtelenné vált katonáinak életét!”¹¹²

A sztálingrádi tragédia utolsó napjaiban a hadsereg parancsnokságát belső törés jellemezte. A végső pusztulásig kitartott a Hitler-féle embertelen parancs mellett, feláldozta a hadsereget, de engedélyezte egyes csoportok elkeseredett kitörési kísérleteit. És maga a parancsnokság már nem vett részt ebben a végsőig vívott harcban, amelyet katonáitól felsőbb parancs alapján ebben a párját ritkító helyzetben megkövetelt. A hadseregtörzs szinte közvetlenül azután, hogy a náci hatalomátvétel évfordulóján patetikus hangú rádiótávirat keretében újabb hűségfogadalmat tett a „Führernek”, és a fegyverletétel elvetését a katonai helyzet állás dicső példájának állította be – felvette az érintkezést az oroszokkal. Biztosító csapataival együtt megadta magát, anélkül, hogy ezt a fegyverletételt a katlan északi részében tovább harcoló alakulatokra is kiterjesztette volna. Paulus, az újdonsült tábornagy, aki parancsnokként végül már nem állt feladata magaslatán, beteg emberként vonult hadifogságba. Orosz forrásmunkák tanúsága szerint azt szerette volna, ha „magánszemélynek” tekintik, s még a szovjet tábornokok előtt is makacsul vonakodott felhasználni befolyását arra, hogy fegyverletételre bírja hadseregének maradványait.¹¹³

Paulus magatartása nemcsak a „Führert” háborította fel, aki azt várta, hogy a hadsereg parancsnoka önkezeléssel véget vet életének. A február 1-i haditanácson Hitler minősíthetetlen szidalmakkal illette a szerencsétlen tábornagyot, gyávának bélyegezte, és úgy vélte, hogy hadifogságba vonulásával bemocskolta katonáinak hősiességét.¹¹⁴ A jelenlevő

tábornokok és magas rangú tisztek közül egyetlenegy, még Zeitzler sem mert ellenkezni a dühöngő diktátorral és akár egyetlen szóval is Paulus védelmére kelni. Hitler nyilván azt remélte, hogy ha a hadseregparancsnok – akit engedelmességéért és hűségéért órákkal előbb tüntetett ki a legmagasabb katonai rendfokozattal – öngyilkos lesz, ez majd eltereli a közvélemény figyelmét a szégyenletes vereség igazi bűnöséről. Súlyos csalódást éreztek – persze egészen más értelemben – az ellenálló körök is. Ők hasztalan remélték, hogy Paulus idejekorán szembefordul az értelmetlen parancsokkal, vagy pedig tiltakozni fog ellenük. „Beck környezete ismerte a tábornagy jellemének fogyatékosságait. De már az is sokat jelentett volna, ha Paulus legalább arra szánja rá magát, hogy közvetlenül hadseregének pusztulása előtt felhívást intéz a német néphez, amelyben szenvedélyes szavakkal megbélyegzi az állam- és hadvezetés örültségét; ez szétoszlatta volna a sűrű propaganda-ködfüggönyt, amelynek az volt a rendeltetése, hogy elrejtse az igazságot Sztálingrádról.”¹¹⁵

Walter Görlitz, aki a Paulus-hagyatékot sajtó alá rendezte, kommentárjaiban és a sztálingrádi csata ábrázolásában többször is panaszkodott, hogy a mai német történészek „a sztálingrádi csatában sokkal inkább a hadsereg pusztulását kísérő határtalan szenvedést veszik észre, mint azt a tényt, hogy abban a kilátástalan helyzetben, keserűség és kétségbeesés közepette is tízezrek haltak meg becsülettel – tábornokok, tisztek és katonák egyaránt”.¹¹⁶ Csakhogy ami a tragédia utolsó időszakában történt, abban nem volt semmi becsületes, csupán visszaélés a katonai erényekkel, egy rosszul értelmezett, funkcionálissá lett torz engedelmeség utolsó, katasztrofális következménye. Ennek a jelenségnek a vizsgálata és feltárása véleményem szerint sokkal hasznosabb dolog, mint az a kísérlet, amely az annak idején kétes célok szolgálatába állított katonai erények fogalmának elvont általánosítására irányul. Mert az önfeláldozás is elveszti tartalmát, ha a katona nem tudja, miért kell felál-

doznia magát. Karl Jaspers találóan jellemezte az ilyen helyzetet: „Az egész dolog a katona eleven gondolatait gúzsba kötő vak engedelmesség és fegyelem lélektelen mechanizmusává, üressé vált szólamokba öltöztetett ember-telenséggé fajult . . . Ahol nem áldozathozatal van, hanem csak halálfélelem diktálta engedelmesség, ott a tetteket a hősiesség hamis dicsfényével övezik.”¹¹⁷

A 6. hadseregnek az a tragédiája, hogy teljesen értelmetlenül, minden katonai haszon nélkül áldozták fel.¹¹⁸ Ezen még az sem változtat, hogy átmenetileg jelentős ellenséges erőket kötött le és tartott távol más arcvonalszakaszoktól. Hogy ennek a körülménynek nem volt döntő jelentősége a keleti arcvonal déli részének sorsa szempontjából, azt Zeitzler is tanúsítja visszaemlékezéseiben, amikor azt írja, hogy a 6. hadsereg állítólagos történelmi feladatáról alkotott nézetet Hitler tudatosan terjesztette önigazolás és propaganda céljából.¹¹⁹ Görlitz is hajlamos arra, hogy túlbecsülje a sztálingrádi hadsereg kitartásának hadászati jelentőségét. Végül is Doerr tábornok mondja ki az igazságot: „Ha még ma is akad ember, aki írásában megismétli az annak idején Hitler által terjesztett nézetet, hogy »a 6. hadsereg önfeláldozása« katonai szempontból szükséges volt, akkor az illető csak azt árulja el, hogy mit sem ért a hadművészet lényegéhez, nem is szólva az ilyenfajta nézet embertelen voltáról.”¹²⁰

Paulus életrajzának rövid és meglehetősen gondolatszegény befejező részében Görlitz „Sztálingrád legsúlyosabb következményeként” említi a volgai vereségből adódó „nagy bizalmi válságot”, továbbá „a katonai hűség fogalmának megsemmisülését”.¹²¹ Eléggé túlzóan úgy véli, hogy a „lelki pusztulás” alapjaiban megingatta az alá- és fölérendeltség minden formájáról kialakult hagyományos elképzeléseket, és halomra döntött olyan katonai alapfogalmakat, mint a becsület, az engedelmesség, a parancs, a fegyelem, a harc-készség, az önfeláldozás készsége. Úgy tűnik, Görlitz végzetes dolognak tekinti a gondolkodó katonák által annak

idején és azóta levont helyes következtetéseket, és szerencsétlenségnek tartana egy eszmecserét, amely tisztázná az áldozathozatal értelmét és a katonai engedelmesség erkölcsi alapjait, amire bizony nagy szükség lenne. Elsietett és ráadásul kétértelmű megítélései semmiképpen sem segítik elő a Sztálingrád kapcsán felmerült problémák megoldását. Éppen ebben a vonatkozásban kell csalódottan megállapítanunk, hogy Görlitz ábrázolása, amely pedig a legendák eloszlatásának igényével lép fel, vajmi kevés újat ad a történelem iránt érdeklődő olvasónak. Márpedig a Sztálingrád óta eltelt idő és a hozzáférhetővé vált forrásanyag lehetővé tesz bizonyos általános következtetéseket, és előtérbe helyezi annak tisztázását, milyen tapasztalatokat nyújtott nekünk a sztálingrádi tragédia, s miként őrizhetjük meg tanulságait az utókor számára. Ezekre a kérdésekre Görlitz adós maradt a válasszal.

Befejezésül térjünk vissza ismét a szerencsétlen Paulus tábornagy jellemrajzához. Ritkán fordul elő a történelemben, hogy egy magas rangú hadvezér a sikerekben gazdag, dicsőséges pályafutás csúcspontjáról ilyen hirtelen a katonai és emberi katasztrófa feneketlen mélységébe zuhanjon. A sztálingrádi csata idején elviselhetetlenül súlyos teherként nehezedett vállára a nagy felelősség. Miben rejlett egyéni tragédiája ennek a hadvezérnek, aki személy szerint tiszta jellem, de egy kivételes, igazán párját ritkító helyzetben erejét meghaladó feladatokat kellett megoldania? Tragédiája arra vezethető vissza, hogy a neveltetése folytán túlzott mértékben beléje sulykolt katonai engedelmesség megbénította önálló cselekvőképességét. Az az állítása, hogy az önhatalmú kitörés „anarchiát idéz elő a vezetésben”, nemkülönben a hagyatékát kommentáló Görlitz véleménye, hogy a kapituláció a „lázadással” lett volna egyenértékű, túlzásként fest, és minden bizonyítékot nélkülöz. „Ha már Hitler és az OKH a 6. hadsereg katasztrófális helyzetében nem vonta le a szükséges operatív következtetéseket, nem

volt szükség arra, hogy a hadsereg parancsnoka is lehetetlen kívánjon csapataitól.”¹²²

Há eltekintünk a csata utolsó időszakától, amelynek folyamán Paulus – bizonyára fizikai szenvedései és túlfeszített idegállapota következtében is – éppen abban a pillanatban mondott csődöt, amikor a felsőbb parancsok embertelensége folytán kizárólag az övé lehetett a döntés joga, akkor a felelősség kérdését csakis nagyobb összefüggésben, az akkori alá- és fölérendeltség figyelembevételével vethetjük fel. Könyvünkben világosan rámutattunk arra, hogy Paulus szolgálati előjárói, az illetékes hadseregcsoporthadparancsnokok milyen mértékben befolyásolták a hadseregparancsnok döntéseit, éppen ezért milyen mértékben felelősek.

Paulusban a német tiszti kaszt egyik tipikus képviselőjét, valamint korának és nemzedékének egyik exponensét kell látnunk. Nevelésének és környezetének terméke volt – jó és rossz értelemben egyaránt. Gondolkodásmódját – akárcsak a többi tábornokét – a látszólag még meglevő katonai hagyományok és a szigorú becsületfogalom határozta meg, ezeket azonban a valóságban Hitler fokozatosan megfosztotta igazi tartalmuktól. Mint apolitikus katonaembert, kizárólag a hadviselés harcászati-hadászati vonatkozásai érdekelték, a Wehrmacht legfőbb parancsnokával ellentétben, aki a hadviselést egészen más, mégpedig elsősorban politikai és lélektani vágányra terelte, míg a katonai aspektus nála csak ezután következett. Miként a többi magas rangú tiszt, Paulus is tehetetlenül állt szemben a diktátor elképzelhetetlen hitszegésével. Ő is túlságosan leegyszerűsítve és mereven értelmezte a parancs és az engedelmség fogalmát, márpedig ez egy diktatúrában, ahol a jogot sárba tiporják, veszélyes következményekkel járhat. A tábornagtól azonban még a gondolata is távol állt annak, hogy kétségbe vonja a legfelsőbb vezetés törvényes voltát. Ily módon Paulus, mint Hitler akarátának lojális teljesítője és ugyanakkor a diktátor áldozata is, túlon túl sok embert jelképez. Jelképezi azokat, akiknek hozzá hasonlóan lehető-

ségük és kötelességük is lett volna mást tenni, mint amit tettek.

Egy lényeges dologban Paulus mégiscsak eltér tábornok kollégáinak többségétől, nem utolsósorban von Manstein tábornagytól, egykori előjáró parancsnokától: fenntartás nélkül elismerte felelősségét,¹²³ sőt későbbi felismerései és következtetései során szükségesnek tartotta kimondani, hogy helytelen úton járt. „A tábornokok – írta – környezetük és neveltetésük termékei voltak, és abban látták feladatukat, hogy »szakmai tudásukat« az államfő és – az ő szubjektíve becsületes értelmezésük szerint – a német nép szolgálata alá állítsák. A nemzetiszocializmus egyes jelenségeivel – amelyek idegesítették őket – ellenzékként álltak szemben, míg más, súlyos jelenségei fölött szemet hunytak; gyökereit nem ismerték fel. Szubjektíve azt hitték, hogy népüket szolgálják, objektíve viszont egy saját maguk által is elvetett, népünk számára pedig végzetessé vált rezsim pillérei lettek. Mindenesetre ebből a körülményből rendszerré vált felelőtlenség fakadt, amely a hadvezetés területén is rettenetes következményekkel járt. Abban az időben jómagam is ezen a tévúton haladtam, de most habozás nélkül beismerem tévedésem.”¹²⁴

SEYDLITZ TÁBORNOK SZTÁLINGRÁDI SZEREPE¹²⁵

A sztálingrádi német hadsereg magasabbegység-parancsnokai között volt egy hangzatos nevű személyiség, aki a legjobb porosz-német katonai hagyományokat testesítette meg: Walter von Seydlitz-Kurzbach tüzérségi tábornok, az LI. hadtest parancsnoka. Seydlitznek katonai képességei és adottságai alapján a legfelsőbb vezetés nagyobb, felelősségteljesebb feladatot szánt. Úgy tervezték, hogy ő váltja majd fel Paulus tábornokot a 6. hadsereg parancsnoki tisztében. Ezt a tervet Schmundt vezérőrnagy, Hitler első segédtestje és a szárazföldi haderő személyügyi hivatalának főnöke, közölte is Paulusszal 1942 októberének végén, amikor a 6. hadsereg törzsénél járt.¹²⁶

Magát Paulust – amint ma már tudjuk – a Wehrmacht operatív törzskarának főnöki beosztásába, tehát Jodl vezér ezredes utódjául szemelték ki, amire korábbi eredményes munkája és a vezérkarban szerzett tapasztalatai alapján, de feltehetőleg politikai lojalitása folytán is különösen alkalmasnak látszott.¹²⁷ A tervezett leváltásra azonban a nagy szovjet támadás miatt már nem kerülhetett sor. Az emberben felmerül a kérdés, vajon milyen sorsra jutott volna Sztálingrádnál az a több százezer német katona a végzetes késő őszi és téli hetekben, ha a túlságosan mérlegelő, megfontolt, túl nagy bizalommal engedelmeskedő Paulus tábornok helyett a nagy harci tapasztalatokkal rendelkező, hatá-

rozott, vállalkozó szellemű von Seydlitz tábornok áll a 6. hadsereg élén.

Seydlitz tábornok jelleme ugyanúgy vita tárgya, mint Paulus tábornagyé, nem kis mértékben azért, mert a hadifogságban mindketten szembefordultak Hitlerrel, volt legfelsőbb parancsnokukkal, akinek valamikor hűséget esküdtek, de akiben most már hazájuk kártevőjét látták, s ezért felszólították a németeket uralmának megdöntésére. Azt a politikai szerepet pedig, amelyet Seydlitz ezenfelül még mint a „Szabad Németország” Nemzeti Bizottság* egyik vezetője betöltött, a történészek már megfelelően értékelték.¹²⁸

A német hadifoglyoknak az a hiábavaló, de történelmi-

* A „Szabad Németország” Nemzeti Bizottság (SZNNB) a hitleri Németország Volga menti veresége után, 1943. július 12–13-án, a Moszkva melletti Krasznogorszkban alakult meg a Német Kommunista Párt Központi Bizottságának kezdeményezésére. A SZNNB a német nemzet megmentéséért folytatandó közös harcban tömörítette a legkülönbözőbb osztályok és rétegek képviselőit, a legkülönbözőbb pártállású és világnézetű egyéneket. Tagjai lettek a mozgalomnak munkások, parasztok, mérnökök, írók, katonák, tiszthelyettesek, tisztek, tábornokok, tisztviselők, politikusok, szakszervezeti funkcionáriusok és egyházi személyek egyaránt. Lényegében a SZNNB a németek Hitler-ellenes koalíciója volt, és egy másik Németországot testesített meg – az igazit. Tevékenysége fényesen bizonyította, hogy nem lehet egyenlőségi jelet tenni a fasizmus és a német nép közé. A Szovjetunió támogatta a SZNNB tevékenységét, hiszen mindig barátságban akart és akar élni valamennyi néppel, köztük a német néppel is, és sohasem azonosította a fasizmust az egész német néppel. Több más, szovjet hadifogságba esett német tábornokkal együtt Seydlitz tábornok is jelentős szerepet vállalt a SZNNB-ban. Így például harmadmagával – Korfes és Latmann tábornokokkal – rábeszélte a volt német „Közép” hadseregcsoport három hadtestének parancsnokát, hogy röplapon mondják el az igazságot a Wehrmacht katonáinak és tisztjeinek a keleti arcvonal helyzetéről, a „Közép” hadseregcsoport széttűzéséről, amit a hitlerista főparancsnokság hadijelentései elhallgattak. A SZNNB felszólította a német katonákat, vessenek véget Hitler háborújának.

A nyugatnémet történelemhamisítók minden eszközzel eltorzítják a SZNNB szerepét, és elhallgatják tevékenységét, amely Hitler bűnös klikkje ellen irányult. – *A szovjet kiadó.*

leg mégis érdekes próbálkozása, hogy a kommunista emigránsokkal együtt szervezzenek ellenállást Hitlerrel szemben – Bodo Scheurig beható vizsgálatának értékelése szerint – politikai és lélektani következménye volt a Volgánál feláldozott 6. hadsereg kivételes helyzetének, valamint annak, hogy Sztálingrádnál nyilvánvalóvá vált a nemzetiszocialista rendszer bűnös jellege. De Seydlitz tábornok személyének megítélésében még mindig érvényesül valami sommás elátkozás vagy rosszindulatú egyszerűsítés. Igen sokan vannak a németek között – elsősorban abból a társadalmi rétegből, ahová Seydlitz is tartozott –, akik képtelenek politikailag és szellemileg is átértékelni szerencsétlen múltjukat, amelyért mindannyian felelősek, s most azt hiszik, hogy Seydlitzet mindennek elmondhatják. Nem tudják és nem hajlandók megbocsátani neki, hogy a keserőségekkel, tévelygésekkel és önámításokkal terhes, számára szörnyű időket átvészelve, más útra lépett, mint ők.

Sztálingrád problémakörének szentelt vizsgálódásunk keretében nem foglalkozunk tovább von Seydlitz tábornoknak a hadifogságban tanúsított magatartásával. Nem is jár helyes úton az, aki – mint azt némelyek teszik – ebben a magatartásban keresi a kulcsot Seydlitznek a volgai katlanban folytatott tevékenységéhez. Azt a szerepet, amelyet a tábornok a Volgánál betöltött, több írás is túlzott formában, torz és egyoldalú megvilágításban ismerteti. Nincs hiány lekicsinylésekben és olyan próbálkozásokban sem, hogy ne vegyék komolyan, vagy ami még kényelmesebb, egyszerűen agyonhallgassák Seydlitzet. Így azután meglehetősen ellentmondásos, tarkabarka kép alakult ki. Seydlitz hol olyan emberként jelenik meg, aki aggodalommal telve kitörésre és időbeni kapitulációra ösztökél, hol pedig mint Paulus ellenlábasa és Yorck követője; hol rövidlátó, nagyobb arányú hadműveletekhez nem értő stratégia, hol pedig engedetlen fegyelemsértő, politikai rebellis és zendülő. Feladatunk, hogy korrigáljuk ezeket a kétes értékű elképzeléseket, s hogy ebben a tárgykörben minden félreértést elosz-

lassunk. Evégett újra lepergetjük a katlancsata döntő szakaszait, különös tekintettel von Seydlitz tábornok magatartására. E kritikai szemlélődéssel alaposabban megérthetjük Sztálingrád katonai, politikai és emberi tanulságait, s a történelmi igazság érdekében véget vethetünk a régi és az új legendáknak.

KIMERÍTŐ VIASKODÁS A VOLGA MENTI VÁROSBAN

A sztálingrádi csata kezdetének sorsdöntő napjaiból elég kevés olyan dokumentum maradt ránk, amely felelősségtudattól áthatott katonák gondolkodását és nemes szándékát tükrözi. De kétségtelenül ezek közé tartozik az 1942. november 25-én kelt „Helyzetmegítélés”, amelyben Seydlitz tábornok ismételten vázolta a körülzárt hadsereg szörnyű katonai helyzetét, és felszólította parancsnokát, Paulus tábornokot, cselekedjék Hitler parancsai ellenére, amennyiben azokat nem vonják vissza. Ezt a merész következtetéseket tartalmazó emlékiratot azok az aggodalommal teli megfigyelések, tapasztalatok, felismerések, belső konfliktusok és gyötrődések eredményezték, amelyek a sztálingrádi csata kezdetétől fogva nem hagyták nyugton a tábornokot. Tehát az emlékiratnak előzményei vannak, amelyek nélkül nem is érthetjük meg a dokumentum tulajdonképpeni jelentőségét. Ezért ezt az iratot és keletkezését bele kell illesztenünk az események összképébe, s ennek során szemügyre kell vennünk azt a gondolatvilágot és magatartást, amely von Seydlitzet a Sztálingrádért folytatott küzdelem idején és az orosz ellentámadás kezdetén jellemezte.

1942. augusztus 19-étől kezdve – ekkor rendelte el a 6. hadsereg parancsnoksága a támadást Sztálingrád körzete ellen – a Seydlitz parancsnoksága alatt álló LI. hadtestet többnyire a legfontosabb szakaszokon vetették be. Szeptemberben nekik jutott osztályrészül a leghevesebb harc, melyet az ellenség által elkeseredetten és szívósan védelmezett köz-

ponti városrészt ért vívtak, miközben az oroszok több száz harckocsival újra meg újra megpróbálták áttörni a hadsereg északi arcvonalszakaszát a Don és a Volga között, hogy a támadó gyalogoshadosztályok hátába kerüljenek. Az LI. hadtest bátor kötelékei heves utcai harcokban, súlyos veszteségek árán lépésről lépésre előrejutottak, s elfoglalták a gumraki pályaudvar körül kiépített szovjet védőállásokat és a szomszédos magaslatokat. Az egyre hevesebbé váló elleneséges ellenállással szemben több kilométernyire behatoltak a város szívébe, átvágták magukat a rommá lőtt gyárakon, laktanyákon, vasútállomásokon, végül a város közepének magasságában, a Carica folyónál, a Vörös térnél és a Traktorgyárnál kijutottak a Volga partjára. Hosszadalmas, kimerítő harcok következtek ezután, amelyek az első világháborúban lezajlott véres verduni ütközetre emlékeztettek.

A kezdetben összpontosított csapásmérő erőkkel végrehajtott német támadás végül is nagy veszteségekkel járó, elszigetelt akciókká bomlott szét, amelyekben az ellenfelek összegabalyodva, elkeseredett kézitusában álltak egymással szemben, mégpedig nemcsak a földön, hanem a levegőben is, nemegyszer oly módon, hogy az egyik alulról, a másik felülről támadta ellenfelét. Már október második felében világossá vált, hogy a hadsereg kimerült csapatainak nincs elég erejük az oroszok által elkeseredetten védett ellenállási fészkek és hídfők felszámolásához. A város szíve a volgai révvel együtt orosz kézen maradt, s megghiúsult az a kísérlet, hogy a 6. hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg egy északról és délről indított átkaroló támadással végleg elfoglalja Sztálingrádot.

Seydlitz tábornok nagy aggodalommal és növekvő nyugtalansággal figyelte az egyre értelmetlenebbnek tűnő állásharcokat. Hadteste azokban a nehéz októberi és novemberi hetekben kilenc hadosztályból állt. Különösen akkor érezte, milyen felelősséget visel ezért a nagy létszámú magasabbegységért, amikor úgy látta, hogy kénytelen eltérni a kipróbált vezetési alapelvektől. Valamikor nagyon büszke

volt arra, hogy az arcvonalon reá bízott csapatokat mindig meg tudta óvni a fölösleges veszteségektől. Körültekintő és rugalmas harcvezetéséért, amelyet az oroszországi hadjárat elejétől kezdve Kelet-Poroszországtól a Volga forrásáig és a Valdáj-magaslatokig a bátor mecklenburgi 12. gyalogos-hadosztály élén tanúsított, már 1941 végén megkapta a tölgyfalombot a lovagkereszthez. A Gyemjanszk körzetében körülzárt egységek felmentésekor erőteljes tiltakozással sikerült visszavonatnia Hitler egyik végzetes parancsát, amelyért a német csapatoknak emberéletben és elfecsérelt energiában nagy árat kellett volna fizetniük.¹²⁹

Ami most Sztálingrádban történt, az Seydlitz nézete szerint hadosztályainak értelmetlen feláldozását jelentette, mivel a csapatok már több mint két hónapja szüntelenül harcban álltak, s a támadáshoz már alig volt erejük. Századainak létszáma átlagban alig tett ki többet 30–40 főnél. Minden talpalatnyi földért folytatott harc ijesztő méretű veszteségekkel járt. A bevetett ember- és hadianyag már nem állt arányban a csekély harcászati sikerekkel, s hatása annál végzetesebb volt, mivel a legcsekélyebb feltöltés sem érkezett, s így az emberekben elszenvedett veszteségeket nem tudták kiegyenlíteni.

Az LI. hadtest siralmas helyzete semmiben sem különbözött az egész hadseregétől, amely júniustól, a nyári támadás kezdetétől – tehát a Volga menti város tulajdonképpeni ostroma előtt is, amely már különösen kegyetlen körülményeket teremtett a csapatok számára – mérhetetlen megerőltetést vállalt, és csodálatos, emberfeletti teljesítményt nyújtott. A hadosztályok kiégtek, s ideje lett volna katonáikat felváltani és pihenőre küldeni. Igaz, a csapatok harci szelleme és magabiztossága még nem szenvedett csorbát, de harcérték szempontjából a sztálingrádi hadsereg már a Volga menti város birtokáért vívott döntő küzdelem során is meglehetősen legyengült. Emellett a súlyos ellátási helyzet azzal a veszéllyel is fenyegetett, hogy a hadsereg elveszti hadműveleti mozgékonyágát.

Tekintettel kimerült hadosztályaira, az egész hadsereg veszélyes helyzetére és a küszöbönálló félelmetes orosz télre, Seydlitz 1942 október végén részletes, alaposan megindokolt írásbeli beadványt nyújtott be a hadsereg-parancsnoksághoz. Ebben kérte, hogy Sztálingrád városában, elsősorban a Vörös Október gyár körzetében haladéktalanul szüntessék meg a kilátástalan támadást, hogy a csapatokat megkíméljék és előkészítsék a kemény évszakra. Javasolta továbbá, hogy a hadtestéhez tartozó 14. és 24. páncélos-hadosztályt vonják ki az arcvonalból, frissítsék fel, és mint mozgó tartalékot helyezték készenlétbe a várható téli orosz támadások elhárítására. Javaslatait a hadsereg-parancsnokság elutasította, sőt mi több: megparancsolta, hogy a XIV. páncéloshadtest mintájára a harckocsizó katonákat is lövészekként vessék be!¹³⁰

Seydlitz keserűen vette ezt tudomásul. És a tábornok csalódása tovább fokozódott, amidőn a hadsereg parancsnoka november közepén, amikor már hetek óta tudták, hogy nagy orosz támadás van előkészületben, a sztálingrádi városrészek és a Volga-part végleges elfoglalását célzó, erőfecsérlő támadások folytatását rendelte el. Ennek a rendelkezésnek az alapja Hitler különparancsa volt, amely „a 6. hadsereg kipróbált parancsnokságára és tábornokaira”, valamint „csapatainak nem egyszer tanúsított bátorságára” apellált. Csakhogy a már réges-rég kifulladászt hadosztályok alkalmatlannak bizonyultak a kitűzött feladatok végrehajtására. Minden támadás – átmeneti sikerek után – súlyos, pótolhatatlan veszteségek közepette hiúsult meg, pedig az erőddé kiépített kohómű ostromához még öt utászszázalóaljat vezényeltek ide a hátszorból és más arcvonalszakaszokról. Nem járt jobban a XIV. páncéloshadtest sem, amelynek a Traktorgyártól északra, a Rinoknál és Szpartakovkánál levő orosz hídfőállást kellett felszámolnia. „Így vérzett el fokozatosan minden hadosztály; a páncélos alakulatokat nem pihentették és nem frissítették fel, sőt ezek a kötelékek

mindjobban belegabalyodtak a városban folyó utcai harcokba, amikor az orosz ellentámadás november 19-én megindult.”¹³¹

Ezzel a 6. hadsereget utolérte a katasztrófa.

ÖNÁLLÓ CSELEKVÉS A KATLANCSATA KEZDETÉN

Seydlitz tábornok jól tudta, hogy a hadsereg-parancsnokság tisztában van a Sztálingrádért folytatott küzdelem sorsdöntő őszi heteiben kialakult helyzet súlyosságával, tudta, hogy a parancsnokság riasztó jelentéseket, figyelmeztetéseket, alaposan megindokolt javaslatokat és tiltakozásokat terjesztett fel előljáró szerveinek. De Seydlitz nem értette, miért nem igyekszik a parancsnokság a sarkára állni és következetesen változtatni azon a helyzeten, amelyet maga is igen veszélyesnek és végzetesnek tartott. Seydlitz, valamint vezérkari főnöke, Clausius ezredes, a legcsekélyebb illúziókat sem táplálta ama hadászati helyzetet illetően, amelybe a 6. hadsereg már körülzárása előtt került. Látna, hogy az oroszok nagy csapatmozdulatokat hajtanak végre Sztálingrádtól délre és a Don-kanyar északi részén (a teljesen egyértelmű csapatmozdulatokra a németek csak igen elégtelen ellenintézkedésekkel válaszoltak), továbbá félve a vészterhes orosz téltől, a hadtest két vezetője és számos bajtársuk megéreztte, hogy az elkerülhetetlen végzet hatalmába került. Ez ellen minden érzékük és akaratuk tiltakozott. A legutóbbi hetekben és hónapokban szerzett tapasztalataik ellenkeztek hadászati nézeteikkel, s egyre fokozódó mértékben ingott meg a felső vezetésbe vetett bizalmuk. Mik voltak ezek a tapasztalatok? Logikusan egymásba fonódott körülmények és tények, amelyeknek jelentőségét a közelfő katasztrófa egyre nyilvánvalóbbá tette: az irreális hadműveleti tervezés és célkitűzések, a rendelkezésre álló erők elégtelensége, a teljes tartalékhiány, a csapatok túlzott, erejüket meghaladó igénybevétele, az

erkölcsi és lélektani tényezők elhanyagolása, utánpótlási zavarok, a katonák szükségleteinek figyelmen kívül hagyása, csalóka magabiztosság és az ellenség lebecsülése. A sztálingrádi romok labirintusában két német hadsereg fészkelte be magát, hosszadalmas állásharcba bocsátkozva az egyre erősödő ellenséggel. A hadműveleti kezdeményezést már a szovjet fél vette át. És vajon Hitler utolsó politikai beszédei nem arról tanúskodtak-e, hogy a józan hadászati helyzetmegítélést a fanatikus kijelentések, a veszélyes presztízs-szemponatok és a propagandacélok teljesen háttérbe szorítják?

Amikor megkezdődött az orosz ellentámadás, amelynek közeledtét csak a vak nem látta, de amely mégis váratlanul érte a 6. hadsereget, Seydlitz tábornok tisztában volt azzal, hogy a hadsereg két szárnyán végrehajtott mély ellenséges betörések halálos veszélyt jelentenek. Ehhez az előzmények után a legcsekélyebb kétség sem férhetett. A menekülésre Seydlitz csak egyetlen lehetőséget látott: azonnali visszavonulást a már kialakuló gyűrűből való kitörés útján és a cselekvési szabadság visszaszerzését. Ezt a véleményt osztotta akkor a hadsereg-parancsnokság és a fölöttes hadsereg-csoport-parancsnokság is, amely tartalékok hiánya miatt nem tudott segíteni. Seydlitz tábornok összehívta nyolc hadosztályának vezérkari főpökeit, és a felsőbb utasítás szellemében igazította el őket, amely szerint a november 25-ére tervezett kitörés előkészítéseként el kell égetni a fölösleges felszerelést, továbbá egyéb intézkedések végrehajtását rendelte el. Az eligazítás során emlékeztetett az 1914-es lódzi katlancsatára és a Brzeczinynél végrehajtott híres áttörésre, amelyben pontosan 28 évvel előbb mint fiatal hadnagy maga is részt vett. Meggyőződése volt, hogy a 6. hadsereg a lehető legrövidebb időn belül kikerül az ellenség átkaroló mozdulataiból, és kijelentette, hogy a hadsereg csak Brzeczyn és egy Cannae között választhat.¹³²

Seydlitz tábornok szilárdan bízott a küszöbönálló kitörésben és abban, hogy ennek kapcsán még további utasítások

kat kapnak a Don nyugati partján tartózkodó hadsereg-törzstől. Ezért elrendelte a saját arcvonalszakaszának északnyugati szögletében levő, különösen veszélyes, a Volga felé kiugró ív visszavonását. Erre az intézkedésre tisztán katonai szempontok készítették. A XIV. páncéloshadtest zömét ugyanis – eléggé későn! – visszavonták erről a szakasról, hogy biztosítsa a hadsereg súlyosan veszélyeztetett északi szárnyát. Emiatt az LI. hadtestnek a szabaddá vált, Szpartakovka és Kotlubany közti, 30 kilométer széles arcvonalszakaszt is át kellett vennie. Ez annyit jelentett, hogy az eredeti védelmi szakasz hossza csaknem megkétszereződött. A kimerült csapatok – a 60. gépesített gyalogoshadosztály és a teljesen megtizedelt 94. gyalogoshadosztály egységei – semmiképpen sem voltak képesek hatékonyan elreteszelni a keletkezett rést. Ezért az említett két magasabbegység belső szárnyát hátrább vonták, s ezáltal mintegy 15 kilométerrel megrövidítették az arcvonalszakaszt. Ez kétségkívül önkényes lépés volt. Seydlitz tábornok azonban az ellenséges támadás kezdetének viharos napjaiban, amikor minden kapcsolata megszakadt az akkor még távolabb tartózkodó, súlyos gondokkal küzdő hadseregtörzsszel, éppen a várható kitörési parancsot tekintetbe véve vállalta érte a felelősséget. Nem kételkedett abban, hogy az általa végrehajtott visszavonulás egybevág a küszöbönálló nagy elhatározásokkal. „Úgy véltem, ezekben az első napokban önállóan lehet és kell is cselekednem, hogy ezzel megkönnyítsem az egész hadsereg helyzetét, de természetesen a hadsereg-parancsnokság elgondolása alapján, vagyis a hadsereg törzse által is egyedül lehetségesnek tartott megoldás szellemében, amelynek lényege az azonnali kitörés délnyugat felé, Kotyelnikovó irányában.”¹³³ Nem rajta múlt, hogy a kitörés elmaradt, s a körülmények által kikényszerített önálló intézkedései hátrányos következményekkel jártak a téli állásaik egy részétől megfosztott egységekre nézve. A 94. hadosztály alig harcképes egységeit az oroszok szétverték. Ennek ellenére a megrövidített arcvonalon kiépített új állásokat sike-

rült tartani. Erről tanúskodik visszaemlékezéseiben a 94. hadosztály vezérkari főnökének helyettese, G. Toepke is, aki közvetlenül átélte és később színesen leírta az eseményeket.¹³⁴

Clausius ezredesnek, az LI. hadtest vezérkari főnökének a hadsereg-parancsnoksághoz küldött, elkésett jelentése szerint a jertzovkai arcvonalszakasz visszavonása többek között azzal a céllal történt, hogy ennek tudatában a hadsereg-parancsnokság könnyebben dönthessen a kitörés mellett.¹³⁵ Mindenesetre Seydlitz tábornoknál más indokok játszottak közre. Az ő szemében az arcvonalrövidítést a harcászati szükség diktálta. Nyomban a hadtestparancsnok önhatalmú lépése után a hadseregtörzs a csapatok kímélése végett más szakaszokon is arcvonalrövidítést rendelt el. S ezt mindenütt hasonló nehézségek közepette kellett végrehajtani, mert sehol sem voltak kiépített állások vagy megerősített támaszpontok.¹³⁶

Egyébként Alapvető megállapítások a 6. hadsereg sztálingrádi hadműveleteiről című feljegyzésében Paulus egyetlen szóval sem tér ki Seydlitz harcászati okok miatt szükségessé vált intézkedéseire, amelyek egyébként lényegesen nem befolyásolták az események általános menetét. Amikor az OKH éles szavakkal számon kérte az engedély nélkül végrehajtott arcvonalrövidítést, Paulus fedezte ezt az intézkedést, mondván, hogy azt ő hagyta jóvá.

Mindezt csak azért tárgyaltuk ilyen részletesen, mert a Sztálingrádról szóló írások eltorzítják az eseményeket, s helyenként eltúlozzák következményeiket. Így például Toepke és Schröter helytelenül állítja be a tárgyi és az időbeli összefüggéseket. S itt Doerr tábornok is tévedett, amikor Seydlitz lépését úgy jellemezte, hogy az „a hadtestparancsnok fegyelemsértése az ellenség színe előtt, egy súlyos válság tetőpontján”.¹³⁷ Később megbánta, hogy ilyen szemrehányást tett Seydlitznek, s megígérte, hogy könyvének új kiadásában megfelelő helyreigazítással él.¹³⁸ Doerrnek a csatáról írt, egyébként kitűnő tanulmányában éppen a körül-

zárás időszakának ismertetése sikerült a leggyengébben, mert a tábornoknak még nem álltak rendelkezésére a 6. hadsereg vezetőitől származó bizonyítékok. Walter Görnitz nagyobb lelkiismeretességgel pontosabb adatokat szerezhette volna be erről az időszakról, de ezt nem tette, s így értelmetlen és abszurd állításokra ragadtatta magát az LI. hadtest parancsnokának magatartásáról. „Ez lényegében zendülés volt – írja –, s ha Paulus tábornok nem olyan elnéző ember, akkor Seydlitzet semmi sem menthette volna meg a hadbíróságtól.”¹³⁹

Ugyanilyen helytelen és torz beállításban tárgyalja Görnitz a hadtestparancsnoknak a kitörés megvalósítására irányuló, felelősségérzettől áthatott szándékát. Ezért ez a kérdés további tisztázásra szorul.

SEYDLITZ HELYZETMEGÍTÉLÉSE

November 22-én Paulus és szűkebb törzse, amely addig Nyizsnye-Csirszkájában tartózkodott, felsőbb parancsra berpült a kialakulóban levő katlanba, hogy a gumraki pályaudvar közelében rendezze be új harcálláspontját. Előzőleg a hadsereg parancsnoksága több OKH-parancsot kapott közvetlenül vagy a fölöttes hadseregcsoporton keresztül. E parancsok elrendelték, hogy a hadseregnek Sztálingrádot és a volgai arcvonalat minden körülmények között tartania kell, és be kell várnia a további parancsokat; az ellenintézkedések folyamatban vannak. A helyzet közben egyre súlyosabb lett, s megérett arra, hogy felsőbb utasítások ellenére visszavonják a hadseregnek a Dontól nyugatra súlyos védelmi harcokba bonyolódott részeit, amelyek már nem tudták tartani állásaikat. Hitler november 22-i rádióbeszéde semmiképpen sem engedélyezte az annyira kért szabad kezet a hadseregparancsnok számára; sőt azt követelte, hogy a hadsereg építsen ki körkörös védelmet, és várja be a felmentő erőket. De Paulus és vezérkari főnöke el volt szánva

arra, hogy a menekülés egyedül elképzelhető útját választják, s a hadsereggel kitörnek délnyugati irányban. Evégett elhatározták, hogy meghallgatják a vezénylő tábornokok véleményét, majd egy utolsó, döntő fontosságú javaslatot terjesztenek fel a Wehrmacht főparancsnokának.

Seydlitz tábornok nyomban rendelkezésre állt, mert az ő harcálláspontja egészen közel települt a hadsereg-parancsnokságéhoz. Az emlékezetes beszélgetésről így számol be: „November 22-én este Paulus megbeszélésre hívott engem és vezérkari főnökömet, Clausius ezredest fedezékébe. Hármunkon kívül jelen volt még a hadsereg vezérkari főnöke, Schmidt vezérőrnagy is. A megbeszélés azt tűzte ki céljául, hogy közösen megfogalmazzuk a Hitlernek küldendő rádiótáviratot, amelyben Paulus közli, hogy a Führer november 22-i, a körkörös védelem elfoglalását és a külső felmentő erők bevárását elrendelő parancsa végrehajthatatlan, s ezért szabad kezet kér. A legapróbb részletekig visszaemlékszem erre a drámai beszélgetésre. Még ma is a fülemben cseng minden kérdés, amelyet Paulus és Schmidt minden mondatnál feltett: »Lehet ezt mondani?« »Nem lesz ez túlságosan éles?« Mi ketten Clausiusszal olyan kategorikus fogalmazást javasoltunk, amely ebben a kivételes helyzetben semmi szín alatt sem tett lehetővé más elhatározást, mint az azonnali és már előkészületben levő kitörést. Annál is inkább javasoltuk ezt, mivel mind a négyen egyetértettünk abban, hogy ez az egyetlen megoldása a válságnak. Teljesíthetetlennek tartani a tétlen kivárásról szóló parancsot – ez még nem nyílt engedetlenség. Ezen az a tény sem változtat, hogy később a »sündisznóállás« kiépítése sikerült, hiszen ezt csak annak köszönhattük, hogy az oroszok elég lassú ütemben üldöztek bennünket. Így hát nem is volt különösebb okom rá, hogy Paulust már akkor tudatos engedetlenségre ösztökéljem. De ha az ember Hitlert egyáltalán még egyszer megkérdezi, akkor logikus, hogy meg kell várni döntését. A tudatos engedetlenség csak azután jöhetett szóba, hogy ez a döntés elutasító volt.”¹⁴⁰

Tehát Seydlitz és Clausius azt javasolta, hogy Paulusék egyáltalán meg se kérdezzék Hitlert, és ne kérjenek még egyszer szabad kezet, hanem egyszerűen nyilvánítsák a körkörös védelmet elrendelő parancsot teljesíthetetlennek és a rohamosan kibontakozó események miatt túlhaladottnak. Seydlitzék azt ajánlották a hadseregtörzsnek, jelentse kategorikusan a főhadiszállásnak, hogy a teljesen megváltozott helyzet következtében csakis egyetlen megoldás maradt, nevezetesen a délnyugati irányú kitörés, amely nem tűr halasztást. De Paulus nem akart Hitler előzetes engedélye nélkül cselekedni, s nem fogadta meg a tanácsot. Mivel az idő előrehaladt, Seydlitz és vezérkari főnöke nem várta meg azon az estén a rádiótávírat végleges szövegének elkészülését. Ők mindenesetre éles, félreérthetetlen fogalmazás mellett kardoskodtak. „Vajon elmondhatjuk-e – írta Seydlitz erről a fontos jelentésről –, hogy a szövegezés megfelelt a rendkívüli helyzetnek? Az én nézetem szerint – nem! Nem volt az több, mint egy jó, tárgyilagos, józan gondossággal készült vezérkari dokumentum! Csakhogy egy igazi hadvezér ilyen helyzetben más hangot üt meg!”¹⁴¹

Erre a rádiótávíratra sohasem érkezett válasz, hacsak nem tekintjük annak Hitler hírhedt november 24-i reggeli parancsát, amely végleg Sztálingrádhoz láncolta és a végzetes kivárássra ítélte a 6. hadsereget. Körülbelül egyidejűleg adott ki a főhadiszállás egy másik parancsot is, amely a katlan északi és keleti arcvonalat egységesen Seydlitz tábornok parancsnoksága alá rendelte, s megszabta, hogy az említett szakaszok tartásáért a tábornok közvetlenül a „Führernek” felelős.¹⁴² Erről a nem mindennapi intézkedésről az irodalomban különböző elképzelések láttak napvilágot. Az az állítás, hogy Hitler így akarta ellensúlyozni Seydlitz önállósági törekvéseit, nem látszik kellően megalapozottnak. Az OKH nem is tudott ilyen törekvésekről. A parancs inkább Paulusszal szembeni bizalmatlanságot tükrözött, amit feltehetően az a körülmény ébresztett, hogy Paulus már többször is szabad kezet kért Hitlertől. Seydlitz

viszont – erről tanúskodnak Heusingernek a főhadiszálláson tartott haditanácsokra való visszaemlékezései – a sztálingrádiak egyik „legkeményebb emberének” számított, aki már csak a gyemjanszki katlanban szerzett tapasztalataira való tekintettel is különleges bizalomra méltó.¹⁴³ Milyen ironiája ez a sorsnak! És milyen tragikuma ez a parancs annak a tábornoknak, aki a Sztálingrádnál vezénylő tábornokok közül a legkitűnőbb érzékkel ismerte fel a felsőbb hadúr dilettantizmusát, és a legerélyesebben szállt síkra a kitörésért!

A harcálláspontján tartózkodó Seydlitzet nagyon megdöbentette a két Hitler-parancs, amelyeket Paulus személyesen adott át neki, nyomban megérkezésük után. Az új helyzet a hadseregparancsnokot is mélységesen letörte, mindazonáltal hajlandónak mutatkozott beletörődni a megváltoztathatatlanba. Seydlitz valósággal megzavarodott attól, hogy ő legyen felelős, még hozzá közvetlenül Hitlernek, a katlan északi és keleti arcvonalaért. Erről így ír: „Ez a különös parancs annyira meglepett, s az eseményekre való további hatásáról eleinte annyira homályos elképzelésem volt, hogy nem maradt más hátra, mint ezt válaszolnom: »Így persze én sem tehetek semmit!«”¹⁴⁴ A súlyos lelkiismereti konfliktusba bonyolódott két férfiú négy szemközti, baráti és bajtársi légkörben lefolyt beszélgetését Paulus is megemlíti feljegyzéseiben. Hangsúlyozza, hogy Seydlitz eleget tett a katonai engedelmesség követelményeinek, „később viszont több ízben is önálló cselekvésre akart rávenni, tekintet nélkül a felülről érkező parancsokra”.¹⁴⁵

A hadseregparancsnok bízott a főhadiszállás döntéseiben, Seydlitz viszont képtelen volt azokba beletörődni, s ezt nem is tudta sokáig titkolni. Ámde fájdalommal kellett tudomásul vennie, hogy teljesen tehetetlen. A kitörést ugyanis csak a hadsereg teljes egészével lehetett volna végrehajtani, s a jelt csak egyetlenegy ember adhatta meg: az „erőd” parancsnoka, Paulus tábornok, azoknak a reá bízott magasabbegységeknek az élén, amelyeknek sorsközösségéből

egyénileg senki sem vonhatta ki magát. Az a tény, hogy Hitler parancsa egyszerűen semmibe vette a hadsereg parancsnokságának és a hadseregcsoport törzsének reális érveit, kétségbeesést és felháborodást szült Seydlitzben és vezérkari főnökében, s ezek az érzések többé nem hagyták őket nyugton. Most ismét felelevenedtek bennük az utóbbi hetek és hónapok lesújtó tapasztalatai, visszagondoltak arra a sok hiábavaló javaslatra és kérelemre, amelyeket a hadsereg-parancsnokság a szárnyak kellő védelme, a tartalékok képzése, a friss utánpótlás, a kielégítő ellátás tárgyában felterjesztett. Vajon miért nem kapott idejében segítséget a keleti német arcvonallal legerősebb hadserege, amely veszélyes helyzetben hadászatiilag igen fontos funkciót töltött be? Említésre méltó tartalékok már nem állhattak rendelkezésre, különben ezeket idejekorán bevetették volna Sztálingrád végleges birtokbavételéhez. Vajon éppen most, amikor előreláthatólag még a tél is tetézni fogja a szerencsétlenséget, helyénvaló volt-e egyszeriben bízni a legfelsőbb hadvezetésben, amelynek felelőtlen baklövésai nyomorúságos helyzetbe hoztak 22 hadosztályt, s amely most olyasmit követelt, ami szemlátomást gúnyt űzött a nemzedékeken át bevált hadászati alapelvekből és gyakorlatból? Vajon feltételezhető volt-e, hogy az utánpótlás és a légi ellátás most mintegy varázsütésre megtálosodik és valami emberfeletti produkál, méghozzá olyan időpontban, amikor a távolabbi hadszíntereken is (brit támadás Észak-Afrikában Rommel páncéloshadteste ellen, brit-amerikai csapatok partraszállása Marokkóban) súlyos válságok érlelődnek?

A gyemjanszki katlan felszabadítása során 1942 márciusában és áprilisában szerzett különleges tapasztalatok a legnagyobb aggodalmat és kételyt ébresztették Seydlitzben a Hitler-féle kitartási parancsot illetően, s ez iránt a tábornok a hadsereg-parancsnokságon, Paulusszal folytatott megbeszélései során sem hagyott kétséget. Hitler akkor is végzetes módon avatkozott bele az eseményekbe, nem tudván jól megítélni a súlyos helyi körülményeket. Ott, Gyem-

hatszáznál még számíthattak a légi ellátásra, mert mindössze hat hadosztályt zártak körül, s a gyűrűn kívüli német arcvonaltól való csekély távolság, valamint az erősen erdős terep kedvezett a német hadműveleteknek. De itt, Sztálingrádnál, a Don és a Volga közti sztyeppen, az általános helyzetet figyelembe véve, a gyűrű szétfeszítésének vagy a körülzártak felmentésének kísérlete nem egyéb nagyszabású katonai kalandnál, olyan hazárdjátéknál, amelynek tétje negyedmillió német katona.

Seydlitz tábornok és vezérkari főnöke, Clausius ezredes világosan felismerte a fenyegető végzetet, s hogy elkerüljék, a legnagyobb kockázatra is hajlandók voltak. „Teljesen egyetértettünk a 6. hadsereg helyzetének megítélésében – írta a tábornok. – Meggyőződésünk volt, hogy a katlan a hadsereg pusztulását jelentette, mert egy felmentés – ha ez egyáltalán szóba jöhetett, figyelembe véve a kellő mennyiségű, idejekorán bevetendő tartalékok hiányát – csak akkor következhetett volna be, amikor a hadsereg a teljesen elégtelen légi ellátás folytán már kiéhezett, vagy már elhasználta minden lőszerét.”¹⁴⁶

November 25-én Seydlitz részletes helyzetmegítélést terjesztett fel Paulus tábornoknak, s ebben még egyszer összefoglalta érveit, amelyek a körkörös védelem kiépítése ellen és a még nem eléggé szilárd gyűrű áttörése mellett szóltak. E fontos emlékirat összeállítását Clausius ezredes kezdeményezte, tőle származnak a memorandumban foglalt bátor következtetések is, lényegében ő fogalmazta az egész szöveget, állandóan tanácskozva parancsnokával. Seydlitz a következményekkel mit sem törődve aláírta azt, s ezzel vállalta a teljes felelősséget.¹⁴⁷

A „pillanat komolyságának tudatában” leírt helyzetmegítélés mindenekelőtt behatóan tárgyalta azt a két döntő tényezőt, amelytől a körkörös védelmet elfoglaló hadsereg sorsa függött, nevezetesen a kielégítő légi ellátás és a gyors felmentés lehetőségét. Ami az első megvalósítását illeti, az már önmagában Seydlitz hadteste szempontjából is kérdé-

sesnek látszott, a hadsereg egészének szemszögéből pedig teljesen kizártnak. „Ehhez reményeket fűzni olyan, mintha egy szalmaszálba kapaszkodnának. Érthetetlen, honnan vennék a hadsereg ellátásához szükséges nagyszámú Junkers szállítógépet. Ha ez a repülőgép-mennyiség egyáltalán megvan, akkor azt egész Európából és Észak-Afrikából kell összeszedni. Ezeknek a gépeknek, figyelembe véve a távolságokat, olyan nagy volna az üzemanyagigényük, hogy ennek kielégítése az üzemanyaghiány folytán erősen kétséges, nem is szólva arról, milyen következményekkel járna ez az üzemanyag-ráfordítás az egész hadviselésre.”

Tekintettel a közismert tartalékhiányra, a jelentős távolságokra, a téli időjárás veszélyeire, a rövid téli nappalokra, valamint a feltételezett ellenséges tevékenységre, melynek során az ellenfélnek „nagy győzelemre van kilátása egy klasszikus méretű megsemmisítő csatában” – az emlékirat igen szkeptikusan ítélte meg a bevetendő felmentő sereg gyors, sikeres előrenyomulásának lehetőségét. „Nem számíthatunk a felmentő csapatok felvonulásának, nagyobb számú gépesített alakulatok bevetésének meggyorsítására. Sem élőerő, sem kellő mennyiségű üzemanyag nem áll rendelkezésre, különben mindezt az oly fontos sztálingrádi arcvonaltartásához már abban az időben felhasználták volna, amikor még sokkal kevesebb szállítóeszköze volt szükség.” Az emlékirat óva int attól a „veszélyes önámítástól”, amelyhez a sztálingrádi és az előző tavaszi gyemjanszki helyzet összehasonlítása vezethet. „A német arcvonaltól való csekély távolság ellenére hetekig tartó súlyos téli harcokat kellett vívnunk, hogy egy egészen szűk összekötő folyosót létesítsünk az arcvonaltartás és a katlan között.” Seydlitz nem minden alapon tartott attól, hogy a hadseregtörzs a gyemjanszki „folyosó” példájába fog kapaszkodni, és semmi sem indíthatta arra, hogy mérsékelje józan helyzetelemzésének komor hangvételét.

A végkövetkeztetések kérlelhetetlenek voltak. „Nyilvánvalóan irreális alapokra épül az a számítás, hogy a hadsereg

az OKH parancsának megfelelően kellő anyagi erőforrásokkal ellátva, a felmentésig tartani tudja védőállásait. Ezért a parancs nem teljesíthető, végrehajtása elkerülhetetlenül a hadsereg pusztulására vezet. Ha a parancsnokság meg akarja őrizni hadseregét, el kell érnie a parancs azonnali megváltoztatását, vagy pedig saját hatáskörében más-képpen kell döntenie. Az a gondolat pedig, hogy a hadsereget tudatosan feláldozzuk, a hadműveleti, a politikai és az erkölcsi következményeket figyelembe véve szóba sem jöhet.” S az írás a következő figyelemre méltó szavakkal végződött: „Ha az OKH nem vonja vissza haladéktalanul a körkörös védelmet elrendelő parancsot, akkor lelkiismeretünk a hadsereg és a német nép iránti kötelességünkkel teszi, hogy magunk vegyük vissza az eddigi parancs által akadályozott cselekvési szabadságot, s megragadjuk a még fennálló lehetőséget a kitörésre és a katasztrófa elhárítására. 200 000 harcos és teljes felszerelésük megsemmisüléséről van szó. Nincs más választás!”

Ezt az iratot lényegében három tényező különböztette meg a hasonló tartalmú beszámolóktól, jelentésektől és helyzetmegítélésektől. Seydlitz tábornok saját hadtestének helyzetéből kiindulva, az egész hadsereg nevében emelt szót. A memorandum temperamentumos, félreérthetetlen, éles hangneme messze túlment a vezérkari dokumentumok szokásos stílusán, ugyanakkor viszont teljes egészében tükrözte az akkori kivételesen súlyos hadászati helyzetet. De az írás legszokatlanabb és legmerészebb részletét kétségkívül a lelkiismeretre való hivatkozás alkotta, amikor Seydlitz kijelenti, hogy a parancsnokságnak haladéktalanul el kell érnie a felsőbb parancs visszavonását, és szükség esetén felelősége tudatában a felsőbb intézkedésekkel ellentétesen kell cselekednie. Éppen ebben tér el élesen Seydlitz tábornoknak és vezérkari főnökének, Clausius ezredesnek a nézete a hadseregtrózs és mindazon parancsnokok nézeteitől, akik a le-sújtó Hitler-féle parancs megérkezéig lényegében egyet-

értettek a Seydlitz-féle helyzetmegítéléssel, de azután mégis az engedelmességet választották.¹⁴⁸

A történelmi fejlemények teljes egészében igazolták a memorandum tartalmát, megalkotóinak éleslátását, és bebizonyították, hogy Seydlitz és Clausius felismerte a történelmi pillanat követelményeit. Ezt a tényt még az sem homályosítja el, hogy egyes megállapításaik – különösen az ellenség magatartására és annak az időnek a becslésére vonatkozóan, amely alatt a csapatok kellő ellátottság esetén még eredményesen ellenállhatnak – helytelennek és túlságosan borúlátónak bizonyultak. A saját főparancsnoksága által gúzsba kötött és cselekvési szabadságától megfosztott hadsereg csakugyan még hosszú hetekig tartott ki és nem néhány napig, elsősorban azért, mert az oroszoknak fontosabb volt a nyugati irányú előrenyomulás, mint a körülzártak gyors megsemmisítése. De a hadsereg sorsa tulajdonképpen már november 24-én, a Hitler-parancs zokszó nélküli elfogadásával eldőlt. Amit Seydlitz tábornok és vezérkari főnöke azokban a sorsdöntő napokban akart, amire mindketten kétségbeesetten törekedtek, az igen távol állt holmi politikai akciótól vagy még inkább a zendüléstől, s pusztán katonai indítékokból fakadt. Seydlitzék egy nem mindennapi jellegű katasztrofális helyzetben helyes katonai és emberi elhatározásokat igyekeztek érvényre juttatni, amelyek persze mély erkölcsi-politikai felelősségtudatot feltételeztek.

Seydlitz az időben még nem tudhatta, hogy 2000 kilométer távolságban, a Wehrmacht legfőbb parancsnokának főhadiszállásán Zeitzler tábornok, a szárazföldi haderő vezérkarának főnöke az övéhez hasonló érvekkel igyekezett lebeszélni a nyakas, kizárólag presztízst szem előtt tartó diktátort a parancsról, amely megvonta a sztálingrádi hadseregtől a cselekvés szabadságát. Zeitzler a legélesebb szavakkal fejezte ki magát: „Bűn volna ott hagyni a 6. hadsereget, ahol jelenleg áll, mert sem felszabadítani, sem ellátni nem tudjuk. Egyszerűen feláldoznánk, még hozzá minden

haszon nélkül!”¹⁴⁹ Ezek a szavak egybevágtak Seydlitz meggyőződésével, és az idézett emlékirat híven tükrözi a tábornok belső felháborodását, amely a hadtörténelemben példátlan, minden józan katonai érzést megcsúfoló parancs miatt úrrá lett rajta.

A memorandum első ízben a Hans Adolf Jacobsen által kiadott, Dokumentumok a második világháborúról című gyűjteményben jelent meg. Igaz, hiányzik belőle Az LI. hadtest ellátási helyzete című fontos függelék, amelyből az emlékirat kiindul. Sajnálatos, hogy Jacobsen nem tünteti fel azt a záradékot sem, amelyet Schmidt vezérőrnagy, a 6. hadsereg vezérkari főnöke vezetett rá Seydlitz memorandumára. Mert Schmidt megjegyzése is megérdemelte volna, hogy a történelem megörökítse, hiszen bemutatja Paulus tanácsadójának reagálását. A megjegyzés így szólt: „Nem mi vagyunk az illetékesek arra, hogy a fejünket törjük a Führer helyett, és nem von Seydlitz tábornok van hivatva fejét törni a hadseregparancsnok helyett!” Tehát Schmidt tábornok rövid és elutasító kommentárt fűzött ahhoz a dokumentumhoz, amely komoly felelősségtudattól áthatva vetette fel a hadsereg sorskérdését. Ez nemcsak azt mutatja, hogy a hadsereg vezérkari főnökének nem volt megfelelő önállósága, hanem azt is, milyen alázattal viseltetett Hitlerrel szemben, akiről azt tartotta, hogy döntéseit még bírálni sem szabad. Paulus nem írt széljegyzetet a memorandumra (talán nem akarta megégetni a kezét?), de azért egy légi futárral továbbította a hadseregcsoporthatóságoknak, emlékeztetve saját helyzetjelentéseire és még egyszer kérve a Don felé való áttörés engedélyezését.¹⁵⁰ De vajon kellő nyomatékkel, személyiségének kellő latba vetésével terjesztette-e fel ezt az ismételt kérést? Ezt érvelésének és a vezérkari főnökétől eredő felületes széljegyzeteknek az ismeretében bajosan tételezhetjük fel. Mindenesetre a memorandumnak nem volt foganatja. De számunkra, valamint az utókor számára ez az írás megrázó történelmi do-

kumentum, amely betekintést nyújt a katonai etika egyik határesetébe, az akkori események egész tragikumába.

A második világháború döntő ütközetei című gyűjteménynek a sztálingrádi csatáról szóló, az eseményekkel meglehetősen behatóan foglalkozó része semmit sem közöl Seydlitz memorandumából. A szerző, Walter Görlitz, még megemlíteni is fölöslegesnek tartotta. Ha komolyabban veszi ennek a – közvetlenül a 6. hadsereg szempontjából sorsdöntő, 1942 novemberi napokból származó – dokumentumnak a mondanivalóját, és kritikusabban mérlegeli az összes akkori érveket és ellenérveket, egy sereg hibát és téves megállapítást elkerülhetett volna. Görlitz egyszerűen kényelmes álláspontnak, utólagos okoskodásnak és politikai spekulációnak minősíti azt a nézetet, hogy a sztálingrádi hadseregnek azonnal ki kellett volna törnie a katlanból, sőt még attól sem riad vissza, hogy az egész holmi „legendának” nevezze. „Hagyjuk a legendát! – írja. – Inkább tegyük fel újól és józanul a kérdést: mit tudhattak azokban a novemberi napokban Paulus és Schmidt tábornokok, milyen körülmények között születtek döntéseik?”¹⁵¹ Fentebb már kimutattuk, milyen katonai indítékok határozták meg a 6. hadsereg vezetőinek magatartását, s mennyiben befolyásolta őket a parancsteljesítés kötelezettségéhez való merev ragaszkodás. Úgy tűnik azonban, hogy semmi sem adhat világosabb és meggyőzőbb választ Görlitz kérdésére, mint von Seydlitz tábornok memorandumja, amely ama válságos napok keserű tapasztalatainak és a tábornok aggodalommal teli megfigyeléseinek összegezése, s egyszersmind igazi katonai etikáról is tanúskodik.

A PUSZTULÁS FELÉ VEZETŐ ÚT

Miután a hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy lemond az eleinte saját maga által is szükségesnek tartott kitörésről, és tétlenül megvárja az OKH által megígért felmentő erő-

ket, Seydlitz tábornokot ellentétes kötelességek gyötörték. Nem értette, hogy Paulus tábornok, aki maga is csalódással és lesújtva vette tudomásul Hitler intézkedését, miért adta fel oly könnyen a cselekvési szabadságért folytatott harcát, miért nem kísérelte meg, hogy a fölötte hadseregcsoport-parancsnokságot meggyőző érvekkel megnyerje a haladéktalanul szükséges lépésekhez. Seydlitz bizonyos volt abban, hogy sem a főparancsnokság hadműveleti céljaival, sem a szomszédos hadseregeknél fennálló helyzettel (az arcvonalak mindenütt meginogtak) nem magyarázható negyedmillió katona kikapcsolása az aktív hadműveletekből. Mint-hogy a kivárás minden egyes napja szükségképpen csökkentette a hadsereg ütőképességét, növelte az ellenség kezdeményezéseinek a lehetőségét, Seydlitz úgy látta, hogy a 6. hadsereg lekötöttsége a keleti német arcvonalt többi szakaszára is növekvő veszélyt jelent.

Seydlitz „mértéktelen túlzásnak” minősíti Paulus feljegyzéseinek önigazoló szavait, amelyek szerint „minden önkényes kilépés az általános keretből”, avagy minden tudatos, paranccsal ellentétes cselekvés annyit jelent, hogy az ember először a szomszédos magasabbegységek sorsáért vállal felelősséget, később pedig – az ellenállás idő előtti feladásával – az egész keleti arcvonallért, sőt talán a háború elvesztésének előidézéséért is. Ezzel kapcsolatban Seydlitz így ír: „Nekem pontosan ellenkező a véleményem. A 6. hadseregnek az első időszakban végrehajtott kitörése éppenséggel jelentősen megszilárdította volna a szomszédoknak, nevezetesen a 4. páncélos-hadsereg épségben maradt magasabbegységeinek, valamint a tőlük északra és északnyugatra a Csir folyóig visszavetett román csapatoknak a helyzetét. Ezerszer inkább álljon rendelkezésemre egy 22 hadosztályból álló hadsereg mozgó- és akcióképes állapotban a katlanon kívül – bármilyen veszteségeket szenvedett is a kitörés folyamán –, mint megbénítva, harcképtelenül, úgyszólván „talonba” helyezve a katlanban. Egészen bizonyos vagyok abban, hogy a kitörés, ha az ellenséges átcsoportosítások

kezdetén hajtjuk végre, sikerrel jár. Nem véletlen, hogy Csujkov tábornok – az első orosz tábornok, akihez a hadifogságban vezettek bennünket – elsőnek ezt kérdezte: »Miért nem törtek ki nyomban a körülfárás után? Nagyon aggódtunk emiatt!«¹⁵²*

November 25-i írásbeli tiltakozásával Seydlitz a legnagyobb kockázatot vállalta, hiszen neki is, vezérkari főnökének is a fejébe kerülhetett volna. Most már számára sem maradt más hátra, mint katonásan végrehajtani a hadsereg-törzs parancsát, teljesíteni eléggé keserves kötelességét. Azokra a szomorú, bizonytalansággal teli hetekre így emlékszik vissza: „A november 24-i Hitler-parancs után, amikor végleg eldőlt, hogy »sündisznóállást« kell elfoglalnunk és ki kell várnunk a külső segítséget, valami sajátos fatalizmus és az elkerülhetetlen végzetbe való hallgatag beletörődés lett úrrá rajtunk, akik behatóbban ismertük a helyzetet. A közelgő baj tompa érzését még csak fokozták a hadsereg-parancsnokság rendkívül szűkszavú tájékoztatásai a katlanon kívüli helyzetről, különösen a Hoth-féle felmentő csapatok felvonulásáról és támadásuk tervezett megindításáról.”¹⁵³

Hitler ezt táviratozta: „A hadsereg meg lehet győződve róla, hogy mindent elkövetek megfelelő ellátása és idejében való felmentése érdekében.” A tapasztalatok és a reális tények azonban arra késztették Seydlitzet, hogy kétségekkel és aggodalommal fogadja Hitler ígéreteit. Figyelmeztetései most kezdtek végzetesen beigazolódni. A novemberi és a decemberi események megerősítették a tábornok helyzetmegítélését: a légi ellátás csődöt mondott, a felmentő támadás pedig, amelynek kezdete vésszesen elhúzódott, nem járt sikerrel, nem utolsósorban azért, mert a hadsereg harcképessége és mozgékonyága már nem volt kielégítő.

* V. I. Csujkov altábornagy – jelenleg a Szovjetunió marsallja – volt a parancsnoka a 62. hadseregnek, amely határtalan hősiességgel védte a volgai erődtámaszt, és halálos csapást mért a hitlerista betolakodókra. – *A szovjet kiadó.*

A tábornok végzetesnek tartotta azt a körülményt, hogy a hadsereg vezetése kezdettől fogva egyrészt túlságosan optimista volt az ellátási helyzetet illetően, másrészt pedig a kitörés tekintetében rendkívüli mértékben megbénította a kockázattól való túlzott félelem. „Később alkalmunk nyílt lehallgatni a hadsereg-parancsnokság néhány jelentését, s gyakran az a benyomásunk támadt, hogy azok inkább valamilyen szépítgető, célzatos optimizmust tükröznek, semhogy valószerű helyzetképet nyújtanának a hadsereg által átélt hihetetlen viszontagságokról.”¹⁵⁴

December elején az LI. hadtest törzse kötelességének érezte, hogy a túlságosan szépre festett jelentések miatt külön észrevételt terjesszen fel a hadsereg vezérkari főnökének. „Emiatt Schmidt tábornok és vezérkari főnököm, Clausius ezredes összekülönbözött egymással. Az eredmény a rejtjelkulcs megváltoztatása lett, úgyhogy attól kezdve nem hallgathattuk le a jelentéseket.”¹⁵⁵

Hasonló dolog történt von Zitzewitz őrnaggyal is, aki korántsem a Wehrmacht-főparancsnokság besúgója volt, hanem az OKH éber és józan észjárású összekötő tisztje a sztálingrádi katlanban. Rádiójelentéseit láttamozás végett Schmidt vezérőrnagy elé terjesztette. Ám egyik nap a vezérkari főnök enyhébb fogalmazással megváltoztatta az egyik félreérthetetlen jelentést, amely semmi kétséget sem hagyott a helyzet súlyossága felől. Schmidt ekkor arra hivatkozott, hogy ilyen pesszimista beszámolóknak még nincs itt az idejük. Ettől kezdve Zitzewitz kénytelen volt a hadseregtörzs hadműveleti osztályának vezetőjével történt megbeszélés után láttamoztatás nélkül, saját mérlegelése alapján továbbítani legfontosabb rádiótáviratait.¹⁵⁶

Hogy Seydlitz jogosan bírálta a hadsereg vezérkari főnökének magatartását, azt többen is igazolják, akiknek az időben dolguk akadt Schmidt tábornokkal. Amikor a helyi Luftwaffe-parancsnokok a bekerítés elején megpróbálták megértetni Schmidttel, hogy a kielégítő légi ellátás lehetetlenség, ő kijelentette: „Ennek mennie kell! Azonkívül van

éppen elég lovunk a katlanban, amit megehetünk!”¹⁵⁷ A hadseregcsoport-parancsnokság képviselői, akiket Manstein tájékozódás végett a katlanba küldött, név szerint Schulz vezérőrnagy, vezérkari főnök, és Busse ezredes, a hadműveleti osztály vezetője, egyaránt azzal a benyomással tértek vissza állomáshelyükre, hogy „a 6. hadsereg – kielégítő légi ellátást feltételezve – nem ítéli meg kedvezőtlenül helyzetét és ellenállási lehetőségeit”.¹⁵⁸ Azokban a sorsdöntő decemberi napokban, amikor a felmentő csapatok a sztálingrádi katlan felé közeledtek, Schmidt tábornok kijelentette Eismann őrnagynak, a „Don” hadseregcsoport összekötő tisztjének, hogy a hadsereg jobb ellátás mellett „még húsvétkor is tartaná állásait”, míg a kitörés „katasztrofális megoldás” lenne.¹⁵⁹ Igen mértékadó a véleménye Toepke századosnak, a sztálingrádi körülzártak szállásmesterének, aki annak idején nemcsak von Kunowski őrnaggyal, a 6. hadsereg főszállásmesterével, hanem Schmidt tábornokkal is állandó kapcsolatban állt. Toepke élénk színekkel ecseteli azt a nyomott hangulatot, amely a hadsereg-törzsnél karácsony táján uralkodott, miután a buzgón előkészített kitörési vállalkozást lefűjták. Idéz néhány beszélgetést is, amelyet akkoriban Schmidt tábornokkal folytatott, s megemlíti, hogy a vezérkari főnök tendenciózus optimizmusa különösen feltűnt neki. „Nem akarunk olyan sötéten látni – mondta Schmidt a felmentő támadás kudarca után –, eddig is akadt valami megoldás, most is akad majd. Gondoljon arra, hogy az elmúlt télen fent az északi arcvonalon a II. hadtest is hosszú ideig körül volt zárva, és a felmentésig légi úton kellett ellátni.”¹⁶⁰

Ezek a szavak igazolják Seydlitz tábornok jogos aggodalmát azt a feltevést illetően, hogy a hadseregtörzs a gyemjanszki katlan példájába fog kapaszkodni. Memorandumában személyes tapasztalatai alapján óva intett ettől az összehasonlítástól. A főszállásmester osztályán is gondoltak erre a példára, de persze másképp, mint a vezérkari főnök. Erről Toepke így ír: „Egy alkalommal Kunowskival együtt

észrevettük, hogy Schmidt szívesen választotta példának a II. hadtest sorsát. Úgy láttuk, hogy ez az összehasonlítás több mint merész, hiszen nálunk lényegesen másképp álltak a dolgok. Nálunk már a légi ellátás segélybázisainak távol-sága is jóval nagyobb volt. Másrészt a felmentő földi had-műveleteknek is sokkal nagyobb távolságból kellett meg-indulniuk, így lényegesen több időt vettek igénybe.”¹⁶¹

Ami a decemberi felmentő vállalkozást és a vele egy idő-ben tervezett kitörést illeti, Toepke érdekes betekintést nyújt a katlan nyugati térségében, főleg a 3. gépesített gya-logoshadosztály szakaszán megtett előkészületekbe. A had-testtörzsek csak általános eligazítást kaptak, mert Paulus, az izgalmakat elkerülendő, nem akarta idő előtt felfedni szándékait, legkevésbé a tervezett akció időpontját.¹⁶² A hadsereg törzs magatartását, ezt a titokzatos hallgatásba burkolózást Seydlitz, akinek hadteste persze nem vett köz-vetlenül részt a kitörési előkészületekben, így bírálja: „Sa-játos fényt vet a hadsereg törzsre az a tény, hogy azokban a decemberi napokban, amidőn válaszut előtt álltunk, vajon végrehajtjuk-e a »Téli vihar« hadműveletet vagy sem, fel-tűnően rosszul tájékoztattak bennünket a helyzetről. Végül már azt sem tudtuk, mi is készül tulajdonképpen. A »Téli vihar« valamiféle lázas, erőteljes előkészítéséről, amelyre számítottunk, szó sem esett. Pedig éppen ekkor, a kiszaba-dulás utolsó alkalmának közeledtekor kellett volna a had-sereg törzsnek megbeszélést folytatnia velünk, és lelkileg elő-készítenie a csapatokat erre a döntő órára.”¹⁶³

Toepke annak idején összehasonlította a hadsereg két ve-zető személyiségét, a parancsnokot és a vezérkari főnököt, s jellemzését megerősítették mások, többek között Seydlitz is. „Schmidt jelentette a motort. Kétségkívül mindig ő erősí-tette meg Paulust abban az elhatározásában, hogy a végsőig kitart. Semmiféle kételye sem merült fel Hitler parancsait illetően. Eszébe sem jutott, hogy valamilyen presztízsból vagy a felsőbb hadvezetés hozzá nem értése folytán kerül-tünk ebbe a helyzetbe. Mivel Paulus mindent megbeszél

vele, Schmidt nézeteinek feltétlenül hatást kellett gyakorolniuk a parancsnok elhatározásaira.”¹⁶⁴

Seydlitz tompa várakozásról és arról ír, hogy a gondokkal zsúfolt karácsonyi napok borzalmas csalódásai után vége volt minden bizalomnak. „Nem tudok arról, hogy ebben az időszakban már bárki is bízott volna.” Ezekben a napokban a hadseregparancsnok az LI. hadtestnek alárendelt horvát egységek nevében* magas horvát kitüntetést nyújtott át Seydlitznek, amit az utóbbi e kétségbeejtő helyzetben „rossz tréfának” minősített. Seydlitz benső felháborodással fogadta a főhadiszállás vigaszait és üres ígéretéseit. Úgy vélte, hogy akkor már Paulus sem bízott túlságosan a felsőbb hadvezetés által kilátásba helyezett segítő intézkedésekben. „Ő ekkor már teljesen beletörődött a megváltoztathatatlanba. Emlékszem még, amikor karácsony és új év között eljött hozzám, és megmutatta Hitler újévi táviratát: »A hadsereg sziklaszilárdan bízhat bennem.« Mindkettőnknek az volt a véleményünk, hogy ez a legarcátlanabb gúny, ami csak elképzelhető.”¹⁶⁵

Az új esztendő küszöbén a helyzetet ismerő katonák előtt már világossá vált, hogy most, amikor a német arcvonalat hadseregünk ellátási alapjaival együtt több száz kilométerrel visszavetették, s amikor az egész doni német arcvonal összeomlott, egy idejében érkező újabb felmentő támadás nem egyéb agyrémnél. Tippelskirch röviden és találóan jellemezte a helyzetet: „A 6. hadsereg a legfelsőbb hadvezetés lelkiismeret-furdalás nélkül keresztet vetett. A hadsereget bátor kitartásra ösztökölték, pusztá ígérekkel és biztosítékokkal ámították, de ezek beválthatatlansága minden tisztán látó ember számára napnál világosabb volt.” „A sors rendelte pusztulás már előre vetette árnyékát, az elháríthatatlan vég kérlelhetetlenül közeledett.”¹⁶⁶

* Az usztasa-csapatokról van szó, amelyeket Ante Pavelić szervezett.
– *A szovjet kiadó.*

Beköszöntött a január. A felelősségtudattól vezérelt csapatparancsnokokat, de sok alacsonyabb és magasabb rendfokozatú beosztottat is kínzó lelkiismeret-furdalások gyötörték. A sztálingrádi tragédia utolsó felvonása az orosz fegyverletételi felszólítás elutasításával és az ellenség 1943. január 10-én megindított megsemmisítő támadásával kezdődött. Az ultimátum visszautasításáról Seydlitz ugyanúgy gondolkodott, mint a többi magasabb rangú parancsnok. „Senki sem kételkedett közülünk e döntés helyességében, mert a 4. páncéloshadereg felmentő támadásának megghiúsulása után a hadsereg feladata még az ellenséges erők lekötése volt, hogy tehermentesítse a többi német arcvonalszakaszt, illetve lehetővé tegye a két déli hadseregcsoport új védőállásainak kiépítését. Amíg egy nagy orosz támadás nem roppantotta össze a katlant, s amíg még bizonyos fokú légi ellátással számolhattunk, addig nem állt fenn közvetlen kényszerítő indíték a kapitulációra.”¹⁶⁷

Néhány nappal később azonban, a katlan nyugati és déli szakaszának összeomlása, valamint a pitomnyiki központi repülőtér elvesztése után, az éhség, a hideg és a betegségek által már rég megtizedelt hadseregre kiméretlenül rázúdult a katasztrófa. Seydlitz fölöttébb valószínűtlennek tartja és ezért visszautasítja Mansteinnak azt az állítását, hogy még január 19-én is 90 nagyobb ellenséges kötelék harcolt a 6. hadsereg ellen. Ezek ugyanis – tekintve, hogy a katlan akkor már eredeti terjedelmének egyharmadára zsugorodott – csak „törpe alakulatok” lehettek volna. „Véleményem szerint legkésőbb január 17-én vagy 18-án jött el az az idő, amikor már nem kötöttünk le számottevő ellenséges erőt a többi arcvonalszakasz tehermentesítésére. Mindenütt a bomlás jelei mutatkoztak. A légi utánpótlás csődött mondott. Az oroszok immár jóval csekélyebb erőkkel ellenőrizhették a már erősen összezsugorodott katlant, és szinte minden to-

vábbi harci cselekmény, minden újabb támadó hadművelet nélkül egyszerűen kivárhatták, amíg a lassan, de biztosan pusztuló hadsereg végleg megsemmisül.”¹⁶⁸ Tekintettel ezekre a tényekre és a napról napra embertelenebbé váló viszonyokra, Seydlitz arra a következtetésre jutott, hogy ebben a helyzetben a parancsokkal ellentét, de a katonák számára megváltó lépés parancsoló követelménnyé vált. Nézete szerint ekkor már semmivé lettek a katonai engedelmesség ésszerű feltételei. És Seydlitz cselekvésre szánta el magát. „Ezért január 18-án este felkerestem Paulust, hogy megtudjam, miként ítéli meg a helyzetet és mik a további szándékai, s a csapatok katasztrofális állapotára való tekintettel megpróbáljam rávenni az egész hadsereg harcának szervezett beszüntetésére... Paulus megígérte, hogy másnap újabb megbeszélésre hívja össze az elérhető hadtest- és hadosztályparancsnokokat, hogy aztán szabad kezét kérhessen Hitlertől.”¹⁶⁹ A megbeszélést január 20-án meg is tartották. S a Wehrmacht legfelsőbb parancsnokának küldött táviratra a válasz – a várakozásnak megfelelően – egy durva, kíméletlen „nem!” volt. „Kapituláció kizárva! – táviratozta vissza Hitler. – A hadsereg azzal tölti be történelmi feladatát, hogy végsőkéig való kitartásával lehetővé teszi egy új arcvonal kiépítését és a kaukázusi hadsereg-csoport visszavonását.”¹⁷⁰ Egy másik rádiótávirat az utolsó emberig és töltényig való harcot követelte.¹⁷¹ Seydlitzet felháborították ezek az esztelen parancsok, amelyeket a hadseregtörzs szolgai módon tudomásul vett és csak részben és átfogalmazva adott az alárendelt magasabbegységek tudtára. Seydlitz képtelen volt felfogni, miért kellett Paulusnak egyáltalán ismét megkérdeznie Hitlert ahelyett, hogy a legfelsőbb hadvezetés okozta példátlan katasztrofális helyzetben, amelyet csak a helyszínen lehet teljes szörnyűségében felfogni és megítélni, egyszerűen önállóan cselekedett volna. A további harc katonai feltételei hiányoztak. A hadsereg-parancsnokságnak immár nem lehetett más célja, mint felelősségteljes intézkedésekkel véget vetni a szenvedésnek

és a pusztulásnak. De Paulus passzív maradt. Még azt sem mondhatjuk, hogy teljes határozottsággal magáévá tette Hitlernek „az utolsó töltényig való harcra” buzdító felhívását, hiszen a legutolsó, a harc folytatására lelkesítő parancsokat sem tartotta szükségesnek kiadni a magasabbegységeknek.

A lelkiismereti konfliktussal küzdő Seydlitz tábornok gondolatairól és érzéseiről hű képet fest Selle ezredes, a hadsereg utászalakulatainak egykori parancsnoka, aki január 21-én találkozott a tábornokkal a hadtestparancsnokság harcálláspontján. Barátságuk még a háború előtti években kezdődött, s határtalan bizalommal viseltettek egymás iránt. „A tábornok izgatottan járkált fel és alá a tágas bunkerban; tudta, hogy nyíltan beszélhet, így aztán megnyíltak agyának és szívének mesterséges zsilipjei. Borotvaéles logikával fejtette ki nekem, hogy ilyen dilettáns hadvezetés mellett, amely a pártpolitikai megbízhatóságot fontosabbnak tartja a konkrét katonai teljesítménynél, az ember nem is várhatott mást, mint ezt a bűnös káoszt.”¹⁷² Majd Seydlitz a hadseregtörzset is bírálta, elsősorban a vezérkari főnököt, akinek csupán vezérkari tapasztalatai voltak, ezért képtelen volt megérteni a harcoló katonák szükségleteit és vágyait. Végül keservesen panaszkodott amiatt, hogy hiába igyekezett minden erővel hasznosítani gyemjanszki tapasztalatait és megfelelő befolyást gyakorolni a hadsereg parancsnokságára. Most, amikor minden elveszett, már Schmidt tábornok is belátja igazát.

Utolsó szavaival Seydlitz nyilván arra a drámai jelenetre célzott, amely a hadseregtörzsnél játszódott le január 19-én, s amelynek végén ő is jelen volt. Milch tábornagy küldötteként (a tábornagyot Hitler – elég későn – a 6. hadsereg légi ellátásának külön megbízottjává nevezte ki) megjelent Paulusnál Thiel őrnagy, az egyik repülőezred fiatal parancsnoka, hogy tisztázza a hadsereg és a légierő közti együttműködés kérdéseit, és megadja a szükséges felvilágosításokat. Ez alkalommal Paulus és Schmidt feldúlt állapotban a szem-

rehányások özönét zúdították a szerencsétlen repülőtisztre, amiért a Luftwaffe csődöt mondott a 6. hadsereg ellátásában. A szemrehányásokban tulajdonképpen a hadsereg vezetőinek keserves csalódása és talán a közelgő katasztróféért érzett, de magukba fojtott büntudat is kifejeződött. A végén a vezérkari főnök féktelen dühében kijelentette, hogy a Luftwaffe elárulta a 6. hadsereget, s ez a bűne sohasem tehető jóvá.¹⁷³

Erről a hirtelen kirobbant felháborodásról Seydlitz így nyilatkozott: „Amikor minden felelősséget a légierőre hárítottak, nyilván saját rossz lelkiismeretük tört felszínre. Vajon Richthofen és Fiebig, valamint Pickert nem figyelmeztette-e őket egyértelműen, hogy a légierő sohasem képes biztosítani a két hadsereg ellátását?! Hiszen Schmidt visszautasított minden ellenkezést! Talán már elfeledkezett erről? Talán nem ő hangoztatta azt az ellenérvet, hogy a katlanban a lovakat is megehetjük?”¹⁷⁴

Selle ezredestől, aki január 23-án futárként kirepült a katlanból, Schmidt tábornok ezekkel a szavakkal búcsúzott: „Mondja el mindenütt, ahol csak helyénvalónak találja, hogy a legfelsőbb hadvezetés elárulta és cserben hagyta a 6. hadsereget!”¹⁷⁵ Ha ez nemcsak egy átmeneti, túlfeszített idegállapotból fakadó felháborodás volt, úgy Seydlitznek igaza van, amikor leszögezi, hogy a végén még a hadsereg vezérkari főnöke is, bár későn, de helyesen ismerte fel a szerencsétlenség okait. Ám a hadsereg vezetői hiába ismerték fel a tényeket, hiába látták a pusztulásra kárhoztatott katonák egyre szörnyűbb kínlódását, semmit sem tettek a szenvedés, a haláltusa megszüntetéseért.

Seydlitzet emberi és erkölcsi meggondolások arra készítették, hogy még egyszer elzarándokoljon a hadsereg-parancsnokságra, és ott elmondja észrevételeit. Ez január 25-én történt, miután növekvő elszörnyedéssel figyelte a körülötte lejátszódó, leírhatatlan pince- és kórházi jeleneteket, s mind nagyobb borzongással látta a tornyosuló hullahegyeket, az ide-oda ténfergő, ennivaló után kutató sebesült

és fagyástól szenvedő katonákat: „Amikor megláttam a kiéhezett, agyonfagyott, lassú pusztulásra ítélt katonákat, amikor láttam, miként arat a halál a sűrű hullámokban érkező orosz harckocsik nyomában, egyszerűen képtelen voltam megbékélni azzal a gondolattal, hogy ez volna a katonai szellem és becsület legmagasabb megnyilvánulási formája . . . Egész lényem tiltakozott ez ellen az örültség, ez ellen a lelkiismeretlen hadvezetés ellen.”¹⁷⁶

És Seydlitz előadta észrevételeit a hadseregparancsnoknak és a vezérkari főnöknek. „Anélkül, hogy részletesebben kitértem volna a súlyos bomlás jeleire, amelyekről Paulus éppúgy tudott, mint jómagam, feltettem a kérdést: vajon a hadseregtörzs szándékozik-e tenni valamit egy szervezett fegyverletétel érdekében, mert ha nem, akkor minden egyes katonában és tisztben felmerülne a kérdés, cselekedhet-e önállóan, és ha igen, mit tegyen. Paulus teljesen rezignáltan, röviden így válaszolt: »Én semmit sem teszek.« Ehhez semmiféle indoklást nem fűzött. Schmidt ott állt mellette hallgatagon. Erre rövid gondolkodás után kijelentettem, hogy ebben az esetben magam fogok cselekedni. Sem Paulusnak, sem Schmidtnek nem volt ellenvetése. Aztán elbúcsúztam. Ez volt az utolsó találkozásom Paulusszal a katlanban.”¹⁷⁷

Seydlitz tábornok nyomban visszatérése után kiadta utolsó hadtestparancsát a megmaradt két hadosztálya (a 100. vadászhadosztály és a 295. gyalogoshadosztály) számára. Abból indult ki, hogy a harc utolsó időszakában hadseregparancs már nem várható. A hadsereg parancsnoksága megtiltotta az ellenséggel való tárgyalást, de éppúgy nem hagyja jóvá az „öngyilkosságot” sem. Az arcvonal további feldarabolását és kisebb katlanok képződését a teljesen értelmetlen áldozatok elkerülése végett minden körülmények között meg kell akadályozni. Ezért az ezred- és a zászlóaljparancsnokoknak joguk van arcvonaluk helyi viszonyainak megfelelően önállóan cselekedni, elhasználni lőszerük maradványait és beszüntetni a harcot.

Ez a hadtestparancs, ez a felelősségteljes intézkedés annak a konfliktusnak az eredménye, amely oly keservesen gyötörte Seydlitzet, az embert és a tisztet. A tábornok, amidőn választania kellett a tartalmatlanná vált parancsot szolgáló merev engedelmesség és a reá bízott katonákkal szembeni kötelesség között, azt választotta, amit lelkiismerete diktált.

Akadtak abban az időben más magasabbegység-parancsnokok is, akik Seydlitzhez hasonlóan önhatalmúlag cselekedtek, és a hadsereg törzs által kíméletlenül végrehajtott kitartási parancssal szemben egy felsőbb hatalomnak, az emberi erkölcs törvényeinek parancsát követték. Így például von Drebber tábornok a 297. gyalogoshadosztály élén idejekorán gondoskodott a hadosztály harcának szervezett beszüntetéséről. Ugyanígy akadályozta meg Schlömer tábornok, a XIV. páncéloshadtest parancsnoka is a fölösleges vérontást és a bomlással járó iszonyatos káoszt.¹⁷⁸ Egyes ezredek, zászlóaljak és még kisebb alegységek parancsnokai is megtalálták a rendkívüli helyzetben a szabad döntés módját.

Seydlitz az egész csata alatt azért szenvedett, mert a döntő fázisokban nem cselekedhetett önállóan, hiszen helyzete nem tette lehetővé, hogy lényegesen befolyásolhassa az eseményeket. Amikor a hadsereg törzset bírálta, amikor a parancsnokok passzív és rezignált magatartását, valamint az engedelmesség fogalmának helytelen értelmezését ostorozta, ezek a jelenségek éppen az utolsó órákban ismét végzetesen a felszínre törtek. Erre visszatekintve, Seydlitz így ír: „Amennyire emlékszem, az ember e kivételes, szörnyű helyzet kezdetétől a végéig nélkülözte azt az érzést, hogy a hadsereg céltudatos, egyértelmű, szigorú és kemény vezetés alatt áll. A kitörésre vonatkozóan (november végén, illetve a »Téli vihar« során) nem született olyan hadseregparancs, amely logikus érveléssel felvilágosítja a csapatokat a helyzet súlyosságáról, és felkészíti őket a végsőkre. De olyan utasításra sem emlékszem, amely világosan és egyértelműen meg-

magyarázta volna a katonáknak, milyen feladatot kell teljesíteniük azzal, hogy kitartanak a nyilvánvalóan reménytelen viaskodásban. Mindez fokozottabban érvényes az ütközet végére, amelyet a mind nagyobb méretű bomlás jellemezett. Ekkor mutatkozott meg teljes nagyságában a hadsereg vezetésének zavaros, hallgatag, kétértelmű és mindenbe beletörődő magatartása. A hadsereg parancsnokságának már sem energiája, sem bátorsága nem volt az önálló cselekvéshez.”¹⁷⁹

Ennek a magabiztosságot nélkülöző, a konfliktusok dilemmájából kikerülni képtelen vezetésnek a következményeit nemcsak a harcoló katonáknak kellett viselniük, akiknek jóhiszeműségével és kötelességérzetével végül is tudatosan visszaéltek. Érezték ezeket a következményeket – ha más szinten is – a magasabbegységek törzsei is, amelyek sok helyütt összekeveredve, a sztálingrádi romlabirintus pinchelyiségeiben és bunkereiben vegetáltak és tétlenül várták a véget, miközben a katonák odakint pusztultak. Seydlitz nem riadt vissza attól, hogy feljegyzéseiben meg-rázó képet fessen a tábornokok és megmaradt törzstisztjeik zavarodottságáról, tehetetlenségéről, görcsös erőfeszítéseiről és mély apátiájáról. Seydlitz elmondja, hogy a hadsereg parancsnoksága parancsot adott ugyan a végsőig való harcra és arra, hogy a harcálláspontokat az utolsó emberig védelmezzék, de azért jóváhagyta az egyes tisztek és csoportok kétségbeesett kitörési vállalkozását. Több magas rangú tiszt is akadt, aki nem sokkal a tragédia beteljesedése előtt megpróbált menekülni a katlanból, és életével fizetett azért a próbálkozásért, hogy átjusson az ellenséges vonalakon. Közéjük tartozott például Elchlepp ezredes, a hadsereg-törzs hadműveleti osztályának vezetője, valamint az LI. hadtest vezérkari főnöke, Clausius ezredes is, akinek neve elválaszthatatlan a Seydlitz-féle memorandumtól.

Seydlitz semmiképpen sem találta igazolhatónak, és csapataival együtt a harcoló katonák elárulásának minősítette azt, hogy a bekerített hadsereg két vezénylő tábornoka a

végző szakaszban már nem osztozott katonái sorsában, minthogy felsőbb parancsra elhagyták a katlant. Az egyik – Hube páncélos tábornok – azt a megbízást kapta, hogy szervezze újjá az akkor már reménytelenül kudarcba fulladó légi ellátást, míg a másik – Jaenecke utásztábornok – könnyebb sebesülés után, minden alaposabb indok nélkül hagyta el a katlant. Egyébként Seydlitz beszámol még egy elég kevésbé ismert tényről is. Maga a hadsereg vezérkari főnöke is készen állt, hogy az utolsó pillanatban elhagyja a süllyedő hajót, amelynek kormánykerekénél Paulusszal együtt ott állt a sztálingrádi csata hosszú, sorsdöntő hónapjaiban. Ugyan milyen fontos missziója lehetett volna még a hátszágban Schmidtnak több futár kiküldése után? És sok más tiszttel együtt ő is részesült az előléptetések és kitüntetések „áldásában”, amelyet a felsőbb hadvezetés a katasztrófa végző fázisában a haldokló hadseregnek osztott. Miután azonban altábornaggyá lépett elő, végül mégiscsak hadifogságban volt kénytelen befejezni katonai pályafutását. Amikor ugyanis január 25-én megkapta a katlan elhagyásáról szóló felsőbb parancsot, már az utolsó repülőgép is elhagyta a Sztálingradszkij repülőteret. Ezt Seydlitz akkoriban a sors igazságszolgáltatásának tekintette.

Seydlitznek még meg kellett szenvednie fegyverletételi parancsáért. A hadseregtörzs, amely közvetve szerzett tudomást erről a hadtestparancsról, először le akarta tartóztatni, végül azonban beérte azzal, hogy elmozdította hadtestparancsnoki tisztségéből. Hadosztályainak maradványait (a hadosztályok közben megkezdték a hadtestparancs végrehajtását) a VIII. hadtest parancsnokának, Heitz tábornoknak rendelték alá. Ő néhány egységével együtt menekülőben volt ugyan a katlan déli részén, de már csak hosszú szolgálati ideje miatt is igényt tarthatott arra, hogy reá bizzák ennek az egész arcvonalszakasznak a parancsnokságát. Ezeket az intézkedéseket Seydlitz tábornok nem is alapvetően Schmidt tábornoknak, a kitartási parancsok konok védelmezőjének tulajdonította.¹⁸⁰

Nem csoda hát, hogy Seydlitz nem veszi túlságosan komolyan a hadsereg vezérkari főnökének utólagos állítását, hogy ő január 22-én javasolta Paulusnak, engedélyezze a harcképtelenné vált csapatok számára a kapitulációt anélkül, hogy erre vonatkozóan megkérdeznék a főhadiszállást.¹⁸¹ Ha Schmidt akkor csakugyan nem értett már egyet parancsnokának engedelmességével, és helyesnek tartotta a saját felelősségre való cselekvést, úgy szövetségesként kellett volna fogadnia Seydlitzet január 25-én, amikor amaz utoljára kérte a hadseregparancsnokot az értelmetlen harc rendezett beszüntetésére. De ez korántsem így történt. Sőt, megbízható adatok szólnak arról, hogy Schmidt az utolsó pillanatig ragaszkodott az ellenállás folytatásához, és ebből egy jottányit sem engedett. Amikor a XIV. páncéloshadtest vezérkari főnöke, Müller ezredes, arra kérte, járjon közben Paulusnál az égetően szükséges kapituláció érdekében, Schmidt azt a cinikus választ adta, hogy van még a katonáknak késük és foguk is a további harchoz.¹⁸² A sztálingrádi csata ábrázolásakor Walter Görlitz több helyütt is eltúlozza, szinte reklámozza Schmidt közbenjárását, sőt úgy látszik, még a fegyverletétel kérdésében is nagy jelentőséget tulajdonít neki. Ugyanakkor még megemlíteni is fölöslegesnek véli Seydlitz tábornok fáradozásait, holott ezek már a január 20-i parancsnoki értekezleten elmozdították a holtpontról a kapituláció problémáját.¹⁸³

Az Alapvető megállapítások a 6. hadsereg sztálingrádi hadműveleteiről című írásában Paulus lelkiismeretesen megemlíti, hogy Seydlitz kétszer fordult hozzá a kapituláció ügyében. Ugyanakkor semmit sem tud közölni arról a – végeredményben meglehetősen komoly – nézeteltérésről, amely vezérkari főnökével támadt, aki első ízben nem értett egyet vele egy nagy horderejű kérdésben.¹⁸⁴

Kétségkívül Schmidt tábornok volt az, aki még január 29-én, tehát közvetlenül a csata befejezése előtt, amikor a hadsereg már teljesen szétbomlott, parancsnoka elé terjesztette azt a főhírnökhez intézendő hazug rádiótáviratot, amely

a fegyverletétel megtagadását hőstettnek és a jövő nemzedékek számára követendő példának állította be. Amikor a nürnbergi perben a tanúként kihallgatott Paulushoz kérdést intéztek a hűségnyilatkozatot tartalmazó rádiótávirattal kapcsolatban, a tábornagy kijelentette: „Sajnálom, hogy akkor a körülmények befolyása alatt átengedtem és nem tartottam vissza ezt a szöveget.”¹⁸⁵

Seydlitz tábornoknak még egy különös élményben volt része január utolsó napjaiban, amikor őt és törzsének maradványait a VIII. hadtestnek rendelték alá. A „keményfejű” Heitz tábornok, aki eltökélte, hogy minden talpalatnyi földet megvéd és az utolsó csepp véréig kitart, úgy vélte, hogy a hadsereg észrevehető bomlása miatt még egyszer, utoljára, erős kézzel meg kell ragadnia a gyeplőt. Evégett január 29-én hadtesteligazítást tartott, amelyen két csapat nélküli vezénylő tábornok, három hadosztályparancsnok, három ezredes és még néhány más tiszt is megjelent. Seydlitz nem tudta elképzelni, mit követelhetnek még a teljesen elerőtlenedett, lőszerhiányban szenvedő, a metsző hidegnek kiszolgáltatott és az ellenséges harckocsik nyomása alatt álló katonáktól. Azt várta, hogy egy komoly, a tragikus helyzetnek megfelelő parancsot fog hallani, amely elismeréssel szól az addigi áldozatkészségről, és lángoló szavakkal hívja fel a csapatokat a végső harcra. De nem ez történt. Az új parancs egy sereg fenyegetést és a halállal büntetendő cselekmények felsorolását tartalmazta. „Aki kapitulál, agyonlövetik! Aki kitűzi a fehér zászlót, agyonlövetik! Aki a repülőink által ledobott kenyeret vagy kolbászt nem szolgáltatja be azonnal, agyonlövetik!” És így tovább, újabb meg újabb pontok, mind a sztereotip „agyonlövetik” szóval befejezve. Ez az eligazítás – ahogyan Seydlitz az epizódot jellemezte – úgy hatott, mintha egy öreg zupásőrmester igazította volna el katonáit. „Valójában elég hátborzongató jelenet volt ez, figyelembe véve a mindenfelé pusztító fagyot, éhséget, az emberek lassú halálát.”¹⁸⁶

Ennek a fanatizmusnak a hatását Seydlitz két nappal

később látta meg, amikor a hadifogoly tábornokok, tisztek és katonák százalmas csoportjában ő maga is megindult a bizonytalan jövő felé. „Egyenként, libasorban kellett felmászunk azon a keskeny lépcsőn, amely a balka meredek falán vezetett felfelé. Ebben a pillanatban a Heitz-féle parancs értelmében saját géppuskáink hátulról tüzet nyitottak ránk. Így esett el Schilling utászezredes, aki nálunk keresett menedéket, valamint Bethge lovaskapitány az én törzsemből. Holttestük legurult a még lent álló oroszok lába elé.”¹⁸⁷

Így élte át a tábornok utolsó megrázó élményét a sztálingrádi csatában. Seydlitz arról sem feledkezett meg feljegyzéseiben, hogy megemlítsen néhány nappal később a hadifogságba esett tábornokokhoz csatlakozott a halottnak hitt Heitz vezérezredes is. Az a parancsnok, aki oly kíméletlenül feláldozta hadtestét, s január 29-i esztelen parancsával nem hagyott kétséget az iránt, hogy ő maga az utolsó töltényig fog harcolni, és harcálláspontjának védelmében hősi halált hal. Heitz külsején egyáltalán nem látszottak a két-hónapos katlancsata okozta szenvedések és nélkülözések, s a többi tábornokkal ellentétben, ő bámulatos mennyiségű málhát hordott magával . . .

Az ebben a fejezetben leírt események, élmények, hibák, tévelygések hozzátartoznak a sztálingrádi csata összképéhez. Az események elemzését céljaul kitűző történésznek minden forrást fel kell használnia, ha teljes egészében fel akarja tárni az igazságot. Igaz, nem valami hálás dolog éppen a tragédia utolsó fázisának minden külső megnyilvánulását és rejtett körülményeit vizsgálni. Ami itt feltárult, az nem csupán egy sereg bomlási jelenség. Ekkor kristályosodott ki egy bűnös katonai és emberi morál végső következménye, s a fejlődés kérlelhetetlen logikája nem is vezethetett máshová. Vannak bizonyos kísérletek és tendenciák ennek a morálnak az igazolására, szépítésére vagy egyes dolgok elhallgatására, s éppen ezekkel szemben kell hatá-

sosan alkalmaznunk a kíméletlenül tárgyilagos szemlélődés keserű orvosságát.

Ha ebben a fejezetben Seydlitz tábornokot állítottuk vizsgálódásunk homlokterébe, ez nem azért történt, hogy őt valamiféle példaképnek tüntessük fel, még kevésbé azért, hogy holmi gúzsba kötött hős szerepét tulajdonítsuk neki. Belőle sem hiányoztak az emberi gyengeségek. A kötelesség keserves teljesítése során végül neki is bele kellett törődnie a helyzet alakulásába, és hadtestével együtt, legjobb meggyőződése ellenére, neki is végig kellett járnia a végzet útját. A többi tábornokkal, sztálingrádi fegyvertársaival együtt ő is belegabalyodott a bűn és a sors kusza szövevényébe. És távol állt tőle az a gondolat, hogy kivonja magát ebből a súlyos megpróbáltatásokon átesett közösségből. Seydlitz nem volt lázadó vagy forradalmár, nem állt szándékában a Volga mentén kibontani a Hitler-ellenes politikai ellenállás zászlaját. De ő képviselte a leghatározottabban Sztálingrádban azt a gondolkodó és éles látású katonát, aki a többieknel előbb és világosabban ismerte fel az események démoni hátterét és katonai-politikai összefüggéseit. Ebből is adódott az a tény, hogy parancsnoki tapasztalata és vérében levő katonai ösztöne már a csata kezdetén szembeállította őt a hadsereg parancsnokságával, amelyet a kivételes helyzetre való tekintettel megpróbált rávenni az önhatalmú cselekvésre.

Seydlitz személyes tragédiája, hogy csak bírálattal, tiltakozással és szerény keretek közt végrehajtott önálló akciókkal próbálhatta elhárítani a több mint negyedmillió német katona fölött lebegő végzetet. A sors nem tette lehetővé számára, hogy a legmagasabb beosztásban, amit a csata utáni időkre szántak neki, nagyobb tettekkel is bebizonyíthassa azt az eltökéltségét, hogy minden kockázatot vállal a történelem parancsának teljesítésére. Mindenesetre gondolatai, érzelmei, törekvései és a maga szűkebb hatáskörében véghezvitt gyakorlati tettei híven tükrözték, miként reagált – többé-kevésbé tudatosan – számos sztálingrádi német har-

cos azokra az eseményekre, amelyek lépésről lépésre eltorzították a becsület és az engedelmesség fogalmának lényegét, s amelyek végül is leleplezték a dilettáns katonai és államvezetés lelkiismeretlenségét. Seydlitz tábornok sztálingrádi magatartása minden katonai vezetőt figyelmeztet a tisztán katonai szempontokon messze túlmenő felelősségükre, lelkiismeretük legfelsőbb parancsára és a katonai engedelmesség nélkülözhetetlen erkölcsi alapjaira. Emlékeztessen erre a nagy lelki megrázkódtatások, a kötelesség és a lelkiismeret közti konfliktus elviselhetetlen terhe, amelynek súlyát a szörnyű fizikai kínokkal együtt számtalan német katona érezte a sztálingrádi csatában.

Csaknem húsz esztendő telt el a sztálingrádi csata befejezése óta.* Ez idő alatt világosan kibontakoztak az esemény világtörténelmi méretei. „Németország számára a sztálingrádi csata történelmének legsúlyosabb veresége, Oroszország számára történelmének legnagyobb győzelme. Poltavánál (1709-ben) Oroszország az európai nagyhatalmak sorába lépett; Sztálingrád vetette meg az alapját annak, hogy a két világhatalom egyikévé emelkedjék.”¹⁸⁸

A német nép számára – és ez nemcsak azokra vonatkozik, akik átélték a legutóbbi háborút – még sokáig baljós emlékeket idéz a tragédia színhelyének, a Volga menti városnak a neve. Sztálingrád volt az a fenyegető vészjel, amely visszavonhatatlanul jelezte a náci rendszer katonai, politikai és erkölcsi összeomlását. Olyan esemény ez, amely tragikusan szimbolizálta egy erkölcsileg elfajult állam- és háborús gépezet démoni jellegét, azét, amelynek a németek többsége öngyilkos elvakultságában egészen a keserves összeomlásig rabja maradt.

Sajnos, Paulus tábornagy, aki az időben lényegesen hozzájárult a pusztulást jelentő végzetes parancsok végrehajtásához, csak a katasztrófa után jött rá mindarra, amiért a politikai felelősségtudattal rendelkező ellenállók és gondol-

* Wieder 1962-ben írta ezeket a sorokat. – *A szovjet kiadó.*

kodó tisztek közül oly sokan életüket áldozták. A hadifogságból való hazatérése után egy előadásban találóan fejtette ki a volgai német tragédia szimbolikus jelentőségét. „A sztálingrádi csata eseményei és kísérő jelenségei dióhéjban tartalmazzák a hitleri hódító háború egész problematikáját. Látjuk bennük azokat az ellentmondásokat, melyek egyfelől a katonai követelmények, másfelől a politikai és gazdasági célok között, valamint a német katonák és tisztek odaadó, mondhatni hősi teljesítménye és ugyanezen katonák és tisztek bűnös célokra való felhasználása között fennálltak. De megmutatják az emberi és az anyagi lehetőségek határát, a megrázó egyéni tragédiákat is. Röviden, tükröképét látjuk mindannak, amivel a Hitler által kirobbantott háború a német népet és az általunk megtámadott szovjet népet sújtotta.”¹⁸⁹

Ezek a gondolatok megérdemlik, hogy elmélyítsük és továbbfejlesszük őket, mert valójában szemléltetően feltárják előttünk az átélt háborúnak és annak a rezsimnek a jellemvonásait, amelynek ez a háború elkerülhetetlen kísérő jelenségét alkotta. Az a kalandor vállalkozás, hogy a német csapatok hadigazdasági célok érdekében egyazon időben törjenek előre a Volga és a Kaukázus felé, esztelenség volt, s már önmagában is megmutatta, mennyire eltért a katonailag dilettáns diktátor ésszerűtlen gondolkodásmódja a hadászat klasszikus törvényeitől. A hadvezetés óriási térségben, száz kilométerekre előretörve, a földrajzi és éghajlati viszonyok teljes figyelmen kívül hagyásával, kellő tartalékok hiányában és az állandóan túlterhelt csapatok megfelelő ellátásának biztosítása nélkül folytatta a hadjáratot. Ez a hadjárat – miként az egész háború – egy könnyelmű hazardjátékhoz hasonlított, amelynek a vezérkar képtelen volt véget vetni. Végül az értelmetlen és felelőtlen presztízs-szemponatok által diktált sztálingrádi harc feltárta a Wehrmacht legfelsőbb hadúrának és világnézetének álnok és embertelen mivoltát. A csata folyamán támadt gondolatok és érzések, a véghezvitt tettek és az elkövetett mulasztások, a

jó és a gonosz cselekedetek mind-mind együttvéve sűrített drámáját alkották a német nép egész sorsának. Mindaz, ami ott történt, jelképes összefoglalása volt a nemzet tévútjának: hódítás és álnokság, a saját erő túlbecsülése és a fanatizmus, a végzetes törekvések és a haszontalan tiltakozások, az engedelmesség és tengernyi lelkiismereti konfliktus, hazug ígéretek és naiv bizalom, az önfeláldozó kötelességteljesítés és az erényekkel való visszaélés, a demagóg propaganda és az emberi méltóság meggyalázása. És az állampolgári felelősség helyett mindenütt militarista beállítottság és szolgai szellem, s egy fatális szükségszerűséggel katasztrófára vezető eseményláncolat közepette mindenütt bűn és végzet. Sztálingrád optikai lencseként a fókuszába gyűjtötte a nemzetiszocialista állam- és hadvezetés valamennyi lényeges ismervét. A katonai összeomlás nagy iskolapéldája volt ez, amellyel a történelem bizonyos fokig már előre demonstrálta a „führer-elv” érvényesülésének, a totális rendszernek és az esztelen parancsok alázatos végrehajtásának következményeit.

Vajon sikerült-e népünknek* az elmúlt húsz esztendő folyamán eszmeileg és politikailag oly módon értékelnie a szörnyű eseményeket, ahogyan az a talpra állása érdekében kívánatos? Vajon termékenynek mondhatjuk-e a sztálingrádi események és a belőlük adódó problémák feletti vitákat? És vajon bizonyosak lehetünk-e abban, hogy a szenvedésekkel teli múlt tapasztalatait hasznosítani fogják a jövőben? Ezekre a kérdésekre senki sem merne nyugodtan igenel válaszolni. A nemzetiszocializmus és a második világháború történetét illetően – amelynek, mint kifejtettük, tükröképét találjuk a sztálingrádi katasztrófában – afféle tudathasadást figyelhetünk meg a németeknél. Ez a hasadás a gondolkodásnak és a magatartásnak számos területére terjed ki, nem utolsósorban olyan eseményekre és jelensé-

* Az alábbiakban csak Nyugat-Németországról van szó. – *A szovjet kiadó.*

gekre is, mint a volgai csata és az ellenállási mozgalom. Közvetlenül a háború után sok ember szánta rá magát a töredelmes lelkiismeret-vizsgálatra és a történetek őszinte átgondolására, hogy aztán nemes szándéktól vezettetve leszámolhasson a közelmúlttal, és leküzdje az általa okozott komplexumokat. Ámde amint az évek múlásával fokozottan távolodtak tőlünk a szörnyű Volga-parti események, s amilyen mértékben bekövetkezett az a nem is sejtett gyors anyagi fellendülés, amely hazánk nyugati felében gazdasági konjunktúrát és jólétet hozott, úgy halt el lassanként a múlt átértékelésére való törekvés, s így a nagy megújódásra, a múlt bűneitől való megtisztulásra nem került sor. A külső sikerek utáni hajsza és a mind magasabb életszínvonalra való törekvés jelentős rétegekben fokozatosan újra elaltatta a totális háborús katasztrófa által felkeltett politikai-erkölcsi felelősségtudatot. A meggazdagodás vágya elfojtotta a gonosz múlt emlékeit. Az emberekben valamilyen csalfa biztonságérzet alakult ki, s a jóllakottak egykedvűségével és tompa közönyével szemlélik azokat az értékeket, amelyeknek áldásait a jelenlegi állam- és életrend keretében túlságosan természetesnek veszik, holott ezeket az értékeket nap nap után újra és újra meg kell hódítani.

Hogyan maradhatna meg ebben a légkörben az embereknek az a lelki készsége, hogy végre leküzdjék a súlyos teherként rájuk nehezedő múltat? A jelen már nem akar emlékezni, el akarja felejtetni és lehetőleg ki akarja kapcsolni gondolatvilágából mindazt, ami múltunkban kényelmetlen. Így aztán a Sztálingrádról szóló írásokban is az a nem éppen öröndetes tendencia kapott lábra, hogy a látszat-objektivitás köntösében rehabilitáljanak, szépítsenek, kendőzzenek, elhallgassanak és torzítsanak. Sajnálatra méltó dolog, hogy ez az idők szelleméhez alkalmazkodó törekvés nem kis mértékben fékezi nemzeti összeomlásunk kétségkívül keserű, de mégis egyedül hasznos tanulságainak tudatosítását.

A múlt következetes tisztázását, ezen belül a sztálingrádi katasztrófa problematikájához való visszatérést az is meg-

nehezíti, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban megváltozott a katonai problémák szemlélete. A győztes nagyhatalmak által eleinte mértéktelenül ócsárolt német katonai szellem megújhodása idején, amikor a militarizmus romjai alól fokozatosan kiásták e katonai szellem igazi értékeit, több tábornok, hadtörténész és író úgy vélte, hogy akkor járulnak hozzá a katonai becsület helyreállításához, ha elhallgatják az igazságot, kerülnek bizonyos kényes vitákat, sőt dicsőítik és megpróbálják igazolni a múltat. Csakhogy ezzel senki sem tesz jó szolgálatot. Joggal hangsúlyozta Hans Rothfels, hogy „csakis egy szabad és végig őszinte polémia” teremthet tiszta légkört és vezethet olyan következtetésekre, amelyekkel elejét vehetjük új legendák keletkezésének. „Ez kétségkívül nem valami hálás feladat. De a feledés és az elkendőzés sohasem jelentette a gyógyulás útját. Ezért semmiképpen sem kerülhetjük meg a kényesebb problémákat, nem kerülhetjük el a rosszul behegedt sebek érintését.”¹⁹⁰

Különösen találóak ezek a szavak a sztálingrádi csatára. Legyen erőnk és bátorságunk belemélyednünk történelmünk e sötét és kényes, katonai szellemünk megalázását és a tőle való elrugaszkodást ábrázoló fejezetébe, legyen merszünk szembenézni a teljes igazsággal és elfogadni azt teljes nagyságában! Fel kell tárunk, miként törte meg fokozatosan a nemzetiszocializmus a német hadsereg gerincét, fel kell tárunk végzetünk történelmi gyökereit. Mindezen, a katonai etika alapjait érintő problémák megvitatása elősegítené, hogy világosabban felismerjük a szellemi és erkölcsi értékek helyes rangsorát, érezzük az engedelmesség felső határát, és sohase tévesszük szem elől a jog, a szabadság, az erkölcsi tisztaság és az emberi méltóság védelmének magasabb rendű kötelezettségét. Ilyen nyílt vita elől egyetlen katonának sem lenne szabad kitérnie. Ennek kapcsán érdemes emlékeztetnünk Theodor Littnek az igazság gyógyító erejéről írt soraira: „Elnézni fölötte annyi, mint elzárkózni a megújhodás forrása előtt. Erőszakkal elfojtani az igazságot annyi, mint átokká változtatni az áldást. Mert amit elfoj-

tunk, az nem szűnik meg azzal, hogy elfojtottuk, csak mivel nem nyilvánulhat meg szabadon, alattomban kínzó váddá, a rossz lelkiismeret állandó tűzfészkévé válik.”¹⁹¹

A sztálingrádi tragédiának senki sem adhat értelmet holmi dicsőítő beszédekkel (miként azt abban az időben tapasztaltuk), vagy új, romantikus magasztalásokkal (aminek ma vagyunk nemegyszer tanúi). Az esetek végakaratának csakis akkor tehetünk eleget, ha ennek a katonai, erkölcsi és politikai katasztrófának az emléke a történelmi tanulságok kiapadhatatlan forrásává lesz. Ennek előfeltétele az, hogy meglegyen az akaratunk a tisztán hadászati területen kívül eső összefüggések felismeréséhez, s meglegyen a készségünk a katonai becsületkódex elavult fogalmainak és értékeinek felülvizsgálására, ahol ezt az erkölcs törvénye és az emberi méltóság megköveteli.

A legnagyobb ostobaság valamiféle külön katonai világot elképzelni, ahol sajátos, az állampolgáritól és az embertől független fogalmak érvényesülnek a becsületről és a kötelességről. A sztálingrádi német tragédia napnál világosabban szemlélteti, milyen tévútra vezetheti egy felelőtlen, az emberi méltóságot lábbal tipró hatalmi apparátus a katonai szellemet, s egyáltalán milyen erőszakot követhet el az emberi lényel szemben a totális háborúban.

Éppen a sztálingrádi csata tette nyilvánvalóvá, hogy a német Wehrmacht végzetes módon a náci hatalmi téboly eszközévé vált, s hogy mély, mindenre kiterjedő politikai felelősségtudat nélkül nincs igazi katonai szellem. Igen üdvös lenne, ha ezt manapság az egykori magasabb beosztású és ma a felelősségben osztozó parancsnokok is minél gyakrabban és érthetőbben kimondanák vagy leírnák.

Sajnos, ez mindmáig eléggé ritka eset. A volt hitlerista tábornokok írásainak, memoárjainak túlnyomó többségében a múlt igazolásának tendenciája érvényesül. Példaként szolgálhatnak erre Manstein visszaemlékezései, ezek között is a Sztálingrádról szóló fejezet. Ha áttekintjük ezt a nem éppen szívderítő irodalmat, ijesztő mértékben tapasztalhatjuk

benne a megingathatatlan önhittséget, a belátás és a büntet-
dat hiányát. Liddell Hart angol katonai szakíró egy helyen
találóan jellemzi a feltétlenül engedelmeskedő, kizárólag
katonai-szakmai hivatásának élő német tisztet, akit nem
foglalkoztat a politikai felelősség kényes kérdése. „Olyan-
nak tűnik előttem – írja róla –, mint egy modern Pontius
Pilatus, aki mossa kezeit, nehogy rajta ragadjon a felelősség
azokért a parancsokért, amelyeket végre kell hajtania.”¹⁹²

A memoárok írói úgyszólván sehol sem beszélnek saját
csődjükről vagy a lelkiismeret felsőbb parancsáról, szinte
sehol sem vizsgálják elvi síkra a hadviselés egészét, s nem
kutatják az események politikai hátterét. Mindenütt csak
katonai szakkérdéseket és teljesítményeket helyeznek elő-
térbe, mindegyiküknél azt a túltengő önteltségről árulkodó
törekvést tapasztaljuk, hogy igazolja magát, lerázza magá-
ról a katonai vereség ódiumát, s a felelősséget egyedül Hit-
lerre hárítsa, aki idejekorán kivonta magát a földi bíróság
ítélkezése alól. Jellemzők ebben a vonatkozásban Doerr
tábornok kétes szavai: „Úgy vélem, Sztálingrádért egyetlen-
egy ember viselte a felelősséget, ez pedig az istentelen Hit-
ler volt.”¹⁹³

Ez az állítás tudatosan figyelmen kívül hagyja azt a
hierarchiát, amelynek fokai megszabják az egyes parancs-
nokok felelősségének határát, a legfőbb parancsnoktól a
hadseregparancsnokokon keresztül egészen a legalacsonyabb
beosztásúakig.

Könyvünk vezérmotívuma a felelősség kérdése, amelyet
minden egyes fejezetben elvi szempontból vetettünk fel.
Ezzel szoros összefüggésben kerül előtérbe az a politikai és
emberi erkölcsi problémakör, amely nélkül Sztálingrádot
mint fenomenális jelenséget nem is tudjuk érzékelni és ér-
telmezni a maga mélységében és jelentőségében. Aki a vol-
gai tragédiát pusztán katonai eseménnyé próbálja szűkíteni,
az semmiképpen sem tudja helyesen megítélni a történeteket.
Éppen az ilyen próbálkozások miatt vallott kudarcot leg-
újabb kutatásaival Walter Görlitz is, aki csak felületesen

nyúlt a problémákhoz, s nem ismerte fel eléggé a Sztálingrádnál történtek kivételes jellegét. Senki sem jogosította fel Görlitzet arra, hogy a normális idők mércéjével mérjen olyan időkben történt eseményeket, amikor a jogtalanság és az embertelenség már semmivé tette a katonai engedelmes-ség kötelezettségének erkölcsi alapjait. Ezért felelős Paulus tábornagy is a történelem előtt, hiszen más magasabb be-osztású parancsnokokhoz hasonlóan ő is elvakultságban és tragikus illúziók rabságában élt. Nem tudta érzékelni a tör-téntek démoni jellegét, hiányzott belőle a kellő politikai éleslátás és az éber lelkiismeret, amelyekre pedig felelősség-teljes feladatának megoldásához égetően szüksége lett volna.

A sztálingrádi tragédiának és vezető személyiségeinek megítélése során a történész előtt is felvetődik a felelősség kérdése. A válasz szempontjából kétségkívül nagy jelentő-ségűek a rendelkezésre álló iratok, okmányok. De ezek nem tartalmazzák a teljes igazságot. A tárgyilagosság sem lehet megbízható mértékegység, a történelem nem elfogulatlan opponens. A történészt köti az erkölcsi törvény, ő a jó és a rossz közti küzdelemben nem maradhat semleges.

Sztálingrád történeti problematikája – és itt újra meg-nyilvánul a csata szimbolikus jellege – élénk tárja népünk ama nagy sorskérdését, amely már Bismarck visszavonulása óta újra meg újra nyugtalanítja a németeket, s amelynek megoldatlansága a legfőbb oka annak, hogy Németország immár két világháborúban katasztrofálisan összeomlott. A politika és a hadviselési elvek ésszerű arányának problé-májára gondolunk. Sztálingrád világosan megmutatta, mennyire eltávolodtak a felelős német katonai vezetők Clausewitz tanaitól és katonai-filozófiai nézeteitől, amelyek szerint az etikailag megalapozott politikai gondolkodást előtérbe kell helyezni a puszta katonai gondolkodással szemben. Ez az eltávolodás volt az oka annak, hogy a keleti háború kíméletlen világnézeti háborúvá fajult, amelyben ráadásul a parancsnokokat „a lehetetlenség stratégiájának”

lakájaivá fokozták le, és mindjobban eltávolították őket a katonai etika hagyományos fogalmaitól. Sztálingrádot olyan „sarokkőnek” szánták, amelyre a Közel-Kelet meghódítását célzó további hadműveletek gigantikus komplexumát akarták építeni; ezért a város irányában való előretörés a nacionalista világuralmi törekvések csúcspontját jelentette. A faji örületből és a felsőbbrendűségi érzésből fakadó mérhetetlen önteltség a Vörös Hadsereg harckészségének, valamint a Szovjetunió gazdasági és erkölcsi erőforrásainak félreismerésére és lebecsülésére vezetett. Végül is az egyenrangú ellenfél megsemmisítő erejű sztálingrádi győzelme – amellett, hogy egy modern „Cannae”-t teremtett a német betolakodók számára – halálos csapást mért a nemzetiszocialisták hatalmi tébolyára és hódító törekvéseire. A Sztálingrádért folytatott viaskodás hihetetlen energiát ébresztett és hatalmas erőket mozgósított a szovjet népben. Mindenesetre a német seregeket a Volga partján nemcsak a számbeli túlsúly, nemcsak a puszta ember- és hadianyagfölény győzte le, mint azt néhány, a tanulságok iránt nem éppen fogékony egyén még ma is feltételezi. Az a harc, amelyet a szovjet nép vívott felperzselt hazájának védelmében és felszabadításáért, a sztálingrádi csata heteiben végleg a bolsevik államrend és a szovjet nemzeti érzés dinamikus egybeolvadására vezetett, s az idők folyamán ez világhatalmi tényezővé vált.

A szerencsétlen közelmúltunk szellemi hagyatéka elleni harcban különös jelentősége van a sztálingrádi tragédiából adódó tanulságok felismerésének. A szükséges történelmi következtetéseknek persze együtt kell járniuk a politikai realitáshoz való helyes viszony kialakításával. „Emellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk – hangsúlyozta Gerhard Möbus –, hogy az illúziók leküzdése csak egy része az eszmei megújulásnak, miként a romeltakarítás is csak kezdete az újjáépítésnek.”¹⁹⁴ A jelenben és a jövőben egyaránt iránymutató lehet számunkra annak a – könyvünkben többször is említett – kiemelkedő katonai személyiség-

nek az erkölcs törvényeiben gyökerező hagyatéka, aki képes volt leküzdeni magában a pusztá katonai szemléletet és áttérni a felelősségteljes politikai gondolkodásra és cselekvésre. Ludwig Beck vezérezredes nemcsak példás életével és önfeláldozásával, hanem emlékirataival és tanulmányai-val is ébren tartotta és tovább fejlesztette Clausewitz gondolatvilágát.¹⁹⁵ Szétzúzta azt a babonát, amely szerint a háború egy nép legmagasabb életformája. A legutóbbi történelmi korszakban szerencsétlenségünkre túlbecsült egyoldalú katonai gondolkodást Beck ismét alárendelte a tágabb értelemben vett katonapolitikának, amelynek legfőbb feladata csakis a béke kivívása és megvédése lehet, mindig szem előtt tartva egy magasabb rendű kötelességet: az egyéni felelősségnek, az emberi méltóságnak és az erkölcsi döntés szabadságának tiszteletben tartását.

A Sztálingrádra való emlékezés, valamint a halottak iránti kegyelet megköveteli tőlünk, hogy ma gyümölcsöztessük azt, ami akkor oly szörnyen hiábavaló volt. Éberén kell örködnünk, nehogy még egyszer olyan erő kerekedjék felül, amely ismét szemérmetlenül elpusztítja az élet értékes javait, s nehogy bárki valaha is olyan tette kényszerüljön, amely ellenkezik a legbensőbb lelkiismerettel, s amelyet sem ész, sem szív nem igazolhat.

Ha ilyen tanulságokat tudunk levonni a sztálingrádi eseményekből és abból, hogy most visszaemlékezünk a nemzeti katasztrófa fokozatosan távolodó korszakára, akkor az apák tapasztalatainak és áldozatainak meglesz a hasznuk a fiúk és az unokák számára.

- ¹ Za rubezsom, 1963. 43. sz. 19. old.
- ² *Blumentritt*, Günther: Rokovije resenyija. Moszkva, Vojenizdat, 1958. 66. old.
- ³ *Friessner*, H.: Verratene Schlachten. Hamburg, 1956. 227. old.
- ⁴ Za rubezsom, 1962. 45. sz. 6. old.
- ⁵ *Manstein*, Erich v.: Verlorene Siege. Bonn, 1955. 321. old.
- ⁶ *Manstein*: Id. mű 369–377. old.
- ⁷ *Manstein*: Id. mű 335. old.
- ⁸ *Manstein*: Id. mű 367. old.-tól.
- ⁹ *Manstein*: Id. mű 372. old.
- ¹⁰ *Manstein*: Id. mű 330. old.
- ¹¹ *Manstein*: Id. mű 343. old.
- ¹² *Paulus*: „Ich stehe hier auf Befehl!” – Lebensweg des Generalfeldmarschalls Friedrich Paulus. Mit den Aufzeichnungen aus dem Nachlass. Briefen und Dokumenten herausgegeben von Walter Görlitz. Frankfurt a. M., 1960.
- ¹³ *Manstein*: Id. mű 395. old.
- ¹⁴ Paulus csak a harcok egyes kritikus szakaszaiban fordult közvetlenül Hitlerhez. A 6. hadsereg parancsnokához küldött utasításoknak, valamint Paulus jelentéseinek többségét a hadseregcsoport parancsnoksága közvetítette.
- ¹⁵ *Manstein*: Id. mű 651. old.
- ¹⁶ *Doerr*, Hans: Der Feldzug nach Stalingrad. Versuch eines operativen Überblickes. Darmstadt, 1955. 96. old.
- ¹⁷ *Paulus*: „Ich stehe hier auf Befehl!” 202. old.
- ¹⁸ *Paulus*: „Ich stehe hier auf Befehl!” 256. old.
- ¹⁹ *Manstein*, Erich v.: Stalingrad – war es so? Welt am Sonntag, 1960. ápr. 24. sz. 17. old.

- ²⁰ *Toepke, Günther: Stalingrad – wie es wirklich war. Stade, 1949. 81. old.*
- ²¹ Jerjomenko szovjet marsall, aki abban az időben a Sztálingrádi Front parancsnoka volt, hangsúlyozza Manstein óriási felelősségét, s rámutat Manstein súlyos mulasztásaira. Így például véleménye szerint Manstein azzal, hogy tíz nappal elodázta a támadás megindítását, drága időt fecsért el s ezzel eljátszotta sikerének reális lehetőségét is. Eleinte ugyanis Hoth támadó csoportjával szemben csupán a szovjet 51. hadsereg állt, amely 100 km-es, tehát igen széles arcvonal-szakaszt védett. Ily módon aligha bírhatta volna ki az ereje teljében levő 6. páncélosadosztály nyomását, ha a támadást idejében megindítják.
- Emellett a szovjet parancsnokság kénytelen volt lényegesen meggyöngíteni a belső védőövezetet, hogy visszavethesse a felmentő csoportot. (Lásd *Jerjomenko, A. I.: Protiv falszifikacii isztorii vtoroj mirovoj vojni. Moszkva, 1959., továbbá Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, 1961. 44. sz. 82. old.*)
- ²² *Senger und Etterlin, Frido v.: Krieg in Europa. Köln – Berlin, 1960. 74. old.*
- ²³ *Scheibert, Horst: Nach Stalingrad – 48 kilometer. Der Einsatzvorstoss der 6. Panzer-Division, Dezember 1942. Heidelberg, 1956.*
- ²⁴ *Senger und Etterlin: Id. mű 87., 91. old.* Von Mellenthin tábornok azt állítja könyvében, hogy Zeitzler tábornok, a szárazföldi haderő vezérkarának főnöke kezdettől fogva kétkedve szemlélte a felmentő hadműveletet. Véleménye szerint ennek semmi kilátása sem volt a sikerre. (Lásd *Mellenthin: Panzer Battles. London, 1955. 166. old.*) Később maga Zeitzler így írt a hadművelet kudarcáról: „Az erő nyilvánvalóan kevésnek bizonyult. A támadás megrekedt, és nem volt mivel élesztetni a hadműveleti terület belsejében. Keresztet kellett vetnünk rá.” (Lásd *Zeitzler, Kurt: Das Ringen um die militärischen Entscheidungen im Zweiten Weltkrieg. Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1951. 1. sz. 8. f. 27. old.*)
- ²⁵ *Manstein: Id. mű 654. old.*
- ²⁶ *Hammerstein, Kunrat v.: Manstein. Frankfurter Hefte, 1956. 11. sz. 453. old.*
- ²⁷ *Paulus: „Ich stehe hier auf Befehl!” 227. old.*
- ²⁸ *Schröter, Heinz: Stalingrad „... bis zur letzten Patrone”. Lengerich o. J., 185. old.*
- ²⁹ Lásd – Stalingrad. Die ersten authentischen Berichte der russischen Generale... Zürich, 1945.; *Szamszonov, A. M.: Sztalingradszkaja bitva. Moszkva, 1960. 546. old.-tól; Tyelpubovszkij: Velikaja pobjeda szovjetszkoj armii pod Sztalingradom. Moszkva, 1953. 109. old.*
- ³⁰ *Manstein: Id. mű 650. old.* Walter Görlitz a levél idézésekor egy-

szerűen kihagyta ezt a mondatot. (Lásd *Paulus*: „Ich stehe hier auf Befehl!” 22. old.)

³¹ *Toepke*: Id. mű 42., 52. old.

³² *Robden*, Hans-Detlef Herhudt v.: Die Luftwaffe ringt um Stalingrad. Wiesbaden, 1950. 35. old. Ezzel kapcsolatban Hube páncélos tábornok „A sztálingrádi erőd légi ellátásáról” szóló, 1943. III. 15-én kelt jelentésében a következőket írta: „A körülfárás idején (1942 november végén) a sztálingrádi erődben levő katonák élelmezési létszáma mintegy 260 000 főt tett ki. December végére ez a szám a harcokban elesettekkel és a légi úton elszállított sebesültekkel együtt kb. 250 000-re csökkent.” Hans Adolf Jacobsen művében teljes terjedelemben közzéteszi ezt az érdekes dokumentumot. (Lásd *Jacobsen*, Hans Adolf: 1939–1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 5. kiad., Darmstadt, 1961. 365. old.)

³³ A németek sztálingrádi vereségének következményei mindenütt jelentkeztek. A semleges országok – Törökország, Spanyolország, Svédország, Portugália – elfordultak Hitlertől, Németország szövetségeseinek harci szelleme végképp leromlott. A megszállt országok partizánmozgalmai új erőre kaptak, a Wehrmacht zendülői megélénkültek és megerősödtek, akár csak az egész németországi ellenállási mozgalom. Huber müncheni professzor utolsó rölapja (ez a rölap buktatta le a professzort és tanítványait: a Scholl-testvéreket, Hansot és Sophiet, valamint barátaikat) harcra szólította fel a német egyetemi hallgatókat, s a Sztálingrádnál elesettek emlékére eskette meg őket. A rölap ezekkel a szavakkal kezdődött: „Az egész népet megrendítette katonáink sztálingrádi pusztulása. A volt császári őrzető »zszenialis stratégiája« háromszázharmincezer német katona értelmetlen, semmivel sem igazolható megsemmisülésére vezetett. Köszönjük néked, Hitler!” A „Fehér rózsa” nevű müncheni ellenállási csoportnak ez a kiáltványa lángoló felhívással fordult az egyetemi ifjúsághoz, a fiatalokat „bosszúra és vezeklésre szólította fel, hogy ezzel hozzájáruljanak Európa szellemi újjáéledéséhez”. (Lásd *Jacobsen*. Id. mű 619. old.-tól.)

³⁴ A Szovjetunió és több kelet-európai ország történészei és a szovjet tábornokok szembeszálltak a nyugati történetírás ama kísérletével, hogy tagadja vagy akár csökkentse a sztálingrádi csata döntő jelentőségét.

³⁵ *Gisevius*, Hans Bernd: Bis zum bitteren Ende. 2 köt. Zürich, 1946. 272. old.

³⁶ *Dibold*, Hans: Arzt in Stalingrad. Passion einer Gefangenschaft. Salzburg, 1949. 17. old.-tól.

³⁷ *Manstein*: Id. mű 390. old.-tól.

³⁸ *Toepke*: Id. mű 131. old.-tól.

³⁹ *Doerr*, Hans: War Stalingrad ein Opfergang? Megjelent: Die poli-

tische Meinung. Monatshefte für Fragen der Zeit, 1958. 89. old. (Doerr vezérőrnagy üdvözlő beszéde, amely Nürnbergben, 1958. október 4-én hangzott el a sztálingrádi csata résztvevőinek első szövetségi összejövetelén.)

⁴⁰ Csujkov marsall, a Sztálingrádot és a hozzá tartozó Volga menti arcvonalszakaszt védő, legendás hírű 62. szovjet hadsereg parancsnoka leírt egy epizódot, amely megmutatja, milyen csekélyre értékelték az oroszok január második felében a katlanban körülzárt, pusztulásra ítélt német magasabbegységek harcképességét. A körülzártak megsemmisítését célzó végső támadás kezdete előtt a hadműveletért felelős Rokosszovszkij altábornagy, a Doni Front parancsnoka felkereste Csujkov törzsét. A helyszínen kívánta tisztázni, vajon a 62. hadsereg képes lesz-e feltartóztatni a körülzárt ellenséget, ha az elkeseredett kísérletet tesz a Volga jegén át való kitörésre. Csujkov megnyugtatta a frontparancsnokot, hogy a németek immár „kikötözött nyulak”, s „Paulus hadserege már nem hadsereg, hanem fegyveres foglyok tábora”. (Lásd *Csujkov*, V. I.: *Erőd a Volga partján*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 302–303. old. – *Szerk.*)

⁴¹ *Manstein*: Id. mű 391. old.

⁴² *Gollwitzer*, Helmut: „... und führen, wohin du nicht willst”. Bericht einer Gefangenschaft. München, 1951. 110. old.-tól.

⁴³ *Selle*, Herbert: Die Tragödie von Stalingrad. Der Untergang der 6. Armee. 3. kiadás. Hannover, 1948. 6. old.

⁴⁴ *Manstein*: Id. mű 384. old.

⁴⁵ *Scharnhorst*, Gerhard Johann (1755–1813) – porosz tábornok, egyik kezdeményezője azoknak a porosz katonai reformoknak, amelyeket az 1806. évi, Jena és Auerstedt melletti csata után vezettek be, amelynek során Napóleon szétzúzta a porosz hadsereget. Scharnhorst alapította a berlini katonai akadémiát, s egy sereg hadászati elméleti kérdést dolgozott fel műveiben.

⁴⁶ *Meinecke*, Friedrich: Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen. Wiesbaden, 1946. 146. old.

⁴⁷ *Gisevius*: Id. mű 271. old.; *Ritter*, Gerhard: Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung. Stuttgart, 1955. 343. old.-tól és 523. old.

⁴⁸ *Hammerstein*, Kunrat v.: *Manstein*. Frankfurter Hefte, 1956. 11. sz. 453. old.

⁴⁹ *Gisevius*: Id. mű 267. old.; *Hassell*, Ulrich v.: Vom andern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938–1944. Zürich–Freiburg, 1946. 291. old.; *Ritter*: Id. mű 343. old.

⁵⁰ *Dulles*, Allen W.: Verschwörung in Deutschland. Kassel, 1949. 94. old.

⁵¹ *Gisevius*: Id. mű 2. köt. 271. old.

- ⁵² *Paget, R. T.*: Manstein. Seine Feldzüge und sein Prozess. Wiesbaden, 1952. 69. old.
- ⁵³ *Förster, Wolfgang*: Ein General kämpft gegen den Krieg. Aus nachgelassenen Papieren des Generalstabschefs Ludwig Beck. München, 1949. 113. old.
- ⁵⁴ *Manstein*: Id. mű. 603. old.
- ⁵⁵ Az 1941. november 20-i parancsról van szó, amelyet Manstein mint a Krim-félszigeten harcoló 11. hadsereg parancsnoka írt alá. E parancs egyik pontja így szólt: „A zsidó-bolsevista rendet egyszer s mindenkorra ki kell irtani, s ezzel fel kell számolni azt a lehetőséget, hogy gyökeret verjen európai életterünkben.” (Lásd Verhandlungsschriften des Internationalen Militärgerichtshofes, Nürnberg, 1948. 20. köt. 697. old.)
- ⁵⁶ *Scheurig, Bodo*: Befehl und Gewissen. Die Memoiren des Feldmarschalls von Manstein. (Cikk a „Geist und Tat. Monatsschrift für Recht, Freiheit und Kultur” c. folyóirat 1960. 15. sz. 148. old.-án.)
- ⁵⁷ *Doerr, Hans*: War Stalingrad ein Opfergang? 89. old., továbbá ugyanezen szerzőtől: Der Feldzug nach Stalingrad. Versuch eines operativen Überblicks. Darmstadt, 1955. 119. old.
- ⁵⁸ *Freudenfeld, Burghard* cikke a Süddeutsche Zeitung 1955. 179. számában.
- ⁵⁹ *Förster, Wolfgang*: Ein General kämpft gegen den Krieg. Aus nachgelassenen Papieren des Generalstabschefs Ludwig Beck. München, 1949. 103. old.
- ⁶⁰ *Paulus*: Ich stehe hier auf Befehl! Lebensweg des Generalfeldmarschalls Friedrich Paulus. Mit den Aufzeichnungen aus dem Nachlass, Briefen und Dokumenten herausgegeben von Walter Görlitz. Frankfurt a.M., 1960. – A könyvre reagáló írások közül a következőket emeljük ki: Recenzió az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 1960. 8. sz.-ában; recenzió a Wehrkunde 1960. 9. sz. 7., 9. füzetében; *Mablmann, Paul*: Gehorsam als Alibi. Stuttgarter Zeitung 1960. máj. 25-i sz.-ában; ugyanezen szerző cikke az Evangelischer Literaturbeobachter 1960. 6. füzetében; *Marzian, G. Herbert*: Der Schwarze Peter von Stalingrad. Die Welt 1960. okt. 22. sz.-ában; *Scheurig, Bodo*: Die Stalingrad-Legende. Der Monat, 1960. 12. sz. 144. füzetében; *Schütz, Christian*: Stalingrad und das Nachspiel. Zeitwende 1961. 3. füzetében; *Weinstein, Adelbert*: cikk a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1960. nov. 18. sz.-ában; *Wucher, Albert*: cikk a Deutsche Zeitung 1960. máj. 21–22. sz.-ában.
- ⁶¹ *Paulus*: Id. mű 207. old.
- ⁶² *Hauck, Friedrich Wilhelm*: tanulmány a Wehrwissenschaftliche Rundschau 1960. 10. sz.-ában, 571–573. old.; *Doerr, Hans*: tanulmány a Wehrkunde 1960. 9. sz. 6. füzetében. Doerr arról ír, hogy Görlitz munkájában „számos homályos pont, tévedés, hiba és be nem bizo-

nyitott állítás" található. Doerr nézetében azt tartjuk helytelennek, hogy szerinte senki sem tudja megítélni a katonai vezetők intézkedéseit, ha nem kapott vezérkari kiképzést és nincs tapasztalata nagyobb katonai kötelékek vezetésében. Más szóval, ő a hadtörténetírást a csatákban részt vevő tábornokok privilégiumának tekinti. Ez a nézet joggal váltott ki ellenvetéseket. (Lásd Ernst Hermann és gróf Brockdorff-Ablefeldt cikkei. Wehrkunde, 1960. 9. sz. 9. füzet 489. old.)

⁶³ Paulus: Id. mű 212. old., 2. megjegyzés. (Lásd még Görlitz, Walter: Die Schlacht um Stalingrad 1942–1943. Megjelent az „Entscheidungsschlachten des Zweiten Weltkrieges. Im Auftrag des Arbeitskreises für Wehrforschung. Stuttgart, herausgegeben von Hans Adolf Jacobsen und Jürgen Rohwer” című gyűjteményben. Frankfurt a.M., 1960. 229. old. 35. megjegyzés.)

Teske a nyugati hadjárat idején a Seydlitz parancsnoksága alatt álló egyik hadosztály vezérkari főnöke volt. Könyvében dicséri parancsnokának „egyszerű és természetes eszét, valamint sokszor lenyűgöző ítélőképességét”. Ugyanakkor azt állítja, hogy Seydlitzet nem szertették alárendeltjei, s „bizonyos szellemi és egyéb, korával járó korlátok gátolták egyéniségének kibontakozását”. Emellett – Teske szerint – Seydlitz nem volt elég intelligens, hiányzott belőle a szellemi igényesség, könnyen átvette mások gondolatait, ha azokat kellő meggyőző erővel fejtették ki neki. Itt próbálja Teske magyarázni Seydlitz későbbi „kollaborációját a bolsevizmussal”, ami egyébként, úgymond, egyáltalán nem felelt meg e nemes emberi jellemnek. (Teske: Die silbernen Spiegel. Generalstabsdienst unter der Lupe. Heidelberg, 1952. 68. old.)

Sokan viszont egészen másképp jellemezték Seydlitzet mint embert és mint katonát. Példaként idézzük Gerhard Kegler ny. vezérőrnagyot (Giessen), aki 1940–1941-ben a Seydlitz hadosztályához tartozó 27. gyalogosezredet vezényelte, s aki előbb visszautasítja Teske jellemzését, majd így folytatja: „Seydlitz tábornokot nagyra becsülték a katonái, alárendeltjei nagy örömmel vették, hogy igen gyakran megjelent köztük. Seydlitzet szoros szálak fűzték katonáihoz, egyénisége melegséget, bizalmat sugárzott...” (Kegler vezérőrnagy 1962. VI. 25-i levele a könyv szerzőjéhez.)

⁶⁴ Paulus: Id. mű 91., 205. old.

⁶⁵ Az 1944 júliusi Hitler-ellenes tábornoki összeesküvésről van szó.

⁶⁶ Yorck von Wartenburg – porosz tábornok, 1812-ben Tauroggenban (ma: Taurage, Litván SZSZK) Gyibics orosz tábornokkal olyan egyezményt írt alá, amelynek értelmében a Napóleon hadseregéhez tartozó porosz kisegítő hadtest semlegesnek nyilvánítja magát.

⁶⁷ Selle, Herbert: Die Tragödie von Stalingrad. Der Untergang der 6. Armee. 3. kiad. Hannover, 1948. 11. old.; Hassell, Ulrich v.: Vom

ändern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern. 1938–1944. Zürich–Freiburg, 1946. 291. old.

⁶⁸ *Paulus*: Id. mű 80. old. Az „Alapvető megállapítások...” befejező részében Paulus így ír: „Sohasem szántam volna rá magam, hogy elősegítsem Németország vereségét, s ezzel meggyorsítsam Hitler bukását és az egész nemzetiszocialista rendszer összeomlását, elhárítva így módon a háború mielőbbi befejezésének legfőbb akadályát. Ilyen radikális ötlet nem jutott eszembe, hatáskörömben tudtommal senki sem gondolkodott így. Ilyen gondolatok távol álltak akkor tőlem, de nem is feleltek volna meg egyéniségemnek. Én katona voltam, akkor azt hittem, hogy éppen az engedelmességgel szolgálom népemet.” (263. old.) – Gerhard Ritter (id. művének 523. oldalán) nem tartja bizonyíthatónak *Wheeler-Bennett*nek azt az állítását, hogy Beck tábornok egy repülőtisztrel személyes levelet küldött volna Paulusnak. (Lásd *Wheeler-Bennett*: Die Nemesis der Macht. Düsseldorf, 1954. 556. old.)

⁶⁹ *Paulus*: Id. mű 34. old. – Eleinte Paulus csakugyan optimisztikusan ítélte meg a tervezett oroszországi hadjárat kilátásait. De már az 1941 nyári harcok során megváltoztatta véleményét, akárcsak közvetlen főnöke, Halder vezérezredes. Ez a kijózanodása abból a beszélgetésből is látható, amelyet 1941 júliusában folytatott Kirchheim tábornokkal az utánpótlást és az ellenség felszerelését illetően. (Id. mű: 49. old.)

⁷⁰ Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. 8. füzet.

⁷¹ *Paulus*: Id. mű 64. old.

⁷² *Paulus*: Id. mű 53. old.

⁷³ *Paulus*: Id. mű 150., 218. old.

⁷⁴ *Paulus*: Id. mű 55. old.

⁷⁵ *Paulus*: Id. mű 59. old. – A fentebb említett von Hammerstein tábornok ezzel kapcsolatban így írt: „A vezérkarban jó munkaerőnek ismerték, de mindenki tudta róla, hogy önálló parancsnoki állás betöltésére nem alkalmas. Ezért nem lett volna szabad egy hadsereg élére állítani. Mert Sztálingrádnál Paulusnak, a veszélyre való tekintettel, mindjárt az elején ki kellett volna törnie, noha ezután Hitler valószínűleg hadbíróság elé állítja.” (Lásd *Hammerstein*: Id. mű 425. old.)

⁷⁶ *Doerr*: Id. mű 75. old.

⁷⁷ *Paulus*: Id. mű 216. old.

⁷⁸ *Paulus*: Id. mű 216. old.

⁷⁹ *Paulus*: Id. mű 216. old.

⁸⁰ A könyv következő fejezetében lásd Seydlitz tábornok megnyilatkozásait.

⁸¹ *Paulus*: Id. mű 210. old. – A Hitlerhez küldött rádiótávírat szövege megtalálható *Jacobsen*, Hans Adolf: 1939–1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 5. kiad. Darmstadt, 1961. 357. old.-on.

A Jacobsen által közzétett szövegből különös módon hiányzik von Seydlitz tábornok neve. Itt valószínűleg hiba csúszott be a 6. hadsereg hadinaplójának mellékleteiből történt másolás során. Feljegyzéseiben Paulus hangsúlyozza, hogy jelentéseiben minden hadtestparancsnokának nevét feltüntette. Ezért Seydlitz nevét én fűztem hozzá. (Wieder)

⁸² Ebben a jelentésében a hadseregcsoport parancsnoksága újra összefoglalta helyzetértékelését, miután von Weichs vezérezredes véleménycserét folytatott a szárazföldi haderő vezérkarának főnökével. Zeitzler és von Weichs báró között teljes volt az egyetértés. Az 1942. XI. 23-i távmondat szövegét lásd *Doerr* id. művének 72. oldalán.

⁸³ *Paulus*: Id. mű 72. old.

⁸⁴ *Mahlmann*: Id. cikkéből.

⁸⁵ *Schmidt* vezérőrnagynak, a 6. hadsereg vezérkari főnökének feljegyzései. Idézi *Görlitz*: Die Schlacht um Stalingrad c. tanulmánya az Entscheidungsschlachten c. gyűjtemény 304. oldalán.

⁸⁶ *Paulus*: Id. mű 161. old.

⁸⁷ *Robden*: Id. mű 20. old.; *Paulus*: Id. mű 224. old.

⁸⁸ *Paulus*: Id. mű 52. old.

⁸⁹ *Paulus*: Id. mű 49. old.

⁹⁰ *Manstein*: Id. mű 333. old.

⁹¹ *Seydlitz*: Die Beurteilung der Lage der 6. Armee im Kessel von Stalingrad am 25. XI. 1942.

⁹² *Röbricht*, Edgar: Probleme der Kesselschlacht, dargestellt an Einkreisungsoperationen im Zweiten Weltkrieg. Karlsruhe, 1958. 100. old.

⁹³ Lásd a Seydlitz sztálingrádi szerepéről szóló fejezetben.

⁹⁴ *Welt am Sonntag*, 1960. ápr. 24. sz. 17. old.

⁹⁵ *Paulus*: Id. mű 256. old.

⁹⁶ Ernst-Alexander Paulus személyes elbeszélése nyomán.

⁹⁷ *Manstein*: Stalingrad – war es so? *Welt am Sonntag*, 1960. ápr. 24. sz. 17. old.

⁹⁸ *Paulus*: Id. mű 86. old.

⁹⁹ *Manstein*: Id. mű 370. old.

¹⁰⁰ *Manstein*: Id. mű 372. old.

¹⁰¹ Tyelpuhovszkij így ír: „Mihelyt ismeretessé vált, hogy az ellenség Kotyelnjikovo körzetéből ellentámadást indított azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson a körülzárt csapatoknak, a szovjet parancsnokság, miközben aktív hadműveletekkel lekötötte a körülzárt 22 hadosztályt, erőinek egy részét az ellenség elől rejtve a dél felől támadó hitlerista csapatok ellen irányította.” (Lásd *Tyelpuhovszkij*, B. Sz.: Velikaja Otyecsesztvennaja Vojna Szovjetszkovo Szojuza 1941–1945. Moszkva, Goszpolitizdat, 1959.)

¹⁰² *Paulus*: Id. mű 242. old.

¹⁰³ *Paulus*: Id. mű 242. old.

- 104 *Paulus*: Id. mű 243. old.
- 105 *Paulus*: Id. mű 247. old.
- 106 *Paulus*: Id. mű 251. old.
- 107 A „hátbatámadási legendát” (Dolchstosslegende) az első világháború után gyártották a német tábornokok. Szerintük – beleértve az egész német reakciót is – az 1918 novemberi németországi forradalom „hátbatámadta” a német hadsereget, s ezért következett be Németország veresége. A gondolat személy szerint Ludendorff tábornoktól származik. (Lásd *Bezimenszkij*, L.: Német tábornokok Hitlerrel és Hitler nélkül. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965. 405. old. – *Ford.*)
- 108 *Paulus*: Id. mű 262. old.
- 109 *Doerr*: Id. mű 114. old.
- 110 *Greiner, Helmuth*: Die Oberste Wehrmachtführung 1939–1943. Wiesbaden, 1951. 433. old.
- 111 *Greiner*: Id. mű 435. old.
- 112 *Doerr*: Id. mű 118. old.
- 113 A hadseregtörzs kapitulációjáról és foglyul ejtéséről számol be *Szamszonov*, A. M. Sztalingradskaja bitva (Moszkva, 1960. 543. old.) és *Jerjomenko*, A. I.: Sztalingrad. Zapiszki komandujuscsevo frontom (Moszkva, 1961. 437. old.) című könyve, valamint M. Sz. *Sumilov*-nak, a 64. hadsereg egykori parancsnokának személyes közlése is.
- 114 Die Welt als Geschichte, 1950. 10. sz. 279. old.-tól. – Továbbá: *Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942–1945. Herausgegeben von Helmuth Hieber. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte. 10. köt.)* Stuttgart, 1962. – Hitler akkor többek között kijelentette: „Ezek ott szabályosan megadták magukat, ahelyett hogy csoportokba verődnének, sündisznóalakzatot vennének fel, s az utolsó golyót saját magukba eresztenék... Nálunk túl sok az ész és túl kevés a szilárd jellem... Ebben a háborúban senki sem lesz többé tábornagy. Az ilyesmit majd csak a háború után intézzük el. Nyugtával dicsérd a napot!...” Hosszú monológjában annak az aggodalmának is kifejezést adott, hogy az elfogott tábornokok Moszkvába kerülnek, s a „patkányfogóban” majd mindent aláírnak, beismeréseket tesznek, felhívásokat intéznek. Előzőleg az olasz nagykövettel folytatott beszélgetésében a sztálingrádi 6. hadsereget a Thermopülai-szorost védelmező 300 görög harccsal hasonlította össze, kijelentette, hogy a Volga menti katonák megmutatják a világnak a nemzetiszocialista Németország igazi szellemét és a Führer iránti hűségüket. (Lásd *Bullock*, Alan: Hitler. Eine Studie über Tyrannei. Düsseldorf, 1953. 692. old.)
- 115 *Ritter*: Id. mű 343., 523. old.; *Wheeler-Bennett*: Id. mű 557. old. Az utóbbi helyen ezt olvashatjuk: „Vajon megadja-e Paulus az annyira várt jelet? A parancsnok egy sereg táviratot küldött a Führernek hűségnyilatkozatokkal, s ezeknek szövegét az összeesküvők rendsze-

resen megkapták a szervezkedésben részt vevő Fellgiebel tábornoktól, a Wehrmacht-főparancsnokság híradófőnökétől. Aztán Paulus több napiparancsban követelte katonáitól és tisztjeitől, hogy harcoljanak az utolsó töltényig. Vajon viselkedhet-e így egy ember – kérdezték az összeesküvők –, aki arra készül, hogy talán életének utolsó ténykedéseként jelt adjon a zendülésre?”

¹¹⁶ *Görlitz*: Die Schlacht um Stalingrad, az Entscheidungsschlachten c. gyűjteményben, 309. old.

¹¹⁷ *Jaspers*, Karl: Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. München, 1958. 84. old.

¹¹⁸ Lásd *Rieker*, Karlheinrich: Ein Mann verliert einen Weltkrieg. Die entscheidenden Monate des deutsch-russischen Krieges 1942–1943. Frankfurt a.M., 1955. 169. old.; *Senger und Etterlin*: Id. mű 93. old.; *Erfurth*, Waldemar: Die Geschichte des deutschen Generalstabes von 1918 bis 1945. Göttingen, 1960. 302. old. Ulrich v. Hassell a sztálingrádi katasztrófa után a következőket írta naplójába: „Előtérbe került »minden idők legzseniálisabb hadvezérének«, azaz a nagyzási hőbortban szenvedő őrzetőnek a katonai dilettantizmusa, amelyet eddig néhány intuitív felvillanás, a szerencsés hazardjáték, az ellenfelek igazi ellenállásra való képtelensége, valamint néhány véletlen tényező ügyesen eltakart. Napnál is világosabb, hogy a drága vérnek esztelen vagy bűnös presztízszempontok miatt kellett folynia.”

¹¹⁹ *Zeitler*, Kurt: Stalingrad. The fatal decisions c. gyűjteményben, New York, 1956. 175., 182., 188. old.

¹²⁰ *Doerr*: Id. mű 100. old.-tól.

¹²¹ *Paulus*: Id. mű 93. old.

¹²² Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. 8. sz.

¹²³ *Paulus*: Id. mű 263. old. – A sztálingrádi csatáról szóló visszatekintő és összefoglaló fejtegetéseinek végén ezt olvashatjuk: „A 6. hadsereg csapatai és csapatparancsnokai, valamint a német nép előtt felelős vagyok azért, hogy a főparancsnokságtól kapott, a végsőig való ellenállást elrendelő parancsokat a teljes katasztrófa bekövetkeztéig végrehajtottam.”

¹²⁴ Paulus tábornagy nyilvánosságra nem hozott feljegyzéseiből, Ernst-Alexander Paulus személyes közlése nyomán.

¹²⁵ Ebben a fejezetben először sikerült felhasználni von Seydlitz tábornok feljegyzéseit. Ezek egymással nem összefüggő személyes emlékezéseket, sajtóban meg nem jelent dokumentumokat, leveleket, továbbá írásbeli állásfoglalásokat tartalmaznak olyan kérdésekben, amelyeket e sorok írója intézett a tábornokhoz, mint a sztálingrádi csata egyik koronatanújához. Mindezeket a forrásokra való utalásaink, valamint megjegyzéseink során „Seydlitz feljegyzései” címszó alatt idézzük.

¹²⁶ *Paulus*: Id. mű 219. old.

¹²⁷ *Zeitler*: Id. mű 136. old.; *Paulus*: Id. mű 76., 219. old. Lásd még:

- Generalfeldmarschall Keitel. Verbrecher oder Offizier? Erinnerungen, Briefe, Dokumente des Chefs OKW. Herausgegeben von Walter Görnitz. Göttingen, 1961. 308. old. – Keitel visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy Hitler határozott szándéka volt Jodl vezérezredes helyére Paulust kinevezni a sztálingrádi csata befejezése után.
- ¹²⁸ *Scheurig, Bodo*: Freies Deutschland. Das Nationalkomitee und der Bund Deutscher Offiziere in der Sowjetunion 1943–1945. München, 1960.
- ¹²⁹ *Seydlitz, Walther von*: Die Befreiung des Kessels von Demjansk. – Kiadatlan kézirat.
- ¹³⁰ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹³¹ *Seydlitz* feljegyzései. – Ezekről a véres harcokról tanúskodik két hadosztály története is. Lásd: *Grams, Rolf*: Die 14. Panzer-Division... Bad Nauheim, 1957. 54. és 61. old.-tól, továbbá *Werthen, Wolfgang*: Geschichte der 16. Panzer-Division... Bad Nauheim, 1968. 113. old.-tól.
- ¹³² *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹³³ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹³⁴ *Toepke*: Id. mű 45. old.-tól. – A „Seydlitz saját felelősségére cselekszik” c. fejezetben Toepke tragikusan ábrázolja az eseményeket, és eltorzítja Seydlitz szerepét. A kronológiai összefüggések is nagyobb-részt tévesek.
- ¹³⁵ *Paulus*: Id. mű 203. old. – Seydlitz nem emlékszik erre a jelentésre, ez az érv nem tőle származik. De a tábornok nem tartja lehetetlennek, hogy Clausius, aki elég rossz viszonyban volt a hadsereg vezérkari főnökével, csakugyan használt ilyen érvet.
- ¹³⁶ *Paulus*: Id. mű 219. old.
- ¹³⁷ *Doerr*: Id. mű 74. old. – Doerr hamis beállítása Heinz Schröter téves információján alapul, s megemlíti a Paulusnál állítólag lefolyt hadtestparancsnoki megbeszélés Schröter által kitalált verzióját is.
- ¹³⁸ *Doerr* tábornok 1956. XI. 11-i és XI. 29-i levele *Seydlitz*hez.
- ¹³⁹ *Entscheidungsschlachten*. 301. old.; *Paulus*: Id. mű 219. old. – Seydlitz kijelentette, hogy – Görnitz állításával ellentétben – Paulus sohasem oktatta őt ki „tettének helytelen voltáról”.
- ¹⁴⁰ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁴¹ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁴² *Paulus*: Id. mű 212., 219. old.; *Manstein*: Id. mű 332. old. – Manstein tiltakozott az OKH-nál, és kérte a parancs hatálytalanítását, mert az indokolatlanul bizalmatlanságot táplált a hadseregarancsnokkal szemben. A gyakorlatban azzal tette hatástalanná a parancsot, hogy olyan ellenutasítást adott ki, amely szerint Paulus neki tartozik teljes felelősséggel. (*Paulus*: Id. mű 213. old.)
- ¹⁴³ *Heusinger, Adolf*: Befehl im Widerstreit. Schicksalsstunden der deutschen Armee 1943–1945. Tübingen–Stuttgart, 1950. 220. old.

- 144 *Seydlitz* feljegyzései.
- 145 *Paulus*: Id. mű 212. old.
- 146 *Seydlitz* feljegyzései.
- 147 *Seydlitz feljegyzései; Seydlitz*: Die Beurteilung der Lage der 6. Armee im Kessel von Stalingrad am 25. II. 1942. – A dokumentum másolata a „Don” hadseregcsoport 1/a osztályának hadműveleti naplójához fűzött mellékletek első kötetében található Washingtonban. E sorok írója azokból a másolatokból használt egy példányt, amelyeket dr. Friedrich-Christian Stahl készített 1954-ben.
- 148 *Paulus*: Id. mű 211. old.
- 149 *Zeitzler*: Id. mű 160. old.-tól.
- 150 *Paulus*: Id. mű 211. és 247. old.
- 151 *Entscheidungsschlachten*. 297. old.
- 152 *Seydlitz* feljegyzései.
- 153 *Seydlitz* feljegyzései.
- 154 *Seydlitz* feljegyzései. – Doerr élesen bírálta azt a helyzetjelentést, amelyet a 6. hadsereg törzse XI. 22-én küldött a hadseregcsoport parancsnokságának, mert az ama kritikus pillanatokban nem hangsúlyozta határozottan, hogy csakis a délnyugati irányú kitörés vezethet szabadulásra. „Ez a gyengén, feltételes formában kifejtett gondolat elsikkadt az amúgy sem eléggé kifejező jelentés apró részletei között, s háttérbe szorult azzal a világosan megfogalmazott szándékkal szemben, hogy tartani fogják a Sztálingrád és a Don közti területet.” (*Doerr*: Id. mű 70. old.)
- 155 *Seydlitz* feljegyzései.
- 156 *Schröter*: Id. mű 191. old.
- 157 *Robden*: Id. mű 21. old.; *Paulus*: Id. mű 223. old.
- 158 *Manstein*: Id. mű 346. old.
- 159 *Manstein*: Id. mű 364. old.
- 160 *Toepke*: Id. mű 77. old.
- 161 *Toepke*: Id. mű 59. old.
- 162 *Toepke*: Id. mű 59. old.-tól.
- 163 *Seydlitz* feljegyzései.
- 164 *Toepke*: Id. mű 78. old.
- 165 *Seydlitz* feljegyzései.
- 166 *Tippelskirch*, Kurt von: Geschichte des Zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. 318. old.
- 167 *Seydlitz* feljegyzései.
- 168 *Seydlitz* feljegyzései. – A Manstein által említett 90 nagyobb elleneséges kötelékre, amelyet a 6. hadsereg állítólag az utolsó napokig leköttött, azok szeretnek hivatkozni, akik bizonyítani akarják, hogy a sztálingrádi hadsereg szívós kitartásának megvolt az értelme. Görlitz azt írja, hogy időnként 143 és a végén is mintegy 50–60 ilyen szovjet nagyobb „köteléket” kötöttünk le. (Lásd: *Entscheidungsschlachten*,

309. old.) Csakhogy ezek a szervezeti formák nem tekinthetők mindkét fél részére egyenértékű tényezőknek. A szovjet alakulatok létszáma rendszerint kb. egyharmada volt a megfelelő német alakulatokénak. A Sztálingrádnál bevetett szovjet magasabbegységek csoportosításáról és létszámáról kimerítő adatokat szolgáltat: *Szamszonov, A. M.: Sztalingradszkaja bitva* (Moszkva, 1960.) c. könyve, továbbá Hermann Pörzgen közlése Jerjomenko szovjet marsall visszaemlékezéseiről. (Megjelent a Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1961. okt. 15-i sz.-ban.)
- ¹⁶⁹ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁷⁰ *Paulus*: Id. mű 244. old.-tól. A rádiótávirat tartalmát *Paulus* emlékezetből írta le.
- ¹⁷¹ *Zeitzler*: Id. mű 185. old. – Ennek az 1943. I. 25-i Hitler-parancsnak a pontos szövege, amely *Schröter* id. művének 203. old.-án található, így hangzott: „Kapitulációt megtiltom! A hadsereg az utolsó emberig és töltényig tartja állásait, s hősi kitartásával, felejtethetlen harcával hozzájárul a védelem kiépítéséhez és a nyugati civilizáció megmentéséhez.”
- ¹⁷² *Selle*: Id. mű 11. old.
- ¹⁷³ *Robden*: Id. mű 88. old.-tól; *Paulus*: Id. mű 245. old.
- ¹⁷⁴ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁷⁵ *Selle*: Id. mű 12. old.
- ¹⁷⁶ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁷⁷ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁷⁸ *Schlömer, Helmut*: Das Ende des XIV. Panzerkorps in Stalingrad. – Eddig meg nem jelent részlet a tábornok visszaemlékezéseiből.
- ¹⁷⁹ *Seydlitz* feljegyzései.
- ¹⁸⁰ *Seydlitz* feljegyzései. – A katlanban töltött utolsó hét kínjait és a vezetés dezorganizáltságát élénk színekkel ecseteli Hans-Georg Leyser altábornagynak, a 29. gépesített gyalogoshadosztály parancsnokának élménybeszámolója. (Lásd *Lemelsen, Joachim*: 29. Division... Bad Nauheim, 1960. 204–206. old.)
- ¹⁸¹ *Paulus*: Id. mű 91., 244. old.
- ¹⁸² *Schlömer*: Id. mű 319. old.
- ¹⁸³ *Paulus*: Id. mű 91. old.; *Görlitz*: Stalingrad. Entscheidungsschlachten c. gyűjtemény. 310. old.
- ¹⁸⁴ *Paulus*: Id. mű 247. old. – *Paulus* itt három másik tábornokot is megemlít, akik sikraszálltak a fegyverletétel mellett, mégpedig *Pfeffer* tábornokot, a IV. hadtest parancsnokát, *Schlömer* tábornokot, a XIV. páncélos hadtest parancsnokát, végül *von Daniels* tábornokot, aki a 376. gyalogoshadosztály élén állt.
- ¹⁸⁵ *Paulus* 1946. II. 12-i nürnbergi tanúvallomása. Nürnbergi per. VII. köt., 316. old.
- ¹⁸⁶ *Seydlitz* feljegyzései.

- 187 *Seydlitz* feljegyzései.
- 188 *Doerr*: Id. mű 13. old.
- 189 *Lattmann*, Martin: Stalingrad ohne Lüge. Mitteilungsblatt der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Offiziere, 1960. 1. sz. 10. old.-tól.
- 190 *Rothfels*, Hans: Zeitgeschichtliche Betrachtungen. Göttingen, 1959. 16. old.
- 191 *Litt*, Theodor: Wege und Irrwege geschichtlichen Denkens. München, 1948. 140. old.-tól.
- 192 *Idézi Herzfeld*, Hans: Das Problem des deutschen Heeres 1919–1945. Geschichte und Politik, 1952. 6. sz. 10. old.-tól.
- 193 *Doerr*: Id. mű 88. old.-tól.
- 194 *Möbus*, Gerhard: Realität oder Illusion. Zum Problem der unbewältigten Vergangenheit. Osnabrück, 1961. 7. old.-tól.
- 195 *Beck*, Ludwig: Studien. Herausgegeben und eingeleitet von Hans Speidel. Stuttgart, 1955. – Becknek a totális háború tanulságairól 1942-ben tartott emlékezetes előadása – amely Clausewitz gondolataira támaszkodott és a Sztálingrádhoz vezető fejlődést ostorozta – elvi megállapításokat tartalmazott a politika és a hadviselés viszonyáról. Idézzük belőle a következő figyelmeztető szavakat (255. old.): „De jaj nekünk, ha a politika már nemcsak hogy rátéved a totális háború vágányaira, hanem még az ilyen háború aktív előkészítőjévé is válik!”

JOACHIM WIEDER KÖNYVÉNEK JELENTŐSÉGE	5
EGY TÚLÉLŐ EMLÉKEZÉSEI	27
A sztálingrádi hadsereg körülzárása	29
Végzetes elhatározások	39
Seydlitz tábornok „fellázad”	46
„Tartsatok ki! A führer kiment benneteket!”	51
Gondok és aggályok Pitomnyik repülőterén	57
Emlékezés a baljós decemberi hetekre	62
„Jön Manstein!”	66
Karácsony és újév a sztálingrádi katlanban	74
Az oroszok fegyverletételi ajánlatának elutasítása	81
Az oroszok szétfeszítik a katlant	88
A közelgő tragédia	93
Élmények és találkozások menekülés közben	100
Hadtestünk felbomlása és búcsúest parancsnokunknál ...	107
A pusztuló hadsereg a sztálingrádi romok közé özönlik ...	112
A haláltusa elhúzódik	119
Saját halotti beszédünk	127
A dicstelen vég	132
Pillantás a mélységbe	139
A hadifogság kezdete	146
A sztálingrádi tragédiának nincs vége	153
KRITIKAI SZEMLÉLŐDÉS HÚSZ ÉV UTÁN	161
<i>Manstein tábornagy és a sztálingrádi katlancsata</i>	163
Hitler alapvető hibái és Paulus tábornok engedelmessége	165

Manstein felmentő hadművelete	169
Hézagok és vitás pontok Manstein gondolatmenetében ...	172
Manstein hatásköre és felelősségének határa	175
Hibák és mulasztások	182
A katasztrófa igazi méretei	190
Sztálingrád nem mindennapi vereség volt	193
Megengedhető-e egy Sztálingrád-szerű „halálos ítélet”?	195
Manstein kívánja, de nem rendeli el a kapitulációt	199
Katonai kötelesség és ellenállás	203
Hová vezet egy felelőtlen és erkölcstelen háborús politika	207
Helytelen és túrhetetlen hasonlat	211
<i>„Parancsot teljesítek” – Paulus tábornagy életrajza és iro-</i> <i>dalmi hagyatéka</i>	214
A források terjedelme és jellege	216
Görlitz módszerének bírálata	221
A tábornagy jellemrajza	228
Paulus tábornok magatartásának motivumai	235
Önfeláldozás és pusztulás – parancsra	250
<i>Seydlitz tábornok sztálingrádi szerepe</i>	261
Kimerítő viaskodás a Volga menti városban	264
Önálló cselekvés a katlancsata kezdetén	268
Seydlitz helyzetmegítélése	272
A pusztulás felé vezető út	282
Lelkiismereti konfliktusok a katasztrófa napjaiban	289
ZÁRSZÓ	303
Jegyzetek	313

A kötet a Kossuth Könyvkiadó és a Zrínyi Katonai Kiadó közös gondozásában készült. A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Kiadó parancsnoka. Szerkesztette: Csonka György. A fordítást ellenőrizte: Dr. Auer Kálmán. A borító és a kötéstervezés Darvas Sándor munkája. A szedést 1969. V. 16-án kezdték meg. Megjelent 1969. X. 20-án, 20 000 példányban, terjedelme 16,4 (A5) IV PL—143—K—6972. 69.2166 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató